

# **LAŠKI ZBORNIK**

## **2007**

**Knjižnica Laško**

**Laško, 2007**

lom 4570



2008/2330

CIP - Kataložni zapis o publikaciji  
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4 Laško)(082)

94(497.4 Laško)(082)

LAŠKI zbornik 2007 / [predgovor Franc Zdolšek in Jože Maček ;  
urednik Jože Maček]. - Laško : Knjižnica Laško, 2007

1. Maček, Jože, 1929-  
235872512



## OB IZIDU TRETJEGA LAŠKEGA ZBORNIKA

Knjižnica Laško je po odločitvi Sveta za domoznanstvo, ki deluje v njenem okviru, izdala tretji Laški zbornik. Uredniško delo je opravil ddr. Jože Maček. Publikacija vsebuje znanstvene razprave, poljudno strokovne zapise in pričevanja o zgodovinskih, kulturnih, umetniških ter drugih značilnostih Laškega in naše občine. Gre za delo laških raziskovalcev, Laščanov in njihovih sodelavcev od drugod, ki s prostovoljnim delom veliko pripomorejo k oblikovanju identitete mesta Laško in njegove okolice.

Namen zbornika je ohranjanje in predstavljanje domoznanskih vsebin, povezanih z našimi kraji, zainteresiranim javnostim. Laški zbornik je strnjeno pisno izročilo avtorjev in strokovnjakov z različnih področij o pestrosti laškega območja, ki omogoča bralcu obogatitev predstave o naši gospodarski, upravni, naravni, kulturni in etnološki dediščini.

Na tem mestu velja izpostaviti delo urednika Laškega zbornika 2007 in se v imenu vseh občanov in občank zahvaliti ddr. Jožetu Mačku, ki z zagnanostjo in izkušnjami raziskovalca skrbi za izid te vsebinsko bogate publikacije.

Nadalje se zahvaljujem za prispevek pri izdaji Laškega zbornika 2007 vsem, ki ste sodelovali pri njegovem rojstvu. Zahvala velja vsem avtorjem člankov v tej publikaciji, prof. dr. Tomu Korošcu za opravljeno lektorsko delo, direktorici JZ Knjižnice Laško – Metki Kovačič in osebju JZ Knjižnice Laško ter oblikovalki Marini Bezgovšek.

Uredniku in vsem sodelavcem izrekam podporo pri nadaljnjem udejstvovanju na domoznanskem področju občine Laško in mesta Laško in želim veliko uspeha ter znanosti pri ustvarjanju četrtega Laškega zbornika.

Z najboljšimi željami!

*Župan Občine Laško  
Franc Zdolšek*



## PREDGOVOR

Pred nami je Laški zbornik 2007. Je prva povsem samostojna knjiga Laškega zbornika, ki smo jo pripravili po odločitvi Sveta za domoznanstvo pri Knjižnici Laško. V prvem Laškem zborniku, ki je izšel v okviru Časopisa za zgodovino in narodopisje v Mariboru leta 1976, in v Laškem zborniku 2002, so bili objavljeni v glavnem prispevki s Simpozija ob 750-letnici Laškega v letu 1976, s tem da smo v drugem zborniku dodali še nekaj novih razprav. Za pomoč pri izidu smo pridobili nekaj sponzorjev, pretežni del tiskarskih stroškov je pokrila občina. Omenjeni zbornik je naletel na zelo ugoden odmev. Zato smo se odločili, da bomo izdajali Laški zbornik pogostejše. To nam ni uspelo. Do letošnjega leta smo zbrali dovolj gradiva za tretji zbornik, Laški zbornik 2007. Njegov izid smo načrtovali že prej, vendar Knjižnica Laško kot izdajatelj, ki skrbi za vsa tehnična opravila v zvezi z izdajo, kakor tudi pisci prispevkov, urednik in lektor delamo skoraj izključno na »etični pogon«, to pa v sedanjih razmerah ni več posebno uspešno. Smo pa vseeno veseli, da bo Laški zbornik 2007 izšel.

Podobno kakor v zbornikih, ki jih izdajajo drugi kraji, je tudi v našem težišče na domoznanskih razpravah. Naš namen je predvsem seznanjati občane sedanje občine Laško, pa tudi prebivalce širše laške okolice z zgodovino nekdanjega trga, pozneje mesta in nekdanjega velikega laškega gospostva. Poskušamo jo osvetljevati z različnih vidikov, politično-upravnih, družbenih, gospodarskih, šolskih, kulturnih, etnografskih in deloma tudi naravoslovnih. Pri pridobivanju prispevkov imamo težave, ker v Laškem, kot drugih manjših mestih, ni izrazitih raziskovalnih ustanov, ki bi proučevale zgodovinsko tematiko. Tako smo za prispevke precej odvisni od dobre volje piscev od drugod.

V tem zborniku je gradivo predstavljeno v več sklopih. Prvi je zgodovinski. Uvodoma so obdelani Privilegiji, sedanjemu izražanju bi bolj ustrezalo poimenovanje statuti, trga Laško, iz katerih si lahko ustvarimo sliko o prizadevanjih laških tržanov za čim večjo avtonomijo oz. čim manjšo odvisnost trga od zemljiškega gospoda ali gospostva. Drugi prispevek govori o laški nadžupnijski zemljiški posesti in podložniških dajatvah skozi stoletja, tretji o celjskih maturantih iz Laškega v obdobju med 1864 in 1916. V zadnji strogo zgodovinski razpravi je

obravnavano kulturno politično življenje v Laškem v desetletju pred drugo svetovno vojno. V drugem, umetnostno zgodovinskem sklopu, so obravnavani umetnostni spomeniki v Laškem in okolici ter freske znanega slikarja Vogla v laški nadžupnijski cerkvi. Sledita dialektološki razpravi, o laškem in šentrupertskem govoru, zanimivi za dialektologe in poslastici za ljubitelje domačega narečja.

Drugi del zbornika je poljudnejše, v nekaterih primerih priložnostne narave. Za starejše bralce bo gotovo zelo zanimiv dnevnik Ivana Korošca iz začetnega obdobja nemške okupacije, ki natančno navaja potek vojnih dogodkov ter pretresljivo opisuje nasilje okupatorjev nad Laščani in njihovo izseljevanje. Dva prispevka sta namenjena pesniku Antonu Aškercu, katerega 150-letnico rojstva smo praznovali v letu 2006. Lani je tudi laška knjižnica praznovala 30-letnico rednega delovanja. Po tem je nastal zapis o zgodovini knjižničarstva pri nas. Letos je tudi minilo 50 let od smrti velikega arhitekta Plečnika in tako smo uvrstili v zbornik prispevek o zidavi rečiške cerkve, pri načrtovanju katere je bil udeležen, sicer pa je delo njegovega učenca in asistenta arhitekta Valentinčiča.

Precej pozornosti tako z zgodovinskega kakor etnografskega stališča smo namenili vinogradništvu, ki je bilo na laškem območju do konca 19. stoletja zelo razširjeno. Ustavili smo se tudi ob mlinih, katerih je bilo nekoč tudi zelo veliko, sedaj pa jih na opisanem območju ni več. Na koncu je nekaj sestavkov povezanih z naravo, in sicer prispevek o zgodovini lovstva oz. Lovske družine Laško ter trije krajši zapisi o Humu.

Prizadevali smo si, da bi bil zbornik pester, in da bi v njem vsak bralec našel kaj, kar bi ga zanimalo. Ostal pa bo tudi kot dokument prizadevanj Sveta za domoznastvo pri Knjižnici Laško.

Kot urednik sem dolžan zahvalo Občini Laško za prispevek k stroškom tiska, prof. dr. Tomu Korošču za lektoriranje ter osebju Knjižnice Laško, v prvi vrsti direktorici Metki Kovačič, za zavzeto delo pri nastajanju knjige, kakor tudi Gabrijeli Pirš. Brez njihovega "nevidnega dela" zbornik ne bi mogel iziti.

*Akad. ddr. Jože Maček, urednik*

## KAZALO

|                                                                                                                                                                                                   |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Franc Zdolšek:</b> Ob izidu tretjega Laškega zbornika . . . . .                                                                                                                                | 3   |
| <b>Jože Maček:</b> Predgovor . . . . .                                                                                                                                                            | 5   |
| <b>Jože Maček:</b> Privilegiji trga Laško . . . . .                                                                                                                                               | 9   |
| <b>Jože Maček:</b> Zemljiška posest (nad)župnijske nadarbine Laško, pravice do<br>podložniških dajatev in njeno gospodarjenje ter dohodki laške nadžu-<br>pnijske cerkve skozi stoletja . . . . . | 45  |
| <b>Jože Maček:</b> Dijaki in maturanti na celjski gimnaziji iz Laškega in okolice<br>od leta 1864 do 1916. . . . .                                                                                | 65  |
| <b>Anka Vidovič-Miklavčič:</b> Iz preteklosti okraja Laško v letih 1929-1941 . .                                                                                                                  | 77  |
| <b>Miloš Rybář:</b> Zgodovinski in umetnostni spomeniki v Laškem in bližnji<br>okolici . . . . .                                                                                                  | 103 |
| <b>Anica Cevc:</b> Johann Chrysostomus Vogl, freskant dveh kapel v župnijski<br>cerkvi sv. Martina v Laškem . . . . .                                                                             | 133 |
| <b>Tomo Korošec:</b> Govor mesta Laško . . . . .                                                                                                                                                  | 143 |
| <b>Zinka Zorko:</b> Štajerski govor v Šentrupertu nad Laškim. . . . .                                                                                                                             | 157 |
| <b>Ivan Korošec:</b> Izseljeniški dnevnik 1941-1945 (Laško, od 6. aprila 1941<br>do 12. septembra 1941) . . . . .                                                                                 | 169 |
| <b>Božena Orožen:</b> Spomeniki, obeležja in poimenovanja po Antonu Aškercu                                                                                                                       | 209 |
| <b>Tatjana Šenk:</b> Anton Aškerc, mestni arhivar in knjižničar . . . . .                                                                                                                         | 219 |
| <b>Metka Kovačič:</b> Iz preteklosti knjižničarstva s poudarkom na zgodovini<br>splošnih knjižnic laške občine . . . . .                                                                          | 231 |
| <b>Boža Herek:</b> Nekaj dejstev o cerkvi blaženega Antona Martina Slomška v<br>Rečici pri Laškem . . . . .                                                                                       | 269 |
| <b>Andreja Gobec-Vidali:</b> Vodni mlini v porečju Lahomnice. . . . .                                                                                                                             | 277 |
| <b>Jože Maček:</b> O vinogradništvu v laški okolici v preteklosti . . . . .                                                                                                                       | 297 |
| <b>Vlado Marot:</b> Vinogradi in zidanice v Gori pod Šentrupertom. . . . .                                                                                                                        | 317 |
| <b>Jože Benedek:</b> O razvoju lovstva na območju Lovske družine Laško . . .                                                                                                                      | 325 |
| <b>Tomaž Majcen:</b> Kako je nastal Hum . . . . .                                                                                                                                                 | 337 |
| <b>Peter Skoberne:</b> Hum. . . . .                                                                                                                                                               | 343 |
| <b>Lojze Oberžan:</b> Gorel je Hum . . . . .                                                                                                                                                      | 347 |



## PRIVILEGIJI TRGA LAŠKO

**Jože Maček<sup>1</sup>**

Mestni ali trški privilegiji so odraz prizadevanj meščanov in tržanov po večji ali manjši samoupravi njihovih naselbin, ki so jih praviloma dosegli po trdovratnem in skoraj vedno trmastem dolgoletnem boju, bolje rečeno, s spori s svojimi nadrejenimi, velikimi zemljiškimi gospodi ali deželnimi knezi. V pričujočem zapisu ti prepiri ne bodo obravnavani, ker se o tem niso ohranili ustrezni zapisi, pač pa bomo predstavili njihov rezultat, osem privilegijev za trg Laško, iz katerih bomo posneli, kako je tekel proces osamosvajanja laškega trga v samostojno politično-teritorialno enoto. Hkrati se nam bodo vsaj delno razkrile tudi gospodarske in pravne razmere v trgu, od prvega ohranjenega privilegija, izdanega leta 1490 (eden je bil izdan že 1484), do osmega, ki je bil podeljen leta 1809.

Najprej pa moramo opozoriti, da se izraz privilegij v zgoraj omenjenem smislu bistveno razlikuje od sedanje rabe tega izraza. Sedaj pomeni privilegij nekaj slabega, npr. dajanje kakršnekoli prednosti kakemu sorodniku, znancu, političnemu privržencu, kar seveda enako velja za ustanove. Zdaj se za take stvari uveljavlja izraz mafija, kar pa je širša mreža gospodarstvenikov ali oblastnikov, ki si med seboj neupravičeno pomagajo do pomembnih položajev in premoženjskih koristi. V srednjem veku in še dolgo v novi vek, ko o človeških pravicah v današnjem smislu, zlasti o pravicah urejanja političnih zadev, še ni bilo sledu in je vsa oblast izhajala iz oblastne piramide, ki so jo sestavljali cesarji, kralji in deželni knezi, še prej pa cesar in veliki zemljiški gospodje, se je vsaka, tudi najmanjša podelitev kakršnihkoli pravic, štela za privilegij. Torej izraz dobre volje oblastnika do njegovih podrejenih, kar se v privilegijskih listinah izraža v pogostem poudarjanju, kako deželni knez (v našem primeru cesar ali nadvojvoda) podeljuje privilegij iz svoje milosti.

<sup>1</sup> Akademik, zasl. prof. ddr. Jože Maček, Olešče 17, 3270 Laško

Ker pač gospodarskega in s tem kmalu tudi vsaj rudimentarnega političnega razvoja ni bilo mogoče ustaviti, so v našem primeru deželni knezi morali podeljevati čedalje več privilegijev raznim trgom in mestom, s čimer je pojem privilegija zvođenel. Kajti privilegij ni več tisto, kar imajo vsi. Bolj bi ustrezal izraz potrditev trškega ali mestnega statuta, katerega vsebino so predlagali deželnemu knezu in si neredko izbojevali tržani ali meščani, deželni knez pa jo je rad ali nerad naposled moral potrditi. Značilno je, da so si še v zadnjih laških privilegijih Marije Terezije, Jožefa II. in Franca I. ti vladarji pridržali pravico spreminjanja, dopolnjevanja ali celo ukinitve teh privilegijev, in to celo še leta 1809!

Ogri so v 9. in v prvi polovici 10. stoletja zasedali in strahovali naše ozemlje. Ptuj je bil tedaj v ogrskih rokah, gotovo pa so prihajali in plenili tudi na laškem ozemlju. Po njihovem dokončnem porazu na polju ob reki Lech pri Augsburgu (Leško polje) leta 955, so se ti morali umakniti na približno tisto ozemlje, ki ga zasedajo še zdaj. S tem je bila ponovno dana možnost uvajanja fevdalnega reda, ki so ga v 8. in v prvih desetletjih 9. stoletja začeli pri nas Bavarci oz. Franki in so ga Ogri za sto petdeset let prekinili. Po tedanjem pravnem pojmovanju so vse dežele, ki si jih je zavojevalec pridobil, pripadle v last cesarju ali kralju. Izjema od tega so bila zemljišča v zasebni lasti. Predniki Slovencev pa so tedaj živeli še v župah, ki pa niso bile zasebna, temveč skupna lastnina. Zasebna lastnina je bila priznana samo slovenskim knezom in članom njihovih družin ter redkim pravim slovenskim svobodnjakom. Vsaj prve pa so v 8. stoletju večinoma spodrinili Bavarci ali Franki, kolikor so se ohranili, pa so skoraj izginili v bojih z Ogri. Tako smemo trditi, da je skoraj vse slovensko ozemlje po zmagi nad Ogri prešlo v last frankovskega cesarja.

Samo ozemlje pa je imelo za cesarja le politični pomen, z vidika dajatev zanj, pozneje imenovanih davki, pa je imelo majhno vrednost, še zlasti zato, ker je bilo zelo redko poseljeno. Zato je cesar razdelil ogromne komplekse zemljišč svojim, praviloma bavarskim zaupnikom, z nalogo, da na njem opravljajo vojaške obrambne in upravne funkcije, predvsem pa da ozemlje kolonizirajo, kar pomeni, da na njem organizirajo krčenje gozdov, redkeje osuševanje močvirij, in na tako pridobljenem svetu začnejo z ustanavljanjem kmetij, zaselkov in vasi. Ker so ti novi naseljenci, podobno kakor stari, ki pa jih ni bilo veliko, kakor povsod drugod po Evropi, padli v podložništvo, je bilo mogoče od njih zahtevati razne dajatve, tlako, desetino, činže in razne manjše storitve. Tem velikim zemljiškim gospodom pravimo zdaj teritorialni zemljiški gospodje, v tedanjem času pa so jim rekli grofje, mejni grofje ali visoki svobodnjaki (Hochfreie). Predniki sv. Heme so bili savinjski mejni grofje, Žovneški gospodje pa so bili npr. visoki svobodnjaki. Ta kolonizacija je bila zelo uspešna, saj so v 12. in 13. stoletju nastale



na laškem ozemlju vse večje vasi in zaselki, pozneje so se jim pridružile le redke posamezne kmetije (hube). Ščasoma pa je z delitvijo prejšnjih večjih kmetij nastalo več manjših, tako da imamo zdaj pri nas zelo razdrobljeno kmetijsko posest. Še pozneje je nastala tudi plast kočarjev ali bajtarjev, ki pa niso imeli skoraj nikaršne zemlje razen stavbnega sveta za kočo in še nekaj malega okoli nje.

Laško ozemlje je bilo kot eno največjih fevdalnih zemljiških gospostev v sedanji Sloveniji (prvič omenjeno 1147) od 1016 v lasti savinjskih mejnih grofov, od dedičev sv. Heme ga je dobil Bernard Spanheimski (1106-1147), po njegovi smrti grofje Traungauci, za njimi pa Babenberžani (1192-1246). V času Babenberžanov se Laško prvič omenja kot trg in sedež deželskega sodišča (1227), in sicer v zvezi s posvetitvijo cerkve pri kartuzijanskem samostanu v Jurklostru. Vojvoda Leopold VI. Babenberžan je ob tej priložnosti v listini z dne 8. novembra 1227 omenjenemu samostanu podelil med drugim pet mark denarjev za sol "*in foro nostro Tyuver*" (v našem trgu Laško). V isti listini je omenjeno tudi deželsko (gospodstveno) sodišče v Laškem. Kmalu zatem je samostan ponaredil drugo listino z datumom 8. novembra 1227, kjer pa se to mesto glasi "*in offitio de Tyver*" (v uradu Laško). Zdaj je laškemu mestu bližina Celja v škodo, saj je izgubilo skoraj vse pomembne institucije, ki jih je imelo nekdanj.

Včasih pa je bilo Laško z veliko verjetnostjo pomembnejše, saj je postalo trg vsaj pred letom 1227, Celje pa naj bi dobilo status tržnega naselja okoli 1300, z listinami pa je to dokazano za leto 1323, torej skoraj sto let pozneje kakor Laško. Laško gospodstvo naj bi po izumrtju Babenberžanov dobili kot dediščino Habsburžani, ki so ga zastavljali (dajali v zastavo). Tu pa so neke nejasnosti, ker pred njimi nastopa v listinah kot lastnik tega gospodstva še vojvoda Henrik iz rodu Goriško-Tirolskih grofov. Ker nikoli ni noben član omenjenih dinastičnih hiš bival v Laškem, so iz gospodstva pridobivali le dohodke, torej je bilo Laško v bistvu rentno gospodstvo.

Skoraj vedno je celinsko trško ali meščansko naselje nastalo v neposredni bližini gradu ali pod njim. Od nemške besede Burg, torej grad, so se prebivalci teh naselij imenovali Bürger, pri čemer pa niso razlikovali tržanov in meščanov, obojni so bili purgarji. Med trgom in mestom je bila velika razlika glede pravic njunih prebivalcev, zlasti pa je pomembno, da je imelo mesto pravico do utrjenega obzidja, trg pa ne.

V 12. in 13. stoletju se je Laško kot kraj razvijalo predvsem kot sedež velikega zemljiškega gospodstva in v tesni povezavi z njim. V kraju se je zato naravno razvila močnejša menjava blaga. Morda je bila jurklostrska sol iz leta 1227 kupljena na sejmu v Laškem. Za razvoj mesta pa je pomembna tudi cerkvena organizacija. Vsaj že leta 1257 ima Laško župnika in torej župnijo, ter je tako sedež večje

cerkvene enote. Farna cerkev sv. Martina, delno še iz dobe romanike, se v pisnih virih prvič omenja leta 1269. Laški župniki so bili vsaj že od srede 13. stoletja naprej pogosto tudi savinjski arhidiakoni, zastopniki oglejskega patriarha, pod katerega je spadalo vse slovensko ozemlje do Drave. Arhidiakoni so imeli velika pooblastila, niso pa bili posvečeni za škofe, zato po tedanjih predpisih npr. niso smeli birmati in opravljati drugih duhovniških opravil, ki so bila tedaj pridržana le škofom. Kot tako pomembni cerkveni dostojanstveniki se velikokrat omenjajo v ohranjenih virih, zlasti od začetka 14. stoletja. Žal pa iz takih omemb ne izvemo ničesar o Laškem in njegovih ljudeh.

Za obravnavano tematiko je pomembno, da je laško gospostvo upravljal poseben upravnik (amtman, amman), ki je bil obenem tudi deželni sodnik ali tudi upravnik deželskega sodišča. Njemu so stali ob strani štirje šefoni z nižjesodnimi pristojnostmi. Kljub dejstvu, da se Laško že 1227 omenja kot trg, pa se vsaj po ohranjenih dokumentih more soditi, da se je trška samouprava razvijala le počasi. V nobeni ohranjeni listini iz srednjega veka (torej nekako do leta 1500) ni zapisan trški sodnik, trški svet in drugi organi trške samouprave, ki bi jih volili sami tržani. Nikjer ni dokazov, da bi trški sodnik upravljal tudi deželsko sodišče, bolj verjetno je prav nasprotno, t. j. da je deželni sodnik (v glavni funkciji upravnik gospostva) v dogovoru s tržani upravljal vsaj neke funkcije trškega sodnika. V Laškem je torej tedaj bilo tako, da je kraj v trg povzdignil lastnik zemljiškega gospostva in ostal nato njegov trški (mestni) gospod, dokler s privilegijem ni bila uvedena formalna trška samouprava. To se pravi, da so bili tržani sicer na boljšem kakor navadni kmečki podložniki, nad katerimi je imel zemljiški gospod oz. v našem primeru upravnik, zelo veliko oblast, samostojni pa le niso bili.

Sto let po prvi omembi Laškega kot trga se v ohranjenem kratkem latinskem povzetku listine iz leta 1320 govori o "*cives in Tiffer*", t. j. o laških tržanih - izraz *civis* pomeni v srednjem veku tako tržana kakor meščana - ki naj ne sprejemajo ubeglih podložnikov jurkloštrskega samostana. Škoda je, da ni ohranjeno besedilo te listine v celoti; morda bi iz njega mogli izvedeti kaj več o trški upravi tega časa. V času, ko je bil lastnik laškega gospostva vojvoda Henrik iz rodu Goriško-Tirolskih grofov, je bilo laško gospostvo kot veliko druge deželnoknežje posesti dano v zastavo raznim nižjim fevdalcem za poravnavo dolgov, ki jih je storil deželni knez, in za opravljeno službo vojnih najemnikov. Tako je že 1326 imel v zastavi šefonata v Trbovljah in Žebniku (pri Svibnem) vitez Peter iz Liebenberga na Koroškem za dolgove od vojne službe in tudi za stroške graditve novega gradu v Laškem, ko se omenjajo zidarji, tesarji in drugi delavci. Leta 1328 je Peter omenjen kot vojvodov oskrbnik (upravnik) v Laškem, s sedežem v tem kraju, tri

leta kasneje je bil tu sklenjen ženitni dogovor o poroki Petrovega sina s hčerko Hugona Svibenjskega ali Ostrovrharja.

Po smrti Henrika Goriško-Tirolskega (1335) so laško gospostvo podedovali Habsburžani. Že leto pozneje (1336) so ti zastavili gradove Laško, Freudenek (na kopastem griču nad Hrastnikom, na Dolinškovi skali nad kamnolom ob cesti, ki drži proti Dolu), Klausenstein (pri Zidanem Mostu) in Radeče z vso pripadajočo posestjo tedanjim Žovneškim, čez pet let Celjskim grofom, za dolgove, ki so nastali zaradi službe Celjanov kot vojaških najemnikov v vojskah proti Čehom in Ogrom. Ohranjena je tudi druga zastavna listina Celjanom iz leta 1368. Zastava je srednjeveški pravni inštitut, s katerim so zlasti veliki fevdalci dajali za jamstvo za prejeta posojila gradove ali zemljiške komplekse posojilodajalcu v delni ali popolni užitek, dokler mu ne vrnejo posojila. To se je le redko zgodilo in so postali posojilodajalci zastavni imetniki, ne pa pravi lastniki. Če je posojilodajalčev rod izumrl, je zastavljena posest pripadla nazaj rodu prvotnega posojilojemalca. Tako ostane laško gospostvo s trgom v zastavi Celjanom do njihovega izumrtja leta 1456. Viri iz obdobja Celjanov le malokrat omenjajo Laško, kar je razumljivo, saj so ti vse pomembne dogodke usmerili v bližnje Celje. Ena od omemb je, kako je leta 1338 laški duhovnik Herman iz Širja prodal bratu Ivanu, vikarju v Laškem, ter ostalim bratom poleg vinograda v Okrogu v Lahomnem tudi dve mesarski stojnici v Laškem na trgu (ze Tyuer in dem marcht). Listina torej izpričuje obstoj osrednjega tržnega prostora, na katerem se je opravljala menjava blaga med kmeti-podložniki in tržani, posebno živahno ob Martinovem, ko je bil v Laškem letni sejem. Vitezi, imenovani po Širju nad Zidanim Mostom, so imeli v Laškem večjo posest s hišami in drugim in so včasih veljali kar za Laščane, saj se vitez Ivan imenuje npr. „Johannes de Tiver „ (Ivan iz Laškega). V nekem pravnem poslu iz leta 1386, ko so Širski dali v zakup ali prodali dosmrtno po pomirskem ali obgradnem pravu Henriku Wernburgerju in ženi Klari hišo in vrt „pri trgu pod potjo pri svoji gornji hiši“, se torej prvič omenja pomirje ali obgradje v Laškem, ni pa iz listine jasno razvidno, ali gre za grajsko ali trško pomirje. Trško pomirje je bilo bolj ali manj obširno območje okoli trga, v katerem je imel trški sodnik pravico do nižjega sodstva in izvajanja policijske oblasti. Najstarejši opis tega pomirja pa je za Laško ohranjen šele iz leta 1581. Če gre tu za trško pomirje, moremo torej v tem času že predpostavljati neko trško avtonomijo v Laškem, sam zakup po pomirskem pravu pa se zaradi nedednosti očitno razlikuje od sicer v mestih in trgih običajnega zakupa po mestnem pravu (Burgrecht).

Sodnik, ki se za časa Celjanov večkrat omenja v Laškem, je bil očitno vedno deželski, t. j. gospostveni in ne trški sodnik. Upravniki velikih gospostev, kakor je bilo Laško, so bili, kakor smo že omenili, hkrati tudi deželski, torej višji sod-

niki. Laško gospostvo je imelo v svoji lasti poleg navadnega patrimonialnega sodišča, ki je bilo pristojno predvsem za spore med podložniki in gospostvom, ter za manj pomembne kazenske in civilne spore tudi deželsko sodišče in s tem pravico do visokega (krvnega) sodstva. Smelo je torej obsojati na smrt. Da se je to zares dogajalo, pričajo vislice, ki so stale na desnem bregu Savinje na Psarjah (na koncu Debra), kjer se je včasih reklo „Na gavgah“ (od nemške besede der Galgen za vislice). Če pa je laški deželski oz. gospostveni sodnik dejansko obsojal na smrt, ali pa je prišel iz Gradca za to posebej pooblaščen sodnik, bi bilo treba raziskati. Grof Herman Celjski je naročal svojemu sodniku v Laškem, naj spoštuje sodno imuniteto (izvzetost) Jurkloštra, kar je moglo veljati le za območje laškega deželskega sodišča oz. gospostva. Tudi ko se l. 1424 plemič Ivan Svibenjski imenuje sodnik in upravnik v Laškem (richter vnd ambtman ze Tiuer), je s tem mišljen deželski sodnik, ki je bil obenem tudi upravnik laškega gospostva.

Nekaj podatkov za Laško je ohranjenih v fevdni knjigi Celjanov iz let 1436-1444. Tako sta celjske fevde prejela med drugimi dva laška tržana Herman Lubše in Martin Slivec. Leta 1444 je prejel od Celjanov v fevd vrt ob pomirju pred mostom ( garten ....an dem purkfrid vor der prukken) Matija, „ta čas sodnik v Laškem“, in to po pomirskem in tržnem pravu v Laškem (als dann purkfrid vnd marktsrecht daselbs zu Tyfer ist), ki ga grof oz. tedaj že knez Friderik Celjski v drugi listini iz istega leta imenuje „Matija, sedaj naš sodnik v Laškem (M. yez unser richter zu Tyuer). Tedaj je prejel v fevd dvor v Cerovem (nekje v Rečici), ki mu ga je prodala vdova celjskega pisarja in kanclerja Hansa Meusenreuterja. Zelo verjetno gre tudi pri tem Matiji za deželskega sodnika v laškem gospostvu, ki je bilo tedaj trajno zastavljeno Celjanom.

Iz podatka v listini iz leta 1445, ko je kralj Friderik IV. (kot cesar Friderik III., v obeh dostojanstvih velik sovražnik Celjskih grofov oz. knezov) potrdil ustanovo (štiftungo) laškega župnika v kostniški kapeli na pokopališču pri farni cerkvi in s privoljenjem Friderika Celjskega oprostil hišo te ustanove v laškem trgu davkov, je videti, da so Laščani plačevali davke zastavnim imetnikom ali zakupnikom laškega gospostva in ne neposredno deželnemu knezu, sicer ne bi bila potrebna privolitev omenjenega Celjana. To kaže, da laški trg le ni imel prave samouprave, ker bi sicer morali tržani davke plačevati trškemu sodniku, ki bi jih odvajal naprej deželnemu knezu. Nakup hiše v trgu Laško je leta 1450 Jurkloštru potrdil že omenjeni Friderik Celjski, pač kot zastavni imetnik gospostva in trga.

Po izumrtju Celjanov leta 1456 je Laško z gospostvom prešlo zopet v neposredno last Habsburžanov. Že dve leti pozneje (1458) se omenjata dva upravni-

ka v Laškem, od katerih je eden že 1444 omenjeni laški tržan Herman Lubše. Laški župnik Friderik Abprecher naj bi bil zastavni imetnik leta 1465. Imenovani je bil v letih 1457-1459 celjski vicedom, t. j. upravnik vse nekdanje velike celjske posesti, od 1461 pa je bil cesarjev svetovalec. Med leti 1482 in 1485 je bil deželski sodnik in upravnik laškega gospostva Viljem Dollacher, ki je imel sodišče in gospostvo v zakupu za tri leta. 1496 sta mu sledila Hans in Gregor Lamberger iz znane kranjske plemiške družine. V tem času je cesar Maksimilijan I. leta 1497 dovolil dvornemu maršalu in štajerskemu deželnemu glavarju Rajnprehtu Rajhenburškemu in svetniku Hansu Rajhenburškemu zgraditi kopališče v Laškem, za kar naj bi dobila 200 gld iz dohodkov laškega urada, t. j. iz laškega gospostva. Tu imamo za naše kraje najbrž tudi prvi zgled, da je država podpirala s svojim denarjem lokalno gospodarstvo. V letih 1501-1506 je bil deželski sodnik in upravnik laškega gospostva plemič Pavel iz Buechwalda. Leta 1511 je cesar Maksimilijan I. prepustil gospostvo in deželsko sodišče v Laškem za posojilo plemiču Žigi Višnjegorskemu (Weichselbergerju), ki nikakor ni bil trški sodnik, kot se najde v zgodovinskih virih napačno tolmačeno. Leta 1515 je dobil laško gospostvo v zastavo Janž Turjaški (Auersperg). V rokah te znane kranjske plemiške družine je ostalo Laško do leta 1554.

Tedaj je zastavni dolg odplačal in prevzel gospostvo Janez Krstnik Valvasor. Ker ni imel svojih otrok, ga je 1581 zapustil sinovom svoje sestre Katarine Frančiške Moškon, nečakom Petru, Mihaelu in Maksu. Leta 1620 je laško gospostvo z deželskim sodiščem vred, ki je bilo več kakor štiristo let stalno v deželnoknežji lasti, kar bi zdaj pojmovali kakor v državni lasti, cesar dokončno prodal baronom Moškonom. Ti so ga 1665 prodali Janezu Vajkardu grofu Vetter za 63.000 guldnov. Leta 1695 je umrl Mihael, grof Vetter von der Lilie (očitno je svoje ime dopolnil z lilijami iz laškega grba). Njegova vdova in dedinja Marija Kristina, rojena baronica Zollner, se je poročila z Janezom J. grofom Wildensteinom. Družina Wildenstein je obdržala Laško v lasti do izumrtja leta 1828, nakar je gospostvo pripadlo nazaj grofom Vetter von der Lilie, ki so ga imeli v lasti do leta 1945. Do omenjenih pravih lastnikov Moškonov in za njimi ni noben lastnik gospostva živel v Laškem. Gospostvo so dajali v zakup ali zastavo, upravljali pa so ga njihovi pooblaščenici - upravniki. Za omenjene grofe je laško graščino v stari Jugoslaviji upravljal advokat dr. Fran Roš. Dejstvo, da so pravi lastniki gospostva le kratko dobo bivali v Laškem, je za laško zgodovino zelo negativno.

Če laško gospostvo ne bi bilo le vir dohodkov za tedanje, daleč od Laškega živeče lastnike, ki so bili v začetku v bistvu pravi dinasti, in bi lastniki živeli v Laškem, kakor so npr. Žovneški, poznejši Celjski grofje po preselitvi z Žovneka živeli v Celju, bi bila zgodovina Laškega povsem drugačna. Lahko bi rekli, da je bilo



laško gospostvo do lastnikov Moškonov v bistvu v državni lasti, še zlasti ker v tedanjih časih ni bilo ostre meje med zasebno lastnino vladarja in državno lastnino v ožjem smislu. Upravniki gospostva so bili sicer visoki uradniki, toda med njimi in lastniki je bila seveda zelo velika razlika.

Sorazmerno zgodaj se je okoli sedeža gospostva razvila trška naselbina, omenjena 1227, še zlasti, ker je Laško prafara in je po nekaterih podatkih obstajala kot misijonska postaja že v 8. stoletju, je pa kot župnija omenjena šele 1257 z manjšim obsegom kakor zemljiško gospostvo. Prafara in gospostvo sta privlačila naseljence in tako se je sčasoma razvil trg. V začetku je bil trški gospod zanesljivo, kakor v vseh drugih trgih, lokalni zemljiški gospod oz. v laškem primeru upravnik laškega gospostva. Značilnost srednjeveške politične ureditve pa je bila, da so na podeželju živeli kmetje - ki so bili podložni svojemu zemljiškemu gospodu, v trgih in mestih pa so živeli tržani in meščani, ki so bili osebno svobodni, saj je znan srednjeveški izrek "Stadtluft macht frei!" (Mestni zrak osvobaja!). Osebna svoboda pa je seveda veljala le za prave tržane in meščane, ki so imeli v trgu ali mestu hišo, in za njihove potomce. Tu pa je nastalo nasprotje. V trgu ali mestu so živeli osebno svobodni ljudje, obe ti enoti pa sta bili podložni istemu zemljiškemu gospodu. To je bilo seveda ugodno torišče za nastanek številnih sporov med mestom ali trgom in mestnim (zemljiškim) gospodom. Tržani in meščani so si seveda prizadevali pridobiti čimveč pravic, pri čemer je šlo najpogosteje za razširitev ali ohranitev trškega (mestnega) območja, pomirja ali obgradja, za samoupravo, klasično izraženo v svobodnih volitvah trškega (mestnega) sodnika - pravzaprav župana - za sodne pravice trškega sodnika glede na osebje zemljiškega gospoda in tisto osebje, ki je bilo sicer izvzeto iz sodne pristojnosti omenjenega sodnika. Bolj subtilno je seveda šlo tudi za dajatve trškemu (zemljiškemu) gospodu, za sejemске pravice, protiobveznosti tržanov, da kupujejo graščinske pridelke, npr. vino, itd. Skratka, snovi za spore je bilo vedno več kakor dovolj. Zdi se, da so laški tržani in upravniki laškega gospostva do druge polovice 15. stoletja kar dobro shajali med seboj, kar je razumljivo, ker upravniki pač niso imeli toliko moči in volje, da bi tržanom krnili njihove pravice nad normalno mero. Tedaj pa se je stanje spremenilo, zelo poslabšalo pa se je s prodajo laškega gospostva baronom Moškonom.

Najstarejši znani privilegij Laškega je bil izstavljen v Gradcu 14. februarja leta 1484. Tedaj je cesar Friderik III. kot deželni knez podelil oz. potrdil tržanom pravico do letnega (Martinovega) sejma, ki so ga imeli že od nekdaj. Kopijo tega privilegija so dolgo časa hranili v arhivu notranjega ministrstva na Dunaju, žal pa je bila uničena v velikem požaru pravosodne palače leta 1927, tako da podrobna vsebina tega privilegija zdaj ni znana. Dne 16. avgusta 1490 je isti cesar Friderik

III. Laščanom potrdil že prej podeljeno pravico do letnega sejma na Martinovo s tržnimi svoboščinami 14 dni pred sejmom in 14 dni po njem, ker je bila izvirna listina o tej podelitvi požgana ob turških napadih na Štajersko (glej spodaj listino št. 1, privilegij št. 1). Iz besedila privilegija zvemo, da so se s prošnjo za potrditev pravice do sejma na cesarja obrnili „sodnik, tržani in prebivalci Laškega“. Verjetno je bil sodnik še vedno deželni sodnik v funkciji trškega. Nekaj sodnikov smo zgoraj že našli, ker so bili hkrati zastavni imetniki laškega gospodstva.

Očitno pa je s pravicami iz gornjega privilegija nekaj škripalo. Leta 1521 je namreč nadvojvoda Ferdinand odredil štajerskemu deželnemu glavarju Sigmundu baronu Dietrichsteinu in vicedomu Leonhardu von Ernawu, da morata varovati prebivalce laškega trga v uživanju njihovih svoboščin. Potrdil je „tržanom in ljudem v Laškem“ njihove stare pravice. Tudi iz te listine (listina št. 2) še ne izvemo nobenih konkretnih podatkov o takratni trški upravi.

Začetke trške avtonomije s sodnikom in svetom je iskati šele v dobi nadvojvode Karla. Iz leta 1581 je namreč opis meja laškega pomirja (trškega območja), o katerem so poročali v Gradec „sodnik in svet trga Laško“. Nemško besedilo tega opisa je navedeno na koncu te razprave (prepis 1), vendar menim, da si z njim ne moremo kaj dosti pomagati, je pa pomemben, ker je pač prvi znani opis pomirja za laški trg. Nato sledi opis pomirja, ki naj bi veljal od nekdanjih časov (prepis 2). Ti pomirji sta pomembni predvsem zato, ker sta očitno večji kakor tisti iz leta 1621, ko so bili lastniki gospodstva Laško že Moškoni (prepis 3). Tu je tudi prvič omenjen trški svet. Isti deželni knez je „tržanom in skupnosti v trgu Laško“ tega leta s posebnim privilegijem dovolil, da smejo iz svojih vrst izvoliti sodnika, toda še preden je prišlo do volitev, jim je bila ta pravica odvzeta. Njegov sin in naslednik nadvojvoda Ferdinand jim je naposled leta 1598 le dovolil izvolitev trškega sodnika, vendar le do preklica (listina 3, privilegij št. 2). Vendar je bila to očitno le grožnja in je ostalo pri tem, kajti ta privilegij so kasnejši deželni knezi še večkrat potrjevali. Sodnika naj bi volili vsako leto iz svojih vrst, moral pa bi biti katoliške vere. Predstaviti so ga morali glavarju ali njegovemu upravitelju v Celju, to pomeni osebam, ki so v tem času upravljale nekdanjo celjsko posest. V prvi polovici 17. stoletja so tržani res izvolili dva do tri kandidate, gospodstvo pa je potem potrdilo enega. Ta je bil po položeni prisegi potrjen za trškega sodnika in bila mu je predana sodna palica kot znamenje sodne oblasti. Plačal je en tolar (Reichstaler - kar je bilo kar veliko, ne naš donedavni slovenski tolar) in moral je obljubiti, da bo poravnal trške dolgove.

Da bi mogli trški sodniki in svet odslej veljavno potrjevati razne listine in akte, je nadvojvoda Ferdinand Laškemu podelil trški grb: ščit modre ali lazurne barve

in v njem tri bele ali srebrne dvojne lilije, od katerih sta bili dve nad srednjo, kakor je tak grb naslikan v sredini še zdaj ohranjenega privilegija. Kmalu po tej podelitvi grba je bil izdelan trški pečat. Iz prikazanih zgodovinskih podatkov po ohranjenih virih je razvidno, da je bilo Laško od začetka 13. stoletja trg, da se proti koncu 14. stoletja omenja (verjetno) trško pomirje, ki predpostavlja obstoj trškega sodstva s trškim sodnikom na čelu, in da se proti koncu Celjanov izrecno omenja tudi laško trško pravo - kar vse dopušča možnost, da je Laško imelo svoj pečat že v srednjem veku. Toda vse do omenjenega privilegija iz leta 1598 se v nobenem do zdaj znanem dokumentu ne omenja niti trški sodnik niti trški pečat ali grb, pa čeprav je vojvoda Ernest Železni (ki se je zadnji dal ustoličiti na Gosposvetskem polju po obredu v slovenskem jeziku) leta 1411 določil, da mora imeti vsako štajersko mesto in trg svoje sodstvo. Šele konec 16. stoletja naletimo na trški svet in šele 1598 so bile tržanom dovoljene volitve trškega sodnika in podeljen trški grb. Glede na izrazito heraldično obliko grba se po mnenju našega grboslovca Boža Otorepca ne bi moglo reči, da je bila prevzeta z morebiti starejšega pečata.

Trška samouprava je v običajnem obsegu torej zaživela leta 1598. Toda ne za dolgo. Ko je cesar 15. novembra 1620 prodal laško gospostvo baronoma Juriju Karlu in Vidu Moškonoma, ki sta sicer bila že več kakor dvajset let zastavna imetnika omenjenega gospostva, so se začeli spori tržanov z novima, prvima pravima lastnikoma. Moškoni so bili sicer zelo bogati in nadvse podjetni trgovci in že tedaj lastniki višnjegorskega (Weichselbergerjevega) dvora v Laškem ter gospostev Šrajbarskega Turna pri Leskovcu oz. Krškem ter Planine, ki so jo pozneje začeli imenovati Planina pri Sevnici, prej pa je gravitirala k Laškemu. S to prodajo se je položaj tržanov bistveno poslabšal in so tako začeli svoj boj proti novemu pravnemu stanju. Leta 1621 se tržani niso bili voljni podrediti baronom Moškonom, tudi na cesarjevo prigovarjanje ne. Niso hoteli privoliti, da bi zemljiški (kot trški) gospod odločal, kdo izmed dveh ali treh od njih predlaganih kandidatov naj bi bil trški sodnik, temveč so zahtevali, da enega sami dokončno izvolijo. Sporno je postajalo tudi obvezno točenje grajskega vina, oddajanje govejih jezikov, zlasti pa obseg trškega pomirja. To pomirje iz istega leta (ki je za nas prav tako nejasno kakor prvo), ki pa ni bil predlog ali zapis tržanov kakor prvi, temveč je le prepis iz urbarja laškega gospostva - urbar pa je bil gotovo v veliki meri opredmetena volja zemljiškega lastnika - je opisano v prepisu št. 3. Vsekakor pa je bilo to tretje pomirje v škodo tržanom in so zato hoteli ostati pri prvem. Teh sporov očitno obe nasprotni stranki nista mogli sporazumno rešiti med seboj in je zadevo po posredovanju cesarja in notranjeavstrijske vlade pomirila posebna komisija na začetku leta 1625.



Pritožbe tržanov so se nanašale na: 1. svobodno volitev sodnika, 2. zmanjšanje trškega območja (pomirja), 3. oprostitev podložnikov gospodstva Laško od kaznovanja zaradi kršenja trškega območja, 4. svoboščine ob letnem Martinovem sejmu. O tem je bila s posredovanjem vlade dosežena poravnava med Karlom baronom Moškonom in laškimi tržani. Poravnavo oz. pogodbo so podpisali že omenjeni baron Karel Moškon, doktor Johan Dornsperger (kot pravni izvedenec in nekak zastopnik notranjeavstrijske vlade) in zelo bogati trgovec na debelo, sicer laški rojak Martin Lihtštok, za tržane pa Caharija Brezinger, Janez Kočevar in Janez Ciglmiller. V poravnavi je bilo zajeto tole:

1) Tržani imajo pravico izvoliti za sodnika sposobnega moža dobrega slovesa, ga predstaviti gospodstvu, ki ga ta proti plačilu enega tolarja (Reichsthaler) potrdi. Nato je sodnik upravičen opravljati svojo funkcijo. Če kdo meni, da je zaradi razsodbe sodnika prizadet, lahko sproži pritožbo (apelacijo) na gospodstvo, ki mora nato ukrepati po predpisih. Prizivno sodišče je torej obvezno laško Moškonovo sodišče.

2) Lastnik gospodstva prizna stare meje trškega območja; vendar izvzame iz tega v trgu in v trškem območju ležeče gospodstveno uradno stavbo, špital, stolp, hlev z nekaterimi ograjenimi vrtovi; tudi ne smejo tržani v omenjene stavbe in vrtove posegati; če bi pa kdo gospodstvenih ljudi posegel v trško območje in bi nato pobegnil v omenjene gospodstvene stavbe in vrtove, ga mora gospodstvo na ustrezen poziv sodišča tretji dan izročiti brez odpora.

3) Hudodelstva, ki se dogodijo v trškem območju, naj na splošno kaznuje trški sodnik. Iz tega so izvzeti: služinčad v graščini in na graščinski pristavi, špitalski mojster v novem špitalu in špitalski varovanci in tisti ljudje, ki so zaposleni pri špitalskem mojstru. Navadna hudodelstva, ki jih zagrešijo gospodstveni podložniki in svobodniki v trškem območju, naj kaznuje sodnik, tisti, ki so jih zasačili pri samem dejanju, pa se naj ne vtaknejo v pravi zapor (keho), zlasti tukajšnji podložniki naj se zaprejo v trško hišo (rotovž) ali drugam. Denarne globe, ki se izrečejo za taka hudodelstva, pripadejo do polovice gospodstvu. Če bi se kdo zaradi previsoke kazni čutil prizadetega, ima v vsakem primeru pravico, da se pritoži na gospodstvo kot na drugo sodno instanco. Če kdo na gospodstvenem območju stori hudodelstvo in se poda v trg ali na trško območje in če ga trški sodnik na prvo gospodstveno prijavo takoj ne izroči, ima gospodstvo samo pravico hudodelca prijeti na trškem območju. Če bi katerikoli lastnik omenjenega gospodstvenega konjskega hleva, ki stoji v trgu na stavbišču stavbe, ki so jo dali podreti Celjski grofje, želel postaviti drugo stavbo, ima pravico da zida na vseh treh straneh proti tržni ulici (Plazgasse) tako daleč, kakor so vidni stari temelji na hlevskem zemljišču in pod njim ležečim vrtičkom.

4) Varovanje oz. svoboščine v zvezi z Martinovim sejmom in proščenjem je baron Moškon zopet prepustil tržanom, ki so mu povrnili kupnino, ki jo je za to

plačal Dvorni komori. Vsi trški stanovalci v trških hišah ali v hišah drugih gospostev in v domcih v trškem območju naj od gospostva vsako leto prevzamejo 20 startinov (startin je približno 450 litrov), torej približno 9.000 l graščinskega vina (Hofwein), denar za to pa naj izterja sodnik in ga izroči gospostvu (listina št. 4, privilegij št. 3).

Pod Moškoni so se razmere poslabšale tudi podložnikom laškega gospostva. V urbarju iz leta 1582 je bilo zapisano, da opravlja podložna družina po tri dni tlake na leto, Moškonov urbar iz leta 1621 pa je zavezoval vsako podložno družino, osebenjke in sogornike, na neizmerjeno tlako, kakor je bila v deželi običajna. Ker je laško gospostvo imelo malo pristavskih, dominikalnih ali graščinskih zemljišč, je bila prvotno tlaka majhna, kot že omenjeno, tri dni na leto. Pristavska zemljišča se tudi pod Moškoni niso povečala, enako ne potreba po tlaki. Pač so Moškoni uporabili pravno zanko neizmerjene tlake, da so lahko pritiskali na prevedbo tlake v denarne dajatve, so si torej skušali vsaj za prihodnost povečati svoje denarne dohodke. Če so to zahtevali in zares tudi izvajali in s kakšnim uspehom, ni znano.

Cesar Leopold je 7. aprila 1666 dobesedno potrdil privilegij iz leta 1627 (listina 5, privilegij št. 4).

Cesar Karl je 1718 s sklicevanjem na privilegija iz leta 1598 in 1666 in zlasti glede volitev trškega sodnika in trški pečat potrdil svoboščine Laškega na splošno (listina št. 6, privilegij št. 5).

Cesarica Marija Terezija je 1762 s sklicevanjem na privilegij iz leta 1718 potrdila privilegije laškega trga na splošno in imenuje posebej volitve trškega sodnika ter trški pečat. V dostavku si pridržuje pravico vse te privilegije povečevati, zmanjševati ali celo odpraviti (listina 7, privilegij št. 6).

Cesar Jožef II. je 1782 s sklicevanjem na privilegij iz leta 1762 potrdil svoboščine laškega trga z enakim besedilom, kakor so zapisani v privilegiju iz leta 1762 (listina št. 8, privilegij št. 7).

Cesar Franc I. je 1809 dovolil laškemu trgu osem letnih in hkrati živinskih sejmov, in sicer Matijev sejem 24. februarja, sejem na veliki četrtek, Jurjev sejem 24. aprila, sejem na binkoštni torek, kresni sejem 24. junija, Matevžev sejem 21. septembra, Martinov sejem 11. novembra in Tomažev sejem 21. decembra. Dostavljeno je bilo, da če pade kateri od teh sejmov na nedeljo ali na zapovedani praznik, naj bo sejem naslednji delovni dan. Tudi tu je izražen pridržek, da ima

cesar pravico privilegije povečevati, zmanjševati ali jih celo odpraviti (listina št. 9, privilegij št. 8). Ta privilegij je pomemben predvsem za laško gospodarstvo. Kar šest stoletij so imeli Laščani pravico le do enega samega (Martinovega) sejma, zdaj so jih dobili še sedem, torej skupaj osem. Sejmi pa so bili včasih veliko pomembnejši gospodarski dogodki, kakor so zdaj, saj se je na njih obrnilo največ denarja, medtem ko je bila vsakodnevna trgovina na sorazmerno nizki ravni.

Za tržane je bilo trško območje ali trško pomirje zelo pomembno, saj je bilo od tega odvisno, ali bo večji ali manjši del trške okolice podrejen trgu oz. magistratu ali zemljiškemu gospodu. Zato je bilo meje tega območja treba vedno znova obnavljati oz. priklicati v spomin. To so sicer delala tudi zemljiška gospostva med seboj. Za ta namen so opravljali pri večjih gosposčinah tako imenovano objezdenje ali objezde, pri manjših krajih ali trgih pa so to opravljali seveda z obhodi - peš. V pravni zgodovini je znano, da so pri tem morali sodelovati predvsem dečki, stari od deset do dvanajst let, ki so jih pri vsakem mejniku potegnili za ušesa, da bi si te mejnike pač dobro zapomnili. Takim pričam so rekli *testes per aures tracti*. Tako objezdo oz. v tem primeru obhod je opisal Orožen za 26. april 1769 (na podlagi zapisa v zapisnikih trškega sveta) in je prikazan v prepisu oz. prevodu št. 4.

Približno deset let pozneje je bilo laškemu magistratu podložnih 65 hiš v trgu, ena v Brstniku, dve na Ojstrem, tri v soseski Tovsto, ena v soseski Lahomno, tri v soseski Marija Gradec in 9 v soseski Šmihel. Kot lahko vidimo iz tega pregleda, je bilo devetnajst hiš, to zunaj trga tedaj pomeni devetnajst večjih ali manjših kmetij, podložnih tržnemu magistratu, kar pomeni, da so mu morale dajati iste dajatve kakor druge kmetije laškemu zemljiškemu gospostvu. Ker teh dajatev ni bilo ravno malo, so pomenile precejšen dohodek magistrata. Zato tudi lahko razumemo, zakaj je med tržani in baroni Moškoni v letih 1620 do 1625 izbruhnil tako hud spor. Bil pa je trški magistrat kljub temu reven zemljiški gospod v primerjavi z laško faro, ki je imela približno enkrat več podložnikov.

Trg Laško je štel tedaj 114 hiš, od katerih pa so številni domci (neka vmesna oblika med statusom trške hiše, ki so jo lahko posedovali le tržani, in kmetijo zunaj trškega pomirja), ki so pripadali deloma laški nadžupniji, deloma Weichselbergerjevemu dvorcu, deloma pa so jih pokupili tržani. Tako tudi ni bilo po velikem požaru leta 1840 obnovljenih pet hiš ob potoku pod cerkvijo. Od teh hiš je bilo, kot smo že omenili, 65 podložnih trškemu magistratu, 29 laški nadžupniji, 8 Weichselbergerjevemu dvorcu, dva celjskemu minoritskemu samostanu in tri jurkloštrskemu jezuitskemu gospostvu. Pravico vpisa svojih zemljišč in hiš v štatersko deželno desko v Gradcu, kar pomeni v razvid plemiške posesti, so imeli:

zemljiško gospostvo Laško, nadžupnija Laško, Weichselbergerjev dvorec in oba laška špitala (stari in novi).

Laški magistrat je imel sramotno znamenje - pranger, ki je bil postavljen na jugozahodni strani trške hiše (na Svinjskem trgu) in ga je dal 13. junija 1779 odstraniti tedanji trški sodnik Jakob Hermann.

Tako smo pregledali laške privilegije in še nekaj drugih zgodovinskih virov, ki so pomembna sestavina zgodovine Laškega kot trga in od leta 1927 mesta. V njih se seveda predvsem zrcali politična in statutarne zgodovina tega kraja, nekoliko pa vendarle tudi njegovo gospodarsko življenje. Z marčno revolucijo leta 1848 pa je Laško, štirideset let po zadnjem privilegiju, dokončno dobilo, kakor vsi drugi trgi v avstrijski monarhiji, svoje popolne trške pravice.

## Priloge

Prepis listine št. 1, privilegij št. 1 (prepis po Wartingerju, str. 1-2)

1490, avgust 16., Linz

Wir Friedrich von gottes gnaden Römischer Kayser, zuallen entzeiten merer des Reichs, zu Hungern, Dalmacien, Croacien etc., kunig hertzog zu Österreich, zu Steyr, zu Kerndten, vnd zu Crain, Graue zu Tyrol etc. Bekennen, daz unns unnsere getrewn n: der Richter vnd vnnsere Burger vnd Lewt zu Tifer Zuerkennen geben, Wie sy vnd ihr Voruordern ain Jarmarkt albeg an sannd Merten tag daselbst gehabt hieten vnd in aber der brief darumb mitsambt annderm irm Gut von den Türken verprennt worden were vnd vnns diemuttlich gebetten in denselben Jarmarkt von Newem gnedlich Zegeben Haben wir angesehen derselben vnnsere Burger diemuttig bete, auch irm Schaden von den Türken vnd in annder wege in disen kriegslewffen genomen vnd haben in dardurch, damit sy widerumb destbas in aufnehmen können mügen vnd von sonndern gnaden den berurten Jarmarkt auf Sannd Mertten tag von Newem gegeben vnd zehallten vergunnt vnd erlaubt. Geben, Vergunnen vnd Erlauben auch als regierennder Herr vnd Lanndsfurst in Österreich, Steir, Kerndten vnd Crain wissenntlich mit dem brief - Also daz sy, ir Erben vnd Nachkömen den, nu hinfür ains yeden jars an dem bemelten Sannd Mertten tag daselbs zu Tifer mit fürstlicher freyung, viertzeihen tag vor vnd viertzeihen tag darnach vnd sunst mit andern Eren, Rechten vnd gutten gewonhaiten hallten vnd gebrauchen mugen. Inmassen, die in anndern unsern Stetten vnd Merkhten von Rechtens oder gewonhait wegen genossen vnd gebraucht werden, von menichlich vngehindert vngeurlich. Dauon gebieten wir den Edlen vnnsern lieben getrewn n: allen unnsern Hauptlewten, Grauen, Frein, Herrn, Rittern vnd Knechten, Verwesern, Vitztumben, Phlegern, Burggrauen, Lanndtrichtern Burgermaistern, Richtern, Reten, Hannsgrafen, Burgern, Gemainen vnd allen anndern vnnsern Ambtlewten, vnndertanen vnd getrewn ernnstlich vnd wellen, Daz sy die obbenannte unnsere Burger ir Erben, vnd Nachkömen, bey diser unnserr Gab Vergunnen vnd Erlauben des bestimbt Jarmarkts, genntzlich beleiben vnd Sy des berublich geniessen lassen Vnd In noch den, so sölhen Jarmarkt mit Ir Kaufmanschaft vnd Phenwertten besuchen, daran kain Irrung noch hindernuss tun, noch des yemands annderm zetun gestatten, in dhain weis, Als

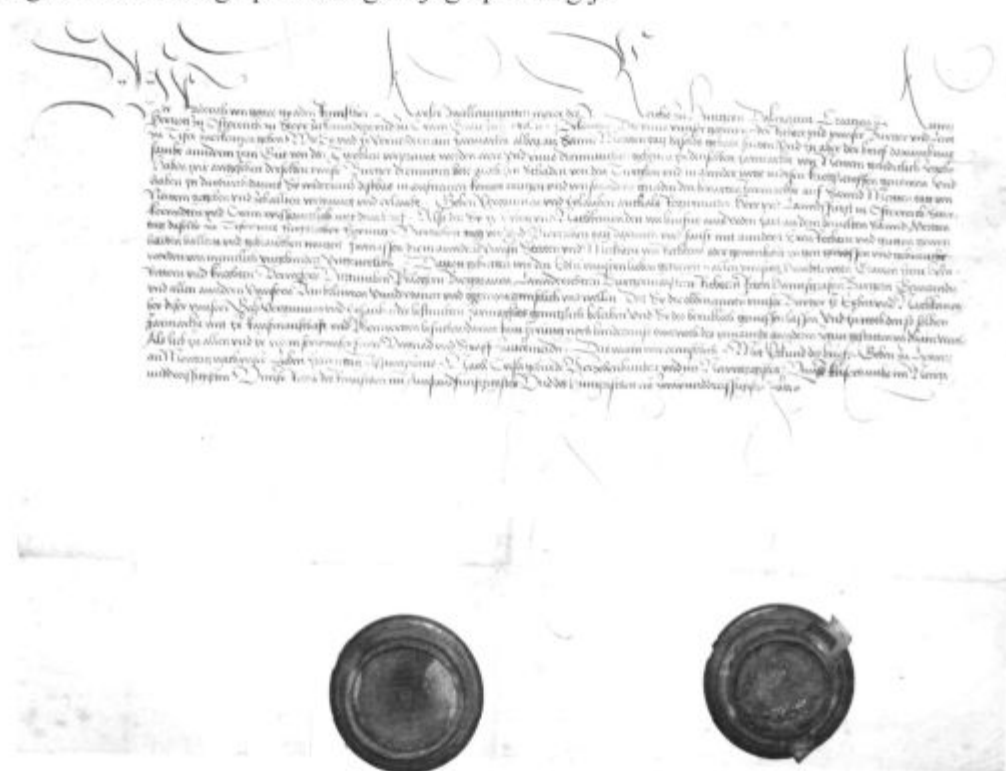
lieb In allen vnd In yedem sey, unnser swere Vngnad vnd Straff zuuermeide, Das meinen wir ernstlich.

Mit Urkund des briefs. Geben zu Lynntz an Montag nachunserr Lieben Frawntag Assumpcionis, nach Christi geburde Vierzehenhundert vnd Newntzigisten, Vnnsers Keisertumbs im Newnund dreissigisten, Vnnserr Reiche des Römischen im Ains und funftzigisten, Vnd des Hungrischen im Zway vnd dreissigisten Jaren.

Commissio domini  
imperatoris propria.

Po verjetnem prepisu, ki se nahaja v Muzejski zbirki Laško kot privilegij 1. Tudi vse druge tukaj prikazane listine se nahajajo v omenjeni muzejski zbirki.

Zgled slovenskega prevoda gornjega privilegija<sup>2</sup>



Privilegij št. 1 iz leta 1490 (prepis se nahaja v Muzeju Laško).

Mi Friderik, po božji milosti rimski cesar, v vseh časih povečevalec cesarstva, ogrski, dalmatinski hrvaški itd. kralj, vojvoda v Avstriji, Štajerski, Koroški in Kranjski, grof v Tirolah, potrjujemo, da so nam naši verni sodnik in meščani

2 Po izjavi g. J. Majcna, skrbnika laške muzejske zbirke, so gornji privilegij prevedli študentje pod vodstvom akad. prof. dr. Jožeta Mlinariča.

in ljudje v Laškem dali sporočiti, kako so oni in njihovi predprednji (predniki) vsikdar imeli tržni dan ondi na dan sv. Martina, jim je pa potrdilno pismo skupaj z drugim njihovim blagom bilo po Turkih sežgano, in so nas ponižno prosili, da bi jim prav taisti tržni dan ponovno milostno potrdili. Zato smo glede tega naših meščanov ponižno prošnjo vzeli na znanje in tudi drugače to, da so trpeli škodo od Turkov in drugače v teh vojskinih časih, in smo zato, da bi si oni glede tega spet opomogli in s posebno milostjo imenovani tržni dan na sv. Martina god znova potrdili in dopustili, da se zopet vzpostavi in dovoli. Tako damo, dopustimo in dovolimo tudi kot vladajoči gospod in deželni knez v Avstriji, Štajerski, na Koroškem in Kranjskem vedoma s tem pismom. Prav tako, da lahko oni in njihovi potomci od zdaj naprej vsako leto na imenovani dan prej in štirinajst dni pozneje in drugače z drugimi častnimi pravicami in dobrimi običaji imajo in uporabijo. Prav tako glede tistih okoliščin, ki jih v drugih naših mestih in trgih po pravici ali navadi uživajo ali uporabljajo vsi brez ovir, in k tem še ukazujemo plemenitnikom našim ljubim vernim, vsem našim glavarjem, grofom, baronom, vitezom in hlapcem, namestnikom, vicedomom, oskrbnikom, gradnikom, deželnim sodnikom, županom, sodnikom, svetnikom, rokodelskim in kupčijskim sodnikom, meščanom, občinam in vsem našim uradnim osebam, podanikom in vernim, damo resno na znanje našo voljo, da bi oni zgoraj imenovanim našim meščanom, njihovim dedičem in potomcem to naše darilo dopustili in dovolili, da bi ta določena zadeva tržnega dne popolnoma obveljala in da bi oni jim to pustili mirno uživati in še obiskovali tak trg s svojim trgovstvom in služništvom, da tu ne bi bilo nobene pomote in ovire, tudi da tega ne bi komu drugemu dovolili opraviti po tej poti, v tem naj vsakemu grozi naša huda nemilost in kazen. To mislimo zares. S prvopisom pisma dano v Linzu v ponedeljek po prazniku vnebohoda naše ljube Gospe (16. avgusta) po Kristusovem rojstvu tisoč štiristo devetdesetega, našega cesarstva v devetintridesetem letu, našega rimskega cesarstva v enainpetdesetem letu in ogrskega v dvanintridesetem letu.

### Slovenski povzetek<sup>3</sup>

Cesar Friderik potrjuje trgu Laško pravico letnega sejma na Martinov dan, ki mu jo je podelil že neki prejšnji deželni knez, ker mu je zaradi vdora Turkov privilegijska listina zgorela in so pri tem tržani utrpeli veliko škodo. Priprave na sejem oz. pospravljanje lahko s knežjim dovoljenjem trajajo štirinajst dni oz. ali štirinajst dni po Martinovem dnevu.

### Prepis listine št. 2

3 Vsi nadaljnji povzetki so prevedeni v slovenski jezik iz Wartingerjeve knjižice.



Gradec, 6. 8. 1521

Wir Ferdinandus von Gottes genaden Printz zu Hispanien, Ertzherzog zu Osterreich, Hertzog, zu Burgunndi Steyr, kernnden und Crain etc. Embieten dem Edln vnd vnnsern lieben getrewen. Sigmunden von Dietrichstain Freyherrn zu Vinkhenstain vnd Hollnburg, vnnserm Lanndsthaubtmann in Steyr, vnd Leonharten von Ernaw vnserm vitztzthumb daselbs, Auch allen vnnsern gegenwürttigen vnd künfftigen Hauptlewten vnd Vitzthumben alda in Steyr, Vnnser gnad vnd alles gut, Vnd Emphelhen Ew ernstlich vnnd wellen, ob yemannds vnnsern getrewen n. vnnsern Burgern vnd Lewtten zu Tiffer, wider allts herkommen vnd Ir Freyhaitten vnbillicher weis besweren wolt, vnd Ir von Inen darumb angelanngt wurdet. Daz Ir Inen von vnnsern wegen gegen menigklichen gewalts vor seyt. vnd Sy bey Irem allten herkommen vnd Freyhaitten, handthabet, schutzet vnd schernet, damit Sy kainsweegs vnbillicher weise gedrungen beswert noch bekumbert werden, noch das selbst auch nicht thut, Das ist vnnser ernstliche maynung. Geben in vnser Stat Grätz, am sechsten tag des moneds Augusti, Anno domini. Fünffzehnhundert vnd im ainund zwainzigsten Jaren.

V<sup>h</sup>. Terg.

P. Principem

Anna. D.

Ad mandatum domini principis Archiducis in consilio.

Creuzsaurwein m. p.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 32)

Nadvojvoda Ferdinand odreja štajerskemu deželnemu glavarju Sigmundu baronu Dietrichsteinu in vicedomu Leonhardu von Ernaw, da morata varovati prebivalce laškega trga v uživanju njihovih svoboščin.

Prepis listine št. 3, privilegij št. 2

Gradec, 16. 7. 1598

Wir Ferdinand von Gottes gnaden Ertzherzog zu Österreich Hertzog zu Burgundi, zu Brabant, zu Steyr, zu Khärndten, zu Crain, zu Lützburg, zu Württemberg, Ober: vnd Nider Slesien, Fürst zu Schwaben, Marggraue des Heiligen Römischen Reichs zu Burgaw, zu Märhern, Ober: vnd Nider Lausnitz, Gefürsster Graue zu Habsburg, zu Tyrol, zu Phierdt, zu Khiburg, vnd zu Görtz, etc., Lanndtgraue in Elsass, Herr auf der Windischen March, zu Portenaw, vnd zu Salins, etc.

Bekennen für vns, unser Erben vnd nachkhomen öffentlich mit disem Brief, und thuen khundt menigklich, Das für vns khomen sein die Bürger und Gemain in Marckht Tifer, in vnserm Fürstenthumo Steyr gelegen, vnd vns vnderthenigist zuerkennen geben, Wie Inen noch Anno Ainundachtzig bei lebtzeiten weilend des Durchleüchtigen Fürsten vnsers freuntlichen geliebten Herrn Vattern Ertzherzog Caroln zu Österreich etc. Christseligen angedenckhens, ain Priuilegium das Sy vnder Inen selbs ain Richter erwohlen mechten gnedigist erthailt, dasselb aber ehnder



Sy damals zur Richter waal griffen wider von Inen abgefordert worden sey, das demnach, aus vrsachen, es zu erhaltung gueter Pollicey vnd Mannszucht, auch sonderer wolffart vnd aufnehmen des Marckhts geraichete, im widrigen aber vns aus vermanglung aines solchen Richters, allerlay unordnungen vnd nachtailighaiten eruolgten, wie dann bereit nit allain der Lanndt: Sonder auch Paurman derselben orten herumb den aussgangnen Generaln zuwider, mit Hönig, Vich, Traid vnd anderer handtierung triben, Offtmals auch aus mangl ainer solchen Person, nach abgang der Burger Ir verlass zu sonderm der armen Puppilln nachtl nit Inuentiert: So wol die Landtsteuren Järlich durch Sy angeschlagen, aber durch niemands ernstlich eingefordert, sonder zu Irem schaden ansteend gelassen werden, Item das etliche Hofstettler aldort Burgerliche gwerb braucheten vnd sonst in mer weeg vngelegenhaiten sich zuetruügen, welche alle ausser aines solchen ordentlichen Richters nit wol zuwenden: wir Inen solche Freyhait gnedigist widerumben erthailen wolten. Wann wir dann vnserer vnderthonen vnd getrewen nutz vnd aufnehmen gern befürdern, So haben wir angesehen solch Ir gebete. Unnd Inen darauf (doch auf vnser gnedigistes wolgefallen) dise gnedigiste bewilligung gethan, dass nemblich Sy die gemelten Burger alda zu Tifer Järlichen zu ainer ordentlichen Waal greiffen. vnd Jedesmals ainen Catholischen aus Inen zum Richter erwählen mügen. Doch sollen Sy in allweeg schuldig vnd verpunden sein, denselben Iren erwölten Richter, vnserm Hauptman wer der yederzeit sein würdet, oder seinem Verwalter zu Cilli zur bestättigung fürtzustellen. Auch noch dartzue dise gnad gethan, vnd Sy zu gemaines Marckhts fertigung, mit ainem Wappen schildt, so da ist, Plaw oder Lasurfarb, vnd in demselben, Drey Weiss: oder Silberfarbe doppelte Lilien, deren die zwo die mitter überhöhent, alssdann derselbe in mitte dits gegenwürtigen vnser fürstlichen Brieffs gemalet, und mit farben aigentlicher aussgestrichen ist, gnedigist begabet, vnd fürgesehen. Vnd gebieten darauf allen vnd Jeden unsern nachgesetzten Obrighkheiten, vnderthonen vnd getrewen, Geistlichen vnd Weltlichen, sonderlich auch dem Jetzigen, vnd ainem yeden khünfftigen Innhaber der Herrschaft Tifer, hiemit ernstlich vnd wöllen, das Sy gedachte Burger alda, bey solcher Irer Richter waal, vnd Inen (doch wie verstanden, auf vnser gnedigistes wolgefallen) gethonen genad ruebiglich verbleiben lassen, darwider nit thuen oder beschwären, noch das Jemand andern zuthuen gestatten, in kain weis, als lieb ainem yeden sey, vnser schwäre vngnad vnd straff zuuermeiden. Das mainen wir ernstlich Mit urkhundt dits Brieffs, Besiglt mit vnserm anhangunden Innsigl. Der geben ist in vnserer Statt Grätz, den Sechzehenden tag des Monats July, nach Christi vnsern lieben Herrn vnd Seligmachers geburde, im Aintausent Fünfhundert, Achtundneüntzigsten Jar.

Ferdinand m. p.

W. Jöchlinger D<sup>nc</sup> m. p.

Ad mandatum Serenissimi Dni. Archiducis proprium.

P: Casal m. p.

Registrata Wilib. Yttner m. p.

## Skrajšan slovenski povzetek (Wartinger str. 28)

Nadvojvoda Ferdinand II. dovoljuje tržanom v Laškem, vendar na preklic, privilegij volitve trškega sodnika, ki jim ga je podelil nadvojvoda Karl leta 1581, ki pa jim je bil zopet odvzet. Sodnik mora skrbeti za dobro policijo (po sedanjem pojmovanju za dobro politično upravo), za prepečevanje nedovoljene trgovine kmečkega prebivalstva, za skrbno upravljanje zapuščin v prid mladoletnih otrok, za izterjevanje davkov itd. Sodnik naj se voli vsako leto, ki pa ga morajo zaradi

potrditve predstaviti glavarju ali upravniku v Celju. Podeljuje tudi trgu grbovni pečat s tremi srebrnimi lilijami v modrem polju.

Prepis listine št. 4, privilegij št. 3

Gradec, 26. 1. 1627

WIR Ferdinand der Ander, von Gottes genaden, Erwölter Römischer Khayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, in Germanien, zu Hungern, Behaimb, Dalmatien, Croatien vnnd Sclauonien Khönig, Erzherzog zu Össterreich, Herzog zu Burgundij, Steyr, Khärndten, Crain vnnd Wierttemberg, Ober: vnnd Nider Schlesien; Marggrafe in Mähren, Ober: vnnd Nider Lausnitz, Graue zu Tyroll vnnd Görz etc.

Bekennen, vnnd thuen Khundt Menigelichen, Als bey vns vnnsere gethreue liebe, N. Richter vnd Rath, des Marckhts Týfer, dahin supplicando gehorsambist einkhomben vnnd gebetten, damit wür als Regierunder Herr vnd Landtsfürst, in dem zwischen Innen, vnd dem Edlen vnnsrem Lieben gethreuen Carl Moscon Freyherrn zum Thurn, am Hardt, Weyxlberg vnd Manns Preiss etc. als eigenthumben des Ambts oder Herrschaft Týffer, im Viertl Cilli gelegen, getroffenen vergleich, so sy sich mit Ihnen durch die hierzue baiderseits deputiert gewesten Commissarien vndterm Sechsten February, des vnlangst abgeloffenen Sechshundert fünff und zwainzigsten Jars verglichen, allergenedigist einwilligen, vnd Ihnen darüber schriftlichen Consens vnnd Confirmation erthailen wolten, welliche von wortt zu wortt hernach inseriert vnnd also laudt, Alss wür vnnsrer Aigenthumblich Ambt oder Herrschaft Týffer, im viertl Cilli gelegen, vermög wolverfertigten Original Khauffbrieffs vnd Urbar, vnder dato den fünffzechenden Nouembris Anno Aintausent Sechshundert Zwainzigsten mit aller derselben ein: vnnd Zuegehör: Obrigkeit: vnd Herrlichkeiten, wie es von Alters hero von den vor gewesten Pfandt Inhabern darzue genutz vnd genossen worden, Niergendt nichts daruon aussgenomben; Denen Edlen vnd vnnsrem Lieben gethreuen Georg: Carl vnnd Veithen, denen Moschkhonen Freyherrn zum Thurn, am Hardt, Weixlberg, vnd Mans Preiss etc. eigenthumblich vnnd Kheüfflichen hingeben: dabey sich aber nach beschechner Einantwortung N. die Burgerschaft, des Marckhts Týfer in vnderschiedlichen Punkten so weith beschwärdt zu sein vermaint, als ob zu wider Ihrer habenden Priuilegien in praeiudicium Ihrer denen Herren Khauffer, mehrers als von Rechtswegen hette sein sollen, in den Fürgangenen Khauff, Eingeraumbt worden währe, gleichwoll aber wür den Neündten January Anno Sechshundert ainundzwainzig, auf vorhergehendes vnnsrer I. Ö. Hof Camer guettachten, in ainem vnnd Andern sich auf ein gewisse mass, vnd Zill allergnedigist resolluiert, So haben doch ernente Burgerschaft sollicher Resolution nit acquiescieren wollen: sonder fürnemblich in vier nachfolgenden Punkten, als wegen der Richter wahl, zu dem andern, wegen des zu eng eingezogenen Purckhfridts, drittens, wegen der Herrschaft Underthonnen Befreyung, das dieselbe denen Purckhfridts bestraffungen nit vnderworffen sein sollen, Unnd viertens wegen der Khirchtags behuettung zu St. Martini Jar Marckht, welliche der Herrschaft in gleichen verkhaufft, Ihnen aber von alters hero zuegehörig wäre, replicando beschärdt, auch die sachen dahin gebracht, das sie vor vnnsrer I. Ö. Regierung zu ainer Mindtlichen verhör, wider den denen Khauffer erthailten Khauff brief, sollicher gestalt allergnedigist restituiert worden, das sie in oberzelten Punkten mit ihren habenden Priuilegien vnnd rechtlichen Notturfften sollen vnd, mügen gehört werden, Ob nun woll hierüber angeregte verhör würckhlich aussgeschriben, vnnd auf den bestimbtten tag die von Týfer durch ihren volmechtigen gwalts eines thaills, Anderten thaills aber der Edle vnnsrer Lieber gethreuer Carl Maschkhon Freyherr zum Thurn, am Hardt, Weixlberg, vnnd Manss

Preyss etc. als nunmehr eigenthumber vnnd Beclagter, in aigner Person erscheinen, so ist doch auf interposition fridliebender Personen, welliche beeden thailen die grosse vngelegenheiten des Langwürig vnnd zweiffelhaftigen Rechtens, sambt denen darauss entspringenden Beschwärenusen zu gemüeth gefierth, für guet angesehen worden, dise strittigkeiten wo möglich vil mehrers durch ein güetliche Commission, als das feindtseelige Recht hinzulegen, dahin sich dann gedachter Moschkhon. Freyherr etc. damit ernente Burgerschaft sein wollmainende vätterliche Affection vmb desto mehrers verspüren sollen, guetwillig bewegen lassen; Hierauf an heudt in beysein des Ersamben gelerthen, vnnsern I. Ö. Regiments Rath vnnd gethreuhen Lieben Johann Caspar Dornspurger, beeder rechte doctorn etc, als von besagter vnnsrer Regierung, hierzu verordneten Commissarij von beeden Thailen nachfolgunder güetlicher vergleich abgeredt vnd Beschlussen worden.

Erstlichen die Richterwahl betreffend, solle zwar hinfüro die Burgerschaft befugt sein, ein tauglich vnuerleimpte Person zum Richter zuerwöllen, doch das derselbe hernach der Herrschaft fürgestellt, vnnd so dann von derselben gegen raichung eines Raichs Tallers confirmiert werde, Nach wellicher Confirmation Er hernach sich gleichwoll des Gerichts, wie es bey andern Marckhten, so in gemainen mitleiden sein, gebreichig vnderfangen mag, Im fall aber hernach sich yemand durch sein des Richters vrtl, oder geschafft beschwärt zusein vermainen wurde, solle demselben vnuerwehrt sein, solch beschwärlch urtl oder geschafft für die Herrschaft, als andere wissentliche Instanz vnwidtersprechlich vnd vnwaigerlich erkhendt vnd gehört werden solle, zu appelliern, welliche so dann mit gebürlicher erledigung Landtgebreichigermassen fürzugehn wissen würdet;

Im Andern Punct den Purckhfridt belangend, Hat anfangs gedachter Aigenthumber gewilligt, das es bey den alten Confinen des Purckhfridts bewenden solle. Doch weillen die Herrschaft in den Marckht vnnd Purckhfridt Ihr Amt Hauss, Spital, Thuern, Stall, sambt etlich darzue gehörigen eingezeint; oder eingeplanckhte Gartten hat, wie dieselbe für sich selbst, von dem Purckhfridt eximiert, also sollen Sy auch von der Burgerschaft khaineswegs darunter verstanden werden, vilweniger sie sich vnnderstehn, in dieselbe einzugreifen gleichwoll aber solle der Aigenthumber schuldig sein, da etwann die yhenigen, so in dem Purckhfridt sich vergreifen, in der gleichen orth endtfliehen, vnnd daselbst saluiern wolten, dieselb auf des Gericht gebürendes ersuechen vnnd anmelden auf den dritten tag vnwaigerlich heraus zugeben, damit sie zu gebürender Bestraffung mögen gebracht werden;

In dem dritten Punct, wegen abstraffung gemainer fahl vnnd Wandl, so sich im Purckhfridt zutragen, ist dahin geschlossen worden, das zwar dieselbe in genere durch den Richter abgestrafft vnd gebüest werden sollen, doch sollen hierinen ganz vnd gar exempt vnnd befreyt sein;

Erstlichen der Herrschaft Hoff vnnd Mayrgesindt sambt vnnd sonnders, Zu dem andern, der Spitelmaister in Neuen Spital, sambt denen Inwohnern, vnnd so in seinem Broth sein, deren Bestraffung allein der Herrschaft beuor stehn solle; Souill aber der Herrschaft vnnderthonnen vnnd freyholden, sambt derselben ledigen gesindt, anbelangt, ist es dahin vermittelt worden, das zwar derselben gemaine fähl, Wandl, vnnd verbrechen, so durch sie in dem Purckhfridt veriebt werden, durch den Richter, wie Landtgebreichig abgebüest werden sollen, jedoch sollen die ienigen, so etwann in frischer That ergriffen werden, beuorab die angesessene vnnderthonnen khaines wegs feindtsällig in die Kheichen gesteckht vnnd vmbgezogen: sonnder allein auf dem Rathhaus, oder sonnst verboten werden, Auss der Straff aber so dieselbe in geldt oder geltswerth geschickht, solle die Helfft der Herrschaft geraicht werden, wofer aber yemands so durch das Gericht wegen gemainen Wandels abgestrafft würdt, Es seye nun der Herrschaft vnnderthon

oder nit, sich durch zu übermässige straff beschwärdt zu sein befinden wurde, demselben (wie auch obuerstandtnernmassen in gemain in allen burgerlichen sachen denen beschwärdten Partheyen) solle vnuerwehrt, sonnder zuegelassen sein, vmb besser Recht willen, für die Herrschafft als andere Instanz zu appelliern, vnnd die Appelation der Lanndts Ordnung nach zu Prosequiern: Vnnd Demnach es sich auch zum Öfftern begibt, das frembder Herrschafften vnnderthonnen in der Herrschafft Lanndt Gericht dergleichen gemaine fräffl vnnd Wandl verieben, vnnd aber nit alzeit in frischer That erdappt werden mögen, hernacher aber von ihren Herrschafften weder zur Bestrafung, noch zur Verhör gestelt werden wöllen, auf wellichen fahl die Herrschafft von Landt Gerichts Obrigkheit wegen befuegt, vermittls vorhergangenden erkhandtnus dergleichen verbrecher in ihren gebüeth aufzuhalten, Also ist auch expresse aussgedingt, vnd vorbehalten worden, Das woselr sich dergleichen frembden Herrschafften zuegehörige Persohn etwan in dem Marckht oder Purckhfridt befinden, vnd auf erstes anmelden nit als paldt von dem Richter auss dem Purckhfridt geandwortet wurden, dass so dann der Herrschafft vnuerwehrt sein solle, Ihre selbst aigne Leüth, auch in dem Purckhfridt heben zulassen, welliches auf der Herrschafft selbst aigne vnghehorsambe vnderthonnen villmehrers zuuerstehn ist, doch solle dergleichen eingriff der Burgerschafft an ihren Purckhfridts Freyheiten genzlichen ohne nachtl vnd Vnpraejudicirlich sein, Weillenauch vor vralten Jarn, in dem Marckht ein gebeu gestanden, so nochmallen von denen Graffen zu Cilli eingeriessen vnd zerstert worden, darauf aniezo der Herrschafft Rosstall sambt den darundterligenden Gratl so..... see. wittib derzeit mit vier khreüzern dem eigenthumber verdient, aufgebaut ist Imfal nur der eigenthumber vber khurz oder lang selbigen Stall eingeriessen, vnd ein ander gebey auffüern wolte, solle Er befuegt sein, auf alle drey seiten, gegen den Plaz Gassen, als weith sich der alten zersterten Mauern fundament vnnd Grundfest befinden, vnd erstreckhen würdt, ohne der Burgerschafft widerredt bauen vnnd graben zu lassen; Belangendt, die strittig gemachte Khirchtags Behüettung, hat offit besagter Moschkhon Freyherr, etc. guetwillig eingewilligt, auf der Burgerschafft erbietten, den darumben vnnserer Hof Camer aussgelegten Khauffschilling, von ihr der Burgerschafft zuruckh zunehmen, vnd Innen die behüettung zu vberlassen; Damit auch wegen der Hoffwein, so die Herrschafft von alters hero in Marckht aussgelegt alle gelegenheit zu mehrern Müssverstandt abgeschnidten werden; Also ist beschlossen worden, das die gesambte Inwohner des Marckht, sie sizen nur in burgerlichen heüser, oder auf anderer Herrschafften hof Steten in Purckhfridt hinfüro Järlichen zwainzig Stärtin hoffwein, annemen, das gelt aber der Richter einbringen, vnd der Herrschafft zu rechter weil vnnd Zeit darumben anhendigen solle, vnnd damit sollen beede Thail wegen des bishero gehaltenen strittigkhaiten auf ein ewig vnd stattes verglichen vnd vertragen, auch ein thail dem andern, das so hierinnen begriffen wahr, Stath, vest, vnnd vnzerbrochen zuhalten schuldig sein, Im übrigen verbleibt es allerdings bey obangeregter vnnserer den Neindten January Anno Sechshundert ainundzwainzigsten in sachen ergangenen gnedisten Resolution, vnd dem Aigenthumber ertheilten Khays. Khauffbrieff vnd Vrbarj, und was sonnst von alters Herkhomben ist, Threulich vnnd ohne geuarde, auch bey verpindung dess algemainen Landschaden Pundts in Steyr, Dessen zu wahren Urkundt, seint zween gleich lauttentde vertrag aufgericht, vnd von obgedachten Commissario, neben beederseits Principaln vnd Gwalt habern, vnnd erbettene beyständen biss auf ferrer vnnser gnädigist erfolgenden Confirmation mit Handschrift vnnd Pedschafft becrefftigt, vnnd ein Exemplar dem Aigenthumber, das ander aber, der Burgerschafft zuegestellt worden; Actum Grätz den Sechsten Februar Im aintausendt Sechshundert fünfundzwainzigsten Jar.

Carl Moschkhon Fh.  
Jo. Caspar Dornspurger.  
Martin Liechtstockh.  
Zacharias Presinger.

Hannss Khatschener.  
Eytl Johan Zieglmüller.

Wann wir nun auf eingezogenen genuesamben bericht vnnd auss erhöhlichen vrsachen in solch ihr der Supplicanten begern allernedigist eingewilligt; Thuen solliches auch wissentlich, vnnd in Crafft dits Briefs, souill wûr von Rechts wegen thuen sollen vnnd mögen, doch vnns, unnsern Erben an vnnsern hoch: vnnd Gerechtigkeiten vnuergriffen vnnd ohne schaden, Mit Urkhundt dits Briefs, Geben in vnnserer Stath Grätz, den Sechszundzwainzigsten Tag Monnats January, Anno aintausendt, Sechshundert vnnd Siebenundzwainzig, unnserer Reiche des Römischen im Achten, des Hungerischen im Neindten, vnnd des Behaimbischen im Zechen Jar.

Leonhart Bisch. zu Lauant (Leonard II. Götz, lavantinski škof 1619-1649)

Statthalter.

Commissio Sacrae Caes<sup>ae</sup>. Maiestatis in Consilio.

Georg Barbo.

Josephus Eggs.  
Canzler.

Carl Kuglman.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 29-31)

Cesar Ferdinand II. potrjuje poravnavo sklenjeno 6. februarja 1625 med Karlom baronom Moškonom in laškimi tržani o tistih sporih, ki so izbruhnili zaradi prodaje laškega urada ali laškega gospostva baronom Juriju, Karlu in Vidu Moškon, kar je storil cesar 15. novembra 1620.

Pritožbe tržanov so se nanašale na:

1. svobodno volitev sodnika, 2. zmanjšanje trškega območja (pomirja), 3. oprostitev podložnikov gospostva Laško od kaznovanja zaradi kršenja trškega območja, 4. varovanje letnega Martinovega sejma.

O tem je bila s posredovanjem vlade dosežena poravnava med Karlom baronom Moškonom in laškimi tržani, in sicer:

1) Tržani imajo pravico izvoliti za sodnika sposobnega moža dobrega slovesa, ga predstaviti gospostvu, ki ga ta proti plačilu enega talerja (Reichsthaler) potrdi. Nato je sodnik upravičen opravljati svojo funkcijo. Če kdo meni, da je zaradi razsodbe sodnika prizadet, lahko sproži pritožbo (apelacijo) na gospostvo, ki mora nato ukrepati po predpisih.

2) Lastnik gospostva prizna stare meje trškega območja; vendar izvzame iz tega v trgu in v trškem območju ležeče gospostveno uradno stavbo, špital, stolp, hlev z nekaterimi ograjenimi vrtovi; tudi ne smejo tržani v omenjene stavbe in vrtove

posegati; če bi pa kdo posegel v trško območje in bi nato pobegnil v omenjene gospostvene stavbe in vrtove, ga mora gospostvo na ustrezen poziv sodišča tretji dan izročiti brez odpora.

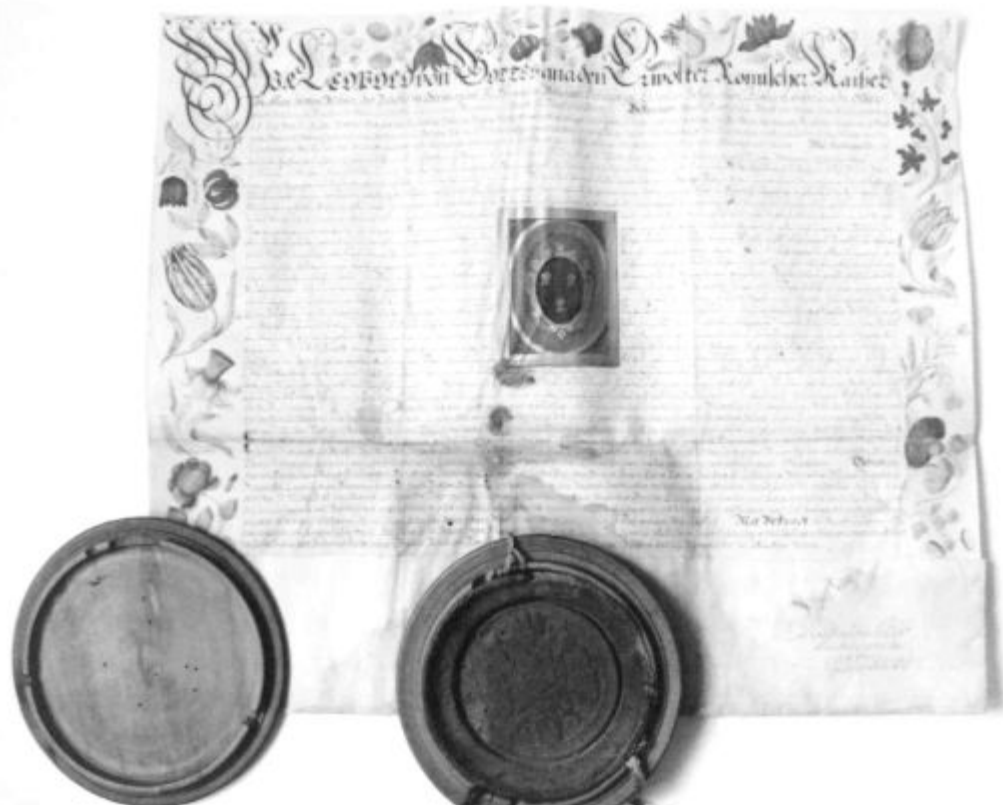
3) Hudodelstva, ki se dogodijo v trškem območju, naj na splošno kaznuje trški sodnik. Iz tega so izvzeti: služinčad v graščini in na graščinski pristavi, špitalski mojster v novem špitalu in špitalski varovanci in tisti ljudje, ki so zaposleni pri špitalskem mojstru. Navadna hudodelstva, ki jih zagrešijo gospostveni podložniki in svobodniki v trškem območju, naj kaznuje sodnik, tisti, ki so jih zasačili pri samem dejanju, pa se naj ne vtaknejo v pravi zapor (keho), zlasti tukajšnji podložniki naj se zaprejo v rotovžu ali drugod. Denarne globe, ki se izrečejo za taka hudodelstva, pripadejo do polovice gospostvu. Če bi se kdo zaradi previsoke kazni čutil prizadetega, ima v vsakem primeru pravico, da apelira na gospostvo kot na drugo sodno instanco. Če kdo na gospostvenem območju stori hudodelstvo in se poda v trg ali na trško območje in če ga sodnik na prvo gospostveno prijavo takoj ne izroči, ima gospostvo samo pravico hudodelca prijeti na trškem območju. Če katerikoli lastnik omenjenega gospostvenega konjskega hleva, ki stoji v trgu na stavbišču stavbe, ki so jo dali podreti Celjski grofje, in bi želel postaviti drugo stavbo, ima pravico, da zida na vseh treh straneh proti tržni ulici (Plazgasse) tako daleč, kot so vidni stari temelji na hlevskem zemljišču in pod njim ležečim vrtičkom.

4) Varovanje sejma je baron von Moškon zopet prepustil tržanom, ki so mu povrnil kupnino, ki jo je ta plačal Dvorni komori. Vsi trški stanovalci v trških hišah ali v drugih gospostvih, domcih v trškem območju naj od gospostva vsako leto prevzamejo 20 startinov domačega vina (Hofwein), denar za to pa naj izterja sodnik in ga izroči gospostvu.



Prepis listine št. 5, privilegij št. 4

Dunaj, 7. 4. 1666



*Privilegij št. 4 iz leta 1666 (nabaja se v Muzeju Laško).*

Wir Leopold von Gottes gnaden erwölter Römischer Kaiser, zu allen zeitten Mehrer des Reichs, in Germanien, zu Hungarn, Böhmeimb, Dalmatien, Croatien, Sclauonien etc. König, Ertzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundt, Steyr, Kärndten, Crain vnd Wirtemberg, Graffe zu Tyrol vnd Görz etc.

Bekennen öffentlich mit disem Brieff, vnd thuen kund Allermeniglich, Das Vns N. Richter, Rath vnd Gemain dess Marckhts Tyfer, in Vnserm Fürstenthumb Steyr gelegen, unterthenigst angelangt vnd gebetten, dass Wir Ihnen den Jenigen Brieff vnd Freyheiten, so Ihnen von Weylandt Vnsers Anherrn Kaiser Ferdinand dess Andern Maystet vnd Liebden hochseeligisten angedenkens vnderm Sechtzehenden July Anno 1598, alss Sie damalen noch in Erzhertzoglichen Würden waren, laut fürgebrachter Vidimierten Abschrift gnedigst verlichen worden, mit gnaden zu confirmiern vnd zubestätten geruhen wolten, wie solche hernach folgendt also lauten:

Wir Ferdinand von Gottes Gnaden Ertzherzog zu Österreich, Herzog zu Burgundj, zu Brabant,



zu Steyr, zu Kärndten, zu Crain, zu Luxemburg, zu Wirttemberg, Ober: vnd Nider Schlesien, Fürst zu Schwaben, Marggrau des Heiligen Römischen Reichs zu Burgaw, zu Mähren, Ober: vnd Nider Laussnitz, Gefürster Graue zu Habsburg, zu Tyrol, zu Pfierdt, zu Kyburg und zu Görz etc. Landtgrau in Elsass, herr auf der Windischen March, zu Portenaw vnd zu Salinss etc.

Bekennen für Vnss Vnser Erben vnd Nachkomben öffentlich mit disem Brieff, vnd thuen kundt Meniglich. Dass für Vnss komen sein die Burger vnd Gemain in Marckht Tyfer, in Vnserm Fürstenthumb Steyr gelegen, vnd Vnss vnderthenigst zu erkennen geben, wie Inen noch Anno Ain vnd Achzig bey lebzeiten weillend des durchleüchtigsten fürsten, vnser freündlichen geliebten Herrn Vattern Erzherzog Carl zu Össterreich etc. Christseligen Angedenckens Ain Priuilegium, dass Sy vnter Ihnen selbss ain Richter Erwöhlen möchten, gnedigst erthailt, dasselb aber ehnder Sy damals zur Richter Wahl griffen, wider von Inen abgefordert worden sey, dass demnach, aus Vrsachen es zu erhaltung gueter Pollicey vnd Mans Zucht, auch sonderer Wolfarth vnd Aufnemen des Marckts geraichete, im widrigen aber vnd aus Vermanglung aines solchen Richters, allerley Vnordnungen vnd Nachtailigkeiten eruolgten, wie dan bereit, nit allain der landt- sondern auch paursman derselben orthen herumb, den aussgangnen Generaln zuwider, mit Höenig, Vich, Traidt vnd andern handtierung triben, offtmals auch aus Mangl ainer solchen Person, nach abgang der Burger, Ir Verlass zu sondern der armen Pupillen nachtl nit Inuentiert: Sowoll die Landtsteüren Järlich durch Sy angeschlagen, aber durch Niemandts ernstlich eingefordert, sonder zu Iren schaden anstehendt gelassen werden, Item dass etliche Hofstetler aldort bürgerliche Gewerb braucheten, vnd sonst in mehr weeg Vngelegenheiten sich zuetrüegen, welche alle, ausser eines solchen ordentlichen Richters nit woll zuwenden; Wir Inen solche freyheit gnedigst widerumben erthailen wolten. Wan Wir dan Vnserer Vnderthanen vnd Getreüen nuz vnd Aufnemen gern befürdern; So gaben Wir angesehen solch Ihr Gebette; Vnd Inen darauf (doch auf Vnser gnedigstes wolgefallen) diese gnedigste Bewilligung gethan, dass nemblich Sy, die gemelten Burger alda zu Tyfer, Järlichen zu ainer ordentlichen Waal greiffen, vnd Jedesmals ainen Catholischen auss Ihnen zum Richter erwöhlen mögen, doch sollen Sy in allweeg schuldig vnd verbunden sein, denselben Ihren Erwöhlten Richter unserm hauptman, wer der Jederzeit sein würdet, oder seinem Verwalter zu Cilli zur Bestättigung fürzustöllen. Auch noch darzue dise Gnad gethan, Vnd Sy zu gemaines Marcktsfertigung mit ainem Wappenschildt, so da ist Plau oder Lasurfarb, vnd in demselben drey Weiss: oder silberfarbe Toppelte Lilien, deren die zwo, die Mitter vberhöchent, alssdan derselbe in Mitte dis gegenwertigen Vnser fürstlichen Brieffs gemahlet, vnd mit farben eigentlicher aussgestrichen ist, gnedigst begabet, Vnd fürgesehen, Vnd Gebietten darauf allen Vnd Jeden Unsern nachgesetzten Obrigkeiten, Vnderthanen vnd Getreuen, Geistlichen vnd Weltlichen; sonderlich auch dem Jezigen Vnd ainem Jeden Künfftigen Inhaber der Herrschaft Tyfer, hiemit Ernstlich vnd wölen, dass Sy gedachte Burger alda, bey solcher Ihrer Richter wahl, Vnd Ihnen, (doch wie verstanden, auf Vnser gnedigstes wolgefallen) gethanen genad ruebiglich verbleiben lassen, darwider nit thuen, oder beschwären, noch das jemandt andern Zuthuen gestatten, in kain weis, alss lieb ainem Jeden sey vnser schwäre Vngnadt vnd Straff zu uermeiden. Das mainen Wir ernstlich, Mit Urkundt dits Brieffs, besiglet mit Vnserm anhangunden Insigl. Der Geben ist in Vnserer Statt Grätz den Sechzehenden Tag des Monats July, nach Christi vnser lieben Herrn vnd Seeligmakers Geburde, im Ain Thausent fünffhundert Acht vnd Neunzigsten Jahr, (Ferdinand W. Jöchlinger. Ad Mandatum Ser<sup>m</sup>. Dni. Archiducis proprium. P. Casal.)

Wan Wir Vns nun, nichts angelegners sein lassen, alss Vnserer getreüen Landtsassen vnd Vnderthanen Aufnemen vnd Wohlfahrt zubefürdern, vnd Sie bey Ihren Rechten vnd alten herkommen zu schutzen: So haben Wir in solch Ihr vnderthenige Bitt gnedigst gewilliget, vnd demnach mit wohlbedachtem Mueth, guetem Rath, vnd rechtem Wissen, besagtem N. Richter, Rath vnd Gemain des Marckts Tyfer, obberührten Brieff, Priuilegia, Gnaden, vnd Freyheiten, souill Sy

deren in ruheiger Possess vnd gebrauch sein, vnd Wir daran von Recht vnd Billichkeit wegen confirmirn vnd bestätten können, gnediglich confirmiert vnd bestättet. Confirmirn vnd bestätten Ihnen die auch alss Regierender Herr vnd Landsfürst in Steyr, hiemit wissentlich in Crafft, diss Brieffs. Vnd Mainen, Setzen, vnd Wöllen, dass dieselben in allen Ihren Puncten, Clausuln, vnd Inhalt, gantzlich bey Cröffften vnd Würden bleiben, vnd gedachter Marekt Tyfer sich deren gebrauchen vnd genüessen solle vnd möge, darwider von Niemandt betragt oder beschwärt, sondern darbey geschützt, vnd gehandthabt werde. Ohn gefährde. Gebietten darauf allen vnd ieden Vnssem Nachgesetzten Obrigkeiten, Statthaltern, Landtschaubtleüthen, Prälaten, Grafen, Freyen, Herrn, Rittern, Knechten, Haubtleüthen, Vitzdomben, Pflegern, Verwesern, Burggraffen, Landt-Richtern, Burgermaistern, Richtern, Räthen, Gemeinden, vnd sonst allen andern Vnssem Ambtleuthen, vnderthanen vnd Getreuen, hiemit ernstlich vnd wöllen, dass Sy, die mehrgedachten N. Richter, Rath, vnd Gemein des Marckts Tyfer, vnd Ihre Nachkomben, bey obbemelten Ihren Freyheiten, Gnaden, Priuilegien, Herkommen, vnd guet gewonheiten, auch diser Vnserer gnedigisten Confirmation vnd Bestättigung, gantzlich bleiben, dern ruheiglich gebrauchen vnd genüessen lassen, Sy darwider nit tringen, oder beschwären, noch das Jemandts andern zuthuen gestatten, in kein weis noch weeg, alss Lieb Einem Jeden sey, Vnsser schwäre Vngnad vnd Straff zu vermeiden. Dass mainen Wir ernstlich. Mit Vrkundt diss Brieffs, besiglet mit Vnssem anhangenden Kaysserlichen Insigl, Der Geben ist in Vnserer Statt Wienn, den Sibendten, Monats Tag Aprilis, nach Christi Vnsers Lieben Herrn vnd Seeligmachers gnadenreichen Geburt im Sechtzehenhundert Sechs vnd Sechtzigsten: Vnserer Reiche des Römischen im Achten, des Hungarischen im Aylfften, vnd des Böhembischen im Zehendten Jahren.

Leopoldt m. p.

Frit. Max G. v. sprintzenstein m. p.

Ad Mandatum Sac<sup>ae</sup>. Caes<sup>ae</sup>. Maiestatis proprium.

Christoph Abele m. p.

Registratum Hermann v. Verlinghoff m. p.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 31)

Cesar Leopold dobesedno potrjuje prejšnjo listino.

Prepis listine št. 6, privilegij št. 5

Dunaj, 22. 3. 1718

WIR CARL der Sechste von GOTTES Gnaden erwehlter Römischer Kayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, in Germanien, zu Hispanien, Hungarn, Böhmeimb, Dalmatien, Croatien, Slavonien etc. König, Ertzherzog zu Össsterreich, Herzog zu Burgund, Steyr, Kärnthen, Crain, vnd Württemberg, graffe zu Habspurg, Flandern, Tyrol, Görz, vnd Gradisca etc.

Bekennen öffentlich mit diesem Brieff, vnd thuen Kund allermänniglich, das Vnss N. Richter, Rath vnd Gemeinde des Marckhts Tüffer in Vnseren Herzogthumb Steyr allervnterthenigst gebet-

ten, Wir geruheten alss ietzt Regierender herr vnd landsfürst die von Weyl. Vnserem hochgeehrtesten Vranherrn Kaysern Ferdinando Secundo hoch Seel. gedächtnuss, noch alss Erzherzogen, den Sechzehnten July Anno fünfzehnhundert, acht vnd Neunzig besagtem Marckht in gnaden verlihe: vnd von Wey. Vnsers in gott ruhenden gnädig: vnd hochgeehrtesten Herrn vnd Vatters Keyzers Leopoldi May. vnd Liebden Christmildesten andenckhens, vnterm Sibenten April des Sechzehnhundert, Sechs vnd Sechzigsten Jahrs bestättigte Richter-Wahl vnd Marckhts Sigl-Freyheit gleichergestalten allergnädigst zuerneweren vnd zubestätten; Immassen Wir nun diese Vnterthenigste bitte gnedigst angesehen, auch Vnsere getreue Vnterthanen vnd lands Insassen bey Ihren Wohlerworbenen Rechten vnd Freyheiten ruhig zulassen vnd zuerhalten allerdings geneigt seynd; Alss haben Wir mit wohlbedachtem Muth, guttem Rath, vnd rechtem wissen dem Eingangs ernanten Marckht solch seine altherhabende Freyheiten, so weith derselbe in deren würcklicher besiz: vnd üebung sich befindet, vnd solche denen etwan seithero dargegen ergangenen landsfürstlichen Verordnungen ?nicht? zuwider seynd, hiemit gnädiglich ernewert vnd bestättet; Thuen das auch, Ernueren vnd bestätten dieselbe solchergestalten vnd so vill Wir daran von Recht vnd Billichkeit wegen bestätten khönnen, nach Ihrem gänzlichen Inhalt vnd Begriff, auss Keyser. König. vnd landsfürstlicher Machts Vollkhombenheit, in crafft diss Brieffs; Ordnen sezen, vnd wollen demnach, dass selbe eben alss ob deren puncten vnd Clausuln hierinnen aufs neue beschriben vnd von worth zu worth eingetragen wahren, Wie Bishero, also nochferrers bey Cräfften Verbleiben, Vnd N. Richter, Rath vnd gemeinde daselbst sich deren billichermassen nuzlich freyen vnd gebrauchen solle, vnd möge, von Männiglichen ohngehindert, Jedoch Vnss vnd Vnsere Nachkhomben an Recht vnd herrlichkeit ohnvergriffen vnd ohnschädlich;

Gebietten hierauf allen vnd Jeden Vnsere Nachgesetzten geist- vnd Weltlichen Obrigkeiten, Präläthen, graffen, Freyen, Herren, Ritteren, Knechten, Statthalteren, Land Marschallen, lands-haubtleuthen, Lands Verweeseren, landt Richteren, Vizdomben, Burggrafen, Vöggten, Pflergeren, Burgermaisteren, Richteren, Räthen, Burgeren, gemeinden vnd sonst all anderen Vnsere Ambtleuthe, Vnterthanen vnd getreuen, was Würden, Stands oder Weesens die seynd, hiemit so gnädig alss ernstlich, vnd wollen, dass Sy obbemelte N. Richter, Rath vnd gemeinde des Marckhts Tüffer gegenwertig, vnd Künfftige, bey diesen Ihren altherhabenden vnd von Vnss hiemit gnädigst bestättigten Freyheiten ferrerishin ruhig verbleiben, vnd sich derselben, wie gemelt, nuzlich freyen vnd gebrauchen lassen, Sy darbey von Vnsertwegen obrigkeitlich schutzen vnd handhaben, darwider selbst nicht trängen, noch beschwären, weder anderen dergleichen zu thuen gestatten, in kheine Weis noch Weeg, alss lieb Einem ieden seye, Vnsere schwäre Vngnad vnd Straff zu Vermeiden; das Mainen Wir Ernstlich Mit Urkhund diss Brieffes, besiglet mit Vnserem Keyser. König: vnd Erzherzoglich anhangenden Insigl, der geben ist in Vnsere Statt Wienn den Sechs vnd Zwainzigsten Monathstag Martij, im Sibenzehnhundert: vnd achtzehnten, Vnsere Reiche, des Römischen, im Sibenten, deren Hispanischen, im fünffzehnten, vnd deren Hungarischen: vnd Böhmeimbischen, auch im Sibenten Jahre.

Carl

Ph. ludw. G. v. Sinsendorff.

Ad Mandatum Sac<sup>ae</sup>. Caes<sup>ae</sup>. et Cath<sup>ae</sup>. Majestatis proprium.

Johann Joseph Edler von Luidl.

Regt. v. Herrleinsperg.

## Slovenski povzetek (Wartinger, str. 31)

Cesar Karl potrjuje sklicujoč se na listini 2 in 4 svoboščine Laškega na splošno in posebej še glede volitev sodnika in trškega pečata.

Prepis listine št. 7, privilegij št. 6

1762, marec 6., Dunaj

Wir Maria Theresia von Gottes Gnaden Römische Kayserin in Germanien, zu Hungarn, Böhheim, Dalmatien, Croatien, Slavonien, Königin, Erz-Herzogin zu Österreich, Herzogin zu Burgund Ober- und Nider Schlesien, zu Steyer, zu Kärnthen, zu Crain, Marggräfin des Heiligen Römischen Reichs zu Mähren, zu Burgau, zu Ober und Nider Laussnitz, gefürstete Gräfin zu Habsburg, zu Flandern, zu Tyrol, und zu Görz, Herzogin zu Lothringen und Barr, Grossherzogin zu Toscana.

Bekennen öffentlich mit diesem Brief, und Thun kund allermänniglich, dass Uns N. Richter, Rath und Gemeinde des Marckts Tyffer in Unserm Erbherzogthum Steyer allerunterthänigst gebetten, Wir geruheten als jezt regierenden Frau und Landes Fürsten die von Weyland Unseren geehrtesten Vorfahrem besagten Marckt Vor Vielen Jahren in Gnaden Verliehenen und von zeit zu zeit letzthin abern von Weyland Unseres Hochgeehrtesten Herrn und Vatters Kayzers Caroli sexti May. und Liebden Christmildesten Andenckens unterm Sechs und Zwanzigsten Martij des Siebenzehnen Hundert achtzehenden Jahres gnädigst bestättigten Richter Wahl und Marckts Sigl Freyheit gleicher gestalten allernädigst zu erneüeren und zu bestättigen;

Immassen Wir nun deren Supplicanten unterthänigstes Anlangen und Bitten gnädiglich ansehen, auch Unseren Getreuen, Unterthanen, und Landes Insassen bey ihren wohl erworbenen Rechten und Freyheiten ruhig zu lassen und zu erhalten allerdings geneigt seynd.

Als haben Wir mit wohlbedachtem Muth, gutem Rath, und rechten Wissen dem eingangs ernannten Marckt solch seine alt hergebrachte Freyheiten, so weit selber in deren ruhigen Besiz und Übung, auch ohne Anspruch ist, hiemit, gnädigst erneüeret und bestättiget.

Thun das auch erneueren und bestättigen dieselbe nach ihrem gänzlichen Begriff, eben als ob deren Articulu hierinnen wieder aufs neue beschrieben und Von Worth zu Worth eingetragen wären, aus Kayser- Königl- und Landsfürstlichen Machts Volkommenheit in krafft dieses Briefs, so Viel Wir daran Von Recht und Billichkeit wegen erneüeren und Bestättigen können, auch selbe Unseren etwo seithero dargegen ergangenen und künftigt erlassenden Landesfürstlichen Generalien und Verordnungen nicht zu wider seynd.

Meynen, sezen, ordnen und wollen demnach das solche stäts bey Kräfften verbleiben und N. Richter, Rath und Gemeinde des Marckts Tyffer sich deren billigermassen nuzlich freyen und gebrauchen solle, und möge Von allermänniglich ohngehinderet; doch halten Wir Uns, Unseren Erben und Nachkommen ausdrücklich bevor, vielberührte Freyheiten nach Unserem gnädigsten gefallen und Erforderung der Zeit zu mehrn zu mindern oder gar abzuthun.

Gebietten darauf allen, und jeden Unseren nach gesetzten geist- und weltlichen Obrigkeiten, Inwohnern und Unterthanen Unseres Erbherzogthums Steyer, was Würden, Stands, Amts oder Weesens die immer seynd, insonderheit aber Unserer Königl: Repraesentation und Camer alda

so gnädig als ernstlich mit diesem Brief, und wollen, dass Sie obbemelte N. Richter, Rath, und Gemeinde des mehrgedachten Marckts Tyffer bey diesen ihren wohlhergebrachten, und von Uns Verstandenermassen hiemit gnädigst bestätigten Freyheiten ruhig verbleiben und sich solcher wie gemelt nützlich freyen und gebrauchen lassen, selbe dabey obrigkeitlich schützen, schürmen und handhaben, daran nicht irren noch hindern, Viel weniger anderen dergleichen zu Thun gestatten in keine Weiss noch Weeg alss Lieb einem jeden seye Unsere schwäre Ungnad und Straff zu Vermeiden.

Das meynen Wir ernstlich mit Urkund diess Briefs besiglet mit Unserem Kayser- König- und Erzherzoglich anhangenden grösseren Insigl.

Der geben ist in Unserer haubt- und Residenz-Stadt Wienn den Sechsten Monats Tag Martij nach Christi Unsers Lieben Herren und Seeligmachers gnadenreicher Geburt im Siebenzehen Hundert Zwey und Sechzigsten Unserer Reiche im Zwey und Zwanzigsten Jahre.

Maria Theresia m. p.

Rudolphus Comes Chotek Regis Bohemiae Supremus et Archiducis Austriae primus Cancellarius.

Ad Mandatum Sacrae Caesareo-Regiae Majestatis proprium.

J. Fr. v. Partenstein

Johann bernhard v. Zencker.

Reg. Frantz Carl Hertel m. p.

Muzejska zbirka Laško. Orig. pergament. Viseči pečat. 72,5 x 44 cm.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 31)

Cesarica Marija Terezija potrjuje, sklicujoč se na listino št. 5 privilegija Laškega na splošno, in imenuje posebej volitve sodnika in trški pečat s pristavkom, da sme vse te privilegije povečevati, zmanjševati ali odpraviti.

Prepis listine št. 8, privilegij št. 7

1782, avgust 3., Dunaj

Wir Joseph der Zweite von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, König in Germanien, zu Jerusalem, Ungarn, Böhmeim, Dalmatien, Croatien, Slavonien, Galizien und Lodomerien: Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgund, und zu Lothringen, Grossherzog zu Toskana, Grossfürst zu Siebenbürgen, Herzog zu Mailand, Mantua, Parma etc. gefürsteter Graf zu Habsburg, zu Flandern, zu Tyrol etc.

Bekennen öffentlich mit diesem Brief, und thun kund allermänniglich, das Uns Unsere liebe getreue N. Richter und Rath des Markts Tyffer in Unserm Herzogthume Steyer allerunterthänigst

gebeten: Wir geruheten als jetzt regierender Kaiser, König, Herr und Landesfürst der Innerösterreichischen Fürstenthumen und Landen ihre von Wailand Unseren glorwürdigsten Vorfahern vor vielen Jahren in Gnaden verliehene, auch nach und nach, und leztlich von Wailand Unserer in Gott seligst ruhenden Hochgeehrtesten Frau Mutter, Maria Theresia, kaiserlichen, königlichen Majestät und Liebden, christmildesten Andenkens unterm 6. Merz 1762. bestätigte Richter Wahl, und Markts Siegel Freyheit gleichfalls gnädigst zu erneuern und zu bestätigen.

Wie wir nun diese unterthänigste Bitte erwehnter Supplicanten gnädigst angesehen, und Wir auch ohnedem mildest geneigt sind, alle Unsere getreue Unterthanen, und Landes-Innsassen bey ihren wohl hergebrachten Freyheiten landesväterlich zu lassen, und zu erhalten.

Als haben Wir mit wohlbedachten Muth, gutem Rath und rechtem Wissen ihnen N. Richter und Rath des Markts Tyffer vorerwehnte ihre Freyheiten, in so weit sie im ununterbrochen ruhigen Besitze sind, Wir auch daran von Rechts- und Billigkeitswegen zu bestätigen haben, gleicher gestalt gnädigst erneuert und bestätigt.

Thun das auch erneuern, und bestätigen ihnen dieselbe, wie vorstehet, aus kaiserlicher- königlicher- und landesfürstlicher Machts Vollkommenheit hiemit wissentlich, und in Kraft dieses Briefs.

Meynen, setzen, ordnen und wollen, dass solche eben als ob deren Punkten und Klauseln hierinne aufs Neue beschrieben, und von Wort zu Wort eingetragen wären, wie bishero, auch fernerhin stets bey Kräften seyn und bleiben, und sie N. Richter und Rath, wie auch alle ihre Nachkommen vorberührter ihrer Gnaden, und Freyheiten, Rechte, und Gerechtigkeiten, oben erklärter massen sich ruhig freuen, gebrauchen und geniessen sollen können und mögen von jedermänniglich ungehindert, doch Uns, Unseren Erben und Nachkommen an landesfürstlicher Hoheit, Macht und Regalien, desgleichen jedem andern an seinem Rechte und Gerechtigkeiten ganz unvorgegriffen und unschädlich, auch mit dem ausdrücklichen Vorbehalt, diese Gnaden und Freyheiten nach Unserm gnädigsten Gefallen, und Erforderniss der Zeiten und Umstände zu mehren, zu mindern oder gar aufzuheben.

Gebieten hierauf allen und jeden Unseren Nachgesezten geist- und weltlichen Obrigkeiten, Innwohnern und Unterthanen Unsers Erbherzogthums Steyer, was Würde, Standes, Amts, oder Wesens die immer sind, insonderheit aber Unserm Innerösterreichischen Landes Gubernio so gnädigst, als ernstlich mit diesem Brief, und wollen, dass sie oft erwehnte N. Richter und Rath des Markts Tyffer, wie auch ihre Nachkommen bey obgedachten ihren bestätigten Gnaden und Freyheiten kräftig schützen, schirmen und handhaben, dabey ruhig bleiben lassen, daran nicht hindern, oder irren, noch das Jemand andern zu thun gestatten, in keine Weis noch Weeg, als lieb einem jeden sey, Unsere schwere Ungnad und Straf zu vermeiden.

Das meynen Wir ernstlich. Zu Urkund dieses Briefs besiegelt mit Unserm kaiserlichen, königlichen und erzhertzoglich-anhangenden grössern Innsiegel, der geben ist in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien, den 3<sup>ten</sup> Monatstag August im siebenzehnen hundert zwei und achtzigsten, Unserer Reiche des Römischen im neunzehnten und der Erbländischen im zweiten Jahre.

Joseph m. p.

Thadaeus Baro a Reischach



pro tempore Regis Bohemiae Supremus et Archiducis Austriae primus Cancellarius m. p.

Ad Mandatum Sacrae Caesareo-Regiae Maiestatis proprium.  
Friderich von Eger m. p.

Regist. Mariophilus v. Leissner m. p.

Muzejska zbirka Laško. Orig. pergament. Viseči pečat. 72 x 44,5 cm.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 31)

Cesar Jožef II. potrjuje, sklicujoč se na listino št. 6 etc. privilegije Laškega na splošno in omenja posebej volitve sodnika in trški pečat s pristavkom, da lahko vse te privilegije povečuje, zmanjšuje ali jih tudi odpravi.

Prepis listine št. 9, privilegij št. 8

1809, december 20., Dunaj

WIR Franz der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; König zu Jerusalem, zu Hungarn, Böhmeim, Croatien, Slavonien, Galizien und Lodomerien, Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Lothringen, zu Würzburg und in Franken, Grossfürst in Siebenbürgen, Herzog zu Steyer, Kärnten, Ober- und Nieder-Schlesien, gefürsteter Graf zu Habsburg etc., etc.

Bekennen öffentlich mit diesem Briefe und thun kund jedermänniglich wasmassen Uns der Magistrat und Bürgerschaft des landesfürstlichen Marktes Tiffer in unserem Herzogthum Steyermarkt gebetten haben, Wir geruheten ihm die Freyheit gnädigst zu ertheilen, jährlich acht Jahr und zugleich Viehmarkte und zwar den ersten Jahr und zugleich Viehmarkt am Mathiastag als den vier und zwanzigsten Februar, den zweiten am grünen Donnerstag, den dritten am Georgitag als den vier und zwanzigsten April, den vierten am Pfingst-Dienstag, den fünften am Johannitag als den vier und zwanzigsten Juny, den sechsten am Mathiastag als den ein und zwanzigsten September, den siebenten am Martinitag, den eilften November, endlich den achten am St. Thomastag als den ein und zwanzigsten Dezember abhalten zu dürfen.

Wie Wir dann diese allerunterthänigste Bitte insonderheit dabei als auch weiters gnädigst beherzigen, dass durch Verleihung dieser Jahr und Viehmärkte die Industrie angeeifert und diesem Markte einigermassen aufgeholfen werde, auch den benachbarten Orten kein Nachtheil zugehe. Als haben Wir in dieses allerunterthänigste Gesuch in Gnaden gewilliget, sofort mit wohlbedachtem Muthe, gutem Rath und rechtem Wissen bemeldeten Markte erlaubt, dass selber jährlich acht Jahr und zugleich Viemarkte und zwar an obbenannten Tagen oder wenn einer derselben auf einen Sonn- oder gebothenen Feyertag fallen sollte, am nächst darauf folgenden Werktag nach der bestehenden Vorschrift halten und solche der Gewohnheit nach kundmachen lassen möge. Thun das auch wissentlich in Kraft dieses Briefes als Erzherzog von Oesterreich und regierenden Herzog in Steyermarkt. Meinen, setzen, ordnen und wollen, dass gleichberührter landesfürstlicher Markt Tiffer mehrgedacht ihm verliehene Jahr und Viehmärkte oberstandenermassen nun



und hinlänglich zu allen Zeiten halten und wie es Marktgerechtigkeit mit sich bringt sich deren und aller Recte ohne männiglicher Hinderniss gebrauchen könne und möge, jedoch ohne Nachtheil unseren landesfürstlichen Regalien, Hoheiten und gesamten Rechten, auch mit dem ausdrücklichen Vorbehalte, dass hier ertheilte Privilegium wenn es das Wohl unserer Staaten und übrigen Unterthanen fördern sollte nach unserem Gutbefinden abzuändern, folglich entweder zu vermehren, zu vermindern oder gänzlich aufzuheben. Gebiethen dafür allen und jeden unseren nachgesetzten geistlichen und weltlichen Obrigkeiten, Innwohnern und Unterthanen, was Würde, Standes, Amts oder Wesens sie in unserem Herzogthume Steyermarkt sind, insonderheit aber unseren steyermärkisch-kärntnerischen Gubernium hiemit gnädigst und wollen, dass selbes mehrgedachten in dem Zillier Kreise gelegenen landesfürstlichen Markt Tiffer bei diesem ihm gnädigst verliehenen Jahr und Viemärkten gebührend schützen, und handhaben, denselben dabei ruhig verbleiben lassen, hierwieder nicht irren noch hindern, weder das Jemand ändern zu thun gestatten sollen bei Vermeidung unserer schweren Strafe und Ungnade. Das meinen Wir ernstlich. Zur Urkunde dieses Briefes besigelt mit unserem kaiserlich- königlich- und erzherzoglich-anhangenden grösseren Insign. Geben in unserer Haupt- und Residenzstadt Wien den zwanzigsten Monatstag Dezember im achtzehnen hundert und neunten unserer Reiche im achtzehnten Jahre.

Franz

Aloys Graf von Ugarte

Königl. böhmischer Oberster und Erzherzogl. österreichischer erster Kanzler

Franz Graf Woyna

Ad Mandatum Sacrae Caesareo Regiae Maiestatis proprium.

Joseph Freiherr Doblhoff

Registrirt Michael Edler v. Sensel.

Muzejska zbirka Laško. Orig. pergament. Viseči pečat, poškodovan, 73 x 47 cm.

Slovenski povzetek (Wartinger, str. 31-32)

Cesar Franc I. dovoljuje trgu Laško osem letnih in hkrati živinskih sejmov, na god sv. Matije 24. februarja, na cvetni četrtek, za Jurjev dan 24. aprila, za binkoštni torek, za kresni dan 24. junija, za Matevžev god 21. septembra, na Martinov dan 11. novembra in na Tomažev dan 21. decembra, z dostavkom, da se sejem, če pade eden od teh dni na nedeljo ali zapovedani praznik, opravi na naslednji delavnik. Pridrži si pravico ta privilegiji povečevati zmanjševati ali ga v celoti odpraviti.

V nadaljevanju bomo navedli nekaj opisov trškega pomirja v nemškem jeziku, da bi morda kdo na podlagi urbarjev in drugih zapisov, ki so vsi v tem jeziku, natančneje ugotovil njegove meje od 15. do 18. stoletja.

Prepis 1 (iz Mell-Pirchegger, Gerichtsbeschreibungen, 538-539)

Burgfried Markt Tüffer.

a) 1581, Februar 14

2 Bll. Pap., Hofkammerakten, Sachabteilung. Tüffer, St.-A., Graz. Verglichen wurde die Beschreibung von 1581, März 10, Cilli, 6, 7, ebd. (B) und jene im Stockurbar von 1582, Bl. 452 f, ebda. (C).

Bericht von Richter und Rat des Marktes Tüffer an die Kommissare: das unser purkfrid sich anhebt von markt aus hinab an die stainewand unter den wisen, so im pharrhof gehörig, bei der Sän,<sup>4</sup> von derselben stainewand aufwerz straks an der Graffenprun genant, von denselben prun hinauf den steinpruch, von steinpruch hinab auf die mill, so unter der steinewand bei dem Wasser Retschiz,<sup>5</sup> von derselben mill hinüberwerz neben der von Jagodisch grund umb den Chomb<sup>6</sup> bis zu des Jury an der Stopiz gründ, item von des Jury an der Stopez grund daselbst herab nach dem taal bis zu des Paul Hermanns grunden, von dannen hinüber zu der steinewand, da des Stefan Schipeckhs müll, enhalb bis zum pruckl, von denselben pruckl herabwerz nach der Lachomel bis wider an die steinewand pis pharhofwissen. Solchen purkfrid haben unsere voröltern von alter her uns alwegen in der posess gehabt.

## Prepis 2

Malo drugače so opisane meje pomirja, ki naj bi veljale od nekdanj. „Erstlich soll sich gemelter Purgfridt Anfangen bey der Stain Wandt<sup>7</sup> unter der Pfarrhofwissen bey der Sänn, von derselben Stana Wandt aufwärts straks an den grauen Prun genandt, danen ferner an den Steinbruch<sup>8</sup> von Steinbruch hinab auf die Mill<sup>9</sup> unter der Staina Wand bey dem Pach retschitz, von solicher Mill yber die Saan neben der von Jagoditsch<sup>10</sup> grund umb den Chumbergkh<sup>11</sup> bis zu des Juri an der Stopitsch Grund, und daselbst ab, nach dem thall bis zu des Paul hermans gründte, von danen hiniber zu der Staina Wandt, da des Stephan Schipekhs mill, Enhalb bis zum Prikhl, von selbigen aberts nach die lohombel<sup>12</sup> bis wider an der vorberirte stainawandt bei der Saan.”

## Prepis 3

b) 1621

Nach dem Abdrucke einer Beschreibung im Urbare des Amtes Tüffer von 1621 bei Orožen, Lavant IV (Dekanat Tüffer), S. 222-223.

4 B, C: unter der pfarrhofwissen.

5 B: bei dem pach Retschicz.

6 B: Chambhperg, C: Chemperg

7 V Steničniku

8 Pod sv. Mihaelom, najbrž pri kamnitem stebru nad kamnolom

9 Za pečjoj, zdaj Mühlhof pri kopališču

10 Jagoče

11 Hum

12 Lahomščica

Der Purkhfrieden des Markhtes Tiffer fängt an bey dem Marxen Vipotnikh haus bei der Saan<sup>13</sup> im Markte, von dannen aufwårths bis auf den runden Gschlossthurn, von dannen abwårths auf des Puechers oder Lichtstockhs Haus, von dorten bass hinab bis zum Jakobem unterm Khuem, von dort nach dem Graben hinab bis zu des Slapuscheggen hauss, von dorten nach der Strassen bis zu des Ambross Schwarz hauss, von dorten weiter nach dem weg über die Mosspichlerischen Äcker bis zum Treschtheen, von danen abwerths auf den Hof oder Strassen auf die daselbst liegende Gschlosswisen und hinabwerths nach der Landtstrassen undter des Threfaldten wisen bis in die Saan, aufwerths wider zu obbemeltes Vipothneks haus."

Prepis oz. prevod 4

Opis obhoda laškega trškega pomirja leta 1769<sup>14</sup>.

Šestindvajsetega aprila 1769 ob sedmi uri zjutraj so razpostavili osem- do dvanajst let stare dečke, ki so imeli paličice, pred rotovžem. Ti so bili na čelu sprevoda. Za njimi so šli štirje helebardirji, dva piskača in bobnar, nato sindik Josef Peter Neupauer, s partizano v roki. Partizana je bilo dolgo orožje za suvanje z lesenim ročajem z dvoreznim, spredaj priostrenim rezilom in z dvema vstran obrnjenima ostrima rogljema; to orožje so nosili pešaki v 16. in 17. stoletju. Za njim je šel tržni zastavonoša in usnjarski mojster Johann Maxl z razvito zastavo. Nato so se zvrstili nekateri tržani z gornjo in spodnjo puško pod vodstvom barbarskega mojstra Jakoba Hörmanna. Na koncu sprevoda so bili preostali tržani in podružniki (dninarji in ljudje, ki niso imeli trških pravic), deloma opremljeni s španskimi cevmi (neke vrste orožje), deloma z lopatami in rovnici. Sprevod je šel z glasbeno spremljavo mimo župnišča proti Jagočam na mejo trškega pomirja in vzdolž nje do Švepa. Tam so bili na ozemlju gospostva Laško upravnik deželskega sodišča Jakob Skobl, njegov pisar in gospostveni župan. Ko so tržani prišli pred nje, je sindik naperil partizano na mejo trškega pomirja in izjavil: "Cesarsko kraljevski trg Laško je od davnih (unerdenklichen) časov *respectu* glede svojega privilegiranega pomirja do tega mesta *ad hunc locum* na tej strani Savinje bil vedno v pravni in pravilni, mirni in nemoteni posesti, tako želimo izvedeti, kaj imajo gospod upravnik deželskega sodišča izjaviti proti temu." Odgovor upravnika se je glasil: "Gospostvo Laško proti temu nič ne ugovarja, in upa, da hvalevredni magistrat zahteva, da bi bil z gospostvom v dobrih odnosih." Nato so tržani streljali in piskali na trobente, zastavonoša pa je mahal z zastavo. Zastopniki gospostva so nadaljevali pot po svojem svetu, tržani pa po trškem svetu navzgor do Simona na Tovstem, mimo Zorka na vzpetino, nato pa navzdol mimo Janiža in na vrh Žikovce. Od tu so šli prečno nad rudniško jamo (tedaj je bil v Podhumu

13 Najbrž hiša, ki je stala v poznejšem Valentiničevem vrtu pri Savinji.

14 Über die feierliche Bereitung dieses Burgfriedens am 26. April 1769 (in einem Tüfferer Ratsprotokoll) s. Orožen, Lavant IV, S. 228-229.

manjši premogovnik) navzdol in spet navzgor na Gradnik in Gabrno, nadalje desno skozi vinske gorice ob Hermanovem vinogradu navzdol do Lahomščice. Pri Marija Gradcu, kjer je nekoč stala Kajtnatova hiša, so prečkali Savinjo, se povpeli na Sv. Krištof, nato pa šli po cesti pod cerkvijo sv. Mihaela, ki vodi v Sv. Jedrt, od tod pa mimo kamnoloma do Rečice. Povsod so označevali mejnike. Od te zadnje mejne točke so tržani z glasbo odšli na glavni trg, kjer so izstrelili tri salve in se podali k mesarju Johannu Brezniku na večerjo.

## Literatura

- Koropec Jože: Laško gospostvo v srednjem veku. Časopis za zgodovino in narodopisje. Laški zbornik, 47, Nova vrsta 12, 2, 1976, 244-275.
- Laško, Enciklopedija Slovenije, 6, 102-103.
- Mell-Pirchegger: Gerichtsbeschreibungen, 538-539.
- Orožen, Ignaz: Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV. Theil, 1. Das Dekanat Tüffer, 2. Das Dekanat Frasslau. Cilli, 1880, 221-227.
- Otorepec, Božo: Grb trga Laško. Časopis za zgodovino in narodopisje. Laški zbornik, 47, nova vrsta 12, 2, 1976, 202-307.
- Pirchegger, Hans: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, München, 1962, 245-247.
- Rybář, Miloš: Laško gospostvo v dobi Babenberžanov. Časopis za zgodovino in narodopisje. Laški zbornik, 47, Nova vrsta 12, 2, 1976, 210-230.
- Stopar, Ivan: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana, 1982, 119-120.
- Wartinger, Joseph: Privilegien des Marktes Tüffer. Graz, 1841, 32 str.



## **ZEMLJIŠKA POSEST (NAD)ŽUPNIJSKE NADARBINE LAŠKO, PRAVICE DO PODLOŽNIŠKIH DAJATEV IN NJENO GOSPODARJENJE TER DOHODKI LAŠKE NADŽUPNIJSKE CERKVE SKOZI STOLETJA**

**Jože Maček<sup>1</sup>**

Eden najzanesljivejših dokazov za zelo visoko starost laške dušnopatirske postojanke, prafare, župnije in naposled od leta 1722 nadžupnije, so njene sorazmerno velike, duhu časa ustrezne pravice do podložniških dajatev. Pisni dokazi za njen obstoj so znani šele iz 13. stoletja, v resnici pa je fara morala obstajati že zdavnaj prej. Med temi pravicami so prav do marčne revolucije leta 1848, ko so bile odpravljene oz. prevedene v odkupne denarne dajatve vse fevdalne obveznosti, posebej izstopale desetine. Verniki so bili od pokristjanjevanja naprej dolžni dajati cerkvi deseti del svojih donosov, bodisi da so to bili kmetijski pridelki, priplod živine ali kaki drugi dohodki. Ta dolžnost je bila za judovske vernike zapisana že v Svetem pismu Stare zaveze in od tam jo je prevzela tudi Kristusova cerkev. Pri pokristjanjevanju Slovencev v Karantaniji, poglavitno na sedanjem Koroškem, je bila dolžnost oddajati desetino pri ljudeh zelo tehtna ovira za sprejem nove vere. Prejšnje politeistične vere namreč podobne obveznosti niso poznale. Da bi tedanji salzburški misijonarji, Karantanijo so namreč misijonirali iz samostana sv. Petra oz. (nad)škofije v Salzburgu, imeli večje uspehe, je Cerkev pristala na tako imenovano »slovansko desetino«, ki ni bila dobesedna desetina, torej natančno deseti del od vsega, kar je vernik v letu pridelal ali pridobil, temveč zmanjšana za eno tretjino od polne navadne. Plačevali so jo v stalno določenem obsegu dajatev, ne pa še v obliki prave desetine pridelkov. Kakšen obseg je imela desetina v laški (pra)fari, bi bilo treba posebej raziskati, nedvomno pa je, da je bilo desetinskih obvezancev zelo veliko.

Nadaljnji dokaz za veliko starost laške fare je, da se je dolgo časa, vsaj od 10. stoletja pa do preobrazbe državne uprave v razsvetljenskem obdobju 18. stoletja,

---

1 Akademik, zasl. prof. ddr. Jože Maček, Olešče 17, 3270 Laško



skoraj v celoti prekrivala z znamenitim in obsežnim laškim gospostvom, ki je tudi nastalo že v 12. stoletju. Leta 1147 je njegov lastnik Bernard Spanheimski odšel v Palestino in je za primer smrti postavil za dediča svojega ujca štajerskega mejnega grofa Ottokarja VII. To gospostvo je zajemalo obsežno območje z mejami, ki so tekle od levega brega Savinje pri Tremerjih na vzhod proti Šentjurju, zajemajoč Svetino in Kalobje, odtod pa po hribih do Planine, sedanje Planine pri Sevnici, ki ni bila laška posest. Nato se je pod Planino meja spustila nad poznejši Jurklošter, odtod se je obrnila na jug na Henino in Loko (pozneje Loko pri Zidanem Mostu), kjer je meja prečkala Savo in je zajela območje Radeč in Svibnega, nato se je pod Kumom spustila do Save. Območje na desnem bregu Save je spadalo pod Kranjsko. Laško gospostvo je torej ležalo v dveh deželah, poglavitni del na Štajerskem, sorazmerno majhen del pa tudi na Kranjskem. Nato je meja tekla po Savi do izliva potoka Medije v Savo (blizu sedanje železniške postaje Zagorje ob Savi) nato pa zopet po obronkih vzhodnih hribov do Marije Reke, kjer se je spustila v ravnino do gradu Prebold (poznejši Sv. Pavel pri Preboldu), nato je zopet tekla delno po desnem bregu Savinje in po zahodnih hribih, ki obrobajo Celje do Tremerij. Znotraj tega območja so nastale pozneje vse dušnopastirske postojanke, za katere je bila matična prav laška prafara.

Za oblikovanje farne organizacije je potrebno premoženje, najprej za zgraditev in opremo cerkva, nato za njihovo vzdrževanje in za vzdrževanje duhovščine. Za prafare velja, da so nastale bodisi iz lastniških cerkev zemljiških gospodov, ki so jih ti zgradili za svoje potrebe in za potrebe svojih služabnikov, pozneje, z večanjem števila prebivalstva, pa so jih začeli uporabljati tudi za farna občestva, ki so se oblikovala na njihovem območju. Postopoma so iz lastniških cerkev nastale cerkve v splošni farni organizaciji. Druga možnost pa je bila, da so zemljiški gospodje dali Cerkvi na voljo večja zemljišča v pravo last, iz njihovih donosov in seveda delom vernikov pa so najprej zgradili cerkvene stavbe, ko so bile te zgrajene, pa so donosi služili za vzdrževanje tako stavb kakor duhovščine. Čeprav se po cerkvenem pravu enkrat pravilno pridobljena cerkvena posest ne sme odsvajati (kvečjemu zamenjevati), se je vendar skozi dolga stoletja dogajalo, da so prvotno pridobljena cerkvena zemljišča prehajala v druge roke, posamezna cerkev pa je dobivala druga v večini primerov z darovanjem ali kot zapuščino. Tako je tudi laška nadžupnijska cerkev imela v zadnjih stoletjih za tako pomembno cerkveno postojanko, razen desetine, bolj ko ne majhno posest.

Tista posest, v glavnem zemljiška v obliki nepremičnin, ki je bila podlaga za ustanovitev fare, se je imenovala nadarbina ali nemško Pfründe, uživalec pa nadarbinar ali Pfründner. Duhovniki so bili od inštalacije za polnopravne župnike, prošte, škofe do odstopa ali smrti le koristniki donosov s teh nepremičnin. K

temu je veliko pripomogla praksa, da so duhovniki postali župniki na določeni fari dosmrtno, pokojnin do najnovejšega časa v Cerkvi namreč niso poznali. Nadarbina je omogočala normalno delovanje fare, njeni donosi pa so dotekali praviloma samo župniku, ne pa pomožnim duhovnikom - kaplanom. Ti so imeli druge, praviloma zelo skromne vire dohodkov, predvsem od zbirce ali bere raznih pridelkov in nekaj malega iz štolnin. Iz nadarbinskega premoženja jim je moral dajati župnik stanovanje in nekaj hrane, skoraj nikjer pa ne vse oskrbe. Posebej je treba opozoriti na problem drugih cerkvenih dohodkov. V 19. in 20. stoletju, ko se je cerkveno premoženje zaradi državnih ukrepov in splošnih gospodarskih, posebej kmetijstvu nenaklonjenih razmer, začelo izničevati je začel naraščati pomen štolnin. Štolnine so dohodki duhovnikov od mašnih štipendijev in pristojbin za pogrebe in poroke. Novorojenčke so morali duhovniki krščeovati praviloma zastonj, vendar ponekod to ni veljalo. Zdaj so štolnine pravzaprav poglavitni redni viri dohodkov. Nekdaj pa ni bilo tako. Ljudje so bili revni, denarja niso imeli in zato so bili dohodki od štolnin zelo majhni, včasih komaj desetina vseh dohodkov, neredko še manj.

O nastanku nadarbine laške (nad)župnije ni podatkov, prav stare listine o tem se namreč niso ohranile, in četudi bi se, bi zgorele ob večkratnih požarih v laškem trgu (npr. 1600 in 1660), ki so zajeli tudi župnišče, kjer je imela sedež tudi nadarbina. Posredno dobimo podatke o njej v zvezi z obdavčitvijo in s patronatnimi ter odvetniškimi bremenmi, ki jih je nadarbina imela pri cerkvah, podrejenih laški (nad)župniji in so opisane v Gajšnikovi Topografiji (*Compendiosa totius Archiparochia Tyberiensis Topographia a R. D. Joanne Baptista Gaischneg, datum 18 8ber 1747.*)

Višina premoženja in njegova obdavčitev je za vsako državo velik problem, tako tudi za avstrijsko v začetku novega veka. Leta 1542 je izšel predpis, da morajo vsi lastniki in koristniki nepremičninskega premoženja, med drugim tudi cerkvenega, le-tega opisati in dohodke od njega prijaviti deželnim stanovom, ki so dotlej razpisovali davke. Ta prijava naj bi služila za realno obdavčitev, ki je prej ni bilo. Iz te prijave imamo prvi zapis o nadarbinskem premoženju laške fare. Župnik Sigmund Grabschopf je 12. junija 1542 prijavil tele postavke. Te postavke bomo morali sproti obrazložiti, ker jih zdaj ni več, pri imenih bomo nedvomno slovenska imena in priimke poslovenili, nemška imena bomo pustili v izvirnem zapisu.

V Laškem je imela nadarbina 33 domčarjev (Hofstätter). Domci so bili majhne parcelice, na katerih so stale hišice ali kajže, ob njih pa je bil majhen vrt. Domčarji niso bili pravi lastniki domcev, temveč samo dolgoletni zakupniki, ki so morali

plačevati večjo ali manjšo zakupnino. Lastnik je bila v tem primeru laška farna nadarbina. Domčarji so se ukvarjali predvsem z obrtjo, trgovino, dnino in raznimi podrejenimi dejavnostmi. Laški cerkveni domčarji so bili Clement Hueter, Jurij Tomažič, Thoman Ebenstreit Peitler, Jakob Girian, Boltežar Košar, Michael Singer, Gregor Šnajder, Jernej Šuster, Jurij Cimerman, Michel Gumperl, Peter Fratschler, Andre Sporer, Jurij Gustej, Gregor na Polju (del Laškega), Walkho Fratschler, Pongraz Wolf Burger, Martin Višer, Peter Jug, Oswald Fleischhakher, Jakob Petek, Pavel V zgornjem kraju (tudi del Laškega), mojster Blaž Pader je imel domec in večjo kopališko izbo, Mihael Pecigos, Sigmund Fleischhakher, Andrej Mikec in Katarina Leben. Ti so dajali 571 funtov zakupnine, od tega je bila davka skoraj 6 funtov.<sup>2</sup>

Pomožni duhovniki - kaplani so prijavili tele postavke: Kaplan Jakob je poudaril svoje skromne kaplanske dohodke, ki jih je ocenil na 11 funtov, podobno kaplan Štefan, medtem ko je zgodnjemašnik Gregor ocenil svoje dohodke le na 5 funtov.

Davki od vseh zakupnin, desetini in drugih dohodkov nadarbine so bili predvideni nekaj nad 47 funtov. Žal je ta zapis zelo sumaren in ne omogoča podrobnejšega pregleda o premoženju laške nadarbine.

Veliko podrobnejši je zapis, ki je bil narejen približno 150 let pozneje, 31. maja 1700, ob predaji laške farne nadarbine župniku, doktorju teologije, Jožefu Antonu Kalinu, pod nadzorom celjskega glavarja, vicedoma (upravnika) deželnoknežje grofije Celje in siceršnjega zemljiškega gospoda številnih gospostev, vrhovnega dednega maršala na Koroškem, cesarskega komornika, svetnika notranjeavstrijske komore Sigmunda Rudolfa grofa von Wagensperga. Ta zapis naj bi bil nekak urbar, v katerega so zapisali vse po vesti in je bilo omenjenemu župniku vse predano na običajen način (*ordinario modo*), potem ko je bila ta nadarbina več kot 25 let v pravi zastavi, nato so jo uživali v pogojni zastavi (Saz-Weiß), naposled jo je iz zastave rešil župnik Kalin s svojim denarjem (*ex propriis*). Naj bo mimogrede omenjeno, da so bili nekateri (nad)župniki slabi gospodarji oz. so cerkveno nadarbino pretirano izrabljali v svoj prid, tako da od nadarbine tudi po več kakor 25 let niso bili plačani državni davki. Ker pa tedanji štajerski deželni stanovi, ki so zbirali omenjene davke, niso pri izterjavi poznali nikakršnega usmiljenja, so po nekajkratnih opozorilih nadarbino preprosto zasegli in jo na dražbi dali v zastavo kakemu zakupniku za toliko let, da je poplačal davčni dolg. Nato je dobil nadarbino (nad)župnik nazaj. Tak primer je bil pri župniku Janezu Winklerju, ki

2 En funt ali libra = 20 soldov ali šilingov = 240 pfenigov (Bizjak, 2003, 83). Primerjava te valute s sedanjo vrednostjo našega denarja ni mogoča, ker se je veljava zelo spreminjala.

je bil v Laškem od 1664-1683. V njegovem času (1669) je bila cerkvena nadarbina zasežena, ker je bila štajerskim deželnim stanovom dolžna velik znesek davka (kontribucije), več kakor 2.846 goldinarjev. Nadarbino je v zastavo prevzel lastnik laškega gospostva Johann Weichart Vetter Graf von der Lilie. Ta zastava je trajala do leta 1700, ko je obstoječe dolgove iz svojega plačal novi župnik, zgoraj omenjeni Kalin. Izterjava državnih davkov je bila tedaj zelo stroga, predaja nadarbin v zastavo zelo zapletena, toda to moramo pustiti v tej razpravi ob strani. Laška cerkvena nadarbina je torej imela leta 1700 te pravice in posesti.

#### A) Župnijska nadarbina Laško

V tem urbarju so opisani: 1. p o d l o ž n i k i: Mihael Vidovšek, Olešče (poznejša fara Sv. Rupert), Andrej Majcen, Za Kotlom (fara Laško), Blaže Potecin, Globoko (poznejša fara Šmarjeta), Benedikt Malušek, Konjice (fara Šentrupert), Martin Koželj, Kasaze (poznejša fara Griže), Marko Bovha in Daniel Sirk, Strmca (fara Laško), Janže Perc, Brstovnica (poznejša fara Šmiklavž), Gregor Mraz, Mali dol (fara Šentrupert), Ahac Mayrholdt, Harje (fara Laško), Matija Jakobin, Za potokam (fara Šentrupert), Blaže Podlesnik, Pod Lesam pri Preboldu (fara Griže), Jurij Gobnišek, Rečica in Boštjan Slanc, Jesenovec (poznejša fara Dol pri Hrastniku).

2. d o m č a r j i: župnijski vrt, prej Hans Schlosser, župnijski vrt, prej Jakob Trembšek, župnijski vrt, prej Lukas Maller, Mathias Vlman, Gregor Logar, Pavel Šviga, Blaže Slanc, Štefan Ropina, Martin Paužun, pogorišče Valentina Bernardina, Daniel Kačič, Valentin Perger, Gregor Riffel, Hannß Mich. Mayr, Matija Lah, Mart. Pfaller, Pavel Tuišek, Primož Kranjc, Jakob Podrebšek, Jakob Malušek, Uršula Orač, Johann von Renzenberg (ta je imel tudi lastno posest, leta 1754 je zapisan celo kot lastnik Weichselbergerjevega dvorca, kjer je zdaj knjižnica, bil pa je tudi lastnik marijagraške graščine), Mart. Mall, Tomaž Dunejšek, Johan Marinšek, Andreas Luscher, Andrej Jakolič, Jurij Krašovec, Tomaž Dunejšek, Jurij Osih (?Jesih), Benedikt Brestovar, Jožef Perger, Tomaž Dunejšek, Mihael Ropina, Ad. Jukh in Na vrhu (del Laškega) Jurij Seme, prej Luka Kačun.<sup>3</sup>

Ti podložniki in domčarji so morali letno župnijski nadarbini oddati 43 goldinarjev in 25 krajcarjev v denarju, nato 16 Scheffel - mernikov<sup>4</sup> = približno 322 litrov

3 Na mestu takratnega župnijskega vrta so bili nekoč štirje domci, namreč Lukasa Mallerja, Johanna Schlosserja, Jakoba Trembška in Benedikta Brezovarja.

4 Velike težave pri predstavljanju kakšne dajatve, ki so jo morali domčarji oz. sploh podložniki odrajtovati zemljiškim gospodom (v tem primeru laški nadarbini) v sedanjih merah, nam delajo nekdanje mere, ki so se razlikovale skoraj od kraja do kraja oz. od enega do drugega zemljiškega gospostva. Ker pa je bila omenjena nadarbina v laškem gospostvu, ki je bilo 150 let v zastavi Celjskih grofov, nato pa

pšenice, en mernik (20,1 litra) rži, 20 mernikov = 402 litra ovsa, 9 kokoši, 25 jajc, 3 sire in opraviti 12 dni tlake. Te dajatve se zdijo zelo nizke, posebej glede opravljanja tlake, kar pa je razumljivo, ker nadarbina ni imela velike zemljiške posesti, kjer bi lahko izrabila naravno tlako. Pri laškem gospostvu in pri drugih graščinah je bilo tedaj v navadi, da vsak podložnik (na celi podložni kmetiji) opravi od 12 do 156 dni tlake na leto, domčar pa seveda ustrezno manj, vendar ne tako malo.

3. **Ž i t n a d e s e t i n a.** V urbarju piše, da fari pripada vse snopje (»so zu der Pfarr der ganze Garmb völlig gehört«). Poleg tega je bilo treba v vsem desetinskem območju (distriktu) od cele hube (kmetije) oddajati en mernik ajde za kupljenik, 10 povosmov prediva in eno kokoš. Leta 1843 je bilo obvezancev za snopno desetino 884.

Obveznost žitne desetine so imeli kraji: Laški trg, Tremerje (z vinogradnim domcem), Rifengozd, Favčen Laz, Zavoj in Doblatina, Povšence, Planinca, Slogon (zdaj neznan zaselek), Svetina, Mrzla Planina, Lešje, Jurkovlje, Kanjuce, Slapna Ravn, Vrbon, Bezgovje, Podvin, Vatschiza (zdaj neznan zaselek), Trojno, Zlateč, Shkedna Art (zdaj neznana zaselka), Sv. Peter, Njivce, Za Potokam, Požar, Klanc, Reka, Žabjek, Ojstro, Žikovca, Lahomšek, Gabrno, Sv. Lenart, Tevče, Leskovca, Radoblje, Kladje, Lahomno, Na Polj, Slabiza (zdaj neznan zaselek), Strmca, Harje s stražnico<sup>5</sup>, Lažiše, Gračnica, Gora, Selo, Brodnice, Na Gorici, Jagoče, Na Polj, Škofce, Na Dvori, Loke, Strensko, Modrič, Plazovje, V Goričicah, Gradec in Videm, Leskovca, Zabrež, Bukovje, Rečica, V Ložah, Vodiško, Brstovnica, Povčeno, Globoko, Konc, Na Skopnem, Na Klenovem, Jesenovec, Kupča vas, Sedraž, Belo, Brdce, Bermno (zdaj neznan zaselek), Sv. Jakob, Brnica, Hrastnik, Slatina, Kristan Dol, Unično, Bezovo, Kuretno, Vrh in Grobla, Vezovica, Sedovje, Gozdnik, Previca in domec, Kneja (na Šmohorju), Šmohor, Žitnik, Roviše, Na Vodi in Na Gradi, Pod Golcem, Kal, Spodnji in Zgornji Omeunik, Viglešek, Na Kraji, Lad(i)na ravn, Dolenje, Lukovica, Straže, Na Podrtem in Brezovje, Njive (z vinogradom). Žal ni podatkov, koliko je vrgla žitna (snopna) desetina na leto. Zdi se, da je ta morala biti poglavitni prihodek laške župnijske nadarbine. Snopna desetina se je nanašala na vse vrste žita, tudi na proso, lečo in fižol. Požeto žito so morali podložniki na njivi postaviti v kope, nato pa so prišli zastopniki župnišča, snopje prešteli in deseti del odpeljali. Tako je bilo načelno, kako je bilo pri

blizu 250 let v sestavi deželno knežje celjske grofije, smemo upravičeno domnevati, da so tudi v Laškem uporabljali celjske mere. Baravalle navaja za celjski scheffel, ki ga bomo v tej razpravi imenovali mernik 20,1 litra, messel (mera) pa je bila četrtnina mernika, torej okoli 5 litrov (Bizjak, 2003, str. 74-75). Tudi Koropec (1976) jemlje za mernik približno 20 litrov.

5 V Zgornjem ali Spodnjem Harju se zdi, da je bila nekoč stražarnica ali straža.



laški nadarbini, ne vemo, ker arhivskih virov ni ali pa niso dostopni. Ker so bili desetinski obvezniki tudi zelo oddaljeni od Laškega, je bilo najbrž tudi pri laški (nad)župnijski nadarbini tako kakor pri drugih velikih zemljiških gospostvih, da so ta le v svoji bližnji okolici sama pobirala snopje in ga odvažala na sušenje v svoje kozolce na gospostveni pristavi. Desetino bolj oddaljenih obveznikov pa so gospostva pobirala sama in jo sušila v svojih kozolcih, ki so jih imela v različnih krajih ali pa so jo dajala v zakup bolj premožnim posameznikom, npr. gostilničarjem, županom, upravnikom kakih manjših gospostev in podobno. Da je v okolici Laškega župnijska nadarbina sama pobirala snopje, ni dvoma, ker je imela zelo velik kozolec, ki je bil glede na lasten pridelek snopja prevelik in so v njem sušili tudi desetinsko snopje. Skoraj gotovo je nadarbina dajala desetino v bolj oddaljenih krajih v zakup.

4. V i n s k a d e s e t i n a. »Je pravica župne nadarbine, da vzame vsako deseto vedro vina. Vsak obvezanec je moral dostaviti vinsko desetino v (nad)župnijsko klet. Nasprotno pa je moral (nad)župnik za vsako vedro dati en beli pfenig. Za polovično vedro mu ni bilo treba dati nič.« Tu gre očitno za vinsko desetino od vinogradov, ki so bili na lastinah ali dodatnih zemljiščih, ker sta vinska desetina s hub in gornina navedeni pozneje.

Obvezanci za vinsko desetino so bili v trgu Laško in v okolnih vinogradih, in v tehle krajih oz. zaselkih: v Bukovju, Boteč (Wottetsch), Vehovje (Behoniemb), Berce (Werzach), Bernica (Werniz), Berniš (Wernisch), Harje, Kuretno, Klenovo (Klenouemb), Drenovo, Konc, Gramen (Sv. Krištof), Gaberno, Gradnik, Globoko, Jelovo, Na Polju, Sv. Jakob, Kostanjevica, Koren, Lahomšek, Lahomno, Lažiše, Leskovca, Ladina ravn, Mermno (Mermnu), Na Vrhu, Požar, Sv. Peter, Povčeno, Plasovje, Podvin, Rifengozd, Radoblje, Reka, Rečica, Zlateče, Selo, Žikovca, Strmca, Strensko, Žabjek, Sedraž, Tovsto, Ternovec, Tevče, Verbon in Vodiško.

»Župnijska nadarbina je imela pravico do celotne vinske desetine z vinogradov na hubah (kmetijah) v vsem distriktu.«<sup>6</sup>

Od vinograda Bratovščine Rešnjega telesa, ki ga je kot ustanovo ali štifungo daroval eden bivših župnikov, Pollidor von Montagnana, je zakupnik moral dajati (očitno župniku) dve kokoši, farni cerkvi pa v denarju 30 krajcarjev.

<sup>6</sup> Podložniki so leta 1648 odrekli župniku Cobelli de Belmonte vinsko desetino z vinogradov na hubah (kmetijah) in neke dajatve ajde ("Halmach Hayden"), dokler mu vlada z odločbo z dne 26. junija 1654 ni priznala te pravice. Glede omenjene dajatve ajde pa je bil izvzet tisti distrikt, v katerem je imel desetino v zakupu Anton Bernaskon.

5. **G o r n i n s k i v i n o g r a d i** (vinogradi v dolgotrajnem zakupu z elementi pravega lastništva) v Gradniku, Lahomnem, Vodiškem, Povčenem, Strmci, Vrhu in Zlatečah (Lahomno) so dajali 12 veder<sup>7</sup> in 16 četrtink vina ter dva kopuna. To je zelo malo in pomeni, da (nad)župnijska nadarbina ni bila pomemben »gorski gospod«.

V tem zapisu so navedene štiri njive, od tega tri Na Polju (med Savinjo in poznejšo železnico, kjer je bilo po drugi svetovni vojni nogometno igrišče, zdaj pa je ta svet zazidala pivovarna). Za eno njivo je navedeno, da je bila ob potoku Gradniku, ki so ga tedaj do kapele sv. Ane uporabljali kot vozno pot, dokler niso leta 1838 naredili ceste čez polje, ki je zdaj cesta za Marija Gradec in druge kraje v laškem hribovju. Ena njiva je bila na nasprotni strani Savinje, v Steničniku (bližju pokopališča). Eno njivo (Petkovo) na oni strani mostu je uporabljal špitalski mojster. To njivo so izločili iz originalnega urbarja (nad)župnijske nadarbine 6. avgusta 1656 in jo (očitno) prevedli v ustanovo. Omenjena sta še dva travnika, eden na Strmci, drugi ob Savinji (pod Humom). Omenjen je še zeliščni vrt. Druga zemljišča (senožeti, gozdovi, kuhinjski vrt) niso omenjena.

B) Imenje Kozica pri Radečah na Kranjskem je bilo v sestavi laške (nad)župne nadarbine do leta 1808. Imelo je tele podložnike in pravice.

a) **D e v e t p o d l o ž n i k o v** v tem imenju je bilo dolžno oddajati letno podložniški činž 9 goldinarjev 14 krajcarjev in 25 kokoši.

b) **D e s e t i n s k i p o d l o ž n i k i**, ki so morali dajati žitno desetino, so bili v zaselkih Zgornje Krakovo, Redina pri Križu, Poleg Vode in v Njivicah. V hribih pa: Močna vas (Na Motschnim dorff), Na Skopne, Rumena vas, Brunška gora, Loška Gora, Na Dobrovi,

Slačna Gora, Na Močilnem in v Lostein. Desetina na Štajerskem, ki pripada temu imenju: na Gornjem in Spodnjem Breznem. Na Kranjskem: Pri Zidanem Mostu, Suhadol, Marinčna vas, Na Savratičem, Na Skoku, Na Mačkovah, Na Zavodnjem ali Sv. Miklavžu. Na Štajerskem so bili še trije desetinski podložniki.

c) **P o d l o ž n i k i z a v i n s k o d e s e t i n o** so bili v hribih Ridina, Saje-nica, Brunk, Loška gora, na Močilnem, na Slačnikovem hribu, Na Potocih in na Staingrab.

7 Podobne težave kakor pri merah za žito so tudi pri votlih merah za vino. Vendar se bomo pri tem naslonili na Koropca (1976), ki navaja za laško gospostvo, da je imelo vedro 14,5 litrov. Tudi ni jasno, koliko četrtink je imelo vedro.



d) **O b v e z a n c i z a m l a d i č n o d e s e t i n o** (to je bila obveznost dajati teleta, kozličke, jagenjčke in čebelne panje, vendar ne vsako leto, temveč npr. na tri leta): Na Skoku. Na Štajerskem, kjer je ta desetina inkorporirana k radeški ali kranjski desetini: Na Mačkovškovem, Na Zavratih, Martinovih Lazah, na Karnicah, na Šavni Peči, v Suhadolu, Zgornjem in Spodnjem Breznem. Na Kranjskem: na Močilnem in v Rumeni vasi. Kako so desetino od prirastkov živali pobirali, ni jasno. Drugod so ravnali takole. Ker je le redkokateri podložnik imel na leto deset telet, jagenjčkov, itd. so jih seštevali za več let skupaj (prvo leto npr. štiri, drugo leto tri, tretje leto tri, skupaj deset). Ko je bilo število deset doseženo, je bilo treba dati eno žival. Včasih so se dogovorili tudi za pavšalni znesek v denarju. Drugod so med to vrsto desetine uvrščali tudi kokoši (piščance) ter desetino od povsem prediva. Ker je bilo to desetino težko nadzorovati, so se večinoma odločili za pavšalno plačevanje.

e) **O b v e z a n c i z a a j d o v k u p l j e n i k**: zaselki Na Skoku. Na Štajerskem, kar je inkorporirano v radeški ali kranjski kupljenik, na Mačkovšku, Na Karnicah, v Šavni Peči, v Suhadolu, na Gornjem in Spodnjem Breznem. Kupljenik na Kranjskem: Močilna vas, Romina vas, Njiviška vas, Brezova vas, Losteindorff. (Dajatve: 30 ½ mernikov = približno 611 litrov ajde, 37 petelinčkov in 94 čehulj prediva.

Posebej na Govejem Potoku (v fari Trbovlje) in Na Ravnah (prav tam) je 13 kmetij dajalo 9 kozličkov, 90 čehulj prediva in 9 mernikov = 181 litrov ajde za kupljenik.

Nato manjkajo podatki za 140 let. Podrobnejši opis (nad)župnijske nadarbine je mogoč šele za štirideseta leta 19. stoletja oz. verjetno za malo starejše obdobje, na podlagi odgovorov, ki jih je na anketo prof. Götha poslal upravnik te nadarbine 19. julija 1843 v graški muzej Joanej.

Patron te nadarbine je bil vsakokratni cesar, uživalec pa vsakokratni imenovani nadžupnik. Ta nadarbina je na podlagi adjustiranega rektifikacijskega (tako imenovanega terezijanskega) urbarja z dne 2. marca 1752 napovedala državna davka »Rusticale« v znesku 29 goldinarjev, 41 kr, 3/4 denaričev in 25 odstotni »Dominicale« v znesku 261 goldinarjev, 2 krajcarja. Podložniki te nadarbine so bili naseljeni v fari Laško, okraja Laško. Podložniki iz fare sv. Miklavža so bili delno v laškem, delno v jurkloštrskem okraju. Podložniki far Sv. Lenart in Sv. Rupert so bili vsi v jurkloštrskem okraju. Podložniki v fari Griže so spadali pod okraj Novo Celje. Nadarbina je imela 49 navadnih podložnikov (obravnavanih po kupnem ali zakupnem pravu), ki so imeli v posesti tudi stavbe. Imela je tudi 17 sogornikov, ki so imeli vinograde v posesti po gorskem pravu, toda v obliki lastin ali dodatnih zemljišč, ki so bila v prostem pravnem prometu in ne kot pod-

ložna zemljišča, nad katerimi je imela nadarbina vrhovno lastnino (*dominium directum*). Drugih tipov podložnikov ali sogornikov nadarbina ni imela. S terezijansko davčno rektifikacijo leta 1754 določena naturalna tlaka je bila odpravljena in prevedena v robotnino v znesku 21 goldinarjev in 42 krajcarjev. Ta znesek je zelo majhen, in ustreza sicer za približno tri kmetije, kar kaže, da so bili »farovski podložniki« s tlako zelo malo obremenjeni.

Nadžupnijska nadarbina je imela razen župnišča, v katerem je bil tudi njen sedež, še prostoren goveji hlev, poleg poda za mlačev in prostorov za krmo tudi kolnico za vozove in svinjski hlev. Vse štiri stavbe so bile grajene za ustrezno varnost pred požarom. Poleg tega je imela nadarbina še velik kozolec z osmimi okni ob farovškem polju, ki je stal ob marijagraški cesti, nasproti odcepa poti za Gabrno oz. nasproti Časlovega kozolca. Ta kozolec je po drugi svetovni vojni odkupila pivovarna in zdaj o njem seveda ni nobenega sledu.

Nadarbina je imela v davčni (katastrski) občini Laško tale dominikalna zemljišča:

a) Arhovo njivo, 922 kv. kl.

travnik za zgodnjo pašo, z ozarami, 111 kv. kl.

b) Travnik na Lopati, 537 kv. kl.

obojestranske ozare, 45 kv. kl.

c) Njiva na Polju, 2 orala, 687 kv. kl.

obojestranske ozare, 249 kv. kl.

d) Spodnji kuhinjski vrt, 127 kv. kl.

Naslednja zemljišča so bila rustikalna (to pomeni, da so bila nekdanj v lasti podložnikov)

e) Gornji kuhinjski vrt, 427 kv. kl.

f) Sadovnjak, ki leži poleg tega vrta, 529 kv. kl.

V katastrski občini Lahomšek

g) Njiva na Gobovcu, dominikalna, 1 oral 260 kv. kl.

obojestranske ozare, dominikalne, 321 kv. kl.

h) Travnik v Trnovcu, 2 orala 1254 kv. kl.

i) Vinograd v Trnovcu, 1 oral 1373 kv. kl.

j) Grmičevje v Trnovcu, 1 oral 18 kv. kl. Ta tri zemljišča so bila glede gornine podložna gospodstvu Laško.

V katastrski občini Podvin

k) Travnik pod Humom (dominikalni), 634 kv. kl.

V katastrski občini Rifengozd

l) Gozd Hum, 2 orala 172 kv. kl.

m) Pašnik Hum, 9 oralov, 952 kv. kl.

n) Travniki v Jagočah, 3 orale 609 kv. kl.

Ta tri zemljišča so bila legat nadžupnika Simona Jos. Fürpaßa laški cerkveni nadarbini in so bila glede zemljiškega činža podložna magistratu Laško.

V katastrski občini sv. Krištof

o) Njivica Na Vrh, 167 kv. kl.

p) Senožet oz. pašnik Steničnik, 5 oralov 480 kv. kl.

r) Travniki ob pokopališču.

V širšem smislu so spadala v sestav cerkvenega premoženja laške (nad)župnije, čeprav pravno popolnoma samostojna, še tri imenja: imenja podružnične cerkve sv. Mihaela in oltarji imenji sv. Florijana in sv. Martina pri (nad)župnijski cerkvi v Laškem. Vsa tri imenja so upravljali v župnišču Laško. Šmihelsko imenje je imelo od zemljišč samo manjši vinograd, ki pa je bil s pooblastilom dvorne pisarne št. 4786 z dne 5. marca 1829, z gubernijsko odredbo št. 4560 z dne 16. istega meseca in z intimatom celjske kresije št. 3205 z dne 30. marca 1829 prodan na licitaciji, dosežena kupnina pa je bila naložena v javni sklad za obresti v prid te cerkve. Na podlagi terezijanskega rektifikacijskega urbarja iz leta 1754 je bila davčna napoved tega imenja za rustikalni davek 30 funtov, 3 šilingi in 15½ denaričev, za dominikalni davek pa 20 funtov 5 šilingov in 4¼ denaričev. Imenje je imelo podložnike (verjetno dominikalne, ki so bili naseljeni na zemlji, na kateri je nekdanje gospodarilo imenje samo) v laški fari in fari sv. Jakoba na Dolu. Razdeljeni so bili v dva urada Slivno in Marno. Poleg teh je imelo to imenje še 20 rustikalnih podložnikov, 12 v uradu Marno in 8 v uradu Slivno. Pri tem imenju sredi 19. stoletja ni bilo več tlake. Bila je prevedena v denarno dajatev 20 goldinarjev 56 krajcarjev.

Florijanovo oltarno imenje je imelo (dominikalne?) podložnike v Rečici v šentjedrski fari. Imenovali so jih Florijanovi podložniki. K njim so pristeli še 4 rustikalne podložnike. To oltarno imenje je imelo na podlagi terezijanskega rektifikacijskega urbarja napoved rustikalnega davka 3 funte 4 šilinge, dominikalnega davka pa 4 goldinarje in 3 7½ denaričev. Naturalne tlake sredi 19. stoletja ni bilo več, bila je prevedena v denarno dajatev 16 goldinarjev. Imenje je moralo plačevati prispevke za šolske potrebe, za vzdrževanje cest in mostov ter za zdravila obolelih podložnikov.

Martinovo oltarno imenje je imelo na podlagi terezijanskega rektifikacijskega urbarja napoved rustikalnega davka 3 funte 50 krajcarjev, dominikalnega davka pa 3 funte 3 šilinge in 21 denaričev. Imenje je imelo (dominikalne ?) podložnike v farah Šmiklavž in Sv. Jedrt in so jih imenovali Martinovi oltarski podložniki. K njim so prištevali še 3 rustikalne podložnike. Naturalne tlake ni bilo že od srede 18. stoletja, v denarno dajatev 15 goldinarjev je bila prevedena že ob rektifikaciji 1754. To imenje je moralo dajati prispevke, kakor so opisani pri Florijanovem oltarnem imenju.

Na podlagi gubernijske odredbe št. 17248 z dne 26. septembra 1800 je bilo na nadžupnika preneseno uživanje oltarnih imenj sv. Martina in sv. Florijana proti letni zakupnini po 50 goldinarjev, ki so jo morali odvesti v blagajno nadžupnijske cerkve v Laškem. Enako je veljalo za cerkveno imenje sv. Mihaela, le da je bila zakupnina 160 goldinarjev, ki so jo morali odvesti v blagajno podružnične cerkve sv. Mihaela. Laški nadžupnik je imel pri Marijini cerkvi v Svetini, ki je do ustanovitve šentrupertske fare spadala pod laško (nad)župnijo, pravico do ene tretjine naturalnih darov (Natural-Opfergaben), ki so jih dajali verniki. Po odločbi arhidiakona Andreja Grafa (1683-1702) je svetinska cerkev prepustila laškemu župniku vinograd, ki ga je imela v Trnovcu pri Laškem, zato pa se je ta odrekel omenjeni pravici. »Farovškega vinograda« na Trnovcu se starejši ljudje še spomnijo.

K laški nadžupnijski nadarbini je spadalo tudi imenje Kozica v okolici Radeč na Kranjskem, ki je bilo davčno zavezano kranjski deželi. To imenje je bilo na podlagi dekreta dvorne pisarne z dne 8., gubernijske odredbe z dne 22. septembra in intimata celjske kresije št. 7092 z dne 10. oktobra 1808 na licitaciji prodano kranjskemu okrajnemu glavarju Antonu Gollmayerju za 25.590 goldinarjev v obliki 4-odstotnih erarialnih in domestikalnih obligacij in je odtlej užival obresti od tega kapitala vsakokratni laški nadžupnik.

Nadžupnik Simon Firpaž je v svoji oporoki z dne 6. aprila 1824 svojih šest lastnih zemljišč zapustil (legiral) nadžupnijski nadarbini z določilom, da mora za njihovo uživanje in za uporabo od njega s popisom prepuščenih knjig in pohištva vsakokratni laški nadžupnik brati tedensko po eno sveto mašo zanj in za njegove sorodnike. Mežnarju je moral za sodelovanje pri vsaki maši dati po en krajcar. Legirana zemljišča so bila:

1. Pašnik in grmičevje v Steničniku 6300 kvadratnih (kv) klafter (kl); 2. Od Jožefa Ojsterška kupljeni travnik v Jagočah, 5570 kv. kl.; 3. Od Ignaca Orožna kupljeno srenjsko zemljišče nad Žegnanim studencem, 1722 kv. kl.; 4. Od Franza

Witkea kupljeno srenjsko zemljišče ob Žegnanem studencu, 8324 kv.kl.; 5. Od Johanna Treggerja kupljeno pristavo pri Stirni, 6756 kv. kl.; 6. dvodelni bukov gozd v Maliču 31 oralov 1303 kv. kl. Od gozda v Maliču je morala laška nadarbina plačevati gospostvu Novo Celje letno 5 goldinarjev, ker je bil ta gozd podložen omenjenemu gospostvu.

Nadžupnik Matija Balon je v svoji oporoki z dne 11. aprila 1842 legiral *salvo jure* vsakokratnemu naslednjemu laškemu nadžupniku od vdove Elizabete Orožen kupljeni domec oz. pogorišče z vrtom, ki je ležalo pod škarpo cerkvenega dvorišča in je bilo podložno župnišču Laško. To naj bi bilo stavbišče za bodočo mežnarjevo oz. učiteljevo hišo. Ta vrt, ki ni bil potreben za omenjeni namen, je odtlej pripadal župnišču.

Nadarbina je imela po tedanji katastralni izmeri v drugi polovici 19. stoletja približno 1000 kv. kl. vrtov, 5 oralov 275 kv. kl. njiv, 14 oralov. 1234 kv. kl. travnikov, 9 oralov 1147 kv. kl. pašnikov, 1 oral 1373 kv. kl. vinogradov, 53 oralov 81 kv. kl. gozdov, 861 kv. kl. neobdelovalnega sveta in 596 kv. kl. stavbnega sveta. Skupno torej 86 oralov 167 kv. kl. zemljišč, s čistim donosom 247 goldinarjev 20 krajcarjev.

Nadarbinski kapitali: Obveznica zemljiškoodveznega sklada v znesku 62.118 goldinarjev (vse navedbe v avstrijski veljavi), kar je odkupnina za vse fevdalne podložne pravice, ki jih je laška (nad)župnijska nadarbina uživala do marčne revolucije leta 1848 (delno je v tej vsoti vključena tudi odkupnina za tri imenja, Martinovo, Florijanovo in šmihelsko - vendar se račun ne izide), kupnina za prodano imenje Kozica pri Radečah na Kranjskem, ki so jo sestavljale obligacije v skupnem znesku 28.025 goldinarjev, drugih kapitalov je bilo za 410 gld, s prodanimi premičninami, ki jih je nadarbini legiral nadžupnik Simon Firpaß, pa je bilo doseženo 171 goldinarjev.

Obresti od ustanovnih kapitalov za obletne, slovesne in navadne maše ter molitve so znašale 205 goldinarjev. Najbrž so to obresti od spodnjih ustanov, ki jih zaradi zanimivosti velja naštet. Duhovnik Janez Marinc, + 1726, je legiral laški cerkvi kapital 300 goldinarjev, da bi se vsak kvatni petek zanj brala maša pri Ksaverijevem oltarju in darovalo revežem 20 krajcarjev. Frančiška Elizabeta, vdova po Filipu Antonu Germeku von Ehrenleben, upravniku laškega gospostva, + 1732, je darovala laški cerkvi 500 goldinarjev, da se opravita letno dva aniverzarija in peti slovesni maši eno zanj, eno za soproga, v vsakih kvatrah pa naj se bere za oba po ena maša. Jožef Jankovič, kurat v (Slovenskih Konjicah) je daroval laški cerkvi 20 goldinarjev, za večni aniverzarij za njegovega očeta Gregorja Jankoviča.



Prek Eve Hribar, kovaške mojstrice v Laškem, je njena sestrična Marija Watsch, usnjarska mojstrica iz Šentjurja (tedaj pri Rifniku) 1767 laški cerkvi darovala 100 goldinarjev. Iz obresti naj se opravijo eksekvijske enkrat na leto. Leta 1771 je Anton Dembscher, upravnik in graščinski sodnik v Jurkloštru, laško cerkev postavil za univerzalno dedinjo svoje zapuščine in določil, da se mora vsak kvatni teden zanj in za njegovo soprogo brati vigilijske maše. Ta ustanova je imela sredi 19. stoletja kapital 2.676 goldinarjev in so se od obresti brale letno 4 slovesne maše z vigilijskimi in 64 tihimi mašami. Jožef Huber, + 1758, *egregius ecclesiarum benefactor*, je legiral 100 gld., da se od obresti bere ena maša, za kar dobi nadžupnik 1 goldinar, mežnar za strežbo in zvonjenje 1 gld, dva goldinarja pa ostaneta cerkvi. Janez Krstnik Ulčer, svetni duhovnik in lastnik Weichselbergerjevega dvorca, je z oporoko iz leta 1776 odredil, da mora vsakokratni lastnik njegove, pri dvorcu ležeče hiše in k njej spadajočih treh vrtov vsako leto na Vernih duš dan v tej hiši razdeliti 90 beračem po 10 krajcarjev, pri čemer imajo prednost tisti z območja omenjenega dvorca in laškega trga. Moral je obdariti 30 otrok s po dvema krajcarjema. Odredil je še, kje vse morajo goreti sveče ta dan in da mora nadžupnik brati mašo pri Antonovem oltarju 13. junija. Za kritje te ustanove je Ulčer naložil 500 goldinarjev pri štajerskih stanovih. Od obresti dobi nadžupnik 2 goldinarja za maše, za skrb v zvezi z obrestmi 1 goldinar, za razdelitev revežem gre 17 gld., trški sodnik, ki prisostvuje razdelitvi, dobi 45 krajcarjev, »varnostnik«, ki je delal red pri razdelitvi te miloščine, pa 15 krajcarjev. Nadalje je Ulčer odredil, da se omenjena hiša ne sme prodati, temveč le oddati naprej, vsakokratni posestnik jo je moral vzdrževati v dobrem gradbenem stanju, od nje plačevati davke in izpolnjevati zgoraj omenjene ustanovne obveznosti. Ustanovnik Janez Ulčer je umrl 1794. Njegova ustanova se je spreminjala v skladu z jožefinsko zakonodajo. Del ustanove za obdarovanje revežev so prenesli na inštitut za reveže (verjetno ubožno hišo), namesto sveč na grobovih pa je moral Luka Kranjc, dedič ustanovne hiše, naložiti pri laški cerkvi 30 goldinarjev za večno mašo, hiša pa mu je prešla v prosto last. To hišo je Franc Ksaver Rath, lastnik Weichselbergerjevega dvorca, 1807 kupil za 450 goldinarjev, jo dal podreti, nato pa je na njenem mestu postavil sredi 19. stoletja še k Weichselbergeve dvorcu pripadajočo hišo št. 101. Isti duhovnik je 1786 dal erarialne obligacije v znesku 1.000 goldinarjev nadžupnijski cerkvi, da se zanj berejo v kvatrah štiri maše (po 2 goldinarja), 12 goldinarjev za večno luč pri glavnem oltarju, 21 goldinarjev pa za revne bolnike. Z gubernijsko odredbo iz leta 1812 je bila iz špitalske kapele k nadžupnijski cerkvi prenesena mašna ustanova Janeza barona Moškona. Bivša hišna posestnica, Marjeta Pfaller, je 1803 legirala sv. Martinu v Laškem 50 goldinarjev, oltarju sv. Križa prav tam pa tudi 50 goldinarjev, da bo ob nedeljah in praznikih tam gorela oljenka.



S cerkvenopravnega stališča so obstajale v okviru laške (nad)župnije tele enote: (nad)župnijska nadarbina, (nad)župnijska cerkev, Florijanovo, Martinovo in Šmihelsko imenje ter večje duhovne ustanove. Zelo strogo so razlikovali med dohodki imenj in duhovnih ustanov. Razmejitev med dohodki (nad)župnijske nadarbine in (nad)župnijske cerkve je bila težavna in manj dosledna.

Gajšnik navaja med dohodki cerkve »milostne darove« (Opfergaben) vernikov, verjetno so bili to darovi v sedanjo puščico. O višini teh seveda ni navedb. Zanesljive pa so navedbe o »železni živini«. Umirajoči so namreč radi darovali cerkvi kako živinče, navadno kravo ali ovco. To živino je nato cerkveni ključar ustrezne cerkve prvotno dajal v rejo tako, da sta si cerkev in rejec prirejo delila, pozneje se je uveljavila praksa, da je rejec plačeval letni činž od krave 10, od ovce pa 2 krajcarja. Leta 1740 je imela nadžupnijska cerkev v reji 76 krav in 16 ovac. Ta sistem reje je trajal do konca 19. stoletja, ko je prenehal.

Kot smo že omenili so bili dohodki od štolnin majhni. V letnem pregledu župnijskih dohodkov so bili ocenjeni s 85 goldinarji, kar je zelo malo, zlasti če upoštevamo, da so bili tedaj v Laškem trije ali štirje duhovniki (nadžupnik in dva ali trije kaplani).

Druge pravice: Vsakokratni nadžupnik je imel na podlagi starih reverzalij pravico od vsakega na novo inštaliranega župnika v Loki prejeti en speciesni dukat. Župnika iz Sv. Ruperta in iz Sv. Jakoba v Dolu sta na podlagi listine o ustanovitvi teh far iz leta 1755 dolžna laškemu nadžupniku kot patronu dati vsako leto po en speciesni dukat, nasprotno pa je bil nadžupnik dolžan obema župnikoma izročiti po 25 goldinarjev na leto.

Razen tega je imel nadžupnik kot uživalec nadžupnijske nadarbine pravico, da je prejemal grobninsko pristojbino.

Laška nadžupnijska nadarbina je imela patronatne pravice nad faro sv. Helene v Loki, nad vikariatnimi farami sv. Jakoba v Dolu, Sv. Lenarta in sv. Ruperta. Izvajala je odvetniške pravice nad nadžupnijo Laško in nad farami (vikariati, kuracijami) sv. Helene v Loki, Sv. Janeza na Razborju, sv. Jakoba v Dolu, sv. Ruperta, sv. Lenarta, Marije Širje, sv. Miklavža, sv. Marjete ter k njim pripadajočim podružnicam. S patronatnimi pravicami pa so bile združena tudi ustrezna bremena. Komisariat za nadzor nad cerkvenimi računi vseh omenjenih cerkva je imelo zemljiško gospostvo Laško.

Laška (nad)župnijska nadarbina je po obsegu pomembnih kmetijskih zemljišč le nekoliko presegala zelo dobra kmečka posestva v laški okolici. Navadno je

redila par konj, par volov, štiri krave in dva junca ali dve teleti za podmladek. Redila je tri prašiče za zakol ter 6 do 10 plemenskih svinj. Na svojih zemljiščih je gospodarila v lastni režiji, saj je do konca 19. stoletja vedno imela tudi svojega upravnika. Sredi 18. stoletja, ko so se okolni kmetje komaj izvijali iz primeža tripoljnega kolobarja (na isti njivi 1. leto ozimno žito, 2. leto jaro žito, 3. leto praha), so na nadžupnijskem posestvu gospodarili takole: Na njivah so v prvem letu po izdatnem gnojenju s hlevskim gnojem sejali koruzo in sadili krompir. Med tema posevkoma so dodatno gojili tudi fižol in buče. Jeseni so po spraviu teh pridelkov na istih njivah sejali ozimno pšenico. Spomladi so po tem, ko je sneg skopnel in se je vrhnja plast tal osušila, v ta posevek posejali štajersko deteljo, ki so jo nalahno zabranali ter s tem seme zakrili, hkrati pa so s tem pospešili bujno rast pšenice. V drugi polovici julija so pšenico poželi, približno ped od tal. Po dobrem tednu so strnišče z zraslo deteljo pokosili, posušili, kar je bila odlična krma za mlado živino, ki je v jaslih z užitkom izbrala drobno deteljo, ostanke strnišča pa so porabili za steljo. Na njivi, očiščeni strnišča, je bila še isto leto zmerna košnja detelje, ki so jo deloma previdno krmili zeleno, s tem da so ji primešali suho mešanico, deloma pa so jo sušili v kozolcu. V tretjem letu so bile tri košnje detelje. Deteljo prve košnje so navadno zmešali s suho slamo in zrezali v mešanico, pridelek zadnjih dveh košenj pa so večinoma uporabili za pitanje klavne živine. Po tretji košnji so njivo pustili še 8 do 10 dni v miru, nato pa so jo brez nadaljnje gnojenja preorali in zopet posejali pšenico. V četrtem letu so večinoma zelo čiste njive poželi in posejali strniščna posevka ajdo in repo. S takim vrstjenjem posevkov so ohranjali njive sorazmerno nezapleveljene, podor (zeleno gnojenje) pa je bilo dobro dopolnilo za gnoj, ki ga je bilo v tej dolini vedno premalo. Rži in ječmena niso sejali, ker so s poskusi ugotovili, da so bili klasi gluhi, slama pa je bila vsa napadena od rje.

Na Trnovcu je imela nadarbina nizek gozd listavcev v položni legi, ki pa so ga zaradi bližine uporabljali za grabljenje stelje za zimo in za sekanje stelje poleti. Dva druga velika gozdna kompleksa sta bila na Maliču in sta segala do vrha grebena. V njih je v glavnem rastla bukev, vmes pa je bilo tudi nekaj jelke. Drevje je v njih bujno rastlo. S teh gozdov so pridobili dovolj drv (cepanic) za lastne potrebe, ni pa bilo toliko lesa, da bi ga kaj prodajali.

Utemeljitev dveh oz. treh ustanov dveh laških nadžupnikov pravzaprav ne spada v to razpravo. Omenjamo jih zato, ker sta očitno kot dobra gospodarja nadžupne nadarbine zbrala dovolj denarja za dva dobra namena. Nadžupnik Adam Ignac Marinc je iz lastne pristojnosti s soglasjem goriškega nadškofa z ustanovnim pismom z dne 9. julija 1756 in z državnim dovolilnim pismom z dne 27. junija 1760 povzdignil dotedanji podružnici sv. Ruperta in sv. Jakoba v Dolu laške

nadžupnije v vikariatne fare in samostojne dušnopastirske postojanke. Pomagal je pri graditvi obeh župnišč, razen tega pa je vsaki fari podelil 1.115 goldinarjev kapitala v javnih obveznicah, ki so se obrestovale s 4 odstotki, za ustanovo, od katere sta vikarja oz. župnika dobivala okoli 45 goldinarjev na leto kot pomoč za njuno vzdrževanje na teh novo ustanovljenih revnih župnijah.

Nadžupnik Simon Jožef Fürpaß je v svoji oporoki z dne 16. aprila 1824 utemeljil dve študentski štipendiji po 50 goldinarjev letno in je za pokritje te ustanove naložil 2.000 goldinarjev ustanovnega kapitala v zasebnih obligacijah, ki se je obrestoval po 5 odstotkov. Ta kapital je med (očitno precej dolgo) zapuščinsko razpravo narastel na 2.366 goldinarjev in 40 krajcarjev in je na podlagi dovolilnega pisma, ki ga je izstavil graški gubernij dne 14. februarja 1829, znašal že 2.596 goldinarjev, tako da sta bili omogočeni dve študentski štipendiji z zneskom 59 goldinarjev 10 krajcarjev na leto.

## **Viri in literatura**

### **a) Viri**

Göthova narodopisna zbirka iz leta 1843. Kopije v Inštitutu za slovensko narodopisje Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

a) Nr. 246 Hauptpfarrgilt Tüffer, 19. July 1843.

b) Nr. 247 Kirchengilt St. Michl zu Tüffer, 11. July 1843.

c) Nr. 248 Altargilt St. Martini zu Tüffer, 11. July 1843.

č) Nr. 249 Altargilt St. Florian zu Tüffer, 10. July 1843.

### **b) Literatura**

Bizjak, Matjaž: Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje zgodnj srednjeveških gospodstev na Slovenskem. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 74-75.

Grafenauer, Bogo: Pokristjanjevanje Slovencev. Zgodovina Cerkve na Slovenskem. Mohorjeva družba Celje, 1991, str. 29-60.

Koropec, Jože: Laško gospostvo v srednjem veku. Laški zbornik. Časopis za zgodovino in narodopisje 47, Nova vrsta 12, Maribor, 1976, 244-275.

Maček, Jože: »Eisernes Vieh« im Eigentum einiger untersteirischer und kärntnerischer Kirchen und frommen Bruderschaften von 17. bis 19. Jahrhundert. Studia historica Slovenica. Humanities and Social Studies Review, Maribor 2004 (v tisku).

Orožen, Ignaz: Das Dekanat Tüffer mit den Seelsorgestationen Tüffer, St. Ruprecht, St. Leonhard, Gairach samt dessen Kloster, St. Nikolaus, St. Margarethen, St. Gertraud, St. Jakob im Dolj, Trifail, St. Egyden in Steinbrücken, Lak, St. Johan in Razbor, (Ratschach in Krain) und Maria Scheuern. Marburg, 1881, 562 str.

Pirchegger, Hans: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band. 10, München, 1962, 248.

## **Zusammenfassung**

### **Der Grundbesitz der (Haupt)pfarrgült Laško (Tüffer), ihre Berechtigung zur Einhebung der Untertansgiebigkeiten und ihre Wirtschaft sowie Einkommen der (Haupt)pfarrkirche durch Jahrhunderte**

Über den Grundbesitz, besonders aber über die Berechtigungen zur Einhebung der Untertansgaben der Hauptpfarrgült Laško (Tüffer), kann man mittelbar über das hohe Alter dieser Pfarre schliessen, die schriftlich erst aus dem 13. Jahrhundert bekundet ist, ansonsten aber als viel älter angesehen wird. Es scheint, daß ihr Ursprung in einer Missionsstation der ältesten Christianisierung begründet ist. Weiterer Indiz für das hohe Alter der Pfarre Laško ist die Tatsache, daß sie bis 1632, als im ihren Bereich die erste Pfarre in Loka gegründet wurde, das ganze Territorium der sehr alten, großen und bedeutenden, meistens in landesfürstlichen Händen befindlichen Herrschaft Laško bedeckte. Über diese Pfarrgült sind keine sehr alten Urkunden erhalten, aber wenn sie auch wären, müssten sie bei diversen Bränden des Marktes Laško und des Pfarrhofs, wo der Sitz der Gült war, Raub der Flammen geworden sein. Der Grundbesitz dieser Gült, die kirchenrechtlich als Hauptpfarrpfünde angesehen wurde, war vergleichsweise gering und überschritt nur wenig den Grundbesitz der besten Huben bzw. später der besten Bauernhöfe in der Umgebung von Laško. Auf das hohe Alter dieser Gült wird hauptsächlich von den Rechten zur Einhebung von verschiedenen Zehnten geschlossen, da diese wohl die älteste und größte Einnahmequelle der Pfarrkirche seit der frühen Christianisierung war. Noch in der Mitte des 19. Jahrhunderts mußten den Zehent nahezu 900 Zehentholden abliefern. Die Zehnte scheinen die Haupteinnahmequelle der Pfarrgült gewesen zu sein. Leider sind zur Zeit darüber keine genaueren Angaben möglich. Zinsen und Zehnte trugen bei relativ bescheidenen Grundbesitz seit altersher das meiste zum wirtschaftlichen Ansehen der Pfarrgült in Laško bei. Die Urpfarre und danach Dekanat, das ständig mit der Pfarre von Laško verbunden war, wurde in Kirchenkreisen bis in die neueste Zeit als das »goldene Dekanat an der Savinja« bezeichnet. Wie üblich wurde die Kirchengült

als (Haupt)pfarrrpfründe bezeichnet, der Nutzniesser war der jeweilige (Haupt)pfarrrer als Pfründner.

In der Abhandlung sind vage Angaben über den Besitz, die Zehentberechtigungen und andere Einkommen der Pfründe aus dem Jahre 1524 angegeben. Relativ genaue Angaben stammen aus dem Jahre 1700, die genauesten aber aus der Beantwortung der Enquete von Professor Göth, die der Gültverwalter tätigte, aus dem Jahre 1843. Es wird eine kleine Übersicht über die Wirtschaftsweise auf dem Grundbesitz der Gült gegeben, die sich nicht wesentlich von der üblichen in diesem Gebiet unterschied. Die Gült war zeitweise wegen schlechter Wirtschaft, wegen die Gült ausnützender Pfründner, teilweise auch wegen hoher Steuern verpfändet, sogar über einen Zeitraum von 25 Jahren. Wie in anderen slowenischen wenn nicht sogar innerösterreichischen Gebieten trugen die Stolgebühren bis in die neueste Zeit nur einen sehr geringen Anteil der Gesamteinkommen der Pfarrpfründe bei. Die Einkommen von verschiedenen Stiftungen waren relativ gering.

Neben der (Haupt)pfarrrgült bestanden noch selbständige St. Michaelsgült bei der Filialkirche St. Michael und die Altargülden von St. Florian und St. Martin bei der (Haupt)pfarrrkirche in Laško. Diese besaßen nur wenige Untertanen. Früher wurden sie selbständig verwaltet, seit Anfang des 19. Jahrhundert wurden sie aber dem Hauptpfarrer in Pacht übergeben. Der Pachtzins wurde im ersten Fall in die Filialkirchenkasse, im zweiten und dritten Fall aber in die Hauptpfarrkirchenkasse eingezahlt. Andererseits waren aber zwei Hauptpfarrer ziemlich spendabel. Der eine stiftete bei der Gründung der Vikariatspfarren St. Rupert und St. Jakob im Dol jeder ein Stiftungskapital über tausend Gulden um den Pfarrern mit Zinsen davon ihr Auskommen auf armen neuen Pfarren zu erleichtern. Der andere gründete mit letztwilliger Verfügung eine Studentenstiftung für zwei Studentenstipendien mit dem Kapital von 2.000 Gulden, der sich aber wegen langsamer Abwicklung des Nachlassverfahrens noch etwas erhöhte.





## DIJAKI IN MATURANTI NA CELJSKI GIMNAZIJI IZ LAŠKEGA IN OKOLICE OD LETA 1864 DO 1916

Jože Maček<sup>1</sup>

Pri zgodovinskih raziskavah Laškega in okolice v drugi polovici 19. stoletja in prvih dveh desetletjih 20. stoletja lahko že na prvi pogled ugotovimo pravzaprav komaj razumljivo dejstvo, da je iz tega območja izšlo sorazmerno zelo majhno, skoraj zanemarljivo število intelektualcev. Laški tržani in premožnejši kmetje iz okolice preprosto niso čutili potrebe, da bi svoje sinove poslali v gimnazijo (v latinske šole ali po tedanjem pojmovanju v višje šole). Gimnazijska matura je tedaj edina omogočala vpis na univerzitetne in visokošolske študije. Z nekaj razredi gimnazije je bilo edino mogoče vstopiti v kadetnico. Hčere pa so tedaj poslali premožnejši tržani (tudi iz Laškega) kvečjemu za kako leto v dekliški internat, da so se naučile gosposkega obnašanja, gospodinjstva, igranja na klavir, skratka tistega, kar je bilo primerno za ustrezno »ženitveno partijo«.

Gornje dejstvo bi bilo razumljivo, če bi šlo za kraj, ki je od gimnazije zelo oddaljen in bi starši stroške šolanja zaradi nujnega bivanja v internatu ali pri zasebnikih ne zmogli. V zvezi z Laškim pa je toliko bolj presenetljivo, ker ima naš kraj gimnazijo tako rekoč pred nosom, v Celju, že od leta 1808. Res je bila celjska gimnazija do konca avstrijske države »trdnjava nemštva ob Savinji«, če izvajamo vzporedne slovenske nižje razrede od 1895 naprej, toda to najbrž ni bil razlog, ki bi odvrčal zlasti meščanske starše od vpisa v to višjo šolo. Od leta 1846 so gimnazijo lahko obiskovali dijaki kot vozači, kakor to delajo množično še zdaj, in bi vsaj trški otroci lahko brez večjih stroškov živeli doma. Šele z visokošolskim študijem, večinoma na Dunaju ali v Gradcu, bi bili povezani večji stroški. Vsekakor je gimnazijska matura bila pogoj za dosego visokošolske izobrazbe, le matura pa je tudi omogočala doseči npr. pri železnici ali v državni upravi kar lepa službena mesta.

---

1 Akademik, zasl. prof. ddr. Jože Maček, Olešče 17, 3270 Laško

Da bi zgoraj omenjeno nerazveseljivo dejstvo tudi statistično podkrepili, smo pregledali objavljena letna poročila celjske gimnazije od leta 1864 (Programm des k. k. Staatsgymnasiums in Cilli am Schlusse des Schuljahres.....[od leta 1904 Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Cilli am Schlusse des Schuljahres.....]) do leta 1916. Omeniti velja, da ta poročila vsaj glede zajetja maturantov niso povsem zanesljiva. Omenjena poročila so do šolskega leta 1884/1885 poleg priimkov in imen dijakov zajemala tudi njihove kraje bivanja. Zato so podatki o dijakih iz Laškega do tega šolskega leta natančni. S šolskim letom 1885/1886 so to opustili, zato iz samih priimkov in imen nismo mogli sklepati iz katerih krajev dijaki izvirajo, razen v posameznih primerih, kakor pri dijakih iz družine Bast iz Laškega. Zato so podatki o šolanju dijakov od šolskega leta 1885/1886 pomanjkljivi. Ne zajemajo npr. tistih, ki so gimnazijsko šolanje prekinili po nekaj razredih. To pomanjkljivost bi bilo mogoče odpraviti le s podrobnim pregledom vpisnic v arhivu, kar v okviru tega pregleda nismo nameravali. Še zlasti zato, ker so pri maturantih, končnem izplenu gimnazije, vedno bili navedeni tudi kraji bivanja, zato so podatki o njih natančni.

Iz prve in druge polovice 19. stoletja izvirajo iz Laškega pravzaprav samo štirje visokošolski izobraženci, od teh so trije kot dijaki obiskovali celjsko gimnazijo, pa v obravnavanih poročilih (eden upravičeno) niso zajeti. Eden pa celjske gimnazije očitno ni obiskoval.

Prvi je **Ignacij Orožen**, rojen v Laškem 30. januarja 1819, umrl v Mariboru 13. aprila 1904. Gimnazijo je obiskoval v Celju od 1831 do 1836, s filozofskim študijem, ki je bil tedaj pogoj za vpis na visoke šole, je nadaljeval v Gradcu in nato v Celovcu študiral teologijo, kjer je bil leta 1842 ordiniran za duhovnika. Služboval je kot kaplan in župnik po raznih krajih, bil nadžupnik v Rogaški Slatini, nato od 1867-1884 stolni kanonik v Mariboru, od 1884 do 1892 stolni dekan in od tega leta do smrti stolni prošt. Poleg tega, da je dosegel visok cerkveni položaj, je pomemben predvsem kot cerkveni zgodovinar, saj je objavil zgodovino več dekanij lavantinske škofije, med drugim tudi laške, seveda kakor je bilo tedaj v navadi, v nemškem jeziku.<sup>2</sup>

Drugi je **Karel Slanc**, rojen v Laškem 16. januarja 1851, umrl pa v Novem mestu 5. septembra 1916. Celjsko gimnazijo je obiskoval v letih 1861-1871, kjer je očitno tudi maturiral. Pravo je študiral na dunajski in graški univerzi, kjer je leta 1879 dosegel doktorat prava. Po službovanju kot odvetniški pripravnik v Krškem, Mariboru in Ljubljani je od 1884 do smrti bil odvetnik v Novem mestu.

2 Slovenski biografski leksikon. 6 zvezek, Ljubljana, 1935, 231.

Bil je pomemben analitik slovenskih družbenih razmer, uspešen publicist, tudi politik liberalne smeri, vendar političnih funkcij ni sprejemal.<sup>3 4</sup>

Tretji je **Fran Orožen**, rojen v Laškem 17. decembra 1853, nečak Ignacija Orožna, ki je obiskoval celjsko gimnazijo v letih 1865-1873, kjer je očitno tudi maturiral. Zemljepis in zgodovino je študiral na Dunaju in bil gimnazijski profesor v raznih krajih. Ukvarjal se je z metodiko geografije, bil planinski pisec in organizator.<sup>5</sup>

Četrty je **Rudolf Krener**, rojen v Laškem 4. aprila 1875. Po naših podatkih gimnazije ni obiskoval v Celju, verjetno je kot dijak živel v malem semenišču v Mariboru in tam obiskoval klasično gimnazijo. Za mašnika je bil posvečen 25. julija 1899, umrl je kot župnik pri Sv. Margareti na Keblju (na Pohorju) 15. decembra 1917.<sup>6</sup>

### Seznam dijakov in maturantov iz Laškega in okolice, ki so se šolali na celjski gimnaziji

**Rajmund Draškovič** iz Laškega je bil v 2. razred vpisan v šolskem letu (okrajšava š. l.) 1877/78<sup>7</sup>, v 3. razred pa 1878/79.<sup>8</sup>

**Karl Horiak** iz Laškega je bil v 1. razred vpisan v š. l. 1877/78<sup>9</sup>, v 2. razred 1878/79<sup>10</sup>, v 3. razred 1880/1881<sup>11</sup>, v 4. razred 1881/1882<sup>12</sup>, v 6. razred 1883/1884<sup>13</sup>, v 7. razred 1884/1885<sup>14</sup>, v 8. razred 1885/1886<sup>15</sup>. **Maturiral je v š. l. 1886/1887.**<sup>16</sup> Ni razvidno kaj je nameraval študirati.

3 Enciklopedija Slovenije, 11, Ljubljana, 1997, 123.

4 Slovenski biografski leksikon. 10. zvezek, Ljubljana, 1967, 346.

5 Slovenski biografski leksikon. 6. zvezek, Ljubljana, 1935, 231.

6 Letopis Cerkev na Slovenskem 2000. Ljubljana, 2000, 771.

7 Programm des k. k. Staatsgymnasiums in Cilli. Herausgegeben am Schlusse des Schuljahres 1877/1878. Cilli 1878, 77 (okrajšava Programm)

8 Ibid., 1878/1879, Cilli 1880, 51.

9 Programm, 1877/1878, Cilli, 1878, 76.

10 Ibid., 1878/1879, Cilli, 1879, 50.

11 Ibid., 1880/1881, Cilli, 1881, 43.

12 Ibid., 1881/1882, Cilli, 1882, 45.

13 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 46.

14 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 63.

15 Ibid., 1885/1886, Cilli, 1886, 49.

16 Ibid., 1886/1887, Cilli, 1887, 33.

**Alojz Knez** iz **Lahomška pri Laškem** je bil v 2. razred vpisan 1877/1878<sup>17</sup>, v 3. razred 1879/1880<sup>18</sup>, v 4. razred 1880/1881<sup>19</sup>, v 7. razred 1883/1884<sup>20</sup>, v 8. razred 1884/1885<sup>21</sup>. **Maturiral je v starosti 22 let v š. l. 1884/1885**<sup>22</sup>. Nameraval je študirati teologijo.

**Jožef Ožek** iz **Šmarjete pri Rimskih toplicah** je bil v 2. razred vpisan v š. l. 1877/1878<sup>23</sup>, v 5. razred 1881/1882<sup>24</sup>, v 7. razred 1883/1884<sup>25</sup>, v 8. razred 1884/1885<sup>26</sup>. Očitno ni maturiral na celjski gimnaziji.

**Jožef Potovšek** iz **Rimskih Toplic** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1877/1878<sup>27</sup>

**Konrad Rosman** iz **Laškega** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1879/1880<sup>28</sup>, v 2. razred 1880/1881<sup>29</sup>, v 3. razred 1881/1882<sup>30</sup>, v 4. razred 1882/1883<sup>31</sup>, v 5. razred se je vpisal 1883/1884, ga pa ni izdelal<sup>32</sup>, 5. razred je ponavljal 1884/1885<sup>33</sup>

**Ludvik Wriesnigg** iz **Šentjederti (Govce)** je bil v š. l. 1879/1880 vpisan v 5. razred<sup>34</sup>, 1881/1882 pa v 7. razred<sup>35</sup>.

**Julij Wriesnigg** iz **Šentjederti (Govce)** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1881/1882<sup>36</sup>.

---

17 Programm, 1877/1878, Cilli, 1878, 77.

18 Ibid., 1879/1880, Cilli, 1880, 51.

19 Ibid., 1880/1881, Cilli, 1881, 43.

20 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 46.

21 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 63.

22 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885.

23 Programm, 1877/1878, Cilli, 1878, 77.

24 Ibid., 1881/1882, Cilli, 1882, 45.

25 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 46.

26 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 63.

27 Programm, 1877/1878, Cilli, 1878, 76.

28 Programm, 1879/1880, Cilli, 1880, 50.

29 Ibid., 1880/1881, Cilli, 1881, 42.

30 Ibid., 1881/1882, Cilli, 1882, 45.

31 Ibid., 1882/1883, Cilli, 1883, 50.

32 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 46.

33 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 63.

34 Programm, 1879/1880, Cilli, 1880, 52.

35 Ibid., 1881/1882, Cilli, 1882, 46.

36 Programm, 1881/1882, Cilli, 1882, 44.

**Jožef Boc** iz **Laškega** je bil vpisan v 3. razred v š. l. 1882/1883<sup>37</sup>, v 4. razred pa 1883/1884<sup>38</sup>.

**Friedrich Bračič** iz **Hrastnika** je bil vpisan v 3. razred v š. l. 1882/1883<sup>39</sup>, v 4. razred 1883/1884<sup>40</sup>, v 5. razred 1884/1885<sup>41</sup>, v 6. razred 1885/1886<sup>42</sup>, v 7. razred 1886/1887<sup>43</sup>, v 8. razred 1887/1888<sup>44</sup>. **Maturiral je v istem šolskem letu.** Ni razvidno kaj je nameraval študirati.<sup>45</sup>

**Janez Horjak** iz **Šentruperta**, Mačkovec 4, je bil rojen 24. junija 1867 in je bil vpisan v š. l. 1881/1882 v 2. razred<sup>46</sup>, v 3. razred 1882/1883<sup>47</sup>, v 4. razred 1883/1884<sup>48</sup>, v 5. razred 1884/1885<sup>49</sup>, v 6. razred 1885/1886<sup>50</sup>, v 8. razred 1887/1888<sup>51</sup>. Maturiral ni na celjski gimnaziji. Vstopil je v mariborsko bogoslovje in je bil za mašnika posvečen 25. julija 1892. Nato je kaplanoval v raznih farah mariborske škofije, dokler mu huda bolezen (vodenica) tega službovanja ni onemogočila. Na lastno željo je bil 25. februarja 1911 odpeljan na zdravljenje v tedaj znano bolnišnico usmiljenih bratov v Gradec, kjer je umrl 14. marca istega leta.<sup>52</sup>

**Karl Ulaga** iz **Laškega** je bil vpisan v 2. razred v š. l. 1883/1884<sup>53</sup>

37 Programm, 1882/1883, Cilli 1883, 49.

38 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 45.

39 Programm, 1882/1883, Cilli, 1883, 49.

40 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 45.

41 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 62.

42 Ibid., 1885/1886, Cilli, 1886, 48.

43 Ibid., 1886/1887, Cilli, 1887, 42.

44 Ibid., 1887/1888, Cilli, 1888, 47.

45 Ibid., 1887/1888, Cilli, 1888, 47.

46 Programm, 1881/1882, Cilli, 1882, 45.

47 Ibid., 1882/1883, Cilli, 1883, 49.

48 Ibid., 1883/1884, Cilli, 1884, 45.

49 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 62.

50 Ibid., 1885/1886, Cilli, 1886, 48.

51 Ibid., 1887/1888, Cilli, 1888, 47.

52 Chronik der Pfarre St. Ruprecht oder Pfarr-Gedenk-Buch worin verzeichnet ist Alles, was sich in der Pfarre Merkwürdiges zugetragen hat seit der ältesten Zeit bis auf die neuesten Tage. Shranjena v šentruperskem župnišču.

53 Programm, 1883/1884, Cilli, 1884, 44.

**Maks Orožen** iz **Laškega** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1883/1884 in ga ni izdelal<sup>54</sup>. Ponovno je bil vpisan 1884/1885<sup>55</sup>.

**Karl Uhlich** iz **Rimskih Toplic** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1883/1884<sup>56</sup>, v 2. razred 1884/1885<sup>57</sup>.

**Bast Ludwig** iz **Laškega** je bil vpisan v 2. razred v š. l. 1885/1886<sup>58</sup>, v 3. razred 1886/1887<sup>59</sup>, v 4. razred 1887/1888<sup>60</sup>, v 5. razred 1888/1889<sup>61</sup>, v 6. razred 1889/1890<sup>62</sup>, v 7. razred 1890/1891<sup>63</sup>, v 8. razred 1891/1892<sup>64</sup>. **Maturiral je na celjski gimnaziji v istem šolskem letu**. Nameraval je<sup>65</sup> in tudi je študiral medicino<sup>66</sup>.

**Šanc Franc** iz **Svetine**, Javornik 7, je obiskoval celjsko gimnazijo od š. l. 1894/1895 do 1901/1902. V vseh razredih je bil odličnjak. Sam se je med gimnazijskim šolanjem naučil več jezikov in tri vrste stenografije, eno je tudi poučeval. **V šolskem letu 1901/1902 je z odliko maturiral**. Nato je bil v š. l. 1902/1903 v mariborskem bogoslovju, nakar je stopil v jezuitski red. Študiral je na univerzi v Bratislavi, kjer je dosegel doktorat filozofije. Nato je študiral teologijo na univerzi v Innsbrucku in bil poleti 1914 posvečen za duhovnika. Novo mašo je imel ravno tisto nedeljo, ko je bila proglašena splošna mobilizacija za prvo svetovno vojno. Najprej je poučeval na jezuitskih gimnazijah v Bosni in na Hrvaškem, nato na jezuitski teološki visoki šoli in naposled na zagrebškem vseučilišču. Bil

54 Programm, 1883/1884, Cilli, 1884, 43.

55 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 60.

56 Programm, 1883/1884, Cilli, 1884, 43.

57 Ibid., 1884/1885, Cilli, 1885, 61.

58 Programm, 1885/1886, Cilli, 1886, 47.

59 Ibid., 1886/1887, Cilli, 1887, 41.

60 Ibid., 1887/1888, Cilli, 1888, 46.

61 Ibid., 1888/1889, Cilli, 1889.

62 Ibid., 1889/1890, Cilli, 1890, 49.

63 Ibid., 1890/1891, Cilli, 1891, 77.

64 Ibid., 1891/1892, Cilli, 1892.

65 Ibid., 1891/1892, Cilli, 1892, 60.

66 Pollack Martin: Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater. Paul Zsolnay Verlag, Wien 1904, 255 str.



je priznan filozof, največji poznavalec Aristotela med Slovani. Je dozdej gotovo najpomembnejša osebnost, rojena v šentrupertske fari.<sup>67 68</sup>

**Bast Rudolf iz Laškega** je bil vpisan v 5. razred v š. l. 1895/1896<sup>69</sup>, v 6. razred 1897/1898<sup>70</sup>, v 7. razred 1898/1899<sup>71</sup> v 8. razred 1899/1900<sup>72</sup>. **Maturiral je na celjski gimnaziji v istem šolskem letu.**<sup>73</sup> Nameraval je študirati agronomijo, nato se je odločil za pravo. Študiral je na univerzi na Dunaju in v Gradcu, kjer je dosegel doktorat prava 1907. Nato je bil koncipient v Kočevju, nakar je odprl samostojno odvetniško pisarno v zahodni Dolnji Avstriji v kraju Amstetten. Od mladih let je bil zagrizen velikonemec. Bil je oče vojnega zločinca dr. Gerharda Basta.<sup>74</sup>

**Lavrinc Ferdinand iz Marnega pri Dolu je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1897/1898.** Kaj je nameraval študirati ni razvidno.<sup>75</sup>

**Valentinič Karl iz Hrastnika je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1897/1898.** Kaj je nameraval študirati ni razvidno.<sup>76</sup>

**Bast Friedrich iz Laškega** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1897/1898<sup>77</sup>, v 2. razred 1898/1899<sup>78</sup>, v 3. razred 1899/1900<sup>79</sup>, v 4. razred 1900/1901<sup>80</sup>.

67 Chronik der Pfarre St. Ruprecht oder Pfarr-Gedenk-Buch worin verzeichnet ist Alles, was sich in der Pfarre Merkwürdiges zugetragen hat seit der ältesten Zeit bis auf die neuesten Tage. Shranjena v šentruperskem župnišču.

68 Slovenski biografski leksikon. 11. zvezek, Ljubljana, 1971, 575-576

69 Programm, 1895/1896, Cilli, 1896, 70.

70 Ibid., 1897/1898, Cilli, 1898, 64.

71 Ibid., 1898/1899, Cilli, 1899, 71.

72 Ibid., 1899/1900, Cilli, 1900, 70.

73 Ibid., 1899/1900, Cilli, 1901, 72.

74 Pollack Martin: Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater. Paul Zsolnay Verlag, Wien 1904, 255 str.

75 Programm, 1897/1898, Cilli, 1898, 58.

76 Programm, 1897/1898, Cilli, 1898, 58.

77 Programm, 1897/1898, Cilli, 1898, 63.

78 Ibid., 1898/1899, Cilli, 1899, 71.

79 Ibid., 1899/1900, Cilli, 1900, 78.

80 Ibid., 1900/1901, Cilli, 1901, 87.

**Bast Ernst iz Laškega** je bil vpisan v 1. razred v š. l. 1899/1900<sup>81</sup>, v 2. razred 1900/1901<sup>82</sup>, v 3. razred 1901/1902<sup>83</sup>, v 4. razred 1902/1903<sup>84</sup>, v 5. razred 1903/1904<sup>85</sup>, v 6. razred 1904/1905<sup>86</sup>, v 7. razred 1905/1906<sup>87</sup> v 8. razred 1906/1907<sup>88</sup>. **Maturiral je na celjski gimnaziji v istem šolskem letu.** Nameraval je študirati agronomijo, vendar se je vpisal na pravo<sup>89</sup>. Študiral je na univerzi v Gradcu, kjer je dosegel doktorat prava pred prvo svetovno vojno. Nato je bil odvetniški koncipient v Slovenj Gradcu, kjer se je udeleževal predvsem v nemških društvih. Po propadu Avstrije je bil aretiran, vendar kmalu izpuščen. Nato je po nalogu generala Maistra bila zanj razpisana tiralica in baje tudi nagrada, ker naj bi njegova skupina načrtovala upor proti novi slovenski oz. jugoslovanski oblasti. Aretaciji se je izognil tako, da je preoblečen v kurjača na lokomotivi tovrnega vlaka pobegnil v Avstrijo k svojemu bratu v Amstetten, kjer je najprej bil družabnik v bratovi odvetniški pisarni, nato pa je odprl svojo advokaturo.<sup>90</sup>

**Kaffon Johann iz Laškega, roj. 16. septembra 1883, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1901/1902.** Nameraval je študirati kemijo.<sup>91</sup>

**Kranjc Karl iz Rečice pri Laškem, rojen 6. oktobra 1882, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1903/1904.** Nameraval je študirati pravo.<sup>92</sup>

**Krašek Janez iz Jagoč pri Laškem, rojen 11. decembra 1881, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1903/1904.** Nameraval je študirati tehniko.<sup>93</sup>

**Kuder Julij iz Laškega, rojen 1. maja 1886, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1904/1905.** Nameraval je študirati teologijo.<sup>94</sup>

81 Programm, 1899/1900, Cilli, 1900, 78.

82 Ibid., 1900/1901, Cilli, 1901, 86.

83 Ibid., 1901/1902, Cilli, 1902, 77.

84 Ibid., 1902/1903, Cilli, 1903, 59.

85 Ibid., 1903/1904, Cilli, 1904, 53.

86 Ibid., 1904/1905, Cilli, 1905, 57.

87 Ibid., 1905/1906, Cilli, 1906, 64.

88 Ibid., 1906/1907, Cilli, 1907, 59.

89 Ibid., 1906/1907, Cilli, 1908, 48.

90 Pollack Martin: Der Tote im Bunker. Bericht über meinen Vater. Paul Zsolnay Verlag, Wien 1904, 255 str.

91 Programm, 1901/1902, Cilli, 1903, 42.

92 Programm, 1903/1904, Cilli, 1905, 38.

93 Jahresbericht, 1903/1904, Cilli, 1905, 38.

94 Jahresbericht, 1904/1905, Cilli, 1905, 40.

**Falta Adolf** iz Laškega, rojen 10. junija 1888, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l.

1906/1907. Nameraval je študirati medicino.<sup>95</sup>

**Tietzmann Johann**, rojen 16. januarja 1886, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1906/1907. Nameraval je študirati filozofijo.<sup>96</sup>

**Kronthaler Viktor** iz Lok pri Trbovljah je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1908/1909. Nameraval je študirati pravo.<sup>97</sup>

**Pretner Jožef** iz Laškega, rojen 18. marca 1891, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1908/1909. Nameraval je študirati medicino.<sup>98</sup>

**Ramšak Julij** iz Laškega, rojen 28. februarja 1889, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1908/1909. Nameraval se je zaposliti na železnici.<sup>99</sup>

**Hermann Leo** iz Laškega je bil vpisan v 4. razred v š. l. 1908/1909<sup>100</sup>, v 5. razred 1909/1910<sup>101</sup>, v 6. razred 1910/1911<sup>102</sup>, v 7. razred 1911/1912<sup>103</sup> v 8. razred 1912/1913<sup>104</sup>. Maturiral je na celjski gimnaziji v istem šolskem letu. Nameraval se je vpisati na medicino, vendar se je odločil za pravo.<sup>105</sup> Pozneje je bil odvetnik v Beogradu ali Novem Sadu. Konec leta 1942 ali v letu 1943 se je vrnil v Laško, kjer je postal nemški župan in krajevni vodja Štajerske domovinske zveze (Ortsgruppenführer des Heimatdienstes). Po nalogu partizanskega vodstva je bil leta 1944 ustreljen v svojem dvorcu, kjer je zdaj Knjižnica Laško.<sup>106</sup>

Dosegel je doktorat na pravo. V Zemunu pri Beogradu je imel tovarno rokavic. Leta 1940 je podedoval Weichselbergerjev dvorec in se vrnil v Laško. Bil je predstojnik krajevnega organizacije Štajerskega Heimartbunda.<sup>107</sup>

95 Jahresbericht, 1906/1907, Cilli, 1908, 48.

96 Jahresbericht, 1906/1907, Cilli, 1908, 48.

97 Jahresbericht, 1908/1909, Cilli, 1910, 33.

98 Jahresbericht, 1908/1909, Cilli, 1910, 33.

99 Jahresbericht, 1908/1909, Cilli, 1910, 33.

100 Jahresbericht, 1908/1909, Cilli, 1909, 36.

101 Ibid., 1909/1910, Cilli, 1910, 51.

102 Ibid., 1910/1911, Cilli, 1911.

103 Ibid., 1911/1912, Cilli, 1912, 72.

104 Ibid., 1912/1913, Cilli, 1913, 76.

105 Ibid., 1912/1913, Cilli, 1914.

106 Navedbe po osebnem spominu.

107 Za dodatne podatke se zahvaljujem g. Karlu Vidaliju.

**Jurko Stanislav iz Razborja pri Jurkloštru, rojen 14. februarja 1891, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1911/1912. Nameraval je študirati agronomijo.<sup>108</sup>**

**Klenovšek Karl iz Retij pri Trbovljah, rojen 30. avgusta 1890, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1911/1912. Nameraval je študirati tehniko.<sup>109</sup>**

**Pretner Odo iz Laškega, rojen 17. novembra 1892, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1911/1912. Nameraval je študirati veterino.<sup>110</sup>**

**Standegger Karl iz Laškega, rojen 17. 9. 1891, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1911/1912. Nameraval je študirati pravo.<sup>111</sup>**

**Orožen Janko iz Turja pri Dolu, rojen 10. 2. 1891, je obiskoval učiteljske v Mariboru in je kot privatist maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1912/1913. Nameravani študij ni razviden.<sup>112</sup> Študiral je zgodovino in zemljepis in bil dolgoletni profesor zgodovine na celjski gimnaziji. Bil je ploden in upoštevan zgodovinski pisec.<sup>113 114</sup>**

Predčasna matura v š. l. 1915/1916 (poleti in jeseni 1915)

**Kolšek Jožef iz Laškega, rojen 18. februarja 1897, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1915/1916. Nameraval je študirati pravo.<sup>115</sup>**

Predčasna matura v š. l. 1915/1916 (nov. in dec. 1915, apr., maj, junij 1916)

**Kolšek Vladimir iz Laškega, rojen 18. januarja 1898, je maturiral na celjski gimnaziji v š. l. 1915/1916. Nameraval je študirati pravo.<sup>116</sup>**

---

108 Jahresbericht, 1911/1912, Cilli, 1912, 57.

109 Jahresbericht, 1911/1912, Cilli, 1912, 57.

110 Jahresbericht, 1911/1912, Cilli, 1912, 57.

111 Jahresbericht, 1911/1912, Cilli, 1912, 57.

112 Jahresbericht, 1912/1913, Cilli, 1914.

113 Navedba po osebnem spominu.

114 Slovenski biografski leksikon. 6. zvezek, Ljubljana, 1935, 233.

115 Jahresbericht, 1915/1916, Cilli, 1916, 34.

116 Jahresbericht, 1915/1916, Cilli, 1916, 34.

## Povzetek

Iz gornjih podatkov izhaja, da je v letih od 1864 do 1918 iz Laškega maturiralo 16 osmošolcev, iz širše okolice (vključeni so kraji Dol pri Hrastniku, Svetina, Trbovlje in Razbor pod Lisco) 8, po tujem imenu sodeč najbrž iz uradniških družin priseljenih v Laško še 4. Med maturanti iz Laškega in okolice so bili najbrž vsi Slovenci, razen treh (Ludwig, Rudolf in Ernst Bast), ki so bili opredeljeni kot velikonemci in Lea Hermanna, ki se je gotovo tudi štel za Nemca. Največ si je za gimnazijsko izobrazbo svojih sinov med Nemci prizadeval Paul Bast, iz Porenja priseljeni Nemec, ki je imel v Laškem strojarstvo, pozneje usnjarstvo in gostilno. Vsi štirje njegovi sinovi so obiskovali gimnazijo. Hkrati so jo obiskovali kar trije. Že omenjeni trije so maturirali, eden, Friedrich pa je v Celju opravil le štiri razrede gimnazije. Na slovenski strani si je za gimnazijsko izobrazbo sinov prizadeval laški notar dr. Kolšek. Dva sinova, Jožef in Vladimir, sta med prvo svetovno vojno opravila predčasno maturo. Kakor je bilo že omenjeno so podatki o vpisanih dijakih zanesljivi le za čas od šolskega leta 1863/1864 do 1884/1885, pozneje pa jih nismo mogli zajeti, ker kraj bivanja ni bil več naveden. V tem obdobju je bilo razen maturantov vpisanih 12 dijakov, ki so bili skoraj zanesljivo domačini, en dijak pa je bil tujega (uradniškega) izvora. Kakor se iz navedenega lahko razvidi je uvodoma izrečena misel, da so prebivalci Laškega in okolice, kot v zadnjem obdobju Avstro-Ogrske precej pomembnega območja, le malo skrbeli za višje izobraževanje svojih sinov.

## Zusammenfassung

### Gymnasiasten und Maturanten aus Laško und Umgebung am Gymnasium in Celje von 1864 bis 1916

Laško (Tüffer) ist von Celje (Cilli), wo seit 1808 ein Staatsgymnasium besteht, nur 11 km entfernt. Seit 1846 bestehen gute Bahnverbindungen, die es den Gymnasiasten ermöglichen ohne weiteres diese Schule in Celje zu besuchen und zuhause zu wohnen. Das würde keine untragbaren Unkosten verursachen. Diese Gelegenheit wurde aber nur in geringem Masse genutzt. Aus Laško und Umgebung kamen wenige Gymnasiasten und Maturanten. Das wussten die Kenner der Lokalgeschichte anhand des allgemeinen Überblicks schon lange. In diesem Beitrag wurde versucht diese Hypothese anhand der Daten zu erhärten. Dazu wurden die Programme bzw. Jahresberichte des erwähnten Gymnasiums seit ihrem ersten Erscheinen im Jahre 1864 bis zum letzten im Jahre 1916 auf die Zahl der eingeschriebenen Gymnasiasten und Maturanten gesichtet. Aus den Daten ist zu

ersehen, das im Zeitraum von 1864 bis 1916 aus Laško 16 Gymnasiasten die Maturitätsprüfung bestanden, aus weiterer Umgebung (die jetzt nicht mehr zur Gemeinde Laško gehört - inbegriffen sind die Ortschaften Dol pri Hrastniku, Svetina, Trbovlje und Razbor pod Lisco) 8, 4 Maturanten kamen aber aus Beamtenfamilien die dem Zunamen nach, nach Laško zugesiedelt sind. Die Maturanten aus Laško waren höchstwahrscheinlich Slovenen, ausser dreien (Ludwig, Rudolf und Ernst Bast), die sich als Grossdeutsche fühlten) und Leo Hermann, der sich fast gewiss zu den Deutschen zählte. Am meisten hat sich für die höhere Bildung seiner Söhne Paul Bast bemüht, ein zugesiedelter Rheinländer, der in Laško eine Gerberei, später Ledrerei und Gasthof betrieb. Alle seine Söhne besuchten das Gymnasium. Gleichzeitig besuchten es drei. Schon erwähnte drei Söhne haben Maturitätsprüfung bestanden, der vierte, Friedrich, hat aber in Celje nur die ersten vier Klassen absolviert. Auf slovenischer Seite hat sich für die Gymnasialbildung seiner Söhne der bekannte slovenische Notar Kolšek am meisten eingesetzt. Seine zwei Söhne legten die vorzeitige Maturitätsprüfung während des ersten Weltkriegs ab. Die Daten der eingeschriebenen Gymnasiasten sind verlässlich für den Zeitraum von 1863/1864 bis 1884/1885, weil damals die Wohnorte der Schüler erfasst wurden. Später konnten sie nicht mehr eruiert werden, weil die Wohnorte fehlten. In diesem Zeitraum waren ausser den Maturanten nur 12 Gymnasiasten eingeschrieben, die höchstwahrscheinlich alle Heimische waren, nur einer war fremder (Beamten-) Herkunft. Wie aus den Daten zu ersehen ist, hat sich die eingangs erwähnte Hypothese, wonach sich die Einwohner von Laško und Umgebung, als in dem letzten Zeitraum von Österreich-Ungarn ziemlich bedeutendem Gebiet, verhältnismässig wenig um höhere Bildung ihrer Söhne bemüht haben, erhärtet.



## IZ PRETEKLOSTI OKRAJA LAŠKO V LETIH 1929-1941<sup>1</sup>

Anka Vidovič-Miklavčič<sup>2</sup>

### Upravna razdelitev laškega okraja

Mesto Laško je sodilo v okraj Laško, ki je bil med najmanjšimi okraji v Dravski banovini. Leta 1937 je obsegal 308 km<sup>2</sup> in je imel osem upravno političnih občin, in sicer Laško, Hrastnik, Jurklošter, Marija Gradec s sedežem v Laškem, Sv. Krištof s sedežem v Laškem, Sv. Lenart, Trbovlje in Zidani Most.<sup>3</sup> Leta 1939 pa je meril 309,58 km<sup>2</sup>, imel je 41 katastrskih in sedem upravno-političnih občin, in sicer Hrastnik-Dol, Jurklošter, Laško, Loka pri Zidanem Mostu, Sv. Krištof s sedežem v Laškem, Sv. Lenart nad Laškim in Trbovlje.<sup>4</sup> Po ljudskem štetju z dne 31. marca 1931 je živel v okraju 36.251 prebivalcev, od teh 18.196 moških in 18.055 žensk.<sup>5</sup> Zanimivo je, da so v primerjavi z večino okrajev v tem okraju za nekaj malega številčno prevladovali moški. Okraj Laško je imel v primerjavi z drugimi okraji najmanj kmečkega prebivalstva in je bil po podatkih na zadnjem mestu le s 30, 2 %, <sup>6</sup> torej je prevladoval delavski značaj okraja.

V okraju je bila po obsegu največja upravno-politična občina Loka pri Zidanem Mostu s 53.60 km<sup>2</sup>, sledila ji je občina Laško s 51.58 km<sup>2</sup>, najmanjša občina pa je bila Sv. Lenart nad Laškim s 30.54 km<sup>2</sup>. Za slovenski materni jezik se je opredelilo 35.564 prebivalcev, za srbohrvatski 290, nemški 270, češki in slovaški 71 in za madžarski 14 prebivalcev, za ostale pa je bil jezik neznan. V Laškem je bil sedež političnega okraja in okrajnega sodišča, v slednje so sodile vse občine, razen katastrske občine Kotredež II, ki je sodila pod okrajno sodišče Litija. Laško okrajno

1 V kratkem orisu okraja smo največ pozornosti posvetili mestu Laško, njegovi bližnji in daljni okolici.

2 dr. zgodov. znanosti, upokojena znanstvena svetnica Instituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, Brilejeva 16, 1000 Ljubljana.

3 Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 285-298.

4 Splošni pregled Dravske banovine. Priredil državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939, str. 129-131.

5 Prav tam, str. 8.

6 Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike delavskega zavarovanja. Zbirka študij št. 3, Ljubljana 1939, str. 9.

sodišče pa je bilo podrejeno okrožnemu sodišču v Celju. Rimsko-katoliško vero je izpovedovalo 36.085 prebivalcev, 58 pravoslavno vero, evangeličansko 72, židovsko 3, a za 33 prebivalcev je bila vera neznana.<sup>7</sup> Dekanija Laško je sodila v lavantinsko škofijo in je imela leta 1937 dvanajst, leta 1939 pa trinajst župnij.<sup>8</sup> V okraju so delovale tri zdravstvene občine, in sicer v Laškem, pri Sv. Krištofu in Sv. Lenartu nad Laškim. Javne lekarne pa so bile v Laškem, Trbovljah in Hra-  
stniku.<sup>9</sup>

## **Laško - turistični kraj**

Mesto Laško je bilo turistični kraj, zato je mestni svet Laško večkrat razpravljal tudi o razvoju turizma. Naj omenimo le sestanek mestnega sveta v začetku leta 1930, na katerem so obravnavali proračun za leto 1930. Ugotovili so, da bo v primerjavi z lanskim letom primanjkljaja za okrog 100.000 Din, saj ga zaradi raznih novih dajatev, pa tudi predvidenih občinskih doklad in davščin ne bodo uspeli v celoti pokriti. Svetniki so županu dr. Franu Rošu dali »široka polnomočja« glede snujoče se industrije v Laškem. Ob tem je Roš sprožil tudi vprašanje prodaje laškega radiotermalnega kopališča Okrajnemu uradu za zavarovanje delavcev (OUZD) s sedežem v Ljubljani. Po daljši razpravi so svetniki sklenili, da bi bilo za laški turizem koristneje, če bi postal lastnik OUZD, saj da ima več možnosti, da bi ga preuredil v »moderno zdravilišče«.<sup>10</sup> Kasneje je postal dejanski lastnik omenjenega zdravilišča OUZD.

## **Pobuda graditve gostilniške pivovarne**

V tem času so si v Laškem zelo prizadevali tudi za ustanovitev in zgraditev t. i. Gostilničarske pivovarne. Denarna sredstva v obliki delnic so začeli zbirati, pri čemer so zlasti želeli, da bi bili soudeleženi le slovenski in pa hrvaški delničarji, tako ne bil potreben češkoslovaški kapital. Hrvati so bili namreč močno zainteresirani za takšno podjetje, saj so po poročanju celjskega glasila Nove dobe navdušeno pozdravljali »osamosvojitev gostilničarjev z ustanovitvijo lastne pivovarne«. Tudi z lokacijo so bili zadovoljni, sodili so namreč, da je Laško pomembno središče med Zagrebom, Ljubljano in Mariborom. Poleg tega je Laško znano, da

7 Splošni pregled Dravske banovine, cit. d., str. 129 in str. 8, 9.

8 Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije za leto 1937. Maribor 1937, str. 72; Splošni pregled Dravske banovine, cit. d., str. 129.

9 Splošni pregled Dravske banovine, cit. d., str. 44, 42.

10 Nova doba, 31. januarja 1930, št. 9.

je » s priznanim laškim pivom« zalagalo zgoraj omenjena mesta.<sup>11</sup> V obsežni in tehtni razpravi Milene Simonič »Pivovarstvo v Laškem« je zanimiv in podroben oris nastajanja, izgradnje in delovanja tega segmenta gospodarskega razvoja na obravnavanem območju do leta 1946.<sup>12</sup>

## Društva in organizacije v letih 1929-1935

### Liberalno-unitarni tabor

Uvedba šestojanuarske diktature 1929 z razpustom političnih strank »s plemen-skim obeležjem« ter društev in organizacij je tudi v laškem okraju z novimi zakoni in smernicami na podlagi jugoslovanske nacionalne ideje in unitarizma vplivala na razvoj strankarsko-političnega, socialno-gospodarskega in kulturno-prosvetnega življenja.

Z ustanovitvijo vsedržavnega Sokola Kraljevine Jugoslavije (SKJ) decembra 1929 so tudi v laškem okraju preosnovali sokolska društva po novih pravilih, ki so opredelila tudi odnos do jugoslovanske nacionalne ideje in unitarizma in podprle kraljevo šestojanuarsko deklaracijo, izdano 1929. Svojo bolj ali manj živahno dejavnost so vsako leto potrjevali z javnimi nastopi bodisi v okviru krajevnega vodstva ali pa v okviru sokolske župe v Celju, kamor so organizacijsko sodili. Sokolsko društvo v Celju je nekajkrat imelo svoje telovadne nastope v zdraviliškem parku v Laškem, gledalce pa je zatem še povabilo na kopanje v radiotermalnem kopališču in poleti na plažah ob Savinji. Dne 10. avgusta 1930 je bil ob veliki udeležbi občinstva, tudi iz Celja, sokolski telovadni nastop s 36 člani in 32 članicami. Nastop je popestrila še laška mestna godba, zatem pa je sledila »prijetna zabava«. <sup>13</sup> Sokolsko društvo pri Sv. Jederti nad Laškim je v tem času dobilo novo upravo, ki jo je imenovala celjska župa. <sup>14</sup> V Rimskih Toplicah je 12. julija 1931 na vrtu hotela »Nova pošta« potekal javni nastop sokolskega društva Rimske Toplice-Šmarjeta ob sodelovanju železničarske godbe iz Zidanega Mosta. Poleg domačinov je prišlo veliko gostov iz sosednjih krajev, saj so Rimske Toplice slovele kot priljubljen izletniški kraj, ugodne prometne zveze z vlakom pa so privabile tudi gledalce iz revirskih krajev. <sup>15</sup> Sredi avgusta 1932 pa je potekal še sokolski zlet v Rimskih Toplicah, prišli so plavalci tekmovalci in

11 Nova doba, 21. julija 1930, št. 58, str. 3, Gostilničaska pivovarna Laško.

12 Več o zgodovini pivovarstva v Laškem glej Milena Simonič, Pivovarstvo v Laškem. Gradivo o razvoju do leta 1946. Laško 1989. Na tem mestu se zahvaljujem gospodu Gorazdu Šetini za posredovano kopijo tipkopisa zgodovine »Pivovarstvo v Laškem. Gradivo o razvoju do leta 1946. Laško 1989.

13 Nova doba, 11. avgusta 1930, št. 64.

14 Nova doba, 23. februarja 1931, št. 16.

15 Nova doba, 10. julija 1931, št. 55.

tekmovalke tudi iz Velenja, Trbovelj, Št. Jurija in Hrastnika, priredili so tekme plavalcev celjske sokolske župe, ki so praviloma potekale vsako leto.<sup>16</sup> Sokolsko društvo pri Sv. Jederti nad Laškim je imelo 23. julija 1933 svoj letni nastop, ki je privabilo še sosednje »bratsko društvo«, torej iz Laškega. Poročevalec je o tem sokolskem nastopu v celjski Novi dobi med drugim zapisal, da so želi nastopajoči telovadci lepo priznanje.<sup>17</sup> Velika sokolska manifestacija v Laškem je bila 3. septembra istega leta, ko so v bližini železniške postaje na desnem bregu Savinje otvorili nov Sokolski dom. S tem so »slavili triumf idealnega in požrtvovalnega sokolskega dela«. Že na predvečer se je iz Sokolskega doma razvil spreved z mestno godbo, baklado, vse mesto je bilo slavnostno razsvetljeno, za tem je sledila svečana akademija. Na dan otvoritve so prišli Sokoli ne le iz krajev laškega okraja, temveč tudi iz Celja, Gornjega grada, Maribora, Sv. Lenarta v Slovenskih goricah, Ptuja, Ormoža, Brežic in še iz drugih krajev. Med uglednimi gosti je bil minister dr. Albert Kramer, podban dr. Otmar Pirkmajer, narodni poslanec Ivan Prekoršek in župani večine omenjenih krajev. Poleg teh še predsednik celjskega okrajnega odbora Jugoslovanske nacionalne stranke dr. Ernest Kalan in starešina celjske sokolske župe Josip Smertnik. Po pozdravu staroste laškega Sokola dr. Frana Roša, okrajnega načelnika Ivana Kosija, ki je zastopal tudi bana dr. Draga Marušiča, je predsednik laškega gradbenega odbora Sokol Benko slovesno izročil dr. Rošu ključke Sokolskega doma. Dr. Roš pa je z balkona govoril še posebej o pomenu sokolskega praznika v Laškem. Med drugimi govorniki bomo omenili še bližnjega rojaka iz Trbovelj in pokrovitelja te svečanosti dr. Alberta Kramerja, ki je poudaril pomen sokolskega dela v smeri krepitev sokolske in hkrati nacionalne ideje v tem delu banovine. Popoldne je, kot je zapisal poročevalec, »sijajno uspešna« sokolska javna telovadba, zatem pa je sledila »prisrčna veselica«.<sup>18</sup> V novem Sokolskem domu so bile poslej pogoste razne glasbene in gledališke prireditve, ki so prispevale h kulturnemu življenju okraja.

V Laškem je delovala tudi podružnica krovne narodnoobrambne organizacije Družbe Sv. Cirila in Metoda. Na rednem občnem zboru 28. julija 1930 v dvorani hotela »Savinja« so govorili o dejavnosti v preteklem letu. V tem času je bil predsednik Ivan Četina. Iz tajniškega poročila Blaža Zupanca izvemo, da je družba živahno delovala. Poleg odborovih sej in sestankov so poslali in sprejeli 48 dopisov in priredili nekaj proslav, med drugimi so obeležili praznik Sv. Cirila in Metoda 5. julija, sodelovali so tudi pri jubilejni slovesnosti msgr. Toma Zupana, staroste in zaslužnega delavca omenjene družbe. Posebej naj omenimo druž-

16 Nova doba, 12. avgusta 1932, št. 65; prav tam, 16. avgusta 1932, št. 66; prav tam, 18. avgusta 1933, št. 67.

17 Nova doba, 28. julija 1933, št. 61.

18 Nova doba, 4. septembra 1933, št. 32, Sokolski praznik v Laškem. Slovesna otvoritev Sokolskega doma v Laškem.

bine zbirke. Blagajničarka Josipina Stegenšek je v svojem poročilu navedla, da je podružnica poslala centrali v Ljubljani 600 din, med člani je zbirala prispevke in razprodajala tudi družbine karte-razglednice. Laška podružnica je v tem letu razpolagala z vsoto 1.138 din., s katero je krila svoje izdatke. V izvoljenem odboru podružnice je znova postal predsednik Ivan Četina, namestnica predsednika Aneta Elsbacher, žena veletgovca, tajnik Blaž Zupanc in blagajničarka Josipina Stegenšek, da omenimo samo te člane odbora. Izvolili so tudi delegata za udeležbo na glavni skupščini krovne Družbe sv. Cirila in Metoda, to sta bila Ivan Četina in Juro Kislinger.<sup>19</sup>

V Laškem je ves čas prizadevno delovalo tudi žensko društvo »Blago srce«, ki je bilo ustanovljeno 6. aprila 1930. Pobudnik društva je bil šolski upravitelj v Laškem Juro Kislinger. Društvo je materialno podpiralo revne učence in je vključevalo občine Laško, Marija Gradec in Sv. Krištof. Na ustanovnem občnem zboru so ugotovili, da šteje društvo 237 članic, med njimi je bilo 11 ustanovnic. Najštevilnejše društvo je bilo v Laškem s 154 članicami, sledi Marija Gradec s 45 in Sv. Krištof z 38 članicami. Načelnica upravnega odbora je bila že omenjena Josipina Stegenšek, tajnica Darinka Štrekelj, blagajničarka Angela Kocjan, poleg drugih odbornic so bile izvoljene še računске pregledovalke. Društvo Blago srce je z akcijami zbiralo denarna in materialna sredstva in revne otroke obdarovalo v času miklavževanja in božičnih praznikov.<sup>20</sup> Tako je tudi v naslednjih letih društvo prizadevno skrbelo za otroke, potrebne vsestranske pomoči. Naj navedemo še primer, ko so leta 1932 v občini Laško, Marija Gradec in Sv. Krištof društvene obdarovale otroke z zimsko obleko in obutvijo, za božične praznike pa »s primernim zneskom« še druge najbolj potrebne občane.

Mesto Laško in njegova okolica so privabljali vsako leto veliko letoviščarjev ne le iz domovine, temveč tudi iz tujine. Ljubitelji telesne kulture in tiste, ki so skrbeli za okrepitev zdravja, so posebej privabljale Laške toplice. Sem so poleg zasebnikov prihajali zlasti rekonvalescenti. Tako npr. beležimo podatek, da je bilo julija 1933 v toplicah okrog 80 zasebnikov in precej članov Okrožnega urada za zavarovanje delavcev s sedežem v Ljubljani.<sup>21</sup> Laško kot priljubljeni letoviški kraj je imel tudi pester prireditve, poleg domačih kulturno-prosvetnih društev so prihajali nastopajoči iz sosednjih okrajev, pa tudi iz tujine. Dne 9. avgusta 1930 je v hotelu »Savinja« gostovalo socialistično kulturno-prosvetno društvo »Svoboda« iz Celja. Koncert moškega zbora pod dirigentsko palico Cirila Pregla je ob številni udeležbi poslušalcev dosegel velik uspeh.<sup>22</sup> Dne 16. avgusta pa je pevsko

19 Nova doba, 7. julija 1930, št. 54.

20 Nova doba, 9. marca 1931, št. 20; primerjaj prav tam, 18. aprila 1930, št. 31; prav tam 9. marca 1931, št. 20.

21 Nova doba, 28. julija 1933, št. 61.

22 Nova doba, 14. avgusta 1930, št. 65.

društvo »Oljka« iz Celja v dvorani Radiotermalnega kopališča priredilo koncert umetnih in narodnih pesmi. Posebno navdušenje so želi gostujoči kubanski Kozaki 18. julija 1933 s »Džigitovko«. Na odru je konjenica izvajala vratolomne vaje, zapeli so tudi »nekaj ognjevitih pesmi, ki so občinstvo jako navdušile«, pa tudi kozaški ples kazačok in čerkeški ples Lizginka, ki so ga izvajali Kozaki z noži v ustih »ob spremljavi nacionalne glasbe«.<sup>23</sup>

### Ustanovitev nove vsedržavne stranke

Ko je notranji minister in hkrati predsednik vlade general Petar Živković v začetku leta 1932 odobril vsedržavno politično stranko Jugoslovansko radikalno kmečko demokracijo (JRKD), se je ta ustanovila 2. maja istega leta v Beogradu. Strankin glavni tajnik je postal že omenjeni dr. Albert Kramer, v tem času eden vodilnih liberalnih politikov v Sloveniji. V Dravski banovini je potekala banovinska skupščina JRKD že 4. in 5. junija istega leta, katere so se udeležili delegati iz vseh okrajev Slovenije. Tedaj so ustanovili banovinski odbor stranke.<sup>24</sup> V idejnih smernicah stranke je bilo med drugim tudi zapisano naslednje: »V današnjih razmerah je JRKD več kakor samo stranka; ona predstavlja silen pokret in tvori živo barijero, ob kateri se lomijo vsa protidržavna in demagoška stremjenja.«<sup>25</sup> Stranka, ki se je na svojem prvem kongresu julija 1933 v Beogradu preimenovala v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je podpirala kraljevo šestojanuarsko deklaracijo in na podlagi jugoslovanske nacionalne ideje pospešeno utiranje državnega unitarizma in centralizma. Ko so na sestanku JRKD 8. januarja 1933 v Celju oblikovali okrožne odbore JRKD za nekdanjo mariborsko oblast, je laški okraj sodil v celjsko okrožje JRKD.<sup>26</sup> Konec istega meseca je v Laškem potekalo burno zborovanje JRKD, na katerem je poročal župan in banovinski svetnik dr. Fran Roš o političnih in gospodarskih razmerah v banovini pa tudi v laškem okraju. Med drugim je ostro obsodil Slovensko deklaracijo, ali kot so tudi jo imenovali, punktacije SLS, ki so se podtalno širile med privrženci dr. Antona Korošca, saj je bila SLS konec januarja 1929 že razpuščena. Punktacije so bile radikalne in so zahtevale demokratično podlago reševanja narodnega vprašanja. Zlasti glede na razkositost slovenskega naroda med sosednjo Avstrijo, Italijo in Madžarsko, kjer je živela slovenska narodna manjšina in matično Slovenijo v Jugoslaviji, je deklaracija zahtevala združitev slovenskega naroda v eno politično enoto in si v jugoslovanski državi prizadevala izboriti samostojen politični

23 Nova doba, 28. julija 1933, št. 61.

24 Jutro, 5. junija 1932, št. 130.

25 Prav tam, Politična stranka.

26 Nova doba, 9. januarja 1933, št. 4.



položaj.<sup>27</sup> Nacionalno javnost, ki je prisegala na jugoslovansko nacionalno idejo in državni unitarizem, so punktacije močno razburile. Tako kot druge okraje je tudi laški zajelo t. i. protipunktaško gibanje, ki je obsodilo slovenske »separatiste« protidržavnega delovanja. Svoj gnev proti deklaraciji so laški nacionalisti izrazili v sprejeti resoluciji, ki so jo nemudoma poslali političnemu vodstvu Dravske banovine.<sup>28</sup> Da bi utrdili jugoslovansko nacionalno opredelitev, je narodni poslanec iz celjskega okraja Ivan Prekoršek obiskal nekaj občin laškega okraja in skušal odvrniti Koroščeve privrženke oziroma tamkajšnje prebivalstvo od zahtev omenjene deklaracije, hkrati pa pridobiti prebivalstvo za unitarno politiko nacionalne stranke. Tako je potekal shod 30. aprila istega leta v župniji Sv. Ruperta v kasnejši občini Sv. Lenart nad Laškim. Prekoršek je poročal o političnih in gospodarskih vprašanjih, zlasti se je pomudil pri vprašanju o zadolženosti kmetov, visoki obrestni meri, nezaupanju v denarne zavode, pa tudi o nesorazmerju cen med industrijskimi in poljedelskimi pridelki, metodi izterjevanja davkov in skrbi za zmanjšanje brezposelnosti. Torej o vsem tistem, kar je v gospodarski krizi bremenilo zlasti podeželsko prebivalstvo. Seveda je narodni poslanec tudi ostro obsodil »separatistično gibanje« razpuščene Slovenske ljudske stranke. Občane pa je seznanil tudi z novim občinskim zakonom o komasaciji (zlaganju) občin.<sup>29</sup> Omeniti velja okrajno konferenco JNS v Sokolskem domu v Laškem 29. decembra 1933. Predsednik okrajne organizacije JNS Laško dr. Fran Roš je obširno poročal o političnih, organizacijskih in gospodarskih vprašanjih. Govoril je tudi poslanec Prekoršek, ki je med drugim poudaril, da je treba poglobiti politično delo, odstraniti vse negativne pojave, ki ovirajo razvoj jugoslovanske nacionalne misli. Kot je zapisal poročevalec, je v »temeljiti razpravi,« ki je sledila, med udeleženci prišla do izraza »zdrava solidarnost«, na kateri mora sloneti vse nacionalno politično delo.<sup>30</sup> Občni zbor občinske organizacije JNS Laško je zatem potekal 23. februarja 1934, dr. Roš je tudi tokrat govoril o perečih vprašanjih v občini in okraju. Znova so izvolili stari odbor JNS s predsednikom Ludvikom Potočnikom.<sup>31</sup> Da je imela stranka JNS v tem okraju notranje težave, priča tudi okrajna skupščina JNS 28. maja istega leta. Iz banovinskega odbora JNS Ljubljana je prišel tajnik dr. Marjan Zajec (tudi Zajc) in že omenjeni narodni poslanec iz Celja Ivan Prekoršek. Po poročanju dr. Roša so zatem v razpravi ugotavljali, »da je laški srez na celi črti politično konsolidiran in da ni prav nikjer občutiti niti

27 Več o tem dr. Janko Prunk, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1986, Društvo 2000, str. 81-82.

28 Nova doba, 30. januarja 1933, št. 10; Laško manifestira za edinstvo države, močno organizacijo JRKD in za Sokolstvo.

29 Nova doba, 2. maja 1933, št. 36.

30 Nova doba, 30. decembra 1933, št. 104.

31 Nova doba, 3. marca 1934, št. 17.

najmanjših sledov nekdanje strankarske podeljenosti«. Omenjen je tudi »močan razmah nacionalnega delavstva v rudarskih revirjih, ki se vedno močneje oklepa strokovne organizacije«, <sup>32</sup>pri tem je seveda mišljena Narodna strokovna zveza.

### **Volitev narodnih poslancev in županov**

Tretjega septembra 1931 je bila sprejeta oktroirana ustava in kmalu zatem so bile določene volitve za 8. november istega leta. Obstajala je le ena vsedrjavna lista generala Petra Živkovića. Na volilnih shodih JNS v Dravski banovini so stranki-ni voditelji govorili udeležencem v prid Živkovićevi listi in grozili privržencem razpuščene SLS, ti so zvesto sledili ilegalnemu vodstvu in prikrito od moža do moža propagirali za volilno abstinenco. Naj omenimo volilne shode privržencev JNS v laškem okraju, tako v Trbovljah,<sup>33</sup> Hrastniku,<sup>34</sup> na katerih so govorniki obsojali letake SLS in dr. Korošca, ki propagirajo volilno abstinenco. Saj »kdor agitira za volilno abstinenco, je narodni izdajalec«. <sup>35</sup>V začetku novembra 1931 je potekalo volilno zborovanje v hotelu Savinja v Laškem, otvoril ga je okrajni šolski nadzornik Potočnik, prisotnih je bilo nad 300 volilcev. Rudolf Juvan predsednik sindikalne krovne Narodne strokovne zveze v Ljubljani, je v govoru poudaril, da se je prav ob svojem 25-letnem delovanju na socialnem polju odločil za kandidaturo v laškem okraju, ki ima veliko večino delavskega prebivalstva. Saj je huda gospodarska kriza tudi v Sloveniji začela posegati v socialno-gospodarsko življenje, zato je pomembno, da vlada v državi red in mir in da se vsi stanovi združijo v složnem delu. V govoru je obsodil politične nasprotnike, ki agitirajo za volilno abstinenco in poudaril, da so ti živeli od strankarskih razdorov, diktatura pa je to preprečila. Po govoru Juvana je Golež v imenu obrtnikov prebral resolucijo o solidarni volilni udeležbi. Potočnik pa je nagovoril udeležence, naj kakor apostoli gredo od hiše do hiše ter podučijo vsakega nevedneža, omahljivca ali zapeljanca.<sup>36</sup>

V laškem okraju so sestavili dve Živkovićevi kandidatni listi. Na prvi je kandidiral profesor verouka duhovnik Alojzij Pavlič iz Celja, to je bil eden od štirih duhovnikov-okrajnih kandidatov v Dravski banovini. Poleg šentjakobskega župnika Janka Barleta iz Ljubljane v kranjskem okraju še župnik Maks Goričar v konjiškem in župnik Fran Faflik v lendavskem okraju.<sup>37</sup> Pavličev namestnik je

<sup>32</sup> Nova doba, 2. junija 1934, št. 43.

<sup>33</sup> Jutro, 3. novembra 1931, št. 254.

<sup>34</sup> Jutro, 6. novembra 1931, št. 257.

<sup>35</sup> Jutro, (ponedeljsko) 2. novembra 1931, št. 44.

<sup>36</sup> Jutro, 6. novembra 1931, št. 257.

<sup>37</sup> Jutro, 7. novembra 1931, št. 258.

bil Alojzij Jagrič, strojevodja v Zidanem Mostu.<sup>38</sup> Na drugi kandidatni listi sta bila okrajna kandidata predsednik krovne Narodne strokovne zveze v Ljubljani Rudolf Juvan in laški župan dr. Fran Roš.<sup>39</sup>

V okraju je bilo volilnih upravičencev 9.977 glasovalo je 5.779, torej okrog 64,34 %, večina privržencev dr. Antona Korošca je abstinirala skupščinske volitve tudi v tem okraju. Največ glasov je dobil na Živkovičevi listi duhovnik Pavlič, in sicer 3.399, predvsem v revirjih, za njim Juvan 2.380 glasov,<sup>40</sup> prof. Pavlič je postal narodni poslanec laškega okraja. Naj nam bo dovoljeno na kratko orisati Pavličevo dotedanjo dejavnost; o Pavliču je z naklonjenostjo pisal tudi unitarni dnevnik Jutro. Rodil se je 18. maja 1895 železničarju v Zidanem Mostu. V dijaških letih se je sam preživljal in je okusil mnogo revščine. Po končanem bogoslovju je kot kaplan sprva služboval pri Sv. Marku pri Ptuj in na Vidmu pri Krškem in je povsod kmalu »postal kmetom in delavcem najboljši prijatelj in zaupnik«. Bil je tudi veroučitelj v Murski Soboti in v Celju, kjer je zlasti revnim dijakom postal dobrotnik. Imel je velike organizacijske sposobnosti, posebej se je posvetil treznostnemu gibanju ter imel, kot je Jutro navajalo, »gotovo nad tisoč predavanj v bivši mariborski oblasti«. Katehet Pavlič se strankarsko ni opredelil in je tudi po uvedbi šestojanuarske diktature 1929 hodil svoja pota ter povsod propagiral strpnost in ljubezen. Na željo mnogih prijateljev je sprejel omenjeno kandidaturo z mislijo, da bo v parlamentu zastopal interese laškega okraja.<sup>41</sup> Poslanec Pavlič je bil naklonjen krščanskim socialistom in je večkrat obiskoval sestanke strokovnih skupin v okraju. Tako je npr. obiskal oktobra 1932 sestanek lesnih delavcev v Jurklostru, ki so trpeli krivice s strani tamkajšnjega tovarnarja, sicer pa je s svojo privrženostjo krščanskosocialističnemu sindikatu, Jugoslovanski strokovni zvezi, bodril delavstvo naj vztraja pri odpravi krivic.<sup>42</sup>

V okraju so nastajale v politični dejavnosti razne napetosti in nasprotovanja in iz kasnejših vesti je razbrati, da so bili privrženci JRKD oziroma JNS in pa pristaši dr. Antona Korošca v precejšnjem medsebojnem bojovitem razpoloženju. Trdnost stranke JNS je bila načeta in se je začela razkrajati, o čemer smo že govorili.

Veliko ostrih spopadov, ne le v laškem okraju, temveč tudi v drugih, je označevalo volilno gibanje za občinske volitve, ki so bile 15. oktobra 1933. V teh volitvah Koroščevi privrženci niso abstinirali občinskih volitev, pač pa so po navodilih obstoječe podtalne centrale SLS v Ljubljani upoštevali njeno enotno politično akcijo. Vedeti moramo, da je sicer razpuščena stranka SLS imela

38 Nova doba, 23. oktobra 1931, št. 85.

39 Nova doba, 30. oktobra 1931, št. 87.

40 Jutro, 10. novembra 1931, št. 260; primerjaj Nova doba, 13. novembra 1931, št. 91.

41 Jutro, 29. oktobra 1931, št. 250 a, Naši kraji in ljudje. Sreski kandidati v Dravski banovini (s sliko); primerjaj Nova doba, 3. agusta 1931, št. 62, Treznostni tabor na Kumu.

42 Primerjaj Delavska pravica, 13. oktobra 1932, št. 41.

bolj ali manj skrivno delujočo organizacijsko mrežo in s tem svoje eksponente v občinah. Seveda se je vladavina JNS tega močno zavedala, zato je z raznimi pritiski in nasiljem, o čemer govorijo tudi dokumenti, hotela ovirati in preprečiti aktivno sodelovanje nasprotnega tabora pri omenjenih volitvah. Vse to je močno odsevalo tudi v laškem okraju. Zlasti v liberalno-nacionalni trdnjavi Laško so bili medsebojni boji ostri z neprizanesljivimi metodami. V okraju Laško je bilo v tedanjih osmih občinah za občinske volitve 10.606 volilnih upravičencev, volilo jih je 7.165. List je bilo 13, za nacionalno listo JNS je glasovalo 3.513 glasov, za kompromisno 237, za opozicijsko 3.415 glasov. Privrženci JNS so dobili štiri občine, opozicija (nekdanja SLS) tri in kompromisna eno občino.<sup>43</sup> Naj navedemo občino Laško, kjer so od števila volilnih upravičencev 296 oddali 259 glasov za kandidata JNS dr. Frana Roša, ki je znova postal laški župan.<sup>44</sup>

### Katoliški tabor

Po oblastnem razpustu Orlov in Orlic z zakonom o Sokolu kraljevine Jugoslavije decembra 1929 in prosvetnih društev februarja 1933 s strani Marušičeve banske uprave so v laškem okraju delovali fantovski odseki Katoliške akcije. Na strokovno sindikalnem področju pa so delovale skupine krščanskosocialistične Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ). Ta je imela v laškem okraju strokovne skupine med rudarji v Hudi jami, Trbovljah in Hrastniku. Vse tri organizacije so se v krščanskosocialističnem glasilu Delavska pravica večkrat oglašale o vse slabšem položaju rudarjev v času, ko je rudarsko industrijo, tako tudi Trboveljsko premogokopno družbo, zajela velika gospodarska kriza. Na željo rudarjev v Hudi jami so tamkajšnji člani JSZ leta 1929 ustanovili Delavsko posojilnico. V novem denarnem zavodu z večšim in zaupanja vrednim nadzornim organom so videli pomembno inštitucijo, ki naj bi pripomogla k stabilizaciji obubožanih rudarjev.<sup>45</sup> Dne 16. februarja 1930 je bil občni zbor strokovne skupine v dvorani cerkvene hiše v Laškem, udeležilo se ga je nad 80 ljudi. Četudi je delavska organizacija živahno delovala, je vodstvo skupine Huda jama pozvalo navzoče, naj pomnožijo svoje vrste in se tesneje povežejo v boju za pravice rudarjev. Govorili so tudi o delovanju Delavske posojilnice in o stavbni akciji za zgraditev novega delavskega doma. Znova so za predsednika izvolili vnetega za krščanskosocialistično idejo in vzornega organizatorja rudarjev Alojza Lešnika.<sup>46</sup> Ob sprejemu »lepega števila mož in fantov« v krajevno skupino so priredili 16. marca istega

43 Jutro, 17. oktobra 1933, št. 243, Podrobni rezultati občinskih volitev.

44 Jutro, prav tam.

45 Delavska pravica, 2. januarja 1930, št. 1.

46 Delavska pravica, 6. februarja 1930, št. 6; Delavska pravica, 20. februarja 1930, št. 8.

leta pri Sv. Jederti sestanek, na katerem je Lešnik razlagal udeležencem naloge in cilje organizacije. Med drugim je omenil prizadevanje za izboljšanje socialne zakonodaje, ki so jo krnili gospodarski krogi, urejanje službenih razmer med delavstvom in podjetjem, varovanje delavcev pred šikaniranjem in izkoriščanjem.<sup>47</sup> Tudi skupini v Trbovljah in Hrastniku sta prirejali sestanke s podobno vsebino. V letu 1930 so imele tudi mladinske organizacije JSZ, imenovane Krekove družine, svoje občne zборе, tako v Trbovljah, Hrastniku in Hudi jami. Dne 21. marca 1930 je Krekova družina pri Sv. Jederti imela občni zbor in sklenila, da bo svoj sedež prenesla v Hudo jamo.<sup>48</sup> Vodstvo skupine JSZ v Hudi jami je skupaj z mladinsko organizacijo uspešno izvedlo v začetku julija istega leta tabor na griču pri Sv. Mihaelu, kjer se je zbralo okrog 250 ljudi. Po cerkvenem obredu so na zborovanju govorili »eden najmarljivejših tovarišev« Aloyz Lešnik in član ljubljanske centrale JSZ Srečko Žumer ter Franc Žužek. Tabor so popestrili pevski zbor iz Hrastnika in tamburaška skupina iz Celja.<sup>49</sup>

Ne le rudarji, tudi delavci lesne stroke so se začeli organizirati. Februarja 1932 so se delavci v tovarni lesne stroke v Jurkloštru odločili za organizirano delo v okviru sindikata, ker se delavske pravice niso upoštevale. Dne 8. maja istega leta so imeli sestanek ob prisotnosti 40 udeležencev, na katerem je delegat iz centrale Anton Marinček razložil pomen in naloge delavskih strokovnih organizacij. Za predsednika skupine so zatem izvolili Franca Esiha, ki je skupaj z Marinčkom posredoval pri lastniku tovarne o »raznih tekočih nepravilnostih«, ki zadevajo delavstvo. Toda kot je poročala Delavska pravica, so v tamkajšnji tovarni še nadalje »vladale suženjske razmere«. Po večkratni redukciji dela jim je septembra istega leta grozila še brezposelnost.<sup>50</sup> Tudi lesni delavci v Rimskih Toplicah so bili organizirani in na občnem zboru 7. februarja 1932 jim je med drugim Peter Lombardo iz centrale orisal smernice dela v prihodnje.<sup>51</sup> Sicer pa so o slabih razmerah lesnega delavstva s pogosto redukcijo dela tudi iz Rimskih Toplic večkrat poročali v svojem glasilu.<sup>52</sup>

Skupine JSZ in Krekove družine so bile v obravnavanem okraju dokaj dejavne. Poleg sestankov so nekatere skupine še posebej skrbale za izobrazbo svojih članov, ki so predelovale vsebino publikacij Krekove knjižnice. Navedli bomo Krekovo družino v Trbovljah, kjer je imela svojo knjižnico »z lepim številom knjig«

47 Delavska pravica, 27. marca 1930, št. 13.

48 Delavska pravica, 10. julija 1930, št. 28.

49 Delavska pravica, 10. julija 1930, št. 28.

50 Delavska pravica, 12. maja 1932, št. 19; prav tam, 8. septembra 1932, št. 36.

51 Delavska pravica, 18. februarja 1932, št. 7.

52 Delavska pravica, 1. septembra 1932, št. 35; prav tam, 22. septembra 1932, št. 38.



v prostorih tajništva Strokovne zveze rudarjev.<sup>53</sup> Krekove družine so še posebej delovale s pevskimi zbori, nastopi tamburašev in gledališkimi predstavami.

Ob tem bomo navedli zanimive podatke o naročninski mreži katoliških in liberalnih glasil laškega poštnege okoliša konec leta 1931, ki je zajemal mesto Laško in občine ter župnijo Sv. Lenart in Jurkloster, velik del občine Sv. Krištof z župnijo Sv. Jedert in rudnikom Huda jama.

Delavsko pravico je prejelo 172, ti naročniki so tudi redno plačevali članarino strokovni zvezi rudarjev JSZ, katoliški dnevnik Slovenec je prejelo 50 naročnikov, katoliški tednik Domoljub 101, katoliški tednik Slovenski gospodar 279 in liberalno-unitarni dnevnik Jutro 137 naročnikov.<sup>54</sup>

Krščanskosocialistično gibanje v laškem okraju si je pridobilo to čast, da je 16. oktobra 1932 potekal v Laškem kongres ob desetletnici delovanja rudarske skupine v Hudi jami. Kongres je sklicala in priredila krovna Jugoslovanska strokovna zveza iz Ljubljane. To je bil drugi rudarski kongres, ki je pomenil mejnik krščanskosocialističnega gibanja med rudarji. Kongresa se je udeležilo po poročanju Delavske pravice nad štiristo rudarjev, predsednik skupine Huda jama Alojz Lešnik je govoril o njenem desetletnem delovanju, Vitko Pitako o strokovni organizaciji, Filip Križnik o gospodarskem položaju rudarjev, Joško Rozman o socialnem zavarovanju rudarjev in Metod Hočevnar o mladinskem vprašanju rudarskega delavstva. V sprejeti resoluciji so bile zahteve, ki so jih vsebinsko obravnavali referati.<sup>55</sup>

### Skupščinske volitve 1935

Ko je bila narodna skupščina v Beogradu razpuščena februarja 1935 in so bile razpisane nove skupščinske volitve za 5. maja 1935, se je v laškem okraju, kot v drugih, začel javni, pa tudi zakulisni volilni boj. Res so Koroščevi privrženci kar močno agitirali za volilno abstinenco, ki pa je bila v posameznih okrajih različna. V nekaterih okrajih so prišli na kandidatno listo tudi Koroščevi privrženci, tako npr. Anton Ogrizek v okraju Šmarje, Miha Brenčič v okraju Ptuj in še nekateri. Okraj Laško je sodil v mariborsko volilno okrožje. Nosilec državne liste je bil predsednik vlade JNS Bogoljub Jevtić. Na tej listi so v laškem okraju kandidirali Jakob Štruc, rudar, Rudolf Pleskovič, učitelj, oba iz Trbovelj in Ferdinand Roš, posestnik iz Hrastnika.<sup>56</sup> Po odobritvi liste Dimitrija Ljotića zasledimo volilno gibanje njegovih privržencev tudi v laškem okraju, namreč del članov Združenja

53 Delavska pravica, 11. decembra 1930, št. 50.

54 Delavska pravica, 28. januarja 1932, št. 4.

55 Delavska pravica, 20. oktobra 1932, št. 42.

56 Jutro (ponedeljsko) 6. maja 1935, št. 18, Volitve so končane.



borcev Jugoslavije »Boj«, imenovanih tudi bojevniki, je prišel pod vpliv Ljotičevega gibanja in se je priključil Ljotičevemu Zboru.

Dne petega maja 1935 je v laškem okraju od 11.127 volilnih upravičencev glasovalo 4.099 volilcev. Pleskovič je s 1.463 glasovi premagal Ferdinanda Roša, ki je dobil 1.333 in Štruca, ki je dobil 228 glasov. Opozicija proti vladavini JNS je v okraju dobila na listi dr. Vladka Mačka 981 glasov, Ljotičev Zbor 94, medtem ko lista Božidarja Maksimovića nobenega.<sup>57</sup> Ugotavljamo, da so se privrženci podtalne dr. Koroščeve SLS v tem okraju disciplinirano držali navodil in abstini-rali skupščinske volitve. Narodni poslanec Pleskovič je do skupščinskih volitev decembra 1938 opravljal svoje poslansko delo.

## Obdobje 1935-1941

### Katoliški tabor

S padcem vlade Bogoljuba Jevtića junija 1935 je prešla JNS in vse njene organizacije v liberalno-unitarnem taboru v opozicijo. V novo oblikovano vlado Milana Stojadinovića se je vključila tudi Koroščeva SLS, ki je poleti in jeseni sodelovala pri oblikovanju vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ). Za novo stranko Koroščevi privrženci sprva niso bili navdušeni, zlasti ne na Štajerskem, med njimi še posebej ne duhovščina. Toda kasneje so se prav tako odločili za sodelovanje s srbskimi radikali in muslimansko organizacijo. Še preden se je poleti 1935 ustanovila vsedržavna Jugoslovanska radikalna zajednica, je Korošec kot notranji minister v Stojadinovićevi vladi dosegel, da so bile oživljene katoliška Prosvetna zveza v obeh škofijah in v okviru teh tudi društva v župnijah Dravske banovine. Od poletja 1935 pa tja do spomladi 1936 so sprva obnovili delovanje župnijskih prosvetnih društev, oktobra 1937 pa so v Ljubljani ustanovili Zvezo fantovskih odsekov in Zvezo dekliških krožkov, člani in vodstvo so bili predvsem iz vrst razpuščenih Orlov in Orlic. Obe organizaciji z novim imenom sta se v naslednjih letih uspešno širili v večino župnij. V laškem okraju s tedaj 12 župnijami so sprva obnovila svoje delovanje prosvetna društva, v okviru teh so nastajali tudi Fantovski odseki in Dekliški krožki. Toda v letih 1937-1939 so se ustanavljali kot samostojne župnijske organizacije. Fantovski odseki so delova-

<sup>57</sup> Nova doba, 10. maja 1935, št. 19; Jutro, 7. maja 1935, št. 104 a, Lista g. Jevtića je dobila absolutno večino.

li v Trbovljah,<sup>58</sup> Razborju,<sup>59</sup> Loki pri Zidanem Mostu,<sup>60</sup> Laškem,<sup>61</sup> na Dolu pri Hrastniku,<sup>62</sup> Sv. Jederti nad Laškim,<sup>63</sup> Sv. Lenartu nad Laškim,<sup>64</sup> Hrastniku,<sup>65</sup> Zidanem Mostu,<sup>66</sup> Šmarjeti pri Rimskih Toplicah,<sup>67</sup> Sv. Rupertu nad Laškim,<sup>68</sup> in Sv. Miklavžu nad Laškim.<sup>69</sup>

Laško okrožje fantovskih odsekov je organizacijsko sodilo v podzvezo fantovskih odsekov s sedežem v Celju. Smernice in načela o delovanju in ciljih krovne Zveze fantovskih odsekov in fantovskih odsekov v župnijah je utemeljil mladolog in bogoslovni profesor v Mariboru dr. Jožef Jeraj v delu *Vzori slovenskih fantov*, ki je izšlo v Ljubljani 1937. Člani fantovskih odsekov so imeli poglavitno nalogo poglobiti versko in narodno zavest, izobraziti se na temelju katoliške vere, seznanjati se s krščanskimi socialnimi načeli in mladino umsko, нравno in telesno krepiti. Poleg tega je Zveza fantovskih odsekov (ZFO) dobila po odobritvi pravil ministra za telesno vzgojo z dne 18. aprila 1938 tudi položaj samostojne telesnovzgojne organizacije, kot tudi njeni fantovski odseki v župnijah. Poslej so postali enakopravni z državnim Sokolom in so se uveljavili tudi na telesnovzgojnem področju. S tem je Sokol, ki je imel v času vladavine JNS vse privilegije, postal v tem času v Dravski banovini po položaju drugorazredna organizacija, ki je bila skupaj z JNS v opoziciji. Tako je bila katoliška mladina, glede na »obvezno telesno vzgojo naroda« dejansko odvezana od formalnega članstva in delovanja v državnem Sokolu, četudi se katoliška mladina v času vladavine JRKD-JNS praviloma ni vključevala v Sokol. Poleg mesečnika *Kres* (1930-1941) je ZFO izdajala za fantovske odseke še *Fantovsko knjižnico* (1936-1941) s 33 zvezki (snopiči) in za naraščajnike *Naše delo* (1940-1941) z 18 snopiči. Avtorji prispevkov so bili predvsem iz vrst duhovščine. Člani fantovskih odsekov so na t. i. fantovskih večerih preučevali Jerajevo knjižico in pa omenjeno gradivo ZFO. Deležni so bili versko-nravne, socialno-gospodarske in državljanske vzgoje, poleg tega so uvedli tudi govorne vaje. Poleg prosvetno-kulturnega dela so gojili tudi telesno vzgojo. Prirejali so vsakoletne obvezne prosvetne tekme, na katerih so preverjali pridobitve.

58 Arhiv Republike Slovenije (odslej ARS), Register društev (odslej Reg. dr.), štev. 10950.

59 Prav tam, Reg. dr., štev. 11181.

60 Prav tam, Reg. dr., štev. 10949.

61 Prav tam, Reg. dr., štev. 10967.

62 Prav tam, Reg. dr., štev. 11289.

63 Prav tam, Reg. dr., štev. 11123.

64 Prav tam, Reg. dr., štev. 11078.

65 Prav tam, Reg. dr., štev. 10934.

66 Prav tam, Reg. dr., štev. 11273.

67 Prav tam, Reg. dr., štev. 10980.

68 Prav tam, Reg. dr., štev. 11083.

69 Prav tam, Reg. dr., štev. 11113.

bljeno znanje na fantovskih večerih in pa telovadne nastope, največkrat v okviru dekanij in okrožij. V drugi polovici tridesetih let so se vrstili številni mladinski in prosvetni tabori tudi v banovinskem obsegu. Tako so se katoliški mladeniči tudi iz laškega okraja udeležili konec junija 1936 Slomškovih svečanosti s stanovskimi zborovanji v Mariboru,<sup>70</sup> kot člani ZFO pa so sodelovali konec junija 1937 na mladinskem taboru v Celju.<sup>71</sup> Tudi v obravnavanem okraju so potekali mladinski tabori, eden večjih je bil v začetku junija 1939 v Trbovljah, kjer so se na versko-prosvetni manifestaciji javno opredelili za katoliška načela. Po cerkvenem govoru dr. Antona Trstenjaka iz Maribora in verskem obredu, ki ga je vodil zastopnik lavantinskega škofa stolni dekan dr. Franc Cukala, sta govorila pokrovitelj tabora dr. Miha Krek in sodelavec katoliškega dnevnika Slovenec, tedaj glasila slovenskega dela JRZ, Fran Terseglav. Na popoldanski telovadni prireditvi fantovskih odsekov in mednarodne vrste iz Trbovelj sta govorila še dr. Jože Basaj iz Ljubljane in prof. Mirko Bitenc, odbornik celjske podzveze ZFO.<sup>72</sup>

FO in Dekliški krožki (DK) so poleg telovadnih nastopov gojili glasbo in pripravljali dramske nastope. Naj omenimo le prireditev FO in DK v Laškem, ki je bila 2. marca 1941 v nadžupnijski dvorani, kjer so predvajali igro »Stari in mladi«. Za uspešno predstavo ob številni udeležbi gledalcev je imel največ zaslug požrtvovalni prosvetni delavec Bregar.<sup>73</sup> Po ustanovitvi vsedržavne unitarne stranke Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) poleti 1935, v katero so se združili stari radikali okrog Ace Stanojevića, Jugoslovanska muslimanska organizacija, pod vodstvom Mehmeda Spahe in Koroščeva Slovenska ljudska stranka, so se v Dravski banovini kaj hitro ustanavljale krajevne in okrajne organizacije JRZ. Formalno je vsedržavna JRZ nastopala kot enotna politična formacija, sicer pa so omenjeni strankini sestavni deli bolj ali manj ohranili svojo individualnost. S tem je dejansko Koroščeva SLS dobila v Dravski banovini proste roke in je navkljub obstoju slovenskih radikalov dobila katoliška stranka škarje in platno v političnem, socialno-gospodarskem in prosvetno-kulturnem življenju vse do aprilskega zloma jugoslovanske države 1941. V okraju Laško so se najprej osnovala krajevne organizacije JRZ, zatem pa okrajni odbor JRZ. Predsednik slednjega je postal Ivan Deželak, posestnik iz Laškega, podpredsednik Jožef Žmave, katehet iz Trbovelj, tajnik Alojz Pavlinič, državni uradnik v pokoju, in blagajnik Matevž Deželak, posestnik iz Lož v občini Laško.<sup>74</sup>

70 Primerjaj Domoljub, 2. julija 1936, št. 27, Slovenski narod pri Slomšku.

71 Primerjaj Domoljub, 1. julija 1937, št. 26, Slovenski možje in fantje v Celju.

72 Slovenec (ponedeljski), 7. junija 1938, št. 23; prav tam, 8. junija 1938, št. 129, Mladinski tabor v Trbovljah.

73 Slovenski gospodar, 12. marca 1941, št. 11, Laški okraj.

74 Slovenec, 1. novembra 1935, št. 252; prav tam, 3. novembra 1935, št. 253.

Na ustanovnem kongresu JRZ 1. junija 1936 v Beogradu, na katerem je govoril tudi minister za telesno vzgojo naroda, je naznanil, da se je oblikoval akcijski odbor, ki bo pobudnik ustanavljanja Mladine JRZ (MJRZ). V prvi številki njenega glasila Zajednica, Organa Omladine JRZ, oktobra 1936, sta bila objavljena program in statut MJRZ. Strankina mladina bo delovala predvsem na treh področjih, in sicer na političnem, socialno-prosvetnem in telesno-vzgojnem.<sup>75</sup> Predsednik MJRZ Dravske banovine je postal Rudolf Smersu, organizacijska mreža pa se je širila v Dravski banovini pred in po kongresu MJRZ, ki je bil oktobra 1937 v Beogradu. V MJRZ so vstopali mladeniči tudi iz laškega okraja, tako člani Zveze fantovskih odsekov, delavske katoliške strokovne organizacije Zveze združenih delavcev, manj pa člani Mladinske kmečke zveze.

### Kmečka zveza

Obnovljena krovna Kmečka zveza (KZ) decembra 1935 v Ljubljani je kot kmečkostanovska in strokovna organizacija videla svoje poslanstvo v luči obnove kmečkega gospodarstva. Pri tem se je zavzemala za razvoj kmečkega blagovnega in proizvodnega združništva, ki je s sprejetjem novega zakona o gospodarskih združenjih septembra 1937 dobilo realno podlago.<sup>76</sup> Skladno s tem se je ravnala po napotkih papeške okrožnice *Quadragesimo anno* iz leta 1931 in Ušeničnikovega dela Socialno vprašanje iz leta 1934, v katerem med so drugim orisane naloge Krščanske socialne akcije, ki naj bi utirala pot stanovski misli. Prav s katoliško obnovo slovenske družbe in graditvijo stanovske-korporativne družbe in države naj bi se odpravila proletarstvo in razredni boj med delom in kapitalom. V tem prvem obdobju graditve stanovske družbe si je Kmečka zveza predvsem prizadevala širiti svojo organizacijsko mrežo. Krajevne KZ so zlasti nastajale v letih 1936-1939 bodisi v okviru občine ali župnije. V laškem okraju so se med prvimi ustanovljale naslednje krajevne KZ. Dne 19. julija 1936 v Loki pri Zidanem Mostu,<sup>77</sup> 23. avgusta v Dolu pri Hrastniku<sup>78</sup> in 30. avgusta še pri Sv. Jederti nad Laškim (v občini Sv. Krištof, ki je imela sedež v Laškem).<sup>79</sup> Septembra 1936

75 Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Ljubljana 1994, str. 122-124.

76 Več o Kmečki zvezi Anka Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije. Revija 2000 (Ljubljana), 1989, št.46/47, str. 213-234; ista avtorica, Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935-1941. Borec 1990, 42, št. 1, str. 70-143.

77 Arhiv Republike Slovenije (odslej ARS), fond banske uprava BAN 16-2, Društva, fasc. 15171-15800/1936.

78 Prav tam, fasc. 19401-20300/1939.

79 Prav tam, fasc. 19401-21800/1937.

je začela delovati KZ v Trbovljah in pri Sv. Miklavžu-Lažišu v občini Laško.<sup>80</sup> Maja 1938 se je ustanovila krajevna KZ v Laškem in pri Sv. Lenartu nad Laškim, istega meseca se je ustanovila tudi okrajna KZ za omenjeni okraj,<sup>81</sup> ki je organizacijsko in strokovno povezovala našete krajevne KZ. Naj omenimo, da okraj Laško ni bil izrazito kmečki okraj, saj je imel v primerjavi z drugimi okraji le nekaj nad 30 odstotkov kmečkega prebivalstva. Iz laškega okraja je bil v vodstvu krovne KZ kot odbornik-namestnik Matevž Deželak iz Lož.<sup>82</sup> Vodstvo KZ je sodilo, da so začeli v letih 1936-1939 udeležati prvi del temeljnega programa. To je širitev organizacijske mreže, pri čemer so pritegnili kmečko mladino in kmečke žene, poglobili strokovno usposobljenost kmečkih posestnikov, posebej mladine. Obenem so položili osnove za razvoj zadružništva, leta 1937 so ustanovili Kmetijsko zbornico ter s številnimi shodi, z raznimi tečaji in socialnimi dnevi utrdili miselnost, da so kmetje najštevilnejši in najpomembnejši stan pri graditvi stanovske družbe in države. O tem govori tudi dvojje del enega izmed ideologov kmečkega stanovskega gibanja Ludovika Puša, tako Razori za setev in žetev slovenske kmečke mladine (Ljubljana 1937) in Kmečki stan. Psihološke in sociološke korenine kmečkega stanovskega gibanja (Ljubljana 1939).<sup>83</sup> V kmečkostanovskem gibanju je imela pomembno mesto kmečka mladina, ki naj bi ne odhajala s podeželja v industrijska središča temveč bi ostajala na domači kmetiji in s strokovnim znanjem pospeševala kmečko proizvodnjo. Tudi v obravnavanem okraju so bile ustanovljene Mladinske kmečke zveze (MKZ), in sicer pozimi 1939 na Dolu pri Hrastniku,<sup>84</sup> fantovski in dekliški odsek, samo dekliški pa se je ustanovil 1940 pri Sv. Miklavžu nad Laškim.<sup>85</sup> Konec decembra 1938 sta se namreč dva kmečka mladeniča, Anton Erman in Rudolf Napret, ter mladenka Fani Bantan iz župnije Dol pri Hrastniku udeležili štirinajstdnevnega tečaja v Ljubljani, ki jih je priredila posebej za mladeniče in mladenke Kmečka zveza. Na tečaju so se usposobili za delo v kmečkostanovski in strokovni organizaciji.<sup>86</sup> Kot poroča glasilo KZ Orač sta kmalu oba ustanovljena odseka na Dolu začela živahno delovati in sta veljala za »najvidnejšo organizacijo v župniji«.<sup>87</sup> Oba odseka, ki sta štela nad 70 članov, sta se udeležila množičnega tabora KZ 30. aprila 1939

80 Prav tam, fasc. 19401-20300/1939.

81 Orač, Za bodočnost slovenskega kmeta, (mesečnik) maj 1938, št. 5.

82 Orač, (mesečnik) aprila 1939, št. 4, str. 52; Koledar Kmečke zveze za leto 1939, Ljubljana 1940, str. 102.

83 Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Ljubljana 1994, str. 141-146.

84 Orač, marec 1939, št. 3.

85 Vestnik za organizacijska vprašanja, februar 1940, št. 5.

86 Orač, februar 1939, št. 2, str. 28, Za vzgojo kmečke mladine.

87 Orač, julija 1939, št. 7, str. 102, MKZ Dol pri Hrastniku.

v Celju. Tedaj je večje število članov iz obeh odsekov nastopalo v igri »Slovenskega kmeta povest«, avtorja Davorina Petančiča.<sup>88</sup> Po opravljenih občnih zborih februarja 1940 je bil v Laškem občni zbor okrajne KZ, znova so izvolili stari odbor, predsednik je bil Matevž Deželak, podpredsednik Rudolf Ahec, tajnik Jože Lešnik in blagajnik Jože Znidaršič. Na tem občnem zboru so odobrili resolucijo sedmih krajevnih KZ, vsebinsko dopolnili s socialno-gospodarskimi in političnimi zahtevami, zadnja je bila »čimprejšnja ustanovitev banovine Slovenije«.<sup>89</sup>

Pri tem ne gre prezreti uspehov kmetijsko pospeševalnega dela Okrajnega kmetijskega odbora v Laškem. Na agrarnem področju je bila glavna gospodarska panoga v tem okraju živinoreja, sledijo sadjarstvo, gozdarstvo in slednjič poljedelstvo. Proračun Okrajnega kmetijskega odbora je znašal za leto 1941 štirideset tisoč din. Prav toliko je bilo prihodkov, ki so jih prispevale občine okraja.<sup>90</sup>

### **Zveza združenih delavcev**

Z ustanovitvijo katoliške sindikalne organizacije Zveze združenih delavcev (ZZD) novembra 1935 v Ljubljani in širjenjem mreže tudi v tistih podjetjih, kjer so delovale že omenjene skupine Jugoslovanske strokovne zveze, so se njuni odnosi sprva zapletali in slednjič postali povsem nepremostljivi. V laškem okraju so sčasoma nekatere rudarske in lesne skupine krščanskosocialistične smeri pod pritiskom ZZD, ki jo je podpiralo slovensko vodstvo JRZ, začele omahovati in del članstva se je vključeval v ZZD. Konec leta 1937 je začela delovati ZZD v Rimskih Toplicah.<sup>91</sup> V Laškem pa so 29. junija 1939 sklicali sestanek delavcev, na katerem so se odločili, da se vključijo v ZZD.<sup>92</sup> V Trbovljah so rudarji po daljših pripravah 6. avgusta 1939 ustanovili krajevno skupino ZZD.<sup>93</sup> Seveda so v mezdni bojih le s težavo našli skupni jezik, vsaka organizacija se je posebej bojevala za zaščito delavske zakonodaje in s tem odpravo krivic.

Sprtost vodstva krovne JSZ in pa ZZD se je odsvitala vse bolj tudi v laškem okraju. Krovna JSZ se v tem kriznem položaju ni več mogla nasloniti na katoliško stranko, saj se je z njo dalj časa politično razhajala in se razšla pozimi 1939/1940, JSZ namreč ni odobraval usmerjenosti politike vsedržavne JRZ in še posebej ne slovenskega dela JRZ, ki je postajala vse bolj avtoritarna. Krščanski socialisti so ohranili le še zvezo s škofijo ter ji »priznavali verski in moralni

88 Prav tam, julija 1939, št. 7, str. 102.

89 Slovenski gospodar, 21. februarja 1940, št. 8, Delo Kmetijske zveze v laškem okraju.

90 Slovenski gospodar, 19. februarja 1941, št. 8.

91 Slovenski delavec, 11. decembra 1937, št. 9; prav tam 18. decembra 1937, št. 10.

92 Slovenski delavec, 8. julija 1939, št. 28.

93 Slovenski delavec, 12. avgusta 1939, št. 33.



vpliv«, sicer pa je krog Aleša Stanovnika že pripravljajl ustanovitev lastne stranke, o čemer govori tudi bilten Slovenska politika.<sup>94</sup> Na sindikalnem področju je JSZ sodelovala v Osrednjem strokovnem odboru, ki je bil ustanovljen aprila 1939 na pobudo socialnih demokratov. Vanjo so se vključili socialnodemokratska Strokovna komisija, unitarna Narodna strokovna zveza in krščanskosocialistična Jugoslovanska strokovna zveza, medtem ko je Zveza združenih delavcev vstop v omenjeni odbor odklonila, namreč februarja 1939 je ZZD vstopila v režimski Jugoslovanski radnički savez (Jugoras) in se z njim idejno povezala. Omenjeni Osrednji strokovni odbor pa je uspešno posegal v mezdne spore, vendar je kmalu zamrl.<sup>95</sup> Ob dejstvu, da se je JSZ v letih pred aprilsko katastrofo 1941 v socialno-gospodarskih in narodnoobrambnih pogledih vse bolj približevala Komunistični partiji Slovenije (KPS), je iskala z njo sodelovanje in zavezništvo. Omenimo naj tajni sestanek delegatov JSZ iz različnih krajev neugotovljivega datuma spomladi 1940 v gostilni v Laškem. Delegati so bili levo usmerjeni vodilni člani širšega vodstva JSZ, poleg teh pa tudi privrženci dr. Aleša Stanovnika. Iz Laškega sta bila prisotna Alojz Lešnik in Alojz Diacci. Na sestanku so delegati podprli poročilo Jožeta Jurača iz Celja in po izčrpni razpravi pooblastili Toneta Fajfarja in Lojzeta Hartmana, da navežejo stike z vodstvom KPS, kar so tudi storili in sredi poletja 1940 dobili stik z vodstvom KPS.<sup>96</sup> Še prej pa je nastopila začasna kriza. Namreč kritika v resoluciji s tretjega kongresa KPS na Vinjah 29. junija 1940 je neprizanesljivo napadala poleg slovenskih meščanskih strank tudi krščanske socialiste. Vendar so se odnosi med KPS in krščanskimi socialisti znova otoplili. Poleti 1940 so bili predstavniki krščanskih socialistov povabljeni v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, konec istega leta se je z omenjenim društvom dejavno povežalo »vse krščansko socialistično gibanje«.<sup>97</sup>

## Občinske in skupščinske volitve

Občinske volitve so v Dravski banovini v glavnem potekale leta 1936 in 1937. V laškem okraju so se odvijale oktobra in decembra 1936. Na volilnih shodih sta se oblikovali vladna lista JRZ in opozicijska lista. Na volitvah 25. oktobra 1936 so v šestih občinah laškega okraja zmagale liste JRZ, in sicer v Laškem, Jurkloštru, Sv. Lenartu nad Laškim, Loki pri Zidanem Mostu, Sv. Krištofu in Marija Grad-

94 Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ljubljana 1977, str. 193, 189.

95 Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto, cit. d., str. 179-181.

96 Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto, cit. d., str. 197-199.

97 Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto, cit. d., str. 199, citat str. 201.

cu.<sup>98</sup> Na občinskih volitvah 6. decembra istega leta pa je zmagala v Hrastniku-Dolu kompromisna lista, a v Trbovljah opozicijska lista.<sup>99</sup>

Zadnje skupščinske volitve v prvi jugoslovanski državi so bile 11. decembra 1938, tudi tokrat se je vnela široka volilna propaganda in v nekaterih okrajih še posebej hud boj med privrženi različnih političnih taborov. Na vladni listi JRZ Milana Stojadinovića je v laškem okraju kandidiral profesor Mirko Bitenc, ki je bil zelo dejaven tudi v vodstvu celjskega okrožja Zveze fantovskih odsekov. Na opozicijski listi dr. Vladka Mačka so kandidirali krščanski socialist Alojz Lešnik in znan sindikalni delavec, član KPS iz Trbovelj Lojze Hochkraut ter socialni demokrat Josip Petejan, na Ljotićevi listi pa Šuštar. V okraju je bilo volilnih upravičencev 11.296, volilo jih je 7.275 ali 64.40 %, za Mirka Bitenca (JRZ) je glasovalo 3.941 volilcev, za skupno opozicijsko listo dr. Vladka Mačka 3.293 volilcev, Šuštar na Ljotićevi listi je dobil samo 41 glasov.<sup>100</sup>

Omenimo naj še, da je bil med člani banskega sveta v Ljubljani že omenjeni Ivan Deželak iz Laškega dokaj dejaven. Tako je tudi na zasedanju banskega sveta, ki je potekalo od 17. do 22. februarja 1941, sodeloval v razpravah, ki so zajemale problematiko banovine, pa tudi posamezne občine laškega okraja. Obravnavane teme na zasedanju so bile o pospeševanju kmetijstva, ljudski prosveti, socialni politiki in zdravstvu, narodnem gospodarstvu in o proračunu banovine za leto 1941.<sup>101</sup>

### Liberalno-unitarni tabor

Po začasni krizi, ki je z vzpostavitvijo Stojadinovićeve vlade prevevala vrste JNS, je z reorganizacijo strankinih vrst in po banovinski skupščini JNS 24. maja 1936 v Ljubljani zaznaven nov mejnik. Na skupščini so soglasno izvolili predsedstvo in izvršni odbor. Iz laškega okraja je bil izvoljen v izvršni odbor Rudolf Pleskovič. Slednji se je udeležil tudi banovinske konference JNS, ki je potekala 9. avgusta 1937 v Ljubljani. Že omenjene občinske volitve v okraju so se odvijale v znamenju ostrih nasprotstev, ki so posledično zaznamovale vse obdobje do aprilskega zloma 1941. To se je odražalo tudi v tedanjem tisku, tako katoliškem kot liberalno-unitarnem. Naj omenimo le dogodke v času turneje predsednika JNS generala Petra Živkovića v začetku junija 1937 po Sloveniji. Poleg udeležbe Živkovićeve privrženec iz laškega okraja so se njegovi politični nasprotniki, organizirani kot demonstranti, zbrali prav tako iz obravnavanega okraja na Živkovičevem obisku

98 Jutro (ponedeljsko) 26. oktobra 1936, št. 43 a.

99 Jutro (ponedeljsko) 7. decembra 1936, št. 49.

100 Slovenec, 13. decembra 1938, št. 285.

101 Slovenski gospodar, 26. februarja 1941, št. 9; Nova pravda, 20. februarja 1941, št. 8.

v Celju. Skupina, ki jo je po poročanju celjske Nove dobe vodil laški kaplan Alojzij Bratuša, se je prav tako pridružila še drugim demonstrantom v Celju.<sup>102</sup> Sicer pa je napeto vzdušje med »klerikalci« in »liberalci«, v tem času prevevalo vso Dravsko banovino. Organizirane so bile demonstracije proti Živkoviću, ki so jih pogosto spremljali fizični spopadi med privrženci JNS in JRZ, še posebej med nacionalno in katoliško mladino. Usoden je bil 8. junija istega leta na kraju pri Prihovi v konjiškem okraju, ko je bil ubit katoliški študent Rudolf Dolinar. Še isti mesec je sledil v noči od 12. na 13. maščevalni požig nasprotnikov Sokola, in sicer godbenega paviljona na telovadišču ljubljanskega Sokola v Tivoliju v Ljubljani,<sup>103</sup> kar je sodu izbilo dno, še zlasti v okviru protisokolske kampanje.<sup>104</sup> Posledice teh dogodkov so zajele tudi laški okraj. Politična pregretnost enega in drugega tabora, ki se je stopnjevala od občinskih volitev 25. oktobra 1936 dalje, z denunciacijami proti dr. Franu Rošu o nepravilnih postopkih pri omenjenih volitvah, pri čemer je prišla do izraza politično-strankarska maščevalnost. Sledilo je pravdanje pred okrožnim sodišču v Celju, zatem pa oprostilna sodba za dr. Roša,<sup>105</sup> ki je posledično pri njegovih nasprotnikih storila marsikaj nepremišljenega. Omenimo naj le uničenje velikega sadovnjaka na Gornji Rečici v občini Sv. Krištof advokatu dr. Franu Rošu, laškemu veljaku JNS poleti 1937<sup>106</sup>, ali pa ovire privržencev slovenskega dela JRZ pri začetku gradnje sokolskega doma 1939 pri Sv. Jederti.<sup>107</sup>

Pogoste so bile tudi različne ovire politične oblasti JRZ na občinskem ali okrajnem nivoju pri poteku sokolskih praznovanj, tako npr. v Laškem poleti 1937.<sup>108</sup> Posebej naj še omenimo nezdrave tekmovalne in celo sovražne odnose med Sokoli in katoliškimi Fantovskimi odseki, o čemer nazorno govori tako liberalni kot katoliški tisk. Namreč oblastni razpust orlovskih organizacij 1929 in katoliške Prosvetne zveze z vsemi društvi februarja 1933 v času vladavine JNS je še vedno ostala pri katoliško opredeljenem prebivalstvu nezaceljena rana.

Tudi v laškem okraju je delovala Mladina JNS (MJNS), ki je bila dokaj dejavna. Dne 25. julija 1937 je bila v Hrastniku ustanovna skupščina MJNS za laški okraj in obenem še krajevna organizacija MJNS za Hrastnik.<sup>109</sup> V gostilni Roš se

102 Nova doba, 11. junija 1937, št. 24, Glasovi iz laškega sreza.

103 Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 144; France Lubej-Drežče, Odločitve. Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem, Ljubljana 1980, str. 85; Tomaž Pavlin, Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929-1941. Doktorska disertacija, Ljubljana 2000, (hrani Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani), str. 210.

104 Primerjaj Jutro, 20. junija 1937, št. 141, uvodnik Sokol in politika.

105 Primerjaj Nova doba, 2. julija 1937, št. 27, Zadoščenje trem nacionalnim delavcem.

106 Nova doba, 16. julija 1937, št. 29; Strankarski vandalizem.

107 Nova doba, 11. avgusta 1939, št. 33, Sv. Jedert. Sokolski javnosti.

108 Nova doba, 2. julija 1937, št. 27, Sokolski praznik v Laškem.

109 Nova doba, 30. julija 1937, št. 31.

je zbralo 171 udeležencev, ki so poslušali govore dr. Frana Roša, obeh narodnih poslancev Ivana Prekorška iz celjskega in Rudolfa Pleskoviča iz laškega okraja ter tajnika banovinskega odbora JNS Andreja Uršiča. Za predsednika MJNS za laški okraj je bil izvoljen inž. Stanko Benko, za krajevno organizacijo Hrastnik pa Ferdinand Roš. Spodbudne besede dr. Frana Roša in Stanka Benka novo ustanovljenima nacionalnima organizacijama so tamkajšnjo nacionalno mladino, kot tudi članstvo JNS poleti 1937 napolnile »z novo voljo in z novim pogumom«. <sup>110</sup> Občni zbor JNS za mesto Laško je potekal 3. avgusta istega leta v hotelu Henke. Za tem je bil še ustanovni občni zbor MJNS za mesto Laško, na obeh sestankih, ki sta potekala skupno, je bilo prisotnih, po poročanju Nove dobe, okrog 200 udeležencev, in sicer iz vseh slojev, največ pa mladine. Banovinski odbor, tedaj še akcijski odbor MJNS, je zastopal predsednik inž. Jože Rus, ki je orisal program in naloge MJNS. Poslanec Rudolf Pleskovič je obširno poročal o delu v narodni skupščini, dr. Fran Roš pa o načrtu sistematičnega dela gospodarskega in socialnega odseka stranke. <sup>111</sup> Omenimo naj še krajevno organizacijo MJNS, ki se je ustanovila 17. oktobra 1937 za občino Sv. Krištof. <sup>112</sup> Ne gre prezreti, da so JNS, MJNS in NSZ, zlasti proti koncu tridesetih let, vse bolj začeli poudarjati nacionalni solidarizem, uvedbo načrtnega gospodarstva in se opredeljevati za t. i. »nadzorovano« ali tudi »disciplinirano demokracijo«. <sup>113</sup>

Poleg običajnih skupnih zborovanj s seniorsko JNS, se je MJNS udeleževala še mladinskih nacionalnih manifestacij izven okraja. Dne 8. maja 1938 so se zastopniki MJNS iz Laškega in narodni poslanec Rudolf Pleskovič udeležili velikega mladinskega zborovanja v Slovenj Gradcu. Udeleženci so prišli iz številnih okrajev, prisotni so bili nekateri člani banovinskega odbora MJNS in pa nekateri narodni poslanci. <sup>114</sup> Da je Laško še vedno imelo sloves »nacionalne trdnjave« tudi v času vladavine JRZ, priča priznanje banovinskega vodstva JNS in MJNS, saj je bila ena pomembnih sej banovinskega vodstva MJNS prav v Laškem, in sicer 19. junija 1938. Tudi glasilo JNS Jutro je večkrat poročalo, da je v tem okraju MJNS dokaj dejavna. Na omenjeni seji so poleg idejnih in organizacijskih vprašanj obravnavali zlasti narodnoobrambno vprašanje, ki je bilo vse bolj pereče po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu marca 1938. Po sklepu na omenjeni seji so še v istem letu izdali brošuro »Nemški imperializem« že omenjenega Andreja Uršiča. V delu so obravnavana pomembna vprašanja narodne obrambe

<sup>110</sup> Jutro, 28. julija 1937, št. 173.

<sup>111</sup> Nova doba, 6. avgusta 1937, št. 32.

<sup>112</sup> Nova doba, 29. oktobra 1937, št. 44.

<sup>113</sup> Več o tem Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, cit. d., str. 218-233; Jurij Perovšek, Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med obema vojnama (1918-1941), Zgodovinski časopis, leto 51, 1997, št. 4, str. 529-554, zlasti str. 531, 537, 538.

<sup>114</sup> Domovina, 12. maja 1938, št. 19.

slovenskega naroda z vidika notranje in zunanje politike jugoslovanske države.<sup>115</sup> Okrajna skupščina MJNS je bila 7. maja 1939 v Laškem. Obsežno poročilo je podal predsednik banovinskega odbora MJNS inž. Jože Rus.<sup>116</sup> V zgodnjem obdobju opozicije nacionalnih organizacij v času Stojadinovićeve vlade je število članstva v sokolskih društvih tudi v tem okraju nihalo, njihov položaj je bil v skladu s politično situacijo dokaj negotov. Toda z utrditvijo strankinega položaja je tudi sokolska dejavnost dobila nov zagon. Na sokolska društva v okraju Laško, ki so sodila v zelo dejavno celjsko sokolsko župo, so vplivale predvsem smernice, sprejete na skupščinah omenjene župe. Ob tem naj navedemo, da je bil član vodstva celjske sokolske župe Rudolf Pleskovič. V letu 1936 je sokolsko društvo v Laškem priredilo proslavo na dan državnega praznika 1. decembra, dramski odsek pa je januarja naslednjega leta izvedel priljubljeno opereto Radovana Gobca »Veseli kmetič«, ki so jo v naslednjih tednih večkrat ponovili. Glasbenik Gobec je bil tudi član tamkašnjega sokolskega društva in je opereto ne le režiral, ampak je v njej tudi nastopal.<sup>117</sup> Delo v sokolskih društvih, zlasti telovadne nastope in izlete je načrtovalo tudi laško sokolsko okrožje. Sokolska društva so npr. prirejala igre, omenili bomo laško društvo, ko so uprizorili spomladi 1937 igro Pavla Golie »Kulturna prireditve v Črni mlaki«.<sup>118</sup> Konec maja istega leta so izvedli »sokolski pešizlet« na Šmohor z udeležbo 200 članov Sokola in pa gostov iz sosednjih krajev. To je vzbudilo nejevoljo pri katoliškem taboru v Laškem, saj naj bi bila proslava obletnice majniške deklaracije, sprejete 1917, skromnejša od omenjenega izleta.<sup>119</sup> Poleti 1937 so prirejali tudi javne telovadne nastope ob veliki udeležbi gledalcev, in sicer najprej v Laškem, zatem v Rimskih Toplicah, pri Sv. Jedrti, okrožni zlet v Hudi jami in okrožne tekme v Laškem. Posebej naj omenimo sokolski praznik v Rimskih Toplicah-Šmarjeti 18. julija 1937, ki so ga popestrili s plavalnimi tekmami.<sup>120</sup> Ko so sokolska društva premagala, kot so sami dejali, »najtežje obdobje« v vsem času obstoja sokolstva, so dobili nov polet z letom 1938, ko je bila uvedena »sokolska Petrova petletka«. Načrtovali so poglobitev in utrditev sokolske ideje na osnovi jugoslovanske, v vzgojnem delu pa naj bi zlasti mlade ozaveštili, da je najvišja vrednota v življenju »služba narodni celoti in obči blaginji«.<sup>121</sup> Sicer pa so poleg vsakoletnih telovadnih akademij in uprizoritev dramskih del, pevskih in drugih glasbenih nastopov, jubilejnih društvenih proslav, pri čemer niso izostala silvestrovanja,

115 Primerjaj U-Č /Andrej Uršič/, Nemški imperializem. OJNS (Mladina JNS), Ljubljana 1938.

116 Jutro, 6. maja 1939, št. 104, Skupščina JNS in OJNS (napoved); Nova doba, 12. maja 1939, št. 20.

117 Nova doba, 4. decembra 1936, št. 49; prav tam, 2. aprila 1937, št. 14; prav tam, 9. aprila 1937, št. 15.

118 Nova doba, 14. maja 1937, št. 20.

119 Nova doba, 4. junija 1937, št. 23.

120 Nova doba, 23. julija 1937, št. 30.

121 Jutro, 10. januarja 1937, št. 8, Vsem sokolskim pripadnikom.



največ prispevala sokolska društva v Laškem, pa tudi v Trbovljah in Hrastniku. Navedli bomo odmevno proslavo 20-letnice sokolskega društva v Laškem 1939, ali 10-letnico delovanja sokolskega društva pri Sv. Jedrtni nad Laškim.<sup>122</sup> Pri tem ne gre prezreti sokolska obrambna zborovanja, ki so se odvijala tudi v laškem okraju.

Že omenjena narodnoobrambna organizacija Družba Sv. Cirila in Metoda na Dolu pri Hrastniku je še vedno živahno delovala. Dne 4. aprila 1937 so člani na občnem zboru v gostilni Petra Kozoleta na Breznem z odobravanjem sprejeli poročila vodstva. Podružnica, ki je bila ustanovljena davnega leta 1886 in je tudi med prvo svetovno vojno delovala, je v nedeljo 4. julija 1937 proslavila svoj 50-letni jubilej. Na proslavi, ki je izzvenela »v manifestacijo polstoletnega požrtvovalnega in smotrnega dela«, sta med drugim govorila tajnik krovne Družbe sv. Cirila in Metoda inž. Janko Mačkovšek in Mirko Gruden, oba iz Ljubljane. Za tako dolgoletno plodno delovanje podružnice prav v času, ko je bil nemški oziroma nacistični pritisk močno zaznaven, imata zasluge predvsem šolska upravitelja Anton Gnus in za njim Jurak.<sup>123</sup>

Delavstvo, privrženo jugoslovanski ideji in unitarizmu - narodno delavstvo - je imelo svojo sindikalno krovno organizacijo Narodno strokovno zvezo (NSZ) s sedežem v Ljubljani. Njene podružnice so delovale tudi v laškem okraju, in sicer med rudarji v Hudi jami, v Laškem, Trbovljah in Hrastniku, ki so bile dejavne do nemške okupacije 1941. Kot je poročala Nova pravda, glasilo NSZ, so na sestanku, 20. januarja 1939 v pivovarni Laško, izvolili pripravljalni odbor s predsednikom Alojzijem Keršetom. Na sestanku je bil tudi zastopnik centrale iz Ljubljane, ki je delavcem razložil program, vlogo in cilje sindikalne organizacije.<sup>124</sup> Vodstvo laške podružnice NSZ je na občnem zboru 12. januarja 1941 v obširnem poročilu poudarilo »požrtvovalno in nesebično delo podružnice NSZ« v preteklem letu. Kljub trudu za zvišanje aprovizacije, ki pa ni ustrezala dvigu gmotnih razmer delavstva, so sklenili poslati vlogo na prehranjevalni urad. Poleg tega so zahtevali še ustanovitev tovarniške aprovizacije, ki naj bi bila »regulator cen v mestu in okolici«.<sup>125</sup> Živahno je delovala podružnica NSZ v Hrastniku, na rednem občnem zboru 19. marca 1939 je poročal o delu v preteklem letu njen predsednik Čatar. Med drugim je naznanil, da je imela podružnica velike ovire pri organiziranju in delovanju, vendar je z vztrajnim delom le napredovala. Izvolili so nov odbor, med odborniki so ostali tudi še stari zaslužni člani. Podružnico je obiskal tudi zastopnik centrale iz Ljubljane, dr. Franc Kovič, ki je uvodoma govoril o pomenu organiziranja NSZ, udeležence je tudi seznanil o položaju delavstva v Trbovelj-

122 Nova doba, 11. avgusta 1939, št. 33.

123 Nova doba, 23. aprila 1937, št. 17; prav tam, 16. julija 1937, št. 29.

124 Nova pravda 28. januarja 1939, št. 5.

125 Nova pravda, 23. januarja 1941, št. 4.



ski premogokopni družbi.<sup>126</sup> Tudi podružnice NSZ so v obravnavanem okraju v času vojnega gospodarstva, uvedenega po začetku druge svetovne vojne 1939, skrbele za najosnovnejše gmotne razmere, v mezdnem boju proti Trboveljski premogokopni družbi so se namreč dalj časa prizadevale za zvišanje mezd. Te so bile nezadostne že pred porastom draginje »in povečini niso zadoščale za kritje najskromnejšega eksistenčnega minimuma«.<sup>127</sup> V Trbovljah je podružnica NSZ, ki se je v zadnjem času številčno znatno okrepila, na občnem zboru sredi marca 1941 znova obravnavala vsa pereča vprašanja rudarskih delavcev in sklenila v gibanje vključiti tudi mlajše člane.<sup>128</sup>

### Čas pred aprilskim zlomom 1941

V prvih mesecih druge svetovne vojne, ko so v Jugoslaviji uvedli vojno gospodarstvo, so se tudi v laškem okraju vse bolj odzivale dobrodelne organizacije in vrstile razne dobrodelne oziroma socialne akcije. Že omenjeno društvo v Laškem, »Blago srce«, ki je vsa leta vzorno delovalo, je tudi v letu 1940 z nabranimi prispevki obdarovalo za božičnico otroke potrebne socialne pomoči. Poleg tega je stekla prehrabna akcija na obeh osnovnih šolah v Laškem z uvedbo šolske kuhinje, ki je s toplimi obroki oskrbovala 135 učencev in pomoči potrebne starostnike.<sup>129</sup> Uspešno in s pohvalo nadzornih oblasti je delovala šolska kuhinja v Jurkloštru.<sup>130</sup> Tudi v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah so na pobudo pododbora za zimsko pomoč pod predsedstvom šolskega upravitelja Alojza Kozelja začeli z delom. Uspeli so zbrali denarna sredstva in pa neke količine prehrabnih izdelkov.<sup>131</sup> Pogostih kritik pa je bil deležen protidraginjski odbor v Laškem,<sup>132</sup> kot tudi v Hrastniku,<sup>133</sup> ki nista bila kos vse bolj rastoči draginji prehrabnih in drugih potrebščin, kar je izzvalo tudi hude proteste, zlasti delavcev v rudarskih revirjih. Huda draginja, negotovost, ki so jo prinašali vedno novi vojni dogodki na evropskem bojišču, vojaški vpoklici v mesecih pred aprilskim zlomom so v naslednjih tednih močno hromili zaupanje prebivalcev do političnih oblasti tako na ravni občin kot na ravni okrajev in banovine. Pristop Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941, vojaški napad in temu sledeča okupacijska razdelitev Ju-

126 Nova pravda, 25. marca 1939, št. 13.

127 Nova pravda, 27. februarja 1941, št. 9.

128 Nova pravda, 20. marca 1941, št. 12.

129 Nova doba, 1. januarja 1941, št. 1; prav tam, 28. februarja 1941, št. 9.

130 Nova doba, 13. decembra 1940, št. 51; prav tam, 28. februarja 1941, št. 9.

131 Slovenski gospodar, 19. februarja 1941, št. 8.

132 Nova doba, 13. septembra 1940, št. 38.

133 Nova doba, 20. septembra 1940, št. 39; prav tam, 27. septembra 1940, št. 40.

goslavije sta odprla novo poglavje o prihodnosti. Nemški okupator na Štajerskem z novim okupacijskim redom je tudi prebivalce okraja Laško postavil v povsem nov položaj, ki je prinašal dileme, človeške stiske, trpljenje in žrtve ne le na vojaških bojiščih temveč tudi med civilnim prebivalstvom.

## ZGODOVINSKI IN UMETNOSTNI SPOMENIKI V LAŠKEM IN BLIŽNJI OKOLICI<sup>1</sup>

† Miloš Rybář, priredil Jože Maček

Ta spis je pripravil pokojni Miloš Rybář, zaslužen zgodovinar Laškega, pred letom 1959 kot neke vrste gradivo za interno uporabo. Temelji predvsem na dveh delih, topografiji Nadžupnije Laško Janeza Krstnika Gajšnika z latinskim naslovom *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia a R. D. Joanne Baptista Gayschneg ...fideliter contexta* iz obdobja 1704-1744 in delu Das Dekanat Tüffer (Dekanija Laško), laškega rojaka, mariborskega prošta, msgr. Ignacija Orožna iz leta 1881. Seveda je marsikaj dodanega še iz drugih virov. Ker je besedilo staro že domala petdeset let, ga je bilo nujno nekoliko posodobiti, kar je opravil urednik Zbornika. Seveda pa M. Rybář pri obravnavi marijagraške cerkve ni poznal oz. upošteval dveh pomembnih del Jožeta Curka: Topografsko gradivo IX. Sakralni spomeniki na območju občine Laško. ZSV Celje, 1967 in Ivana Stoparja: Nova odkritja v cerkvi Marija Gradec pri Laškem. Celjski zbornik 1968, str. 255-274. Teh del pri dopolnitvi seveda nismo mogli upoštevati, ker bi to močno spremenilo Rybářevo obravnavo. Zato nanju posebej opozarjamo. Seznam uporabljen literature z okrajšavami je razviden na koncu razprave.

### I. Nadžupnijska in mestna župnijska cerkev sv. Martina v Laškem

Cerkev je 24 m dolga, 8 m široka, v prezbiteriju je visoka 13 m, v ladji 9 m in ima 9 oltarjev.

#### 1. Arhitektura

O zidanju in prezidavah te cerkve ni do leta 1721 ohranjenih nikakršnih zapisov, zato lahko čas zidave pred tem letom ugotavljamo le po stavbnem slogu.

<sup>1</sup> To razpravo, nekoliko dopolnjeno in prirejeno, objavljamo v hvaležen spomin rajnemu doc. Milošu Rybăru, univ. dipl. pravniku in zgodovinarju. Originalno besedilo se nahaja v avtorjevi zapuščini laški knjižnici.

a) Od sedanje cerkvene zgradbe je bil najprej sezidan širok zvonik in glavna ladja od zvonika proti glavnim vratom. Ta prvotna ladja je imela tedaj raven strop. Pod stolpom je bil kvadraten prezbitrij (duhovniški kor, prostor za maševanje in duhovščino) z glavnim oltarjem, zato so tedaj ta stolp imenovali vzhodni ali »korni stolp«. Ta prostor je še iz tistega časa ohranil križni obok z dvema diagonalnima rebroma, ki sta se v kotih naslanjala na kratke stebričke, ti pa na konzole (zdaj je ohranjen le en stebriček in tri konzole). Stolp je bil do leta 1842 neometan. Glavna vrata imajo polkrožni (romanski) obok, vendar gotsko profiliran. Gradbeni slog te prvotne cerkve je bil poznoromanski in že veže romaniko z gotiko, zato lahko sklepamo, da je bila cerkev v tem delu sezidana konec 12. ali v začetku 13. stoletja, kratko rečeno okoli leta 1200. Navedba v Šematizmu Lavantinske škofije iz leta 1937, da je bila cerkev zidana okrog leta 1000, za to stavbo prav gotovo ne more veljati, ampak kvečjemu za kakšno cerkev, ki je stala na istem mestu kakor sedanja. Cerkev praznuje vsako leto 4. maja obletnico posvetitve, ne da bi vedeli, kdaj je bila cerkev res posvečena. Takšna oblika cerkve s kvadratnim prezbitrijem s križnim obokom, s »kornim stolpom« ali brez njega, je vplivala tudi na zidave drugih cerkva tedanje laške pražupnije, tako da tvori posebno »laško skupino«, ki je obenem najbolj južna skupina cerkva s »kornim stolpom« ne samo v Sloveniji, temveč v vsej Evropi.

To je rezultat tedanjih političnih okoliščin. Laško gospostvo so tedaj posedovali Babenberžani. Vojvoda Leopold VI. Slavni, ki je v svoji ožji domovini ustanovil več samostanov in zgradil mnogo cerkva, je tudi na tem svojem južnem gospostvu razvil živahno stavbno dejavnost. Izhodišče je pomenila nova ustanovitev, po Žički kartuziji (1165) druge najstarejše kartuzije zunaj Francije in Italije, imenovane Jurklošter, ležeče vzhodno od Laškega v ozki dolini Gračnice. To kartuzijo je sicer že okrog leta 1170 ustanovil krški škof Henrik, vendar je zaradi gospodarskih razlogov že leta 1199 propadla. Na prošnjo žičkega priorja Nikolaja je potem, kakor poroča listina, izdana 9. septembra 1209 v Mariboru, Leopold VI. to kartuzijo ponovno ustanovil. Ker so med tem prvotne stavbe skoraj povsem propadle, je dal Leopold postaviti novo kartuzijo, kakor poroča gotska napisna plošča, ki je zdaj shranjena v muzejski zbirki v Laškem. Za stavbno zgodovino še pomembnejša od tega napisa pa je listina, ki jo je Leopold še isti dan, ko je bamberški škof Eckbert na novo pozidano cerkev posvetil, dne 7. novembra 1227, izdal v Mariboru. V tej listini označuje Leopold kartuzijo za svojo in še poroča, da je dal tamkajšnjo cerkev postaviti na svoje stroške. Prav ta podatek pa je nadvse pomemben za stavbno zgodovino.

Kartuzijanska cerkev je predstavljala tedaj na tem območju popolno novost. Za razliko od sočasnih farnih in podeželskih cerkva, ki so bile tedaj in še ves srednji vek v ladjah dosledno ravno krite, njihovi prezbitoriji pa glede na obliko talne ploskev obokani bodisi s podkopolami ali s križnimi grebenastimi oboki in pokriti včasih celo kar z ravnimi lesenimi stropi, je bila cerkev v Jurkloštru kot značilna kartuzijanska enoladijska dvorana v celoti obokana s težkimi križnimi rebrastimi oboki, pri čemer so bila obočna rebra močnega kvadratičnega prereza. S temi oboki je bila stavba v svojem času in v širšem kulturnem prostoru povsem osamljena in najnaprednejša arhitektura daleč naokrog. Lahko si mislimo, da je Leopold za zidavo tega »svojega samostana«, ki ga je dal pozidati »na lastne stroške« poslal v Jurklošter iz dunajskega oziroma dolnjeavstrijskega prostora, kjer so bili taki oboki že uveljavljeni (samostani Klosterneuburg, Heiligenkreuz) tudi ustrezne mojstre, saj domači graditelji, še nevajeni popolnoma novega načina obokanja, tej zahtevni nalogi ne bi bili kos. Prav ti oboki, ki so bili v kulturnem okolju takratnega laškega gospostva popolna novost, so nujno vabili k posnemanju. Ko so v Laškem, v tem prastarem farnem središču, nedvomno na Leopoldovo pobudo v drugi četrtini XIII. stoletja zidali novo župnijsko cerkev, ki je še ohranjena, so prostor pod njenim kornim zvonikom obokali s prav takim križnim rebrastim obokom. Pa tudi širša okolica ni hotela zaostajati. Domnevati smemo, da je bilo na ta način obokano pritličje kornega zvonika ob gradnji južne železnice žal podrte cerkve sv. Egidija v Zidanem Mostu, ki je nastala na Leopoldovo pobudo. Bližnja Loka je v kvadratnem prezbitoriju cerkve svete Helene vse do zdaj ohranila poznoromanski obok z rebri kvadratičnega prereza, ki po stavbni plati potrjuje tradicijo, da je vojvoda Leopold leta 1208 ustanovil in dal pozidati to cerkev, kar še zdaj lahko preberemo v njej v baročno obnovljenem latinskem zapisu. Z levega brega Save, to je s štajerske strani, pa so ti oboki kot prava modna novost posegli tudi na njen desni breg in se uveljavili na vsem ozemlju, do koder je segalo na kranjsko stran laško gospostvo, pa celo čez njegove upravne meje. V to arhitekturno skupino, ki jo je arhitekturni zgodovinar Marjan Zadnikar po upravnem in cerkvenem središču laškega gospostva ob obravnavi romanske arhitekture v Sloveniji poimenoval »laška skupina«, sodijo na kranjski strani tudi Radeče (kar se ni ohranilo), pa cerkev sv. Križa na Svibnem in sv. Lenarta na Rodežu, dalje podružnična cerkev Device Marije v Tržišču in zanimiva cerkev sv. Jurija na bližnjem Šentjurskem hribu. Z enakimi oboki in geometričnimi konzolami pa je celo ista delavnica kakor Svibno obokala tudi tedaj na novo pozidano okroglo kostnico na Gorenjem Mokronogu pri cerkvi sv. Petra.

b) Tej prvotni enoladijski poznoromanski cerkvi s »kornim stolpom« sta bili pozneje prizidani še dve nižji in krajši stranski ladji. Severna od teh, nekdanja An-

tonova kapela (zdaj je podaljšana), je nedvomno starejša in je imela prvotno tudi raven strop in raven sklep. Čas dozidave ni znan.

Južna, Marijina oz. rožnovenska kapela, ki je še zdaj popolnoma ohranjena, ima lastno apsido s 5/8 zaključkom in rebrast križni obok. Dozidana je bila pozneje kakor severna. Znani konservator prof. dr. France Stele jo imenuje »biser zrelogotske arhitekture«, ker se vsi konstruktivni elementi začenjajo pri tleh in se razvijajo konsekvntno v svod« (Stele, 1923, 68). Prav gotovo je bil v istem času sezidan tudi pevski kor, ker je obok pod korom s sklepniki enak kakor v Marijini kapeli. Tudi o tej zidavi ni nikakršnih pisnih virov, zrelogotski slog pa kaže na XIV. stoletje. Vhoda v ti dve stranski ladji imata na zahodni strani šilast portal.

c) Tudi o naslednji gotski dozidavi ni poročil, po slogu pa sklepamo, da je bila ob koncu XV. ali pa v začetku XVI. stoletja. Tedaj je bil na vzhodno stran prizidan nov visok prezbiterij z zunanjimi oporniki, tako da je zvonik odtlej v sredini in je cerkev s tem dobila današnjo dolžino. V istem času ali pa morda že pri prejšnji zidavi je bila dozidana zakristija na severni strani stolpa (danes cerkveni prostor pri stopnicah na prižnico). Obenem z novim prezbiterijem je bila obokana z mrežastim obokom tudi srednja ladja, ki je imela do tedaj raven strop (rebra počivajo na konzolah). V istem času je bila obokana z rebrastim križnim obokom severna stranska ladja (tako imenovana stara Antonova kapela) in zakristija, ki sta imeli dotlej raven strop.

Prav v času okrog leta 1500, ko naj bi opravljali te dozidave, so v letih 1493 do 1526 zidali po vrsti tri sedanje laške podružnice (Šmohor, Kuretno in Marija Gradec). Najbolj verjetno je, da so začeli najprej pri farni cerkvi in so najbrž pri njej končali z delom leta 1493. Iz gotske dobe je tudi okno na severni strani stolpa, ki pa je bilo leta 1842 zazidano in se je do zdaj ohranila le rozeta.

č) Prva dozidava, o kateri so na voljo pisni podatki, je bila od 10. VI. do 20. IX. 1721. Tedaj je bila na južni strani ob prezbiteriju prizidana kapela sv. Frančiška Ksaverija v baročnem slogu s kupolo na vrhu. Leta 1728 je to kapelo poslikal Janez Zlatoust (Johannes Chrysostomus) Vogl s prizori iz življenja omenjenega svetnika. Ta kapela je morda nastala pod vplivom jezuitov, ki so tedaj imeli v lasti gosposčino nekdanjega kartuzijanskega samostana v Jurkloštru in so močno širili čaščenje svojega sobrata sv. Frančiška Ksaverija.

d) Ob severni strani prezbiterija so v času od 24. III. do 16. IX. 1736 sezidali enako kapelo, tedaj posvečeno Srcu Jezusovemu, ki je zdaj posvečena sv. Križu. Tudi to kapelo je leta 1736 poslikal omenjeni slikar Vogl s prizori, ki ponazarjajo



poslanstvo Srca Jezusovega (latinski pogovor treh božjih oseb med seboj prikazuje sv. Marjeti Mariji Alacoque in posamezni dogodki iz Kristusovega življenja). Voglove poslikave v obeh kapelah so bile v zadnjih letih strokovno restavrirane s prizadevanji sedanjega laškega nadžupnika in dekana Jožeta Horvata.

e) Pri velikem požaru 28. IV. 1840, ki je uničil skoraj ves laški trg, je tudi cerkev utrpela precej škode. Cerkev in stolp sta ostala brez strehe, šest zvonov in kolesje od cerkvene ure se je stopilo od vročine. Streho so takoj zasilno, do leta 1842 pa dokončno prekrili, tedaj so stolp šele ometali in pri tem so zazidali že omenjeno gotsko okno na severni strani, da je od njega ostala le rozeta. Ob tej priložnosti so za cerkev oskrbeli iz Samassove livarne v Ljubljani pet novih zvonov, od katerih so štiri pobrali v I. svetovni vojni in jih prelili v topove. 20. III. 1923 so za cerkev oskrbeli dva zvonova iz železarnice na Jesenicah, prvi je uglasen na ton F in tehta 885 kg, drugi pa tehta 503 kg in je uglasen na A. Poleti leta 1925 so v cerkev napeljali električni tok oz. električno razsvetljavo, delo je opravila tvrdka Sprager iz Maribora.

f) Misel na temeljito preureditev in prezidavo cerkve je sprožil nadžupnik in dekan msgr. dr. Franc Kruljc takoj po nastopu svoje službe v Laškem leta 1909. En načrt je predlagal prof. dr. Avgustin Stegenšek, bližnji rojak iz Tevč; cerkev naj bi razširili proti zahodu z novim portalom, kateremu bi bila prizidana še dva stolpa. Drugi načrt je izdelal arhitekt mojster Jože Plečnik (SBL II., str. 373); cerkev naj bi prav tako razširili proti zahodu, vendar naj bi imela nasprotno orientacijo. Naposled je obveljal načrt, ki ga je izdelal celjski stavbenik Konrad Gologranc po zamisli dekana in nadžupnika msgr. dr. Kruljca. Ta načrt je banska uprava v Ljubljani (konservator dr. France Stele) odobrila. 19. IX. 1935 so začeli z zidarskimi deli, ki jih je opravil zidarski mojster Anton Srebot iz Laškega pod nadzorstvom stavbenika Gologranca. Na severni strani so poleg tedanje zakristije dozidali novo zakristijo; na južni strani stolpa pa so na prostoru, ki so ga od treh strani že oklepali zidovi stolpa, Marijine in Frančiškove kapele prizidali novo kapelo, ki ima v prvem nadstropju oratorij z odprto steno proti prižnici in z oknom na Frančiškov oltar. Zahodno in vzhodno steno prejšnje zakristije so podrli, tako da se je nekdanja Antonova kapela podaljšala skozi staro zakristijo do oltarja sv. Izidorja v Križevi kapeli. S tem se ni samo povečal cerkveni prostor, ampak sta tudi kapeli sv. Frančiška in sv. Križa dobili še en dostop. Zidarska dela so bila končana do konca maja leta 1936. V jeseni istega leta je cerkev poslikal slikar Herman Vašel iz Šentpetra v Savinjski dolini.

18. I. 1937 je bila blagoslovljena nova kapela na južni strani zvonika, v katero so prenesli oltar sv. Antona. Oratorij nad to kapelo so odprli 6. VIII. 1937. Ob tej

priložnosti so na novo uredili stopnice v zvonik, od koder je dostop tudi v oratorij. Poleti 1937 so cerkev tlakovali s šamotnimi ploščami. Pri tem so zazidali tudi plošče, ki so pokrivalle vse tri grobnice, ki so v cerkvi. Od 11. VIII. do 14. XII. 1938 so ob prenovitvi glavnega oltarja in oltarjev sv. Jožefa in sv. Erazma prenovili tudi sedilije (sedeže za duhovnike) v prezbiteriju in prižnico. V prezbiterij so vstavili tudi barvasta okna; ta dela je opravil mojster Franc Zamuda. Na novem oratoriju je isti mojster uredil majhen oltarček, nad katerim so obesili podobo sv. Ane, ki je prej visela v prezbiteriju.

V arhitekturi je cerkev torej konglomerat romanskega, gotskega, baročnega in modernega sloga, v slikarstvu pa renesančnega, baročnega in modernega sloga.

## 2. Oltarji

a) Glavni oltar so postavili v drugi polovici XVIII. stoletja (v Gajšnikovem času ga še ni bilo). V spodnji etaži so v nadnaravni velikosti poleg patrona sv. Martina kipi sv. Petra in Pavla ter štirih evangelistov. V zgornji etaži so manjši kipi: v sredini Dobri pastir, okrog njega pa štirje zahodni cerkveni učitelji, sv. Avguštín, sv. Gregorij, sv. Hieronim in sv. Ambrož. Sam kip sv. Martina je manjši kakor ostali. Prvotno je bil v sredini kip sv. Martina na konju, ki so ga leta 1817 odstranili in nadomestili s sedanjim. Nov kip stoječega sv. Martina je izdelal laški tržan Ivan Ivšek. Tabernakelj je izdelal leta 1847 Ivan Rangus iz Vojnika. Istega leta so prenovili tudi oltar, izdelane so bile nove oltarne stopnice, v prezbiteriju pa so položili tudi nov tlak. Pri obnovitvi oltarja leta 1938, kar je opravil mojster Zamuda, so kip sv. Martina postavili na podstavek, da je bolj viden. Tedaj so na oltar napeljali tudi električno razsvetljavo.

b) Rožnovenska kapela ima lep baročni oltar rožnovenske Marije iz leta 1666. To je najstarejši oltar v cerkvi. V sredini so kipi rožnovenske Marije ter sv. Dominika in sv. Katarine Sienske, nad njimi pa podoba sv. Trojice. Posebno znameniti pa sta na les slikani renesančni podobi sv. Štefana in sv. Lavrencija, neznanega slikarja, na krilih tega oltarja. Profesor France Stele šteje ti dve sliki za koloristično in po tipu zelo značilen primer slikarstva tiste dobe pod vplivom beneškega slikarstva kot posledice tedanje kulturne politike (Stele, 1924, str. 48). V obeh kotih in nad oltarjem rastejo iz vaz kot cvetlice skrivnosti vseh treh delov rožnega venca. Oltar je bil prenovljen v letih 1897 in 1939.

c) V severni stranski ladji, ki je bila do leta 1935 enaka rožnovenski, je prvotno stal oltar sv. Rešnjega telesa, od leta 1799 naprej pa božji grob. Na severni strani glavne ladje, pod sedanjo IX. postajo križevega pota, je stal oltar z večjo

sliko sv. Antona Puščavnika, in z manjšo sliko sv. Antona Padovanskega, ki jo je naslikal leta 1774 J. N. V. Strauss, oltar pa je dal postaviti 28. VI. 1776 duhovnik Janez Krstnik Ulčer, laški rojak in lastnik Weichselbergerjeve gosposčine z dvorcem, kjer je zdaj laška občinska knjižnica. Oltar ima še spodaj večja kipa sv. Roka in sv. Boštjana, zgoraj pa manjša kipa sv. Vida in sv. Frančiška. V letih 1855 in 1936/37 so ga renovirali. Od leta 1828 do 1935 je oltar stal v severni stranski ladji, ki se je zato imenovala Antonova kapela. Po zadnji prezdavi cerkve so ta oltar prenesli v novo kapelo, sezidano na južni strani zvonika. Tedaj ga je renoviral podobar Miloš Hohnjec iz Celja.

č) V spodnjem delu glavne ladje je v enem kotu oltar s kipom sv. Erazma, v drugem pa oltar s kipom sv. Jožefa. Oba oltarja so leto 1714 na novo postavili in leta 1802 restavrirali. Leta 1853 so ju postavili postrani v kot, prej sta bila namreč postavljena naravnost proti vratom, in obenem renovirali. Ponovno so ju obnovili leta 1938. Nad kipom sv. Erazma je slika sv. Blaža, nad sv. Jožefom pa slika sv. Gregorja Čudodelnika, ki pa ne moreta biti iz leta 1714, ker navaja Gajšnik drugačni liki, ampak sta iz leta 1802.

d) V Frančiškovi kapeli sta prvotni oltar sv. Frančiška Ksaverija postavila leta 1734 Mihael Novak in Mihael Pogačnik. Sedanji oltar z veliko sliko umirajočega sv. Frančiška Ksaverija, ki jo je naslikal Franc Nager iz Gradca, je iz leta 1848. Le kipi sv. Barnaba, sv. Ignacija, sv. Janeza Nepomuka in sv. Katarine so še iz starega oltarja. Pri zadnji prenovi leta 1938 je dobil oltar nov tabernakelj.

e) V tej kapeli je še na vzhodni strani oltar sv. Florijana z večjo sliko tega svetnika in nad njo z manjšo sliko sv. Barbare ter s kipoma sv. Ahaca in sv. Mavricija. Za ta oltar zatrjuje Ignac Orožen, da je iz leta 1612 in da je stal poprej na južni strani prezbiterija, kjer je zdaj vhod v Frančiškovo kapelo. Leta 1712, ob zidanju te kapele, pa je bil postavljen na sedanje mesto. Vendar je oltar, ki ga opisuje Gajšnik, precej drugačen od sedanjega, zato ne more veljati Orožnova trditev, da bi oltar bil iz leta 1612. Ta oltar je enak oltarju sv. Izidorja in sta bila skupaj preurejena najbrž leta 1849, ker piše omenjeni pisec, da sta tedaj bila pozlačena.

f) V severni kapeli s kupolo je oltar sv. Križa. Prvotni oltar je bil postavljen ob zidavi kapele leta 1736 in kot vsa kapela posvečen Srcu Jezusovemu. Ob jožefinskih reformah so 1799 morali podobo Srca Jezusovega odstraniti in so jo nadomestili z velikim križem. Sedanji oltar so postavili leta 1848. Ob zadnji prenovi tik pred drugo svetovno vojno so naredili tudi nov tabernakelj in nekoli-

ko zamenjali s Frančiškovim oltarjem kipe svetnikov, tako da stoje na Križevem oltarju odtlej kipi sv. Ane, sv. Janeza Krstnika, sv. Joahima in sv. Dizma.

g) Na vzhodni steni te kapele je oltar sv. Izidorja, vzporeden Florijanovemu oltarju. Ne Gajšnik ne Orožen ne navajata letnice postavitve tega oltarja, vendar je skoraj gotovo, da je imel ves čas isto usodo kakor Florijanov oltar. V Gajšnikovem času je imel še drugačen videz, sedanja podoba sv. Izidorja pa ima napis že v gajici, zato ni mogla nastati prej kakor sredi XIX. stoletja. Zato je verjetna domneva o nastanku te podobe in preureditvi oltarja leta 1849, čeprav piše Orožen samo o novi pozlatitvi. Pred podobo sv. Izidorja stoji zdaj velik kip Brezmadežne, ki sv. Izidorja skoraj popolnoma zakriva. Nad njegovo sliko je manjša slika sv. Notburge. Na oltarju sta še kipa dveh svetnikov - rimskih vojakov. Vojak na evangelijski strani predstavlja verjetno sv. Longina, vojak na listni strani pa morda sv. Romana ali sv. Marcela.

h) V tleh cerkve so tri grobnice, vsaka v eni ladji. V njih je pokopanih 27 ljudi, duhovnikov in laikov. Plošče, ki so pokrivale vhode v grobnice in ki so imele vsaka svoj kronogram, so pri tlakovanju leta 1937 prekrili.

### 3. S p o m e n i k i

Okoli cerkve je bilo do leta 1826 pokopališče. Tedaj so morali zaradi državnih predpisov pokopališča okoli cerkva opustiti in jih prenesti nekam zunaj naselij. Znotraj in zunaj cerkve in na pokopališču je bilo več nagrobnikov. Poleg spodaj opisanih, jih je bilo gotovo več, ki pa se niso ohranili.

a) za oltarno menzo (mizo) v rožnovenski kapeli je vzidan rimski napis, ki ga je odkril in objavil Orožen na strani 4 svojega dela.

b) Za glavnim oltarjem je na evangelijski strani vzidan nagrobnik župnika in arhidiakona Žige Grabschopfa, umrlega 5. III. 1554 (prepis je pri Orožnu na str. 45).

c) V nekdanji Antonovi kapeli je vzidan spomenik Polydorja de Montagnana, ki je bil poleg drugih visokih cerkvenih služb od 1569 do smrti župnik in arhidiakon v Laškem (SBL II., str. 150 do 153). Montagnana, znan Trubarjev nasprotnik, si je dal spomenik sam postaviti in je pri napisu prostor za smrtni datum ostal prazen. Umrli je 2. X. 1604 v Novem mestu, kjer je bil prošt, in je tam tudi pokopan, prostor za datum smrti pa je do zdaj ostal neizpolnjen. Spomenik zdaj do

polovice zakriva velika spovednica in napis zato ni viden, prepis je pri Orožnu na str. 46 do 47.

V rožnovenski kapeli je za krstnim kamnom nagrobnik laškega župnika in arhidiakona Boltežarja Tavčarja, umrlega 18. IX. 1625. Prepis je pri Orožnu, str. 47.

d) Ob glavnih vratih sta vzdana dva nagrobnika. Enega je dal postaviti Matija Stih za svoje sorodstvo leta 1578. Sliko tega spomenika je objavil profesor France Stele v svojem Orisu (Stele, 1924, sl. 19). Imenuje ga »posebno zanimivega«, ker je bil nagrobnik »edina vrsta spomenikov, ki je v protestantski dobi doživela veliko kulturo in ki kaže pogosto zelo značilne romanske poteze«. Omenjeni pisec šteje, da je tedaj nagrobnik, »ki je po svojem ornamentalnem okrasu, kakor po svoji kaligrafični kulturi, posebno pa po svojih portretnih in molitvenih reliefih postal umetnostno in kulturnozgodovinsko spomenik prve vrste za drugo polovico XVI. stoletja. Odlikuje se tudi po kvaliteti rokodelstva in bi v vsakem oziru zaslužil poseben študij, katerega rezultat bi bil nedvomno važen..... Nagrobnik je takorekoč vez, spajajoča reformacijo in protireformacijo in prevajajoča tok umetniškega razvoja in njegovega značaja v burni dobi.« (Stele, 1924, str. 39-40).

e) Na nasprotni strani vrat je nagrobnik Marjete Stadler, umrle 29. VIII. 1645. Postavil ji ga je njen mož Ferdinand Stadler, laški organist. Ta je po ženini smrti postal duhovnik in tudi šmihelski beneficiat, ki je sicer stanoval v stari kaplaniji in maševal v farni cerkvi, moral pa je maševati tudi v Šmihelu, ker je živel od šmihelskega beneficija (z nekaj nepremičninami in obrestmi od kapitala). Beneficiati niso uradno imeli nikakršne zveze s farno cerkvijo, povrniti so ji morali tudi stroške, nastale pri obredih (mašno vino, obraba paramentov, razsvetljava). Prepis besedila je pri Orožnu na str. 47-48.

f) Poleg omenjenih spomenikov sta na obeh straneh vrat še spominski plošči vojakov iz laške nadžupnije, ki so padli v I. svetovni vojni. Plošči sta bili odkriti 6. I. 1929. Nemci so ju med okupacijo zaradi slovenskega napisa odstranili, zdaj sta spet na starem mestu.

g) Na jugozahodni strani zunanjega zidu Frančiškove kapele je v niši antični kip leva, ki se igra z jabolkom. Kip je iz belega marmorja in je bil prej v zunanji steni prezbiterija, ki so jo leta 1721 podrli, ko so prizidali Frančiškovo kapelo. Od tedaj je lev na sedanjem mestu in nosi od tega časa tudi kronogram z letnico 1721. Enak lev je bil tudi v niši nad portalom kostne kapelice (karnerja) sv. Janeza Krstnika, ki je stala na nekdanjem pokopališču na prostoru med stopniščem kaplanije in vhodom v zvonik in so jo leta 1839 podrli. Temelji so bili do preureditve



trga še vidni. Tega leta so kip prenesli v župnišče. Tretji enak lev je bil nekdanj v jugovzhodnem vogalu novega špitala, zdaj hotel Savinja, in je zdaj v Zdravilišču Rimske Toplice.<sup>2</sup>

## II. Župnišče

O nastanku te masivne, »grajske« stavbe z nepravilno pravokotno tlorisno zasnovo ni ničesar znanega. Gajšnik poroča, da je bil to baje svojčas samostan templarskega reda in da je bila v severozahodnem kotu v pritličju nekdanj samostanska kapela templarjev. Razen te Gajšnikove navedbe ni o templarjih v Laškem ničesar ohranjenega. V tej stavbi je prebival Primož Trubar, ko je bil okrog leta 1530 nekaj let vikar v Laškem.

Prve posredne omembe obravnavanega prostora, ki pa so vezane le na cerkev, segajo v leto 1257. Prvo poročilo o gradbenih delih v župnišču je iz leta 1570, ko je novodošli župnik in arhidiakon Polydor de Montagnana dal sezidati v severnem traktu stopnice, ki jih zdaj ni več in je o tem zapustil tudi spominsko ploščo. Naslednje prezidave je opravil župnik in arhidiakon Boltežar Tavčar leta 1615 in je tudi on dal to vklesati na severni portal. Ta napis je delno še viden, poleg njega pa sta ob strani še letnici 1707 in 1836, zadnja z začetnicama M(atija) B(alon). 24. V. 1864 je župnišče zaradi neprevidnega streljanja z možnarjem pogorelo. Pri obnovi so na župnišče namestili prav slabo streho, kar urbar posebej omenja.

Nadžupnik in dekan Matija Balon je v letih 1826-1828 župnišče temeljito obnovil: obokal je veliko klet, dal sezidati širok hodnik v notranjosti na vseh štirih straneh; prej je bil namreč ozek lesen hodnik samo na severni, vzhodni in južni strani. Restavriral je župnišče zunaj in znotraj, streho je dal pokriti z opeko, prej je bila pokrita s skriljcem. Sezidati je dal tudi hodnik iz župnišča v cerkev; poprej je bil ta hodnik lesen. Pod nadžupnikom in dekanom Antonom Žužo je bilo župnišče renovirano leta 1886. Pri zadnji prezidavi cerkve je bila leta 1936 obnovljena tudi južna in vzhodna fasada župnišča.

Ne glede na nesporno dejstvo, da sodi župnišče med izjemne arhitekture na našem območju, je bilo dolga leta nevzdrževano, brez primerne funkcije in izpostavljenost propadanju. Konec sedemdesetih let je že močno zamakala streha, na stenah pa so bile vidne večje razpoke. Na pobudo tedanjega nadžupnijskega upravitelja

2 Literatura: Gajšnik, 1740, 1-14, 116; Orožen, 1881, 4, 35-43; Gregorič-Stele, 1951, 20-21, 32; SBL, II., 150-153, 373; Steele, 1923, 68-69; Steele, 1924, 17-19, 21, 39-40, 47-48; Steele, 1953, 735-737; Šematižem, 1937, 72; Zadnikar, 1955, 55-103, Zadnikar, 1959a, 209-233, Zadnikar, 1959b, 21-30, Zadnikar, 1959c, 182-185, 286; Zadnikar, 2002, 41-44.



in sedanjega nadžupnika in dekana Jožeta Horvata so se na objektu leta 1979 začela gradbena dela. Izvedena je bila sanacija ostrejša z novo kritino ter nujna statična sanacija posameznih delov objekta. V obdobju 1980-1985 je bil izdelan posnetek objekta ter izvedeno sondiranje zunanjih in notranjih fasad vzhodnega in južnega trakta ter notranjščine vzhodnega dela severnega trakta. Na osnovi raziskav je bil izdelan konservatorski program prenove, projekt statične sanacije in projekt funkcionalne izrabe. Do leta 1986 sta bila statično sanirana vzhodni del in del severnega trakta ter gradbeno in funkcionalno prenovljene in prezentirane prve etaže omenjenih traktov.

Pomanjkanje denarnih sredstev je dela ustavilo do leta 1992, ko so bila za obnovo prvič pridobljena tudi sredstva na Ministrstvu za kulturo. Med izdelavo II. faze konservatorskega programa so bile opravljene tudi sistematične raziskave notranjščine zahodnega in dela severnega ter južnega trakta. Ugotovljena je bila vrsta novih pomembnih najdb, ki so dopolnile in dodatno osvetlile gradbeno zgodovino objekta. Naj naštejemo le najpomembnejše s sondiranjem odkrite najdbe:

- tri romanska okna s slikanim križem in inicialo, 13. stoletje - vzhodni trakt,
- dve gotski sediliji (sedeža) s slikano borduro, domnevno 14. stoletje - vzhodni trakt,
- trije gotski portali - arkadno dvorišče,
- fragmenti srednjeveških poslikav,
- vojščak na konju s patronizirano borduro, začetek 15. stoletja - vzhodni trakt,
- ostanek cik-cak stenske poslikave - južni trakt,
- grbovni ščit z motivom lilije - južni trakt,
- figuralni in ornamentalni motivi v jugozahodni sobi zahodnega trakta - domnevno 15. stol.,
- freska z motivom Matere božje z Jezuškom - severni trakt (pod obokom veže),
- vojščak s turbanom - severna fasada zahodnega trakta.

Na podlagi navedenih najdb lahko sklenemo, da je bilo župnišče zgrajeno hkrati s cerkvijo v 13. stoletju (romanska okna v I. nadstropju vzhodnega trakta). Ali lahko na to zgodnje obdobje navežemo še kakšno stavbno sestavino, kot npr. upodobitev grbovnega ščita, je za zdaj preuranjeno trditi. Zato so tudi po raziskavah primarni romanski gabariti objekta ostali nedorečeni. Najdbe številnih gotških arhitekturnih sestavin in elementov (sedilije, portali, okna, ostanki poslikav) pa dokazujejo, da je štiritraktna zasnova župnišča nesporno nastala že v srednjem veku. To se je sodeč po stilnih prvinah večine elementov zgodilo najkasneje v 15. stoletju, podrobnejše analize poslikav pa bi morebiti ta čas pomaknile na-

zaj. Župnišče, ki ga obravnavamo zdaj, ima pomembno umetnostnozgodovinsko vrednost, saj gre za profani objekt iz 13. stoletja, ki je v slovenskem prostoru edinstven.

V župnišču je zbirka sedmih velikih portretov laških (nad)župnikov, in sicer:

1. častnega kanonika dr. Janeza Evangelista Žuža (1884-1908), doma iz Žalca,
2. častnega kanonika Antona Žuža (1846-1884), doma iz Žalca,
3. Matije Balona (1825-1842), doma z Bizeljskega,
4. dr. Simona Jožefa Firpassa (1796-1824), z njegovimi biografskimi podatki,
5. Jožefa Kazimirja pl. Führenberga (1766-1795), doma verjetno iz Galenhofna pri Slovenj Gradcu,
6. Adama Ignacija Marinca (1734-1764), z letnico 1754.

Sedmi portret brez letnice pa predstavlja verjetno Janeza Jurija Rajnerja (1722-1733).<sup>3</sup>

### III. Kaplanija (stara šola)

1. Do leta 1839 je bil zidan samo pritlični del stavbe, nadstropje pa je bilo leseno. V pritličju je bilo stanovanje organista, ki je bil obenem tudi učitelj, zato so to stavbo imenovali šola. Pomožni duhovniki (vikarji in kaplani) so tedaj stanovali v župnišču. Takšna cerkvena šola je bila vsaj že v 2. polovici 16. stoletja, ker je prvi podatek o njej iz leta 1578, iz let 1602 in 1603 pa sta poročili, da je laški učitelj s svojim zborom koledoval za Novo leto prav do Šentjerneja na Dolenjskem. Laški magistrat je s svojo listino 2. XI. 1647 potrdil, da je že zgoraj omenjeni Ferdinand Stadler opravljal posle organista in šolmoštra. Ta šola je obstajala do leta 1774, ko so po nalogu cesarice Marije Terezije organizirali osnovno šolstvo in so tedaj v Laškem osnovali trivialno šolo, ki je imela pouk v prostorih tako imenovanega starega špitala (pozneje stavba slovenske šole, še pozneje nižje gimnazije in nazadnje pomožne šole). V lesenem nadstropju kaplanije oz. stare šole je stanoval duhovnik - šmihelski beneficiat. Od leta 1804 do nekaj let po koncu druge svetovne vojne so v hiši stanovali kaplani. Nadžupnik in dekan Matija Balon je dal leta 1839 namesto lesenega prizidati tedanjemu pritličju še sedanje prvo nadstropje kot stanovanje kaplanov. Tukaj je leta 1865 nastal prvi slovenski prevod Hamleta, ki ga je izdelal prevajalec Shakespeara Dragutin (Karl) Šauperl, ki je v letih 1864-1868 služboval kot kaplan v Laškem.

---

3 Literatura: Gajšnik, 22-36, 116; Gorišek, 263-274; Kidrič, 1923, 198-200, 229, 231; Orožen, 130, 141-147, 174-175.

2. Ker so leta 1839 hkrati podirali že omenjeno kostno kapelico (karner) poleg kaplanije, so v severni zid kaplanije na vrtu vzdali antični relief, ki je bil dotlej vzidan v karnerju. Relief predstavlja moža, ki drži na povodcu neko žival, poleg pa je velika zvezdasta cvetlica.

3. Zraven tega reliefa je vzidan nagrobni spomenik zakoncev Valvasor, in sicer Janeza Krstnika Valvasorja z graščine Šrajbarski turn pri Krškem, ki je imel v zastavi (neke vrste trajnem zakupu) laško gosposčino. Valvasor, ki je umrl 2. XI 1581, je bil obnovitelj (refundator) laškega novega špitala. Njegova žena je bila Emerencijana Kisl, doma s Fužin pri Ljubljani, ki je umrla 19. I. 1571. Nagrobnik ima v gornjem delu upodobljeno Kristusovo vstajenje, v zgornjih vogalih sta dva prizora iz Mojzesovega življenja (Mojzes sprejema deset zapovedi in bro-nasta kača). Večji del spomenika pa zavzemata reliefa obeh klečečih zakoncev z rodbinskim grbom Valvasorjev in Kislov. Napis je ponatisnil Orožen v svojem delu na str. 84. Oba zakonca sta bila pokopana v nekdanji špitalski cerkvi, ki je stala med starim in novim špitalom (med sedanjim hotelom Savinja in slovensko šolo). Ko so cerkev leta 1833 podrli, so kosti iz grobnice pokopali na pokopališču, nagrobnik pa spravili na graščinskem dvorišču, dokler ga niso ob dozidavi kaplanije leta 1839 vzdali na sedanje mesto.

Ta nagrobnik sodi prav tako kakor Stihov pri cerkvenih vratih v vrsto spomenikov iz reformacijske dobe, o kateri smo nekaj napisali že zgoraj.

#### IV. Graščina

To največjo stavbo v mestu je dal sezidati grof Janez Vajkard Vetter Lilijski (Graf Vetter von der Lilie), lastnik laške gosposčine, leta 1675 (letnica je na portalu). Nad portalom je rodbinski grb z letnico 1676. Stavba je imela na severovzhodnem in jugozahodnem vogalu po en stolp, v vzhodnem dvoriščnem traktu pa večji stolp z visoko streho, spodaj pa grajsko kapelo. Vsi trije stolpi so na starih slikah prav dobro vidni. V novo graščino so prenesli gospostvene urade iz prejšnje stavbe na Glavnem (Aškerčevem) trgu. Ob velikem požaru 28. IV. 1840 je stavbo rešil učitelj Anton Flis, ki je med zadnjimi bežal in našel pri tem sredi trga zapuščeno gasilsko brizgalno ter je z njo začel gasiti graščino, ki so se je plameni že oprijemali. Leta 1845 so stavbo na novo prekrili in tedaj so odstranili oba vogalna stolpa, velikemu stolpu v dvoriščnem traktu pa so streho znižali. V stavbi so bili uradi laške gosposčine, po letu 1848 pa sodišče z zemljiško knjigo in notar, od leta 1924 pa tudi sresko (okrajno) načelstvo. Pod velikim stolpom je bil vhod v okrajne zapore, ki so bili med okupacijo uničeni od bombardiranja.

Graščina z gosposčino je bila kot družinski fidejkomis last grofov Vetter von der Lilie, ki pa nikoli niso živeli v Laškem, temveč na svojih posestvih na Moravskem. Graščina je bila v lasti omenjenih grofov do leta 1945, ko je prešla v Splošno ljudsko premoženje.

V stavbi so bili po letu 1945 razni uradi, občinski ljudski odbor, podružnica Zavoda za socialno zavarovanje, Komunalna banka, prav tako je tukaj našel od leta 1945 streho Valentiničev muzej, sedaj laška muzejska zbirka, najprej v prostorih desno od vhoda, nato pa v prvem nadstropju dvorišnega trakta z vhodom iz stolpa. Omenjeni stolp ima na robu pravokotnega okna vklesane črte in številke sončne ure, le palica ni postavljena. Iz stavbe so se postopoma izselili nekateri uradi, tako da je zdaj v njej le občina Laško in upravna enota. Graščina je bila leta 1953 restavrirana pod strokovnim vodstvom Zavoda za spomeniško varstvo Ljudske republike Slovenije.<sup>4</sup>

## V. Stari grad

Na posebni vzpetini ob vznožju Huma so do zadnje obnove pred nekaj desetletji stale razvaline starega gradu. O njegovem nastanku ni nič znanega. Domnevamo lahko, da so kmalu po nastanku laške gosposčine, torej v XI. ali XII. stoletju sezidali tudi grad, ki je bil sedež gosposčine in k njej spadajočega deželskega (krvnega) sodišča. V listinah je grad prvič omenjen leta 1270. Laško gospostvo in z njim tudi grad je bil skoraj od začetka v lasti deželnih knezov (po sedanjem pojmovanju v državni lasti). Gospostvo je bilo v prvi polovici XII. stoletja v posesti Spanheimov. Kako so ti gospostvo pridobili ni znano. Leta 1147 je grof Bernard Mariborski zapustil laško gospostvo s poznejšim Jurkloštrom leta svojemu nečaku mejnemu grofu Otakarju III. iz rodu Traungaucev. Ko pa so ti leta 1192 izumrli, so njihovo dediščino prevzeli avstrijski Babenberžani. Tako so postali Babenberžani ne le štajerski vojvode, temveč hkrati s tem tudi gospodarji gospostva Laško, ki pa je še naprej ostalo samostojna upravna enota, nekaka enklava na štajerski zemlji. Za zgodovino laškega gospostva je bila zelo pomembna vladavina Leopolda VI. Slavnega. Ker je ležalo gospostvo Laško zaradi svoje ugodne geografske lege na pomembni prometni poti proti jugu čez Gradec, Maribor, Celje in Zidani Most, kjer se je pot cepila na eni strani proti Ljubljani in dalje proti Italiji, na drugi strani po Savi navzdol proti Hrvaški, je imelo Laško hkrati tudi zelo pomemben gospodarski položaj v okviru Leopoldovih trgovskih načrtov z evropskim jugom in vzhodom. Kraj Laško, kjer je bil z gradom sedež gospostva, je povzdignil v trg. Ob izlivu Savinje v Savo, torej na pomembnem

<sup>4</sup> Orožen, 1881, 33, 112-123, 219-221.

prometnem vozlišču, je dal pred letom 1224 postaviti iz kamna zidani most, kar je dalo temu kraju tudi ime, ob njem pa tudi cerkev, posvečeno svetemu Egidiju. Nad obema pa je zgradil majhno trdnjavo, Klausenstein imenovano, ki naj bi potnikom zagotavljala večjo varnost. Babenberžani so posedovali laško gospodstvo do izumrtja leta 1246. Njegov naslednik kralj Otokar je dal dohodke od tega velikega gospodstva, h kateremu je spadal tudi Žalec z gradom Sachsenwart, kot tudi trdnjavo Klausenstein pri poznejšem Zidanem Mostu in grad Freudeneegg blizu Dola pri Hrastniku v zastavo grofu Ulriku Vovbrškemu in njegovi ženi Neži. Po Otokarjevi smrti je gospodstvo prešlo v roke Habsburžanov. To zastavo je potrdil kralj Rudolf leta 1279, vojvoda Albrecht jo je rešil že leta 1287, njegov sin kralj Friderik pa je gospodstvo dal v zakup Petru von Liebenbergu. Leta 1336 ga je dobil v zastavo Friderik Žovneški. Pri njegovih naslednikih Celjskih grofih oz. knezih je ostalo gospodstvo do njihovega izumrtja leta 1456. Nato je gospodstvo zopet pripadlo nazaj Habsburžanom, ki so ga dajali v zastavo raznim plemičem, dokler ga ni vzel v zastavo Janez Valvasor, ki ga je zapustil svojim nečakom baronom Petru, Mihaelu in Maksu Moškon. Cesar Ferdinand II. je laško gospodstvo leta 1620 prodal baronoma Juriju Karlu in Vidu Moškon. Leta 1665 je bilo gospodstvo prodano Janezu Vajkardu grofu Vetter. Leta 1695 je umrl grof Mihael Vetter von der Lilie. Njegova vdova in dedinja se je poročila z Janezom J. grofom Wildensteinom. V lasti družine Wildenstein je ostalo laško gospodstvo do njenega izumrtja leta 1828, nato je pripadlo nazaj družini grofov Vetter von der Lilie, ki so ga imeli v lasti do leta 1945. Nobeden od pravih lastnikov gospodstva ni nikoli živel v Laškem, celo vsi zakupniki in tisti, ki so gospodstvo imeli v zastavi, niso vsi prebivali tukaj. To je bilo za Laško zelo negativno, ker se tu ni mogel razviti noben samostojen plemiški rod.

Celjski grofje naj bi laški stari grad uporabljali kot lovski dvorec. Ker starega gradu za njimi nobeden od zakupnikov ali zastavnih imetnikov ni uporabljal za uradovanje ali stanovanje, je bil v začetku XVI. stoletja že precej zanemarjen, in kot piše Orožen, že brez strehe. Sedež gospodstva so očitno že prej preselili v hišo na Glavnem trgu, ki je omenjena že leta 1524. Grad so zaradi pogostih turških vpadov leta 1532 obnovili in gospodstvo ga je prepustilo tržanom, da so imeli v njem zavetje pred Turki. Tedaj je grad dobil tudi ime Tabor. Ko so proti koncu XVII. stoletja turški vpadi prenehali, je grad izgubil svoj pomen za obrambo pred temi sovražniki. Nihče ga ni več vzdrževal in je začel propadati. Na znani Vischerjevi sliki, ki prikazuje Laško v letu 1681, je grad še ohranjen. Leta 1805 pa je bil že razvalina in občina ga je prepustila v last nekemu tržanu pod pogojem, da ne sme ostankov porušiti ali drugače poškodovati. Od tedaj je grad prehajal iz rok v roke, nazadnje je bil v lasti znane laške družine Hermann, iz katere je izhajal nemški laški župan dr. Leo Hermann, ki ga je v njegovem (Weichselbergerje-



vem) dvorcu leta 1944 ustrelil znani partizan. Nato je grajski hrib z razvalinami prešel v Splošno ljudsko premoženje.

Turistično olepševalno društvo je ruševino leta 1952 restavriralo in napeljalo električno razsvetljavo. V njej je bila 1. maja 1952 veselica. Toda neznani zlikovci so električno napeljavo uničili in tako je bilo konec grajske gostilne. Ob okroglem stolpu na severozahodni strani je rasla posebno redka rastlina - strupeni ruj (*Rhus toxicodendron*). Rastlina izhaja iz Severne Amerike in severozahodne Azije. V Evropo so jo zanesli pred približno 300 leti in je zelo redka, ker je znana samo v nekaterih krajih v Nemčiji (na Türiškem), na Češkem in Južnem Tirolskem. Rastlina povzroča ob dotiku otekline in neprijetno srbečico, ki traja do 14. dni. Pri izredno uspehi obnovi gradu pred nekaj desetletji je ta rastlina usahnila. Zdaj je grad prekrasno obnovljen in je v njem vrhunska gostilna. V stolpu pa je tudi prostor za civilne poroke.<sup>5</sup>

## VI. Ostali spomeniki v mestu

1. Herlahova trgovska hiša (št. 47) ima vzdian antični relief Meduze in nad portalom srednjeveško konzolo. Nad to konzolo je spominska plošča geografa profesorja Frana Orožna, prvega predsednika Slovenskega planinskega društva, ki je bil v tej hiši rojen 17. XII. 1853 (SBL, II., 231). Ploščo sta postavila Zgodovinsko društvo Celje in Planinska zveza Slovenije. Podobna gotska konzola kot na tej hiši, le precej poškodovana, je vzdiana v Prečni ulici v hišo št. 40, nasproti slovenske šole. Obe konzoli verjetno izvirata iz že omenjene špitalske cerkve, posvečene Mariji in sv. Elizabeti.

2. Na Glavnem (Aškerčevem) trgu je Zgodovinsko društvo Celje vzdialo spominsko ploščo na rojstni hiši že večkrat omenjenega zgodovinarja, mariborskega prošta, msgr. Ignacija Orožna (1819-1900) (SBL, II., 231-233). Spominski plošči obema Orožnoma sta bili skupno odkriti 6. XII. 1953, izdelal pa ju je Miloš Hohnjec iz Celja.

3. Na Glavnem (Aškerčevem) trgu stoji kamnito votivno znamenje z Marijinim kipom. To znamenje je stalo nekda v Marija Gradcu ob vzhodju griča pri spodnji kapeli pod stopnicami. Postaviti ga je dal 5. III. 1735 laški tržan Tomaž Perger. Znamenje je 1. VII. 1779 prestavil na sedanje mesto na Glavnem (Aškerčevem) trgu tedanji trški sodnik in barvarski mojster Jakob Herman. Tukaj je bilo zname-

<sup>5</sup> Literatura: Grazer Tagespost, 1932; Horvat, 1931, 510-516; Iz trpljenja in krvi, 222, Orožen, 1881, 216-228, Pirchegger, 1962, 245-247; Rustja, 1932, 57; Zadnikar, 2002, 41.



nje renovirano leta 1826 in leta 1931 na pobudo laške meščanke Ane Mayer, kot to pričata napisa na podstavku.<sup>6</sup>

4. Nasproti že omenjene Herlahove hiše št. 47 stoji kamenito znamenje. Na podstavku je steber z odbitim vrhom. Zgoraj je bil poprej kip trpečega Kristusa (*Ecce homo*). Znamenje je do požara leta 1840 stalo pred stavbo tedanjega trškega magistrata na tedanjem Svinjskem trgu (pri sedANJI lekarni na vogalu). Od leta 1849 pa stoji na sedanjem mestu. Leta 1931 je bilo tudi to znamenje na pobudo Ane Mayer renovirano, leta 1949 pa se je vanj zaletel tovorni avtomobil in podrl kip, da je steber ostal prazen. Kip je sedaj v laški muzejski zbirki.<sup>7</sup>

5. Spomenik vsem padlim v Narodnoosvobodilni borbi iz Laškega in okolice Spomenik je iz pohorskega granita (tonalita) in stoji v parku pred Kulturnim domom. Postavila ga je Osnovna organizacija Zveze borcev Laško po načrtih univerzitetnega profesorja arhitekture Jožeta Plečnika in univerzitetne diplomirane inženirke arhitekture Marjetice Pirkmajer. Odkrili so ga 29. IV. 1951. Pred spomenikom je pokopanih 19 talcev, ki so bili ustreljeni v Laškem 11. II. 1944 in 28. II. 1945 in so bili prvotno pokopani na kraju ustrelitve na pobočju gradu oz. za pokopališkim zidom. Imena pokopanih talcev so vklesana na vznožju spomenika; imena ostalih 45 žrtev iz Laškega so vklesana na stebru, imena 17 žrtev iz Marija Gradca, štirih iz Rifengozda, štirih iz Debra in 12 iz Kuretnega pa so bila pozneje vklesana na kvader na vrhu stebra. Verze, ki so vklesani na vznožju, je napisal pesnik dr. Alojz Gradnik. Slika spomenika z verzi in podatki o talcih in vseh drugih žrtvah je v knjigi »Iz trpljenja in krvi. Laško-Rečica za svobodo«. 1958, na str. 156, 158, 165-205.

6. Spomenik talcem pred nekdanjim zdravstvenim domom, sedanjó knjižnico Spomenik je posvečen spominu devetih talcev, ki so bili ustreljeni 11. XII. 1944 na pobočju gradu za stavbo Hermannovega dvorca, poznejšega zdravstvenega doma oz. sedanje knjižnice. Ustrelitev je bila okupatorjeva represalija za laškega nacističnega župana in Ortsgruppenführerja Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund), domačina dr. Lea Hermanna, ustreljenega 28. X. 1944 v dvorcu, ki je bil sicer njegova last. Ustrelitev talcev je bila simbolično izvršena na njegovem zemljišču. Spomenik je postavilo osebje Zdravstvenega doma Laško po lastnem načrtu iz marmornega peska in so ga odkrili 17. X. 1954.

Stavba nekdanjega Hermannovega dvorca, imenovana tudi »štók«, je med najstarejšimi stavbami v mestu. Dvor je nemara posedoval že Hanns Meusenreiter, kancler grofa Hermana II. Celjskega in ustanovitelj laškega špitala. Leta 1506 ga

6 Orožen, 1881, 94.

7 Literatura: Orožen, 1881, 10-11, ostalo M. Rybář.

je kupil trški sodnik Žiga Weichselberger, nekdanji oskrbnik in poznejši zastavni imetnik laške gosposčine. Weichselberger je ustanovil tudi gosposčino z nekaj podložniki, predvsem v Rečici. Ta je imela sedež v tem dvorcu, se po njem imenovala in je obstajala do zemljiške odveze leta 1848. Za Weichselbergerjem je imelo dvorec še precej lastnikov, med drugimi leta 1776 že omenjeni duhovnik Janez Krstnik Ulčer. Leta 1910 ga je kupil laški veletrgovec in industrialec Karl Hermann za svojo ženo Hedvigo, nato je postal lastnik sin dr. Leo Hermann. Po njem je dvorec prešel 1945 v last Splošnega ljudskega premoženja. Jedro stavbe po vsem videzu izvira iz začetka 16. stoletja. Zdi se, da je Žiga Weichselberger stari dvorec podrl in na njegovem mestu sezidal novega, ki pa je pozneje tudi doživel številne prezidave.<sup>8</sup>

7. Spominska plošča na nekdanjem gasilskem domu je posvečena trem gasilcem, žrtvam druge svetovne vojne. Ploščo je vzdalo laško Gasilsko društvo in so jo odkrili ob odprtju novega, zdaj že nekdanjega gasilskega doma leta 1947. Stari pritlični gasilski dom, ki je stal na tem mestu, je bil pri bombardiranju porušen in je članstvo v letih 1945/1947 z udarniškim delom postavilo večji enonadstropni dom. Gasilsko društvo je najstarejše v Sloveniji in drugo najstarejše v prejšnji državi. Plošča je bila po opustitvi starega in zgraditvi novega doma v Debru, prenesena na novo mesto.

8. Spominska plošča na upravni stavbi Pivovarne Laško je posvečena članom pivovarniškega kolektiva, ki so preminili kot žrtve druge svetovne vojne. Ploščo, ki jo je dal postaviti kolektiv Pivovarne po načrtih kamnoseškega podjetja v Celju, so odkrili 2. IX. 1950, ko je prevzel kolektiv upravo podjetja v svoje roke in je pri tem dal vzdati tudi na nasprotni strani vrat spominsko ploščo v spomin na ta dogodek. Upravna stavba, v katero sta vzdani obe plošči, je bila zgrajena v letih 1932/1934, pivovarna pa je začela obratovati leta 1938.<sup>9</sup>

9. Spominska plošča na sedanjem Kulturnem domu, nekdanjem Sokolskem domu oz. domu TVD Partizan je posvečena 28 članom Telovadnega društva Sokol, ki so padli v narodnoosvobodilnem boju. Ploščo je postavilo TVD Partizan ob 40-letnici Komunistične partije Jugoslavije in Saveza Komunistične omladine Jugoslavije ter ob 40-letnici ustanovitve Telovadnega društva Sokol v Laškem. Ploščo so odkrili 24. V. 1959. Telovadni dom, na katerem je plošča, je bil najprej Sokolski dom. Z gradnjo so začeli 22. VIII. 1932 in je bil zgrajen večinoma s prostovoljnim delom članov. Odprli so ga 3. IX. 1933.<sup>10</sup>

8 Literatura: Iz trpljenja in krvi, 1958, 155-156; Orožen, 1881, 232-284, Stopar, 1982, 601-602.

9 Iz trpljenja in krvi, 1958, 244, 247.

10 Literatura: Celjski tednik, 29. V. 1959, Jutro, 1. 4. in 5. IX 1935.

Podatki za spomenike od 5. do 9. so povzeti po zbirki, ki jo ima Osnovna organizacija Zveze borcev Laško.

## VII. Podružnica Karmelske Marije v Marija Gradcu

Cerkev je dolga 19,10 m, široka 6 m, visoka 8,12 m, oddaljenost od farne cerkve 1 km, z nadmorsko višino 243 m in tremi oltarji.

Ime Marija Gradec vzbuja domnevo, da gre za lokacijo s staro historično kontinuiteto, česar pa dosedanje arheološko sondiranje ni potrdilo. Cerkev je dal sezidati, poslikati in posvetiti laški tržan in cerkveni ključar Matija Stich. Cerkev je zidana v gotškem slogu na majhni vzpetini nad zavojem Savinje ob izlivu potoka Lahomščice v Savinjo. Z zidavo so začeli 24. VIII. 1505, po drugem viru pa je bila sezidana v letih 1503 do 1506. Cerkev je bila poslikana v letu 1526, posvečena pa je bila 8. VII. 1526. Tako se je glasil napis v cerkvi. Cerkev je bila s svojim obzidjem obrambni tabor proti sovražnikom, predvsem proti Turkom. Okrog nje je bilo do leta 1828 pokopališče. Tedaj so ga morali opustiti in je odtlej skupno farno pokopališče v Laškem. Cerkev ima enotno zasnovo brez delitve na prezbiterij in prostor za vernike. Zvonik in prostor pod njim ter zakristijo so pozneje k cerkvi prizidali, kdaj, natančno ni znano, gotovo pa v XVII. stoletju. Cerkev je rebrasto obokana in počivajo rebra v apsidi na štirih tanjših stebrih, v ladji pa na štirih debelejših stebrih in na štirih konzolah. Nekatera rebra so samo naslikana. Notranjost cerkve so renovirali v letih 1796 in 1860, kar dokazujejo letnice, napisane na steni.

Glavni oltar iz XVII. stoletja sta leta 1768 predelala Anton Ivšek in F. Gallo. V sredini je kip Karmelske Marije z detetom, ob strani pa sta kipa Marijinih staršev, sv. Joahima in sv. Ane. Zgoraj predstavljajo manjši kipi Marijino kronanje s sveto Trojico; ta skupina je verjetno prenesena s stranskega oltarja na severni steni, ker poroča Gajšnik, da je imel oltar tako skupino v zgornji etaži. Ta stranski oltar je iz leta 1693, letnica je ob vznožju še sedaj vidna. V Gajšnikovem času je imel drugačne kipe (bil je namreč tudi Marijin). Sedaj je posvečen Kristusovemu trpljenju in ima poleg kipa trpečega Kristusa še različne predmete, s katerim so mu povzročali trpljenje. Sedanjo obliko je dobil verjetno leta 1773, ker je to letnico nosil kronogram na enakem sosednjem oltarju. Ta oltar je bil renoviran leta 1897.

Na južni strani je oltar sv. Janeza Krstnika. Nastal je prav gotovo leta 1693 kot enak sosednji oltar in je od tedaj ostal skoraj nespremenjen. V sredini je kip sv. Janeza, ki krščuje Kristusa, ob straneh pa sta kipa sv. Ane in sv. Elizabete. V

zgornji so pa manjši kipi, v sredini sv. Luka, desno od njega sv. Mateja, levo pa sv. Marka. Na vrhu pa je majhen kip sv. Barbare. Tega kipa Gajšnik še ne nava-ja, drugače pa je oltar prav takšen kakor tedaj. Kronogram z letnico 1773, ki ga navaja Orožen, se torej lahko nanaša le na renoviranje. Tudi prižnica s kipom sv. Mihaela je prav takšna kakor v Gajšnikovem času. Arhitekturo in poslikavo torej skladno dopolnjuje cerkvena oprema.

Posebno znamenita je postala ta cerkev v poletju leta 1927, ko so v njej pod beležem odkrili freske, ki jih je dal naslikati že omenjeni Matija Stich. Dela pri tem odkritju je opravil podobar Miloš Hohnjec iz Celja. Profesor Stele imenuje odkri-tje teh fresk dogodek prve vrste za domačo umetnostno zgodovino (Stele, ZUZ VII., 77). Za te freske je namreč značilno, da so slikane ravno v času, ko se je po-leg gotskega sloga v slikarstvu pri nas začel uveljavljati že renesančni slog. Zato imajo freske tako gotske kakor renesančne prvine, vendar prevladuje renesansa in jih zato profesor Stele glede na tedaj znani material imenuje najpomembnejši renesančni spomenik v Sloveniji (Stele, 1926-27, 64). Leta 1965-68 so odkrili še več fresk. V osrednjih poljih oboka sta naslikana Bog Oče in sv. Ana Samotretja, okoli njiju angeli z orodji trpljenja in svetnice. Na severni steni so prizori Mariji-na smrt, Vnebovzetje, Marijino kronanje in Evharistični Kristus ter ostanki slike Marije zavetnice s plaščem, na južni Pohod kraljev ter Križanje in Snemanje s križa. V oltarnem delu so v okenskih ostenjih naslikani Kristusovi predniki, na sklepnihih stranicah pa živahni figuralni in dekorativni motivi v tehniki grisaille, mdr. Adam in Eva ter Luxuria; z naslonitvijo na knjižne ilustracije italijanske renesanse so te slike v slovensko okolje vnesle popolnoma nov svet.

Streha marijagraške cerkve je bila leta 1945 precej poškodovana, saj je na žele-zniški progi pod njo eksplodiral vlak s strelivom. Odtlej je bila po obnovi severna stran strehe prekrita z bobrovcem, južna pa s staro kritino. Tako so se leta 1961 odločili, da kritino poenotijo. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev so za novo kritino izbrali opečni bobrovec. Prvi ogled fresk je opravil Zavod za spomeniško varstvo iz Celja. Pri ogledu sta sodelovala tudi konservatorja Republiškega zavo-da za spomeniško varstvo iz Ljubljane, Miha Pirnat in Anton Demšar. Ugotovili so, da so freske v zelo slabem stanju. Poleti 1964 so v okviru celjskega zavoda za-čeli s prvimi restavratorskimi deli pod vodstvom restavratorja Viktorja Povšeta. S sondiranjem so ugotovili, da je bila poslikana skoraj vsa cerkvena notranjščina. Do avgusta 1968 je bilo restavriranje fresk v notranjosti cerkve končano. Stoparjevo delo prikazuje in obravnava restavrirane freske. Junija 1968 je restavrator Tone Podkrižnik prevzel restavriranje dveh stranskih zlatih oltarjev, datiranih v sredo 17. stoletja. Dne 26. 8. 1968 je bilo izdano dovoljenje Pokrajinskemu muzeju Celje za izkopavanje in raziskovanje srednjeveškega grobišča pri cerkvi, ki ga je

vodil kustos Alojzij Bolta. V letu 1969 so opravljali nadaljnja obnovitvena dela, rekonstrukcijo kamnitega ostenja ter obnovo oken. Leta 1981 so zamenjali strešne kritine pultne strešice nad zahodnim portalom, vogalnih strešic na zvoniku in delu strehe ob stiku ladje z zvonikom. Med aprilom in junijem 1990 so obnovili še fasado.

Ob gričku so postavljene štiri kapelice. Najvišja, na jugozahodni strani, je bila nekdaj posvečena zadnji večerji (zdaj Srcu Jezusovemu), severna kapelica nad stopnicami je posvečena Kristusovemu trpljenju (križevemu potu), na jugovzhodni strani je kapelica sv. Petra, prav spodaj ob cesti pa nekoliko večja Marijina kapela. Pred to kapelo je nekdaj stalo kamnito votivno znamenje z Marijinim kipom, ki stoji zdaj na Aškerčevem trgu v Laškem.

V baročni dobi so tudi v Laškem prirejali v postnem času pasijonsko igro oz. postno procesijo, ki je šla iz trga v Marija Gradec, kjer so prikazovali križanje. Skoraj brez dvoma je, da so kakor v vseh drugih krajih pri teh igrah tudi v Laškem igrali v slovenskem jeziku in je to torej prvi primer slovenske gledališke igre in sploh gledališča v Laškem. Podobno igro oz. procesijo so imeli tudi v nekdanjem laškemu gospostvu podložni Loki pri Zidanem Mostu. Jožefinske reforme so vse te procesije odpravile, vendar še zdaj spominja nanje več pasijonskih motivov pri kapelicah in v cerkvi sami (stranski oltar).<sup>11</sup>

### VIII. Podružnica sv. Krištofa na Gramnu

Cerkev je 13 m dolga, 5,02 m široka, 8,06 m visoka, od farne cerkve je oddaljena 2 km, nadmorska višina 324 m, ima dva oltarja.

Na tem kraju je baje že »od pradavnih časov« stala cerkev. Gajšnik pripoveduje, da so v njegovem času stali samo zidovi brez strehe in da so bile že te ruševine vse poraščene s trnjem in grmovjem, domneva pa, da so tukaj nekdaj maševali. Nadalje pripoveduje, da ljudstvu o nastanku te cerkve ni bilo nič znanega. Vendar je tedaj vsak otrok vedel, da je ta cerkev bila posvečena sv. Krištofu. Pobudo za ponovno zidavo cerkve je dal lastnik poleg ruševin ležečega vinograda, laški tržan in trški svetnik Tomaž Perger, ki je sam daroval prvi prispevek v denarju. Ko so tudi drugi dobrotniki nabrali dovolj sredstev, so 26. VI. 1738 začeli na temeljih prejšnje cerkve zidati sedanjo in so se skoraj popolnoma ravnali po prejšnjem

11 Literatura: Gajšnik, 70-73; Kotnik, 1953/54, 392; Orožen, 1881, 91-97; Stele, 1927, 176-177; Stele, 1926/1927, 64-65; Stopar, 1992, 413; Šematizem, 1937, 72; Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, dopis Knjižnici Laško z dne 16. 10. 2006 (Urška Kerbavec); Zgodovina slovenskega slovstva, 1956, 189.



tlorisu. Gajšnik piše, da se mu skoraj ne zdi primerno, da bi omenil smešno govorico, ki je bila razširjena med ljudmi o nekdanji cerkvi. Po tej govorici naj bi to sploh nikdar ne bila gotova cerkev, ampak samo nedokončana gradnja, ker naj bi bili delavci pri zidavi zagrešili hudo pregreho in se jim je ponoči vse sproti podrla, kar so podnevi zgradili. To mnenje je bilo pri ljudeh tako ukoreninjeno, piše Gajšnik, da so skušali nekateri tudi njega prepričati, da se bo pri tej gradnji prav tako zgodilo; komaj so dočakali drugega dne, da so ob zori ugledali, da zgradba stoji in so z veseljem ugotovili, da je bila ta govorica brez podlage.

V dobrem letu je bila cerkev toliko pozidana, da jo je 21. IX. 1739 blagoslovil celjski arhidiakon J. M. Bartholotti. Navzoč je bil tudi Gajšnik in je v Topografiji ta dogodek opisal. Dela so bila končana do 29. XI. 1743, ko je bila cerkev tudi obokana in tlakovana. Zakristijo so prizidali pozneje. Leta 1889 so cerkev renovirali. Ob bombardiranju v zadnji svetovni vojni je bila cerkev precej poškodovana in so jo nato leta 1946 popravili.

Glavni oltar v cerkvi je že tretji, odkar cerkev stoji. Prvega popisuje Gajšnik, vendar pripominja, da je bil že takrat nadomeščen z drugim, ki je imel veliko sliko sv. Krištofa. Ta slika visi zdaj za glavnim oltarjem. Sedanji glavni oltar ima velike kipe sv. Krištofa, sv. Mateja in sv. Janeza Evangelista. Ta oltar je leta 1873 postavil in pozlatil podobar in zlatar Andrej Cesar iz Mozirja, tako se glasi napis za kipom sv. Janeza. Stranski oltar Vseh svetnikov ima v sredini podobo svetnikov s sv. Trojico, ob strani pa manjša kipa sv. Lucije in sv. Apolonija. Cerkev ima po vojni samo en zvon. Zunaj cerkve je sončna ura.<sup>12</sup>

To cerkev so na glavno pobudo Janeza Habeta s Strmce obnavljali le s prostovoljnim delom in prispevki krajanov v letu 1986.

## **IX. Podružnica sv. Mihaela**

Cerkev meri v dolžino 27 m, je visoka 10 m, oddaljena od farne cerkve 3 km, nadmorska višina je 445 m. Cerkev je romarska in ima dva stolpa ter pet oltarjev.

Cerkev je začel zidati 8. V. 1637 na svojem zemljišču posestnik Jurij Jarh, zidavo pa je dovolil laški župnik in arhidiakon Mihael Volič. Ko je leta 1639 Jurij Jarh umrl, sta delo nadaljevala njegov brat Jakob in laški tržan Mihael Penič s pomočjo milodarov vernikov od blizu in daleč. Tako poroča latinski napis iz leta 1648

---

<sup>12</sup> Literatura: Gajšnik, 81-84, 114-115; Orožen, 1881, 98-100, Šematizem, 1937, 72.



na notranji severni strani cerkve. Kdaj je bila cerkev dograjena in posvečena, ni znano. Obletnico so praznovali na nedeljo pred sv. Martinom. Najbrž pa je bilo to leta 1642, ko je bil posvečen glavni oltar. Cerkev so renovirali leta 1884. Leta 1987 so prekrili zvonike z bakreno pločevino. V letih 1988 do 1989 so obnavljali zunanjščino. Lesene vratnice vhodnega portala je restavriral Tone Podkrižnik, najbrž sočasno z obnovo zunanjščine.

Glavni oltar iz leta 1642 ima v sredini kip sv. Mihaela, ob njem so še štirje kipi angelov, ob straneh sta angel varuh in sv. Rafael. V zgornji etaži je kip Boga Očeta s številnimi manjšimi angeli. Ta oltar je verjetno takšen, kakor je bil ob nastanku cerkve, ker ga Gajšnik opisuje prav takega, le da je imel tedaj ob tabernaklju in na njem namesto dosedanjega Marijinega kipa doprsne kipe petih svetnikov z relikvijami, ki so zdaj na stranskih oltarjih, eden pa v zakristiji.

V ladji sta v kotih stranska oltarja, Marijin in oltar sv. Jurija. Oba so postavili leta 1641. Marijin oltar ima poleg Marijinega kipa ob strani še kipa sv. Filipa in Jakoba, v zgornji etaži pa še relief Marijinega oznanjenja s tremi kipi, za katere še Gajšnik zatrjuje, da ne more ugotoviti, katere svetnice predstavljajo. Oltar sv. Jurija ima poleg kipa tega svetnika še kipa sv. Roka in sv. Boštjana, v zgornji etaži pa je relief Kristusa na Oljski gori s spečimi apostoli, ob strani manjša kipa sv. Mavricija in sv. Ahacija, nad reliefom pa kip sv. Florijana.

Niže v ladji je na južni strani oltar z veliko sliko sv. Jošta. Kdaj so oltar postavili, ni znano. Gajšnik pa poroča, da je tedaj stal pod južnim stolpom, kjer je sedaj zakristija. Zakristija je bila prej pod severnim stolpom. Oltarna slika je zdaj pokrita z velikim križem in ima ob strani manjša kipa sv. Lucije in sv. Janeza Nepomuka, zgoraj pa doprsna kipa sv. Relata in sv. Lucijana.

Na severni strani v ladji stoji oltar sv. Egidija, ki je bil nekdaj glavni oltar cerkve sv. Egidija v Zidanem Mostu; cerkev je stala v bližini sedanje železniške postaje in je bila ob jožefinskih reformah leta 1808 po vladnem odloku opuščena. Tedaj so njen glavni oltar prenesli na Šmihel. Sedaj ima oltar v sredini kip sv. Egidija, ob straneh pa kipa sv. Ignacija in sv. Valentina. Zgoraj je kip Boga Očeta in doprsna kipa sv. Mucijana in sv. Nanausta. Na tem mestu je v Gajšnikovem času stal oltar s podobo sv. Filipa in Jakoba, od katerega sta pa zdaj ohranjena menda samo stranska kipa sv. Lucije in sv. Valentina, ki sta zdaj na nazadnje omenjenih stranskih oltarjih. Pod obokom kora je visela v Gajšnikovem času kost - lopatica, za katero Gajšnik piše, da so jo našli ob kopanju temeljev za cerkev in so menili, da je človeška. V prezbiteriju se pod beležem vidijo freske.

Veliki zvon je iz leta 1649, manjši pa iz leta 1933, tehta 65 kg, uglašen je na G in ga je vlila dunajska tvrdka Böhler v svoji livarni v Kapfenbergu. Ostale zvonove je oblast odvezela med prvo in drugo svetovno vojno. Glavna vrata so izrezljana in nosijo glave angelov in hudičev. Na zunanji strani je sončna ura. Cerkev je imela po svojem nastanku približno 150 let svojega duhovnika, tako imenovanega šmihelskega beneficiata, ki je stanoval v Laškem, v Šmihel pa je prihajal pogosteje maševat.

Po pobočju šmihelskega hriba od vznožja do vrha je dal v letih 1642 do 1648 postaviti laški župnik in naslovni škof Janez Zlatoust Cobelli de Belmonte sedem kapelic s postajami križevega pota. Zadnje štiri kapelice stoje še zdaj in jih je popisal laški rojak dr. Avguštin Stegenšek. Na vzhodnem pobočju hriba ob stari poti za Šmihel, ob kateri je bil postavljen križev pot, stoji na pol pota proti cerkvi kamenito renesančno svetilno znamenje (Lichtsäule), ki je nekdanje svetilo romarjem. Podoben svetilni steber stoji za Humom v Ojstrem in je nekdanje svetilo romarjem, ki so šli ponoči v Svetino.<sup>13</sup>

## **X. Podružnica sv. Katarine v Kuretnem**

Cerkev meri v dolžino 17 m, v širino 5,06 m, v višino 6,05 m, od farne cerkve je oddaljena 4 km, nadmorska višina je 410 m, ima tri oltarje.

O zidanju cerkve ni neposrednih podatkov. Gajšnik navaja samo bulo (listino), ki jo je izdalo deset kardinalov (in ne papež Aleksander VI., kakor trdi Orožen) v Rimu 9. IV. 1500 in s katero podeljujejo obiskovalcem cerkve sv. Katarine razne odpustke. Iz listine je razvidno, da so cerkev tedaj še zidali, ni pa še bila posvečena. Zato sklepa Gajšnik, da so cerkev začeli zidati leta 1498; na kratko lahko postavimo nastanek cerkve v čas okrog leta 1500, kakor navaja tudi šematizem. Obletnico posvetitve je cerkev praznovala vsako leto na nedeljo pred sv. Mihaelom.

Cerkveni zvonik na severni strani je dal sezidati laški župnik in arhidiakon Boltežar Tavčar leta 1617 in je o tem ohranjen latinski napis, vzdan na stolpu. Pod stolpom je bila prvotno zakristija, dokler niso leta 1843 prizidali na južni strani sedanjo zakristijo. Notranjost cerkve je morala biti pozneje obokana, ker ni v notranjosti nikakih znamenj gotskega sloga. Stranska vrata imajo na portalu letnico 152 (zadnja številka je zabrisana).

<sup>13</sup> Literatura: Gajšnik, 41, 45, 76-81; Orožen, 1881, 90, 100-107, 420; Stegenšek, 1912, 55; Šematizem, 1937, 72.

Glavni oltar je menda že tretji po vrsti, kar cerkev stoji. Prvotni oltar je po Gajšnikovi domnevi sedanji stranski oltar sv. Marka. Drugi oltar, ki je stal v Gajšnikovi dobi, ni več ohranjen, ker je sedanji oltar drugačen od njega. Sedanji oltar, za katerega letnica nastanka ni znana, ima kipe samih svetnic. V sredini sv. Katarine, ob njej pa sv. Marjete, sv. Apolonije, sv. Barbare in sv. Lucije, zgoraj pa so še trije manjši kipi svetnic, ena od njih je sv. Elizabeta. Nasproti prižnice je oltar sv. Doroteje s kipom te svetnice in zgoraj sv. Neže. Oltar ima letnico 1662, vendar je moral biti pozneje preurejen, ker navaja Gajšnik namesto kipa sv. Neže drug kip.

Stranski oltar sv. Marka ob severni steni med korom ima v predeli sliko rojstva Jezusovega oz. poklona svetih Treh kraljev. Za to sliko pravi profesor Stele, da je tipičen primer novega domačega slikarskega sloga, ki je nastal pri nas v Hrenovem času in se je vzdržal skoraj do konca XVII. stoletja, sloga, ki je rasel na temelju stare gotske tradicije in pod vplivom italijanskih elementov. Veliko skupino teh slik odlikuje prav izrazit, svež, učinkovit kolorit, ki se nam zdi v daljših posledicah nadaljevanje severnorenesančnega koloritizma, tako imenovane donavske šole, obogatene z nekaterimi, mogoče zaradi bližine Italije samostojno opazovanimi kolorističnimi efekti italijanske renesanse (Stele, 1924, 46-47). V sredini oltarja je podoba sv. Marka, nad njo pa slika sv. Aleša in sv. Vida. Nad sliko sv. Marka je bil napis, ki se je nanašal na sv. Katarino, zato Gajšnik domneva, da je bil to najprej glavni oltar in da je bila šele pozneje vanj postavljena podoba sv. Marka. Oltar so renovirali leta 1897. Edini zvon je počen in tako neuporaben.

Okrog cerkve je bilo do leta 1826 pokopališče. Ob poti od Šmihela v Kuretno stoji kamenito znamenje s križem in letnico 1506; Orožen piše, da je to spomin na lakoto, ki je tedaj vladala. V tem okolišu so naleteli na površju zemlje na premog, ker je v osrčju hriba rudnik.<sup>14</sup>

## XI. Podružnica sv. Mohorja in Fortunata

Cerkev meri v dolžino 23 m, v širino 6 m, v višino 10 m, oddaljenost od farne cerkve je 8 km, nadmorska višina je 784 m, oltarji so trije.

<sup>14</sup> Literatura: Gajšnik, 100-104; Orožen, 1881, 107-109; Stele, 1924, 46-47, Šematizem, 1937, 72. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, dopis Knjižnici Laško z dne 16. 10. 2006 (Urška Kerbavec).

Cerkev je najstarejša in najvišje ležeča laška podružnica. Orožen navaja, da že neka listina iz leta 1421 govori o »Šmohorju nad Laškim« in zato sklepa, da je že tedaj stala na tem kraju cerkev, ki je dala okolišu ime. Na prezbiteriju cerkve pa je napis, ki pravi, da je bil 11. V. 1493 položen temeljni kamen za ta prezbiterij. Orožen šteje to samo kot prezidavo že obstoječe cerkve, medtem ko šematizem navaja to letnico kot nastanek cerkve. Obletnico posvetitve je cerkev praznovala vsako leto 4. VI. Na absidi sta zapisani letnici 1493 in 1729; zadnja naj bi označevala renoviranje in povišanje cerkve. Ker v cerkvi ni gotovih rebrastih obokov, sklepa Orožen, da so jo obokali šele leta 1729.

Glavni oltar sv. Mohorja in Fortunata je iz leta 1669, tako se glasi latinski zapis na oltarju. Za stranska oltarja sv. Ahaca in sv. Urha ni podatkov. Gajšnik navaja na tem mestu dva druga oltarja. Prižnica ima latinski napis z letnico 1682. Po drugi svetovni vojni je ostal v cerkvi le en zvon. Pri cerkvi stoji zelo stara lipa. V letu 2006 so popravili ostrešje in naredili novo fasado.<sup>15</sup>

## **XII. Cerkvica sv. Luka v Tremerjih**

Cerkvica meri v dolžino 15,32 m, v širino 3,07 m, v višino 5,54 m, oddaljenost od farne cerkve 6 km, oltar je le eden.

Leta 1825 so Tremerčani sezidali kapelico z zvonikom. Ker je bila za opravljanje bogoslužja premajhna, so večkrat brezuspešno prosili škofjski ordinariat, da bi se v kapelici lahko maševalo. Šele ko so Tremerčani kapelico povečali, na stavbi se vidi, da je sestavljena iz dveh delov, in ji tedaj najbrž prizidali tudi zakristijo, je tako povečana cerkvica dobila potrebno dovoljenje in jo je 1. XII. 1876 blagoslovil laški nadžupnik in dekan Anton Žuža.

Cerkvica ima samo en oltar. Oltarni nastavek s tabernakljem vred je izrezljan iz lesa (s stebrički). Ob tabernaklju sta kipa dveh angelov, ob robu oltarja pa kipa na eni strani sv. Petra, na drugi sv. Pavla. Zadaj na zidu je naslikan cerkveni patron sv. Luka s peresom in evangeljsko knjigo v roki, ob straneh ima dva angela, ki držita v rokah njegove simbole: Marijino podobo in evangeljsko knjigo z volom. To je bila edina laška podružnica, ki zaradi svoje majhnosti ni imela ne prižnice in ne orgel. Pevski kor je lesen in ima stopnice od zunaj. Edini zvon tehta 51,5 kg in si ga je cerkvica oskrbela 5. IX. 1897. Drugi zvon so odvzeli v prvi svetovni vojni. Po novi razmejitvi tremerška podružnica ne spada več v laško nadžupnijo,

---

<sup>15</sup> Literatura: Gajšnik, 104-107; Orožen, 1881, 110-113, Šematizem, 1937, 72. Osebni sporočili J. Mačku g. nadžupnika Jožeta Horvata in Petra Hrastelja st.

temveč pod faro sv. Cecilije v Celju, ki jo oskrbujejo kapucini. Tremerje kot kraj pa je že od leta 1945 priključen Celju.<sup>16</sup>

### XIII. Podružnica sv. Antona Puščavnika v Zgornji Rečici

Ta cerkev je po Letopisu Cerkve na Slovenskem iz leta 2000 laška podružnica, čeprav nekako gravitira k fari Sv. Jedert. Neodvisno od tega jo moramo omeniti, ker je edina moderna cerkev v okolišu. Cerkev je sezidana po načrtih tedanjega Plečnikovega asistenta, univerzitetnega diplomiranega inženirja arhitekture, Janeza Valentinčiča, in jo je 20. V. 1939 blagoslovil lavantinski škof dr. Ivan Jožef Tomažič. Pred cerkvijo je spomenik padlim borcem v narodnoosvobodilnem boju s kipom partizana. Odkrili so ga 4. XI. 1945. Izdelal ga je kamnosek Anton Šumečnik iz Celja.<sup>17</sup>

### Okrajšave in literatura

Celjski tednik, 1959 = Celjski tednik, 29. V. 1959.

Gajšnik, 1740 = *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia a. R. D.. Joanne Baptista Gayschneg.....fideliter contexta*. Str. 1-14, 22-36, 41, 45, 70-73, 75-84, 100-107, 114-116,<sup>18</sup>

Gorišek, Dunja: Laško - naselbinski spomenik. Laški zbornik 2002, Izdala Knjižnica Laško, 2002, 263-274.

Grazer Tagespost, 1932 = Grazer Tagespost, 5. in 6. II., 31. III. 1932.

Gregorič-Stele, 1951 = Gregorič-Stele: Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430. Zbornik za umetnostno zgodovino, 1955, 20-21, 32

Horvat, 1931 = Ivo Horvat: Slučaj otrovanja s otrovnim rujem (*Rhus toxicodendron* L.) (s pet sliko u tekstu). Iz Botanič kog in stituta univerz iteta u Zagrebu. »Vjesnik ljekarnika« 1931, 12, 510-516.

Iz trpljenja in krvi = Iz trpljenja in krvi. Laško-Rečica za svobodo«. 1958, 22, 156, 158, 165-205.

Jutro, 1935 = Jutro, 1. 4. in 5. IX. 1933.

16 Literatura: Orožen, 1881, 113-114; Šematizem, 1937, 72.

17 Janko Orožen, 1948, 261.

18 To obširno delo je napisal in opremil s številnimi risbami Janez Krstnik Gajšnik, ki je kot duhovnik (nazadnje kot vikar) služboval v Laškem v letih 1704-1744. Umril pa je kot župnik v Loki pri Zidanem Mostu leta 1766. O njem piše Orožen, 1881, 452. V razpravi je to delo velikokrat omenjeno samo z avtorjevim imenom. Kjer je navedena Gajšnikova doba, je mišljen čas do leta 1744, ko je Gajšnik odšel iz Laškega in je zaključil ta del svoje Topografije. Rokopis je last Nadžupnijskega urada Laško, hrani pa ga Škofijski arhiv v Mariboru. Prepis ima Zavod za varstvo kulturne dediščine v Ljubljani, reprodukcije nekaterih risb pa so v Muzejski zbirki v Laškem.

- Kotnik, 1953/1954 = Fran Kotnik: O pasijonski igri iz Loke pri Zidanem Mostu. Gledališki list Mestnega gledališča v Celju, VIII., 1953/1954, 392.
- Moravec, 1949 = Dušan Moravec: Shakespeare pri Slovencih. Slavistična revija, II. 1949, 64-66.
- Orožen, 1881 = Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant. Band IV/2: Das Dekanat Tüffer, Marburg, 1881, 3-4, 10-11, 33, 35-43, 83-84, 86-87, 90-123, 141-147, 154, 174-177, 216-228, 232-284, 420.<sup>19</sup>
- Orožen Janko, 1948 = Janko Orožen: Celje z zaledjem. Celje, 1948, 261 (s sliko spomenika).
- Kidrič, 1923 = France Kidrič: Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja. Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede, I., 1923, 198-200, 229, 231.
- Pirchegger, 1962 = Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München, 1962, 245-247.
- Pirkovič, 1959 = Ivo Pirkovič: Učitelji-koledniki pred 350 leti. Naši razgledi, VIII, 12 (179) z dne 27. VI. 1959.
- Rustja, 1932 = Ing. Ivo Rustja: Redka strupena rastlina. Življenje in svet, XII. 3, 57, z dne 17. VII. 1932.
- SBL = Slovenski biografski leksikon, II., 150-153, 231-233, 373
- Stegenšek, 1912 = Avgustin Stegenšek: Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota. Voditelj v bogoslovnih vedah, 1912, 55.
- Stele, 1923 = France Stele: Varstvo spomenikov. Zbornik za umetnostno zgodovino, 1923, 68-69.
- Stele, 1924 = France Stele: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Ljubljana, 1924, 17-19, 21, 39-40, 46-48.
- Stele, 1926-27 = France Stele: Iz delatnosti Spomeniškega urada u Slovenačkoj - Freske u ladji crkve Marija Gradec kod Laškoga. Starinar, 1926-27. 64-65.
- Stele, 1927 = France Stele: Varstvo spomenikov I. III. do 31. VII. 1927 - Marija Gradec pri Laškem. Zbornik za umetnostno zgodovino, VII. 1927, 176-177.
- Stele, 1953 = France Stele: Zgodovina narodov Jugoslavije. I. Ljubljana, 1953, 735-737.
- Stopar, 1982 = Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. Ljubljana, 1982, 601-602.
- Stopar, 1992 = Ivan Stopar: Marija Gradec. Enciklopedija Slovenije, 6, 1992, 413.
- Šematizem, 1937 = Šematizem lavantinske knezoškofije, Maribor, 1937, 72.
- Zadnikar, 1955 = Marjan Zadnikar: Romanski vzhodni zvoniki na Slovenskem.

<sup>19</sup> Od literature, uporabljene v tej razpravi, je najpomembnejša knjiga laškega rojaka, mariborskega prošta msgr. Ignacija Orožna z naslovom: Das Dekanat Tüffer, ki je izšla v Mariboru leta 1881 kot zvezek IV/2 njegove znane zbirke Das Bisthum und Diözese Lavant. V razpravi je citiran samo njegov priimek in navedene ustrezne strani. Nekatere Orožnove trditve je bilo treba popraviti, na kar je v razpravi posebej opozorjeno.



- Zbornik za umetnostno zgodovino, 1955 (s slikami, tlorisi, zemljevidom in z izčrpno bibliografijo), 55-103.
- Zadnikar, 1959a = Marjan Zadnikar: Problem »laške skupine« v napi poznoromanski arhitekturi. Zbornik za umetnostno zgodovino, 1959 (z zemljevidi, fotografijami in tlorisi), 209-233.
- Zadnikar, 1959b = Marjan Zadnikar: Umetnostno-geografski položaj romanske arhitekture na Slovenskem. Kronika, 1959, zvezek 1, 21-30.
- Zadnikar, 1959c) = Marjan Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem. Ljubljana, 1959, predvsem 182-185 in 286.
- Zadnikar, 2002 = Marjan Zadnikar: Babenberžani in »laška skupina« romanske arhitekture v Sloveniji. Laški zbornik 2002, Laško, 2002, 41-44.
- Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Celju, dopis Knjižnici Laško z dne 16. oktobra 2006 (Urška Kerbavec).
- Zgodovina slovenskega slovstva = Zgodovina slovenskega slovstva, I., Ljubljana 1956, 189 (le reprodukcija freske).



## JOHANN CHRYSOSTOMUS VOGL, FRESKANT DVEH KAPEL V ŽUPNIJSKI CERKVI SV. MARTINA V LAŠKEM

Anica Cevc<sup>1</sup>

Večstoletni rasti starodavno resne arhitekture župnijske cerkve sv. Martina v Laškem je dalo 18. stoletje svoj slikovitejši baročni pečat z dragoceno oltarno opremo in z vsebinsko in oblikovno bogato poslikanima stranskima kapelama ob prezbitteriju. Južna je posvečena sv. Frančišku Ksaverju, severna, Križeva, pa je bila nekoč posvečena Jezusovemu in Marijinemu srcu. Obe je poslikal Johann Chrysostomus Vogl. Njegovo ime sicer ni najbolj zvaneče med na Štajerskem delujočimi baročnimi slikarji, s poslikavama Marijine cerkve v Rušah in dveh kapel v župnijski cerkvi sv. Martina v Laškem ter s slikama sv. Izidorja in sv. Notburge v isti cerkvi pa se je postavil ob stran domačih slikarjev Straussov iz Slovenj Gradca, sodobnika Franca Mihaela (1674–1740) in njegovega sina Janeza Andreja (1721–1783) ter Antona Jožefa Lerhingerja (okoli 1720 – po 1787) iz Rogatca.

Johann Chrysostomus Vogl se je rodil l. 1679 v Steingadnu na Bavarskem (krščen je bil 5. februarja) in umrl 8. decembra l. 1748 v Gradcu. Šolal se je domnevno ok. l. 1693 na gimnaziji v Rušah pri Mariboru,<sup>2</sup> vsaj od l. 1706 je bil član slikarskega ceha v Gradcu in se l. 1716 poročil z vdovo po slikarju M. Jannecku.<sup>3</sup> Leta 1721 je poslikal Mariji posvečeno cerkev v Rušah pri Mariboru<sup>4</sup> po ikonografsko

1 doktorica umetnostne zgodovine, upokojena direktorica Narodne galerije v Ljubljani.

2 THIEME–BECKER, XXIV, 1926: korigira napačno navedbo šolanja v Rušah leta 1677 v leto 1693, kar je ustrezno rojstni letnici 1679; Jože MLINARIČ, Seznam imen iz latinske kronike, *Ruška kronika*, Ruše 1985, str. 161–162; "1677 Vogl Bernardus et Joannes Chrysostomus Vogl, fratres Graecensis (brata iz Gradca, pozneje slikarja)".

3 Josef WASTLER, *Steierisches Künstler Lexikon*, Graz 1883, str. 177; Anica CEVC, *Stari tuji slikarji*, II, Narodna galerija, Ljubljana 1964, str. 37–38; A./nica C/ev/c, Vogl, (Vogler) Johann Chrysostomus, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb 1933, str. 544; B/arbara/ MU/ROVEC/, Vogl [fogl], Johann Chrysostomus, *Enciklopedija Slovenije*, 14, Ljubljana 2000, str. 304–305.

4 Ignacij OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, I: Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jahring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkovitz*, Marburg 1875, str. 364–387; WASTLER 1883, (op. 2), str. 177; France STELE,

premišljenem programu z motivi iz Marijinega in Jezusovega življenja.<sup>5</sup> Malo intelektualno središče ob Dravi s slovečo latinsko gimnazijo je lahko našlo teološko podkovanega učenjaka, ki je sodeloval pri sestavi programa. Oboki velikega in visokega prostora so bogato obloženi z drobno in plitvo štukaturno oblogo, mednjo pa je po obokih ladje, prezbiterija in kapel raztresenih nič manj kot osem-inšestdeset večjih in manjših slikarsko obdelanih ploskev. Večji so obočni medaljoni v osi stavbe, sicer pa se figuralni motivi utaplajo v drobnem dekorativnem okrasju. V Rušah nas prevzame predvsem celota, formalno pa slikarije mojstru ne dajejo najboljše ocene, saj predstavljajo dokaj zastarel koncept zidne poslikave, še močno vezan na izročilo zgodnjih del Voglovega učitelja graškega slikarja Matthiasa Echterja (rojen 1653 v Gradcu, kraj in datum smrti nista znana). Krajinski, predmetni, simbolni in figuralni motivi so v risbi in plastični obliki okorni, pa tudi barvna modelacija številnih medaljonov je enolična in skromna.

Nova so odkritja Barbare Murovec o uporabi grafičnih predlog za ruško poslikavo in misel o mogoči povezavi Vogla in Matthiasa von Görza (Pöllau, ok. l. 1570–1731).<sup>6</sup> Ta je v letih Voglovega uvajanja v graško slikarsko bratovščino skupno z Attemsovimi "dvornimi" slikarjem Frančiškom Karlom Rembom (Radovljica, 1674–Dunaj 1718) sodeloval pri slikarski obogatitvi Attemsove palače v Gradcu in poslikal Marijino cerkev v Zagorju pri Podčetrtku (1708).

Največ Voglovih del je v Gradcu, kjer so njegove najpomembnejše freske v t. i. Welsche Kirche iz let 1725–1726 z interesantnima žanrsko zajetima motivoma iz življenja sv. Frančiška Paolskega, ki ju je slikar umestil v iluzionistično pogobljeno notranjščino in krajino. Enak preskok od konservativnega medaljonskega koncepta v prostorski iluzionizem kot v graški cerkvi pa srečamo tudi v Laškem. Ko je Vogl slikal v Rušah, mu je bilo dvainštirideset let in je že izoblikoval svoj umetniški profil. Zato nas preseneča velik razloček med dokaj zastarelo tamkajšnjo Voglovo rešitvijo in iluzionistično pogumnejšo poslikavo v Laškem. Kapeli v župni cerkvi sv. Martina je Vogl poslikal v letih 1728 (Ksaverijevo) in 1737

---

*Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*. Kulturno zgodovinski poskus, Ljubljana 1924. 2. izdaja, Ljubljana 1966, str. 68; Viktor STESKA, *Slovenska umetnost*, I., Slikarstvo, Prevalje 1927, str. 128; France STELE, *Monumenta artis Slovenicae*, II, Ljubljana 1938, str. 26; Thieme-Becker, XXXIV, 1940, str. 493; Jože CURK, *Ruše*, Ljubljana 1950 (tipkopis diplomske naloge); Mirjam POLJANŠEK, *Baročna ikonografija*, Ljubljana 1958 (tipkopis diplomske naloge); str. 49 sq.; Emilijan CEVC, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, str. 140; Anica CEVC, Slikar Anton Lerchinger, (tipkopis doktorske disertacije), Ljubljana–Beograd 1971, str. 51–52; Marjana LIPOGLAVŠEK, Iluzionistično slikarstvo 18. stoletja na Slovenskem, ZUZ, n. v. 19, Ljubljana 1983, str. 37.

5 POLJANŠEK 1958, (op. 3), str. 49 sq.; CEVC 1971, (op. 3), str. 51–52.

6 Barbara MUROVEC, *Evropski likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji*, Ljubljana 2000 (tipkopis doktorske disertacije), str. 65, sl. 34, 35, 37.

(Križevo kapelo).<sup>7</sup> Iluzionistični koncept je v obeh podoben. Obakrat je slikar sorazmerno tesen prostor kapel višinsko podprl s pilastri in z navideznima kupolama z močno naglašenima laternama ter stene na straneh razširil z akantasto obrobjenimi volutnimi "odprtini".

Izbira vsebine obeh kapel je značilna za čas in za razgledana naročnika. Sv. Frančišek Ksaver je bil "modno" popularen vse od razglasitve za svetnika l. 1622. Tudi pri nas se je njegovo čaščenje po zaslugi jezuitov močno razširilo, zlasti ko je kot čudodelna zaslovela svetnikova podoba v Radmirju, ki jo je l. 1715 naslikal Janez Mihael Rainbalt (Johann Michael Reinwaldt). Božjepotna podoba po tej sliki umirajočega sv. Frančiška Ksaverja je bila predloga številnim podobam po slovenskih cerkvah in samostanih, celo za tabernakeljska vrata v sloviti, svetniku posvečeni reprezentančni kapeli v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani.<sup>8</sup> Sloves "čudodelne" radmirske podobe pa se je s kopijami razširil tudi po Evropi, med drugimi je l. 1730 kopijo slike naročila poljska kraljica Marija Jožefa, l. 1733 so zanj poskrbeli meščani Prage, l. 1738 grof Wallenstein in l. 1749 neapeljska kraljica Marija Amalija.<sup>9</sup> Modnemu kultu svetnika je z zidavo sv. Frančišku Ksaverju posvečene kapele sledil tudi laški župnik Janez Jurij Reiner in kot bivši dijak



Kronogram s podpisom slikarja.

slovite latinske ruške gimnazije naročil poslikavo kapele slikarju Voglu. Slikar se je tu tudi podpisal in s kronogramom freske datiral v leto 1728.<sup>10</sup> Figura v modni noši ob avtorjevem imenu velja za slikarjev avtoportret.

Slovečo radmirsko sliko pa je kot predlogo verjetno uporabil tudi slikar prvotne podobe v oltarju sv. Frančiška, ki ga je l. 1734 izdelal Mihael Pogačnik. Ali je tudi ta podoba delo slikarja

7 Ignacij OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, IV/II, *Das Dekanat Tüffer*, Cilli 1881; WASTLER 1883, (op. 3), str. 177; Avguštin STEGENŠEK, Iz polja baročne ikonografije, ČZN, XV, Maribor 1919, str. 111–113; Jože CURK, *Topografsko gradivo*, IX, *Sakralni spomeniki na območju občine Laško*, Celje 1967, str. 19–21; CEVC 1971, (op. 3), str. 52–53; LIPOGLAVŠEK 1983, (op. 3), str. 37 sq.; MUROVEC 2000, (op. 2), str. 304;

8 Damjan PRELOVŠEK, *Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani*, Ljubljana 1985, str. 13.

9 Avguštin STEGENŠEK, *Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije*, I, *Dekanija Gornjegrajska*, Maribor 1905, str. 35.

10 *Ista nobis taliter Depinxit Ioannes Chrysostomus Vogl*, Marjana LIPOGLAVŠEK 1983, (op. 3), str. 37–38 je kronogram v kapeli sv. Frančiška razbrala 1731.

Vogla, lahko le ugibamo. Sedanja slika je izdelek graškega slikarja Franza Nagerja iz leta 1848.<sup>11</sup>

Prvi vtis sorazmerno ozkega, grlastega, a v višino prepričljivo kipečega prostora kapele dajejo raznovrstni gosto komponirani dekorativni elementi: pilastri in bogato profilirani zidci, vrči s šopki, cvetlični in sadni venci, okrasne kartuše s simboli in napisi<sup>12</sup> ter volutasti okvirji s figuralnimi motivi.

Že slavoločni vhod napove vsebinsko intonacijo kapele. Ostenje vhoda je obloženo z monokromnimi slikanimi kartušami s simbolnimi motivi in napisi. Nad gorečo baklo je napis *Vis omnis inanis* (Vsa moč je zaman), simbol debela s cepičem spremlja napis *Et peregrinum alit* (In hrani popotnika), brizgajoči izvir pojasnjuje *Atsidue manat* (Nepretrgoma izvira), kamelo *Nunquam Satis* (Nikoli dovolj), ali če je bila beseda *Satis* nepravilno spremenjena iz *Sitis*, bi bil pravilni prevod *Nikoli žejna*. Napis *In Somno Vigilo* (V spanju bedim) ilustrira ležeči lev.



*Goreča bakla.*



*Lev.*

<sup>11</sup> CURK 1967, (op. 6), str. 26.

<sup>12</sup> Nekateri napisi so v velikih črkah, v drugih se vsaka beseda začne z veliko začetnico, ponekod veliki U nadomešča V. Simbolni motivi in napisi so bili slabo ohranjeni in v preteklosti različno razbrani. Ob restavriranju v letih 1997/98 so bili očiščeni in smiselno dopolnjeni. Napise je razbral in prevedel mag. Andrej Kropelj, za kar se mu hvaležno zahvaljujem. Pregled napisov po končanem restavriranju sta oskrbela restavrador specialist mag. Aleš Sotler in konservatorska svetovalka kolegica Anka Aškerc, ki mi je ljubeznivo posredovala končne prepise in fotografije, za zadnji pregled obnovljenih napisov in dopolnitev prevodov pa kolegici dr. Ani Lavrič. Vsem se hvaležno zahvaljujem.





*Kamela.*



*Poveličanje sv. Frančiška.*

Vsebinski vrh Frančiškove kapele je njegovo povelikanje v glorijski angelovski, ki obkrožajo Boga Očeta visoko v dnu kupole, na obodu kupole pa so štirje prizori iz svetnikovega življenja: Frančišek kleče moli pred Marijinim oltarjem, z izsesavanjem celi gnojne rane bolniku, sredi množice oživlja mrtvega, s križem odganja nasprotnike. V parterju pa predstavlja glavni motiv sprejem sv. Frančiška pri črnem kralju. "Realistično" pripoved legend o svetnikovem življenju v stranskih motivih dopolnjujejo vsebinsko premišljeni z napisi podprti simboli. V ostenjih obeh oken so štirje emblemi: cvetoča lilija z napisom *Meruit Candore Coronam* (Zmagoslavni venec je zaslužil s sijajem), kit z napisom *Nullas formido procillas* (Ne bojim se nobene nevihte), raca z napisom *Procul a labe* (Daleč od madeža) in pelikan, ki hrani mladiče, z napisom *Patior ut vivant* (Trpim, da živijo). V kupolnih kartušah so angeli in simboli s spremnimi napisi: Pod motivom sonca (lune?) nad pokrajino je napis *Splendet in omnes* (Žari v vseh), gledališki oder razlaga napis *In admirationem* (V občudovanje), ladjo (jadrnico?) na morju *Per casus varios* (Skozi različne pripetljaje). Geslo *D SUPER OMNIA* (Bog nad vsem) ilustrira motiv z žarki in oblaki obkroženega božjega očesa v trikotniku.

V perspektivno razpotečenih in potlačenih figuralno poslikanih obočnih medaljonih se prostor zmerno pogloblja, v glavnem stenskem motivu pa je slikar velikost figur in njihovo agiranje prilagodil "parterju", jih z nošami aktualiziral in jih kompozicijsko povezal.



*Pogled v kupolo severne kapele.*



*Prizor sv. Trojice.*

Naročnik fresk v skoraj desetletje mlajši Križevi kapeli iz leta 1737<sup>13</sup> je bil župnik Adam Ignac Marinc, tudi sam nekoč dijak ruške gimnazije. Presenetljiva je ikonografija te prvotno Jezusovemu in Marijinemu srcu posvečene kapele.

V kupoli kapele je med angeli upodobljena sv. Trojica, pod njo je angel s pozavno, na kateri je pritrjena zastavica z gorečim srcem. Sv. Trojico povezujejo izreki Očeta: QVEM MITTAM? (Koga naj pošljem), Duha: QVIS IBIT NOBIS? (Kdo od nas bo šel?) in Sina: ECCE EGO (Glej, jaz). Angel iz pozavne trobi napis: NUNC PRINCEPS HUI(us) MUNDI EICIET(ur), iois 12,31 (Zdaj bo knez tega sveta izgnan).

Obod kupole posedajo angeli z orodji Kristusovega trpljenja, v laterni kupole pa je med oblaki z angelskimi glavica mi z žarkovjem obdano in s trnjem ovito goreče Jezusovo srce. V štirih stranskih kupolnih motivih so prizori iz Jezusovega in Marijinega življenja: Jezusovo rojstvo, Obrezovanje, Marija pri branju s staršema Joahimom in Ano, sv. Jožefom ter svetima sorodnikoma Elizabeto in Zaharijem; četrti motiv predstavlja Golgota z Marijo pod križem.

13 Slikarjev podpis s kronogramom je uničen s prebojem kapele. Navajajo ga Janez Krstnik GAJŠNIK: *Compendiosa totius archiparochiae Tyberiensis Topographia*, rokopisna kronika str. 5, OROŽEN 1881 (op. 6), str. 39; CURK 1967 (op. 6), str. 20: *Ista artls tVLgIDa per Vngens eXpressIt loes ChrYsostoM-Vs VogL...*



Prizor Golgote.

MIT ARCANOS ÆSTVS (Ogenj razkrije skrivnosti). Ostenje slavloloka krasi pet dekorativnih emblematičnih simbolov: zvon z napisom Fulmina Pellit (Odganja strele), zahajajoče sonce nad krajino razlaga napis OCCVMBENDO RESVRGO (Ko zaidem, zopet vstanem), pod pokrajino z mavrico je napis MEDIIS PAX FVLGET ARMIS (Sredi vojne zasije mir), napis AGITATVS AVGEOR (S pihanjem se povečujem) spremljajo angelske glavice, ki razpihavajo tleča polena in lekarniške omarice s fiolami napis Cunctis Medetur (Ozdravlja vse). Ob štirih simbolih v ostenjih oken, kjer so upodobljeni svečnik z gorečo svečo, ura, raca na vodi in na



Prizor Marijinega srca. (Vse fotografije: ing. Smerke in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje)

Tudi v tej kapeli pripovedne motive dopolnjujejo v kartušah na pilastrih upodobljeni simboli z gesli, izpisanimi v različnih velikostih črk: ob roki z nožem, ki reže granatno jabolko, je napis MOX INTIMA PANDET (Kmalu se razkrije notranjost) /*Stegenšek navaja napis Mors Intima Pendat (Notranja smrt se razširja)*/. Ob naslikani Noetovi barki je napis HAEC EST SOLA SALUS/ (Ta je edina rešitev), ob sidru SED IN HAC SPES NAVFRAGA SISTIT (V tem obstaja upanje na rešitev v brodolomu), vulkan ilustrira napis: EXPRI-

MIT ARCANOS ÆSTVS (Ogenj razkrije skrivnosti). Ostenje slavloloka krasi pet dekorativnih emblematičnih simbolov: zvon z napisom Fulmina Pellit (Odganja strele), zahajajoče sonce nad krajino razlaga napis OCCVMBENDO RESVRGO (Ko zaidem, zopet vstanem), pod pokrajino z mavrico je napis MEDIIS PAX FVLGET ARMIS (Sredi vojne zasije mir), napis AGITATVS AVGEOR (S pihanjem se povečujem) spremljajo angelske glavice, ki razpihavajo tleča polena in lekarniške omarice s fiolami napis Cunctis Medetur (Ozdravlja vse). Ob štirih simbolih v ostenjih oken, kjer so upodobljeni svečnik z gorečo svečo, ura, raca na vodi in na eni nogi stoječa čaplja, sta se ohranila le napisa ob sveči Ardet et illuminat (Žari in sveti) in ob uri Cum indice Sonas (Z znakom se oglašaj). Pripovedna je predstavitev Marijinega srca na kapelini zahodni steni. V "zlatem" obroču stoji Marija z Otrokom v levici in z gorečim srcem v desnici, v žarkovnem vrhu simbolizira okronano goreče srce Marijo kot Kraljico. Spodnji del freske z romarsko, v sodobnih nošah predstavljeno skupino vernikov, morda zastopnikov bratovščine Marijinega srca, je močno uničen. Le fragmentarno je ohranjen poslovenjeni del nekdanjega napisa; tudi slikarjev podpis s krongramom je uničen.<sup>14</sup>

<sup>14</sup> Glej op 12.

Pri nas so v 18. stoletju upodobitve Marijinega in Jezusovega srca redke. Najstarejši sta verjetno ovalni fresko "podobi", vkomponirani v ikonografski program poslikave cerkve Device Marije na Pesku (Slake pri Podčetrtku), delo Johanna Casparja Wagerja iz leta 1712. Lev Menaše med enajstimi upodobitvami Srca Marijinega iz 18. stoletja pri nas posebej omenja podobo, povezano z l. 1718 ustanovljeno bratovščino v samostanu klaris v Mekinjah.<sup>15</sup> Motivna redkost upodobitve daje freskam v Laškem še posebno veljavo in pomen.

Stil, ki nam ga predstavlja Vogl v kapelah v Laškem, kaže v letih od poslikave ruške cerkve velik napredek. Predvsem slikar ni bil, kakor v Rušah, vezan na med štukaturno dekoracijo vklenjene medaljonske slikovne enote. V Laškem je fantazijsko dopolnil sicer dva sorazmerno majhna prostora, vendar je dokazal, da mu je baročni preplet iluzionistično slikanih arhitekturnih elementov in mednje vkomponiranih dekorativnih in figuralnih motivov domač, da ga zna prilagoditi prostoru in prostor z njim slikovito obogatiti. Toda po freskah Matthiasa von Görza v Zagorju pri Podčetrtku (1708), Johanna Casparja Wagerja pri Devici Mariji na Pesku v Slakah pri Podčetrtku (1712) ter v primerjavi s freskami Franza Ignaza Josepha Flurerja se nam zdi Voglov slikarski način kljub očitnemu stilnemu napredku med Rušami in Laškim tradicionalen. Voglove freske v Laškem kažejo slikarjev kakovostni napredek, so pa tudi razvojno nadaljevanje iluzionističnega koncepta njegove poslikave kapele sv. Frančiška Paolskega v t. i. Welsche Kirche v Gradcu (1725–1726). Predvsem je slikar grlasti kapeli v Laškem z iluzionističnimi sredstvi prepričljivo razširil in zvišal. Po uspešnem restavriranju so se freske tudi barvno približale nekdanjemu sijaju.<sup>16</sup>

Od parternega dela do višinskega vrha sta kapeli gosto prekrite s slikovitimi, za oči vabljivimi nadrobnostmi, vrednimi natančnega opazovanja in doživljanja. Bogati slikani nastavki realnih kapitelov v oglih kapele, ki se razraščajo v nekakšne atike, varljivo povezujejo resničnost z iluzijo. Podobne elemente so uporabljali tudi poznejši freskanti štajerskih cerkva, ne nazadnje slikar iz Rogatca Anton Jožef Lerhinger. Kdaj je ta Voglov učenec odslužil obvezno pomočniško dobo, zaenkrat še ni ugotovljeno. Težko smiselno povežemo podatka, da je Lerhinger l. 1741 še imenovan kot pomočnik ptujskega slikarja Antona Pachmayerja<sup>17</sup> in da je l. 1763 v pogajanjih z opatom Marianom Pittreichom za poslikavo samostanske cerkve

15 Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti*, Ljubljana 1994, str. 194.

16 Restavratorska dela v severni kapeli so bila opravljena v letu 1997, v južni kapeli pa leto pozneje. Projekt obnove fresk je vodila odgovorna konservatorica celjske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, konservatorska svetnica Anka Aškerc. Restavriranje je opravil Restavratorski center R Slovenije pod vodstvom mag. Aleša Sotlerja, delo je spremljala strokovna komisija v sestavi: dr. Anica Ceve, dr. Emilijan Ceve in dr. Sergej Vrišer.

17 CEVC 1971, (op. 3), str. 10, op. 41.

v Reinu imenoval Vogla, ki je umrl l. 1748, "*mein Lehrherr*" ("moj učitelj").<sup>18</sup> Mogoče je Lerhinger – še kot začetnik – delal pri Voglu prav v Laškem. Voglove freske v župnijski cerkvi v Laškem so v kronologiji štajerskega baročnega zidnega slikarstva dragocen vezni člen med freskami Franza Ignaza Josepha Flurerja (Augsburg, 1688 – Gradec, 1742) v štajerskih cerkvah iz dvajsetih let 18. stoletja (Slovenska Bistrica, Ptuj), freskami Philippa Carla Laubmanna (Mangelburg pri Grieskirchnu, 1703– Gradec, 1792) v kapeli sv. Frančiška Ksaverja župnijske cerkve v Slovenski Bistrici iz l. 1738 ter freskami med leti 1737 in 1753 v Šmarju pri Jelšah in v Zastranju dokumentiranega slikarja Josepha Waitenhillerja<sup>19</sup> (Šmarje pri Jelšah, Št. Janž nad Zibiko, Sv. Mohor nad Brestanico). V doživljanju notranjščine cerkve sv. Martina pa so Voglove freske skupno z bogato kiparsko opremo cerkve polifoni protipol resni koralni intonaciji njene častitljivo starodavne arhitekture in v zadnjih letih odkritega izjemno dragocenega srednjeveškega freskantskega okrasja.

18 CEVC 1971, (op. 3), str. 12–14.

19 Barbara MUROVEC, Poslikava cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah, *Acta historiae artis Slovenica*, 6, Ljubljana 2001, str. 120.





## GOVOR MESTA LAŠKO

**Tomo Korošec<sup>1</sup>**

Poimenovanje *laški govor* je v slovenski dialektološki literaturi ustaljeno (Logar-Rigler 1983) in označuje narečne govore na določenem ozemlju Slovenije. Na tem ozemlju, ki se skoraj v celoti ujema z zgodovinskim ozemljem nekdanje laške prafare, so govori, zajemajoči bodisi identične bodisi bližnje narečne pojave, drugačne od pojavov v govorih okoliških narečij, tako da jih veda lahko zaokroži na določeno ozemlje sorazmerno skupnih značilnosti in jih označi z zemljepisnim imenom njegovega največjega naselja, tj. mesta Laško. *Laški govor* je poimenovan *po* mestu Laško, je dialektološki izraz za skupino kar precej različnih govorov, eden izmed njih pa je *govor mesta Laško* (zanj tu torej iz terminoloških ozirov ne bom uporabljal poimenovanja *laški govor*). Ker laški govor ni docela enoten, je sploh bolje govoriti o *laških govorih*, saj so med njim zaznavne razlike, npr. med odrazi v govoru Laškega in šentruperškem govoru<sup>2</sup> (z nekaterimi posebnostmi tudi v mejnem jurkloštrskem govoru) na eni ter šentruperškim in rimskotopliškim govorom na drugi strani.

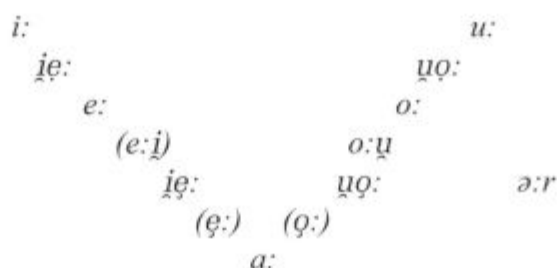
Če sledimo mnjenju Zorkove, ki šentruperški govor vidi bliže srednještajerkemu narečju (in ni razlogov za dvom o tem; Šentrupert je tudi čisto na meji ozemlja nekdanje laške prafare in tudi na meji narečij po Logar-Riglerjevi Karti slovenskih narečij), hkrati pa pritegnemo Logarjevo ugotovitev, da se “/p/rava štajerska govorica /.../ npr. ob spodnji Savinji začenja šele v hribovju nad Laškim in Rimskimi Toplicami, tam, kjer se končuje ozemlje laške in začenja ozemlje pilštajnske in ponkovske prafare.” (Logar 1968:171), potem samega govora mesta Laško ne bi mogli šteti k “pravi štajerski govorici”. Dvom potrjuje Toporišič (2000: 782-785), ki laški govor (s kraji Laško in Rimske Toplice) vidi kot del posavskega narečja (kjer so trboveljsko-zagorski, laški in sevniško-krški govor), to pa sicer postavlja v dolenjsko narečno skupino, vendar s pripombo (str. 783), da je posavsko narečje mogoče šteti k štajerski skupini.

<sup>1</sup> dr. slavistike, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani

<sup>2</sup> Šentruperški govor postavlja Zorkova (v razpravi *Štajerski govor v Šentrupertu nad Laškim*, natisnjeni v pričujočem zborniku) bliže srednještajerskemu narečju kakor laškemu govoru.

K štajerskim narečjem uvrščata govor mesta Laško vsaj dve bistveni tipološki značilnosti, tj. izguba tonemskega naglaševanja (dinamični, netonemski naglas), in (kakor v šentruperškem govoru in južnoštajerskih govorih) samo dolgi (monofongični in diftongični) samoglasniški odrazi. Tipičnost so tudi diftongizirani ozki *je:* kot odrazi mladih ožin za stalno dolge, staroakutirane nosne *e* in tudi novoakutirane etimološke *e*-je (*ʎje:st*, *ʎrje:ča*, *ʎje:ku*) ter diftongizirani ozki *uo:* za stalno dolgi in staroakutirani nosni *o* in novoakutirani etimološki *o* v zadnjem in nezadnjem zlogu (*ʎuo:š*, *ʎuo:ča*, *ʎuo:sm*).

V govoru mesta Laško nastopajo naslednji dolgi samoglasniki:



*i:* Odras dolgega *i:* se v govoru mesta Laško ujema z odrazi v laški okolici, torej z laškim govorom na vzhodu in severovzhodu, vendar s pomembno razliko od npr. šentruperškega govora, to je, dolgi *i:* se ne zateza v dvoglasnik *i:i*, to pa velja tudi za njegov par dolgi *u:*.

*i:* je staroakutirani *i* (*ʎri:ba*, *ʎi:ša*); stalno dolgi *i* (*ʎli:st*, *ʎi:ma*); v južnoštajerskih govorih podaljšani kratkonaglašeni *i* ima v govoru mesta Laško neenotna odraza, tj. bodisi samo dolgi *i:* (*ʎni:t*), dolga *ʎmi:š*, *ʎni:č*, pa tudi *ʎme:š*, *ʎne:č* s tendenco po izgovoru nekoliko skrajšanega dolgega polglasnika. Dolgi *i:* je tudi v besedah tujega izvora (*ma'ši:na*).

*je:* Dolgi ozki dvoglasnik *je:* je odraz za novoakutirani etimološki *e* (je *ʎje:ku*, *ʎje:le*), za dolgi cirkumflektirani etimološki *e* (*ʎje:č*, *ʎje:t* 'med'), stalno dolgi nosni *e* (*ʎje:st*, *ʎje:t*) in staroakutirani nosni *e* v nezadnjih zlogih (*ʎrje:ča*). Nastopa tudi pred zvočnikom *r* (*ʎje:ra*).

Ta dvoglasnik z *e*-jevsko ožino bi v sistemu laških govorov kazalo šteti za posebnost v odrazih mesta Laško, saj so odrazi novoakutiranih in cirkumflektiranih *e*-jev ter nosnih *e*-jev vzhodno od Laškega (Reka, Šentrupert) ozki *e*-ji, ne pa – kakor v Laškem (in na Svetini kot najbližjem sosednjem govoru) – dolgi dvoglasnik *je:*, še posebno glede na to, da je v mestnem govoru (izraziteje pri govorcih z desnega brega Savinje) slišati odraz *je:* (*ʎje:ku*). V mestnem govoru bi bilo sploh mogoče že v sistemu dolgih samoglasnikov nastaviti kot distribucijsko alternacijo *je:*/ *je:*.

*e:* Dolgi (srednji) *e:* je zoženi široki *e:ĩ* iz staroakutiranega in stalno dolgega jat-a (*be<sup>l</sup>se:da*, *z<sup>l</sup>ve:zda*, *l<sup>g</sup>re:x*; *b<sup>l</sup>re:za*, *l<sup>c</sup>e:sta*); je tudi odraz za jat v kratkem nedoločniku (*um<sup>l</sup>re:t*). V govoru starejših je slišati še dvoglasniškost *e:ĩ*, ki ustreza vsem dvoglasniškim *a:ĩ*, tj. odrazom jat-ov na vzhodu in severovzhodu Laškega. Ker pa so vsi tukajšnji odrazi obeh jat-ov v knjižnem jeziku besede s srednjimi e-ji, smemo stanje v sedanjem govoru mesta Laško šteti za novodobni vpliv knjižnega jezika, odraze *e:ĩ* (v Šentrupertu *a:ĩ*, ki se v Laškem čutijo kot ne-mestni, »podeželski«) pa za redkejšje, umikajoče se alternacije srednjim e-jem, pri posameznih govorcih nemara vezane na izbrane govorne položaje. V sistemu dolgih samoglasnikov je ta odraz na svojem položaju zato prikazan v oklepaju (*e:ĩ*), še bolje pa kot alternacija e-ja, torej *e:/e:ĩ*. Podobno je z dvoglasnikom *o:ũ*, ki – kakor je splošno znano – ni jat-ov razvojni par v celoti.

*ĩe:* Dolgi dvoglasnik *ĩe:* je širok in je odraz za umično naglašeni etimološki *e* (*l<sup>t</sup>ĩe:ta*, *l<sup>r</sup>ĩe:kla*) in umično naglašeni in kratki polglasnik (*l<sup>m</sup>ĩe:gla*, *l<sup>d</sup>ĩe:š*, *l<sup>p</sup>ĩe:s*). Tudi za ta dvoglasnik velja, da ima alternacijo v širokem enoglasniku *e*, vendar ne tako izrazito opazno, kakor se *ĩe:* umika srednjemu e-ju, saj ga tudi mlajši še občasno govorijo. Za pretekli deležnik glagola *reči* imamo tako v Laškem ob zmeraj govorjenem odrazu za novoakutirani etimološki *e* (*je l<sup>r</sup>ĩe:ku* in polglasniški diftong *je l<sup>r</sup>ĩo:ku*) za umično naglašeni *e* bodisi široki dvoglasnik *ĩe:* bodisi široki *e:*, tj. *l<sup>r</sup>ĩe:kla* in *l<sup>r</sup>e:kla*, enako pa je pri ostalih odrazih, npr. *l<sup>p</sup>ĩe:s* in *l<sup>p</sup>e:s*. Ta široki *e:* je v sistemu dolgih samoglasnikov tu prikazan v oklepaju (*e:*), še bolje pa kot alternacija *ĩe:/e:*.

*a:* Dolgi naglašeni *a:* Je odraz za staroakutirani *a* v nezadnjem ali edinem zlogu (*l<sup>k</sup>ra:va*, *l<sup>v</sup>a:s*), za dolgi in novoakutirani polglasnik (*l<sup>d</sup>a:n*, *l<sup>m</sup>a:ša*) in seveda za stalno dolgi *a* (*g<sup>l</sup>lava*); v Laškem ni v nobenem položaju zaokroženi *ā*.

*ũo:* Dolgi dvoglasnik *ũo:* je širok in ima v govoru mesta Laško alternacijo s širokim *o:* (v sistemu je prikazan kot *o:* v oklepaju). Je odraz za umično naglašeni etimološki *o* (*l<sup>k</sup>ũo:za*, *l<sup>u</sup>ũo:su*) in novoakutirani *o* v zadnjem zlogu (*l<sup>k</sup>ũo:š*, *l<sup>k</sup>ũo:f*).

*o:ũ* Dolgi dvoglasnik *o:ũ* s srednjim *o* je v Laškem odraz samo za samoglasniške o-je. Za stalno dolgega (*l<sup>č</sup>o:ũn*, *l<sup>v</sup>o:ũk*), staroakutiranega (*l<sup>v</sup>o:ũna*) in kratkonaglašene (*l<sup>p</sup>o:ũx*). Odraz za dolgi cirkumflektirani (etimološki) *o*, ki je na vzhodu, npr. v Šentrupertu, *o:ũ*, (*l<sup>n</sup>o:ũč*), je v Laškem samo ozki dvoglasnik *ũo:*

in zmeraj ozek, zato je tu prikazan na ustreznem, naslednjem sistemskem položaju<sup>3</sup>.

*u̯o:* Dolgi dvoglasnik *u̯o:* z ozkim *o* ustreza v govoru mesta Laško okoliškim odrazom (na severovzhodu laškega govora), kjer je odraz dolgi ozki *o*, tj. za stalno dolgi nosni *o* (*ʎm̥u̯o:š*, *ʎsu̯o:t* 'sod'), za staroakutirani nosni *o* (*ʎtu̯o:ča*, *ʎgu̯o:ba*) in tudi za novoakutirani etimološki *o* v zadnjem in nezadnjem zlogu (*šʎku̯o:da*; *ʎnu̯o:sm*), vendar je pri mlajših govornikih mesta Laško slišati prav tako monoftongični ozki *o* (*ʎm̥o:š*, *ʎto:ča*, *ʎgo:ba*), kar bo spričo prevladujočega dvoglasniškega odraza *u̯o:* najboljše šteti za novodobni vpliv knjižnega jezika, pač v posamičnih izbranih govornih položajih.

Dvoglasnik *u̯o:* je tudi odraz za dolgi cirkumflektirani etimološki *o* (*ʎnu̯o:č*), samo ta – za razliko od ostalih vzhodnih dvoglasnikov *u̯o:* z ozkim *o* – pa je v Laškem mogoč tudi kot dolgi *u:* (*ʎnu:č*, *ʎmu:st*).

Kakor je omenjeno pri dvoglasniku *je:*, bi kazalo tudi dvoglasnik *u̯o:* šteti za posebnost v odrazih mesta Laško glede na to, da je v mestnem govoru (izrazite je pri govornikih z desnega brega Savinje) slišati odraz *u̯a:* (*ʎmu̯a:š*, *ʎnu̯a:sm*). V mestnem govoru bi bilo tako mogoče že v sistemu dolgih samoglasnikov nastaviti alternacijo *u̯o:/u̯a:*.

*o:* Dolgi ozki *o:* nastopa le kot alternacija dvoglasniku *u̯o:*.

*u:* Dolgi *u:* (ki se tako kakor dolgi *i:* v mestnem govoru nikoli ne zateza v dvoglasnik *u:u*) je odraz za staroakutirani kratki *u* v zadnjem in staroakutirani *u* v nezadnjem zlogu, kakor tudi za stalno dolgi *u* (*ʎru:x*; *ʎru:xa*; *ʎlu:č*). Dolgi *u:* je že omenjen kot alternacija dvoglasniku *u̯o:* iz dolgega cirkumflektiranega etimološkega *o* (*ʎtu:lk*, *ʎnu:č*).

Dolgi (cirkumflektirani etimološki) *o* na zadnjem odprtem zlogu ima v okviru pomika starega cikumfleksa na desno – nasproti odrazom *o:u* v šentrupeškemu govoru – v laškem odraz dolgi *u:* (po tipu *zlaʎtu:*, *uʎku:*, *uʎxu:* so še *bʎlu:*, *təʎku:*, *meʎsu:*, *zəʎtu:*, *kəʎku:*, *gʎdu:*, poleg *ʎk̥o:k* 'kako').

*a:r* Samoglasniški *r* se v Laškem govori zmeraj polglasniško, nikoli z a-jevskim glasom, ki se v mestu sliši kot »vaški, kmečki«, mestni govorec pa ga uporablja za stilizacijo ali tudi posmehljivo oponašanje govora »okoliškega« človeka<sup>4</sup>.

3 Vendar govor Laškega (kakor tudi Šentruperta) zato ne spada k tistemu južnovzhodnemu pasu južnoštajerskega sistema, kjer se je ta dvoglasnik (sicer pozno, v 16. stol.) monoftongiziral v *u*, kakor bi nemara sklepali po Riglerju (1963, 57).

4 V Laškem je še pred desetletjem ročno žagal drva dobrodušni original, nekakšen laški Tantadruj, ki smo ga poznali po imenu in »priimku« Miha Darvežaga (imel je težave z izgovarjanjem *r*-ja, zato posnemanje *Da:xveža:ga*). Doma je bil z Reke, severovzhodno od Laškega.

Strnjeni sistem dolgih samoglasnikov v govoru mesta Laško z alternacijami na sistemskih mestih je takle:

|                  |           |                       |
|------------------|-----------|-----------------------|
| <i>i:</i>        |           | <i>u:</i>             |
| <i>je: / ja:</i> |           | <i>uo: / o: / ua:</i> |
| <i>e: / e: j</i> |           | <i>o: u</i>           |
| <i>je: / e:</i>  |           | <i>ə: r</i>           |
|                  | <i>a:</i> |                       |

Med **nenaglašeni** samoglasniki je v govoru Laškega najpogostejši samoglasnik *u*, ker se u-jevsko izgovarjajo vsi nenaglašeni (obvezno prednaglasni, v nekaterih morfemih tudi ponaglasni) o-ji. Deloma je to širši pojav v slovenskih narečjih (gorenjščina, prekmurščina itd.), vendar je v Laškem pojav pogostejši, saj poleg fonemskih odrazov v besedah zajema ne samo vse prednaglasne o-je v predlogih in njim ustreznim predponah, ampak tudi v morfemih z o-ji. Torej poleg *u<sup>1</sup>ta:va*, *ku<sup>1</sup>va:č*, *bu<sup>1</sup>ga:t* (ki je tu dvojnica odrazu za obliko z naglasnim umikom *b<sup>1</sup>uo:gat*), *bu<sup>1</sup>ga:ta*, *ku<sup>1</sup>ko*, *gu<sup>1</sup>uo:p*, *guvu<sup>1</sup>ri:m*, *smo guvu<sup>1</sup>ri:l*, *sm guvu<sup>1</sup>ri:u*, *smo hu<sup>1</sup>di:l*, tudi v predlogih in predponah, npr. *je<sup>1</sup> xu<sup>1</sup>o:du pu<sup>1</sup>xi:š* ('je hodil po hiši'), *du<sup>1</sup>se:m je<sup>1</sup> bla: bu<sup>1</sup>o:da* ('do sem je bila voda'), *le:lus<sup>1</sup> ra:stejo ub<sup>1</sup>ru<sup>1</sup>o:bi bu<sup>1</sup>o:ste* ('letos rastejo ob robu hoste'), tudi *sm ti pu<sup>1</sup>ve:du*, *pu<sup>1</sup>bri:su*, *ub<sup>1</sup>xu<sup>1</sup>o:du*, *ub<sup>1</sup>se:du*, kjer se hkrati vidijo tudi u-ji, nastali iz deležniških morfemov *-al*, *-il* (povedal, obhodil) in *-el* (obsedel; v edinem zlogu samo *sm<sup>1</sup>e:u*), kakor tudi *-l* pred korenskim *-u-* (sm *u<sup>1</sup>bu:* < *o<sup>1</sup>bu:u* 'obul'), *u* pa je tudi v pridevniškem obrazilu za m. spol ednine *-ov* (in brez preglasa za *-ev*) *li:pu*, *ku<sup>1</sup>va:ču*, *če:šplu* ('lipov, kovačev, češpljev'). Med samostalniškimi morfemi so taki u-ji v roditelju dvojine in množine v prvi moški sklanjatvi nastali iz *-ov* (*ku<sup>1</sup>ra:ku* 'korakov'), in čeprav so tu imenovalniška množinska podaljšanja osnov z morfemom *-ov* redka, zato poleg podaljšanega *si<sup>1</sup>no:vi* predvsem *b<sup>1</sup>re:gi*, pa je roditeljska končnica posplošena, kot *ku<sup>1</sup>ra:ku* ('korakov') tudi *b<sup>1</sup>re:gu* (z *u<sup>1</sup>be:x b<sup>1</sup>re:gu*); z *u* je tudi nenaglašeno obrazilo pri ženskih samostalnikih na *-ev* *bu:ku*, *pu<sup>1</sup>o:nu*, *ci<sup>1</sup>o:rku* ('bukev', 'ponev', 'cerkev'). Nadalje je nenaglašeni *u* za pridevniško končnico za sr. spol ednine, npr. *ki:su<sup>1</sup> zi<sup>1</sup>o:le* ('kislo zelje', ne pa tudi v prislovu *kisló* kot povedkovem določilu *b<sup>1</sup>lu: je<sup>1</sup> ki:su<sup>1</sup>*).

Polglasniško se govorijo a-ji v predlogih in v predponah *na*, *za* in *na-*, *za-*, npr. *na<sup>1</sup>xi:š*, *za<sup>1</sup>xi:ši* ('na hišo', 'za hišo'), *na<sup>1</sup>pi:su*, *za<sup>1</sup>pi:su*, v okviru širše slovenskega samoglasniškega upada (delat, men, teb, seb 'delati', 'meni', 'tebi', 'sebi') seveda tudi v predlogu *pri* > *pər* in predponi *pri-* > *pər-* (*pər<sup>1</sup>me:n*, *sm pər<sup>1</sup>puru<sup>1</sup>či:u* 'pri meni', 'sem priporočil').

Končna *-o* in *-e* onemevata in pri srednjih samostalnikih povzročata maskulinizacijo,  $\text{ʔuq:kn}$ ,  $\text{ʔja:jc}$ ,  $\text{ʔuq:kna}$ ,  $\text{ʔja:jca}^5$ ; ker se te spremembe vključujejo v paradigmo prve moške sklanjatve, je v im. mn.  $\text{ʔuq:kni}$ ,  $\text{ʔja:jci}$ .

T. i. parazitski *i* je slišati, vendar ne v vseh glasovnih okoljih, npr.  $\text{ʔuq:istr}$ ,  $\text{ʔuq:istra}$ , redko tudi  $\text{gʀuq:izdje}$ ;

Med soglasniškimi in oblikoslovnimi posebnostmi so naslednje:

- palatalna *lj* in *nj* (na začetku in sredi besede) imata odraz z *l* in *j* ( $\text{ʔzje:le}$ ,  $\text{ʔmje:le}$ ;  $\text{ʔjje:ga}$ ,  $\text{sʔvi:ja}$ ,  $\text{ʔlu:kja}$ ); tu je zanimiv razvoj  $\text{ʔo:jgn}$  ('ogenj') in  $\text{ʔo:jgi}$ ,  $\text{ʔo:jgja}$ , kjer je *o* za razliko od severnoštajerskih odrazov zelo širok, se diftongizira v  $\text{ʔuq:jgi}$  in dobi zobnoustnični protetični *v*,  $\text{ʔvo:jgi}$  (kakor  $\text{ʔuq:su} > \text{ʔvq:su}$  'osel');
- soglasniški sklop *čre* se ohranja v določenih besedah zmeraj, npr.  $\text{ʔčre:da}$ ,  $\text{ʔčre:ve}$ ,  $\text{ʔčre:šja}$  vendar nikoli  $\text{ʔčre:uli}$  ('čevlji'); analogno sklop *žre*  $\text{ʔžre:bu}$ ,  $\text{ʔžre:bli}$  in  $\text{ʔže:bu}$ ,  $\text{ʔže:bli}$  (najpogostejše seveda  $\text{ʔve:ki}$ );
- sklop *šč* (v tudi na splošno omejeni skupini besed) se reducira v lažjo alternacijo *-š-* ( $\text{ʔkle:še}$ ,  $\text{ʔti:šat}$ ), nikakor pa ne v knjižnih in strokovnih besedah (maščevati, peščenjak, ščurek);
- *d* in *t* v nezvočniško-zvočniških sklopih *dn*, *tl* na začetku ali sredi besede se izgovarjata mehkonebno *gn* in *kl*:  $\text{ʔgna:r}$ ,  $\text{ʔpə:ugne}$ , vendar ne v knjižnih in tujih besedah (*dnina*,  $\text{ʔpuq:dn}$  'tla'),  $\text{ʔkla:čmo}$  'tlačimo' in predložni sklop *na + tla* v prislovni rabi  $\text{ʔna:kla}$  ( $\text{ʔna:kla je ʔpa:du}$ );
- vpliv drsnikov *v* in *j*: prav, zdaj  $> \text{ʔprə:u}$ ,  $\text{ʔzde:j}$  (s srednjim *e*);
- disimilacija  $\text{ʔruq:r} > \text{ʔluq:r}$  je mogoča; lahko je od drugod, saj je v dolenskih govorih pogosta;
- rinizemski *n* ( $\text{ʔme:snc}$ ,  $\text{ʔme:sncə}$ ) je mogoč; lahko je tudi parazitski;
- pojav sandi je mogoč (on bo  $>$  oµbo).

**Oblikoslovne** značilnosti, nekatere že naštete skupaj z glasoslovnimi, se ujemajo s stanjem v širši okolici mesta, npr. v Šentrupertu, kakor jih prikazuje Zorkova (2007). Premični naglasni tip je ohranjen ( $\text{čʔlo:uk}$ ,  $\text{čʔlu:ve:ka}$ ), mešani naglasni tip pa se ni posplošil docela. Imamo sicer  $\text{ʔde:š}$ ,  $\text{ʔde:ža}$ , vendar  $\text{ʔbu:x}$ ,  $\text{buʔga}$ : in  $\text{sʔve:t}$ ,  $\text{sveʔta}$ . Naglas na osnovi je v besedi *bog* posplošen v (najbrž citatnem) frazemu, npr. *je zʔnq:su na ʔku:p ʔce:uga ʔbo:ga stvaʔri*: ('veliko, polno').

Med **glagoli** omenimo oblike, po katerih se govor mesta loči od okolice (npr. v Šentrupertu). V Laškem (in v Rimskih Toplicah) se sicer loči med  $\text{ʔkuq:plem}$  'kopáti' in  $\text{ʔkuq:pam}$  'kópati', vendar se epenteza ne posplošuje na vse glagole tega tipa, npr.  $\text{uʔmi:vlem}$  'umivam' (kakor je v Šentrupertu in nato vse na sever).

5 Feminizacija nevtar se je pojavljala v besedi *fajce* (ena jajca, im. mn. in dv. jajce), vendar kaže, da se pojav izgublja.



Znana je kontaminacija med glagolsko obliko sedanjika *-im* (mislim) in *-em* (nesem), tako da se v Laškem govori *se lspo:mnem* (se spomnim, dejansko v pomenu 'se spominjam').

V Laškem ni oblik *x'te:u*, *x'ta:ila* (Šentrupert), ampak samo *huq:tu*, *huq:ta*, smo *huq:tl*.

Med **besedjem** omenimo pridevnik *či:nek* 'majhen' (stopnjuje se samo z *bolj*)<sup>6</sup>, na zasebni pogovor je omejena beseda *buq:dlni* 'stegna (pri ženski)', *puq:zre*, *pu'zrije:ta* '(mlado) dekle', sklanja se po srednji sklanjatvi *tele -ta*, maskulinizacija pa se vidi iz oblik ujemanja, npr. *na:š puq:zre je bi:u pri:dn*; z nekoliko širšega območja je znana beseda *de'bi:če* / *do'bi:če* / *du'bi:če*, *de'bi:četa*, prav tako v maskulinizirani rabi.

Iz rabe se umika, a je pri starejših meščanih še znan podredni veznik *pre:mər* 'preden', (Logar 1975: 96) ta veznik locira v govor Stične. Tudi v Laškem je živ medmetno rabljeni samostalni *plje:*, npr. *plje:, je blu: mər:zlj* ! (kot "značilen vzklík" v celjskem pogovornem jeziku ga navaja tudi Jesenovec 1973-1974: 335). Členek pritrjevanja *seveda* ni sklop kakor v knjižnem jeziku, ampak se glagol *vedeti* ujema po številu, tj. *ve:te de*, *ve'j:š de* (v pomenu 'da', 'ja'). Vprašalni zaimke *kje* je *kę:j*, kaj *pa ka:*.

Tipično **barvo** mestnega govora (kakor tudi štajerskih in koroških narečij proti severu), ugotovljeno zaenkrat le kot slušni vtis (in bi jo bilo treba dokazati z meritvami), dajejo v stavčni intonaciji visoke arse, ki se v govornem poteku vračajo na začetno vzdrževano višino, tako da kadenčni potek dejansko tvorijo samo teze in so zato tonske razlike med posameznimi arsami in tezami na koncu stavka večje od začetnih.

## Govor mesta Laško ali laška govorica?

Primeren odgovor na to vprašanje bo moral dati širši razbor, v katerega bo k dialektološkemu pritegnjen vsaj še sociolingvistični pristop. V strnjenem sistemu dolgih samoglasnikov v govoru mesta Laško se pri nekaterih samoglasnikih vidi dvojnice, ki jih govorci lahko uresničujejo kot alternacije, prilagojene potrebi čisto določenega govornega položaja. Zdaj je znano, da *laški govor* ni enoten (ni »iz enega kosa«), ampak se posamezni govori po obstoju določenih lastnost ločijo od sosednjih (po logični definiciji so si *podobni*), govor mesta Laško pa tudi ni v popolnosti pomanjšana, strnjena preslikava stanja v *laških govorih*. Da je tako, kažejo alternacije kot oblike, ki soobstajajo (v posamičnem govoru določene vasi tega ni), vendar v Laškem ne nastopajo kot na stičišču narečij ali govorov (kakor

6 V govoru Laškega pogostejši od knjižne sopomenke. V šaljivem stavku »mamo činke čunke« 'imamo majhne pujske' se posmehujemo svoji »kitajšnini«.

v Mariboru, Ljubljani, Kranju), ampak so – ta iz tega, ona iz onega govora – značilnosti laških govorov kot sestavnega dela vmesnih, »tamponskih« narečij med dolenskim in štajerskimi govori.

Sam dialektološki pristop lahko v govoru mesta Laško razpozna zaokroženo »narečje«, zato bi naredili zgolj terminološko preuredbo, ko bi temu »narečju« rekli *laški pogovorni jezik*<sup>7</sup>, s katero bi z uporabo pridevnika *pogovorni* opravili poseg iz vidika družbenostne zvrstnosti slovenskega jezika. Da bi mogli govoriti o *laški govorici*, moramo – v strukturalnem smislu – razpoznati lastnosti, po katerih se ta govorica loči ne samo od strnjene podobe *laških govorov* (»v zmanjšanem merilu«), npr. obstoj alternacij, ampak tudi od posamičnih lastnosti vsakega od govorov (npr. odsotnost zaokroženega *ā*, prehod zobnoustničnega v pred nezvenečim nezvočvikom v *f*, *f*sa:k ipd.). Taka sistemska enota bi morala biti v določenem smislu »nadenarečna«, navzdol omejena z lastnostmi posameznih od govorov, navzgor pa z lastnostmi širše pokrajinske variante (najbrž) štajerskih narečij. V veliki mestni aglomeraciji je to lažje ugotoviti že z dialektološkim razborom. Za mariborsko govorico je to določila Zorkova: »V prepletanju in križanju različnih glasoslovnih narečnih iz primestnih govorov nastaja v mestni govorici enoglasniški sestav z izrazito težnjo po odpravljanju dvoglasnikov *ü* in *ā* [...]» (Zorko 1988-89: 178). Te primestne prvine je raziskovalka razpoznala: »Mariborski pogovorni jezik je nastal v prepletanju dveh temeljnih narečnih baz: panonske in štajerske, z zahoda je nanj vplivala koroška narečna baza ...» (Zorko 1992: 53). To bi kazalo, da na teoretični pristop k mestnemu govoru vpliva velikost mesta in njegovih – bolj ali manj zaznavnih – primestij, se pravi, tudi število govorečih. Vprašljivo pa je, ali je za določeni alternaciji, npr. *īē*: /iə/ in *ūō*: /uə/, ki ju ugotavljam pri govorcih z desnega brega Savinje, to mogoče šteti za »primestni« vstop odrazov iz govora primestja (nekdanje vasi) Debro v govorico mesta.

Za obstoj laške govorice bi torej smeli šteti obstoj alternacij, ki jih uresničuje mestni govorec v govorni dejavnosti dveh vrst razmerij. Eno je »notranjenarečno«, ki svoj govor (zavestno, za prilagoditev določenemu govornemu položaju; lahko tudi nezavedno) zaznamuje kot mestni, meščanski, nasproti ne-mestnemu, »vaškemu«, »okolškemu« govoru<sup>8</sup>. Tako se iz prvih jezikovnih zaznav v zgodnji mladosti spominjam, da smo razlike med svojim meščanskim govorom nasproti šentruperškemu zaznamovali s poudarjenim diftongom *o:ū* v besedi *šentru:uperški*, čeprav tam govorijo *šentru:perški*. Druga razmejitev je v razmerju do knjižnega jezika, ki vstopa v mestno govorico v javnih govornih stikih (vse pogostejših) mestnih prireditvah. Približevanje – samo približevanje! – tu po-

7 Kot je v svojem pristopu naredil F. Jesenovec, ki prinaša kratek oris *pogovornega jezika v Celju in okolici*. (gl. tu v seznamu literature!).

8 To je blizu interferencam, izbiram iz prvin različnih jezikov, npr. nemščine, ki jih ugotavlja Koletnikova v apaškem in lutverškem govoru (Koletnik 2001. 251 in sled.)

teka z lestvico redukcij. Skupaj z lokalno leksiko se izpuščajo narečno prilagojeni germanizmi (*ʎa:jn, ʃri:šn, zʎi:hr, sʎu:cat, zʎi:htat*), nato pa na prvem mestu vsi (zgoraj kar obširno prikazani) u-ji iz o-jev v nenaglašanih zlogih in deležniških obrazilih (*ku:, pu: puʎve:du*), nato so na vrsti dvoglasniške alternacije, nazadnje pa - ne zgolj laške – oblike samoglasniških upadov (*men, teb, delat*). Lestvica redukcij priča o tem, da ima govorec zavest o njihovem obstoju v laški govorici. Kar po takšnih redukcijah ostane, seveda še ni govorjeni knjižni jezik.

### Besedilo:

#### Ribji tatiči<sup>9</sup>

- 1 E:nkrət popo:udne na ku:onc poči:tne smo šli: Šu:rli, Ško:rjatu To:ni, Ura:tariču Pię:tər
- 2 pa jię:s u Gra:čncu na ri:be. O:ni so mę:l svu:qje peci:kle, jię:s sm se ga pa sposu:odu ot
- 3 Obla:kuga E:dija, pa smo šli: čes Šentle:nart pa čes Ba:bi Kole:n ke dol u Gra:čncu.
- 4 Ta:m smo ve:dʎ za duq:br pla:c. Pod eno ska:lo je bla: na puq:dni və:lka špra:ja, otspre:di
- 5 pa globuq:k to:mf. Pa:lc ni:smo me:l, kə:r na kolję:ščkih smo me:l navi:to dre:to pa ma:l
- 6 sulī:na za fo:rfah.
- 7 Bli: smo sa:m u kra:tkih hla:čah, bre:s sra:jc, pod ti:sto ska:lo nuq:tər u gra:p pa je blu: fa:jn
- 8 hla:dn. Čə:rve smo nabra:l spod šuq:pu tra:ve, spu:šal pa smo po cu:rki u ti:sto špra:jo pod
- 9 ska:lo. Ta:m je ũsa:ka zagra:bla, da smo jih kə:r ve:n meta:l, postə:rve, Pię:tər pa jih je
- 10 zla:gu na lapu:hu pię:rje – ũsa:ka je me:la ve:č ko en pię:gi.
- 11 Ko smo jih me:l že veli:k, je pa p:əršu od otpuq:di po tra:unki ta sta:r Ra:ncinger lovi:t;
- 12 ũq:n pa ta sta:r Hraste:l pa Kopa:č so me:l te:di Gra:čncu čre:s.
- 13 Pię:tər je popuq:oku ti:st lapu:hu pu:nkl z ri:bam, pa smo jo pobrisa:l guq:r u koru:zo nat
- 14 ce:sto. Ta:m smo mel skri:te peci:klne. Ra:ncinger nas je vi:du, ko smo jo bri:sal u

9 Zgodbo iz začetka petdesetih let prejšnjega stoletja pripoveduje Tomo Korošec, 69, rojen v Laškem.

- 15 grvi: no, pa se mu ni lu: b] za na: m. En ca: jt je lovi: u, puo: l je pa šo: u. Mi: smo  
pa tu: t sede: l
- 16 u ti: st koru: z, pa gru: ntal, ko: k bi ri: be spra: ul domo: u. Pię: tər je se: du na en  
bu: č, pa nuo: š
- 17 je u jo: zapika: vu. Puo: l se je pa spo: mnu. Je zre: zu en triko: t iz bu: čne  
škuo: rje, ve: n pa
- 18 spra: vu bu: čnce pa ti: st smə: rk], nuo: tər pa skla: ču use: ribe. Pokro: u je da: u  
naza: j, na
- 19 usa: ko stra: n triko: ta pa zapi: ču še spi: často pa: lēko, postra: n, da je drža: la  
pokro: uček, da
- 20 ni ve: n pa: du. Pa smo šli: domo: u. Ko smo pori: val u kla: nc, je usa: k en ca: jt  
də: ržu bu: čo
- 21 na zi: ci, umę: js pa smo gru: ntal, ko: k bo: mo u Mari: jagra: ci pə: ršl mi: m  
Kopa: ča, če nas
- 22 ta: m pə: r graši: n ča: ka, ko mu je Ra: ncinger pove: du, da smo u Gra: čnc  
ra: ubfi: šal. Sej mu
- 23 ni:, a: mpak mi: te: di ni: smo ve: dl. »Na brzi: no muo: rmo švi: gnt mim ji: ęga,  
sej te ne muo: re
- 24 ulovi: t«, je rię: ku Pię: tər. Taku: je tu: t blu:. Ot Šentlente: narta duo: l mim  
Te: uć je šlu: kar
- 25 u re: du. Po kla: nci duo: l prot Tu: rkuvem mli: ni pa smo spusti: l, ko: lkər je  
šlu:. Otspre: di
- 26 sta pela: la Šu: rli pa To: ni, Pię: tər z bu: čo je bi: u u sredi: n, jię: s pa uza: di.  
Jię: s sm me: u
- 27 bre: mzo na bela: nc, Pię: tər pa je me: u od ma: me ženski peci: kl. Je mo: gu kar  
s peda: lam
- 28 bre: mzat. Pə: r Tu: rkuvem mli: ni je tre: ba oku: l graši: ne na hi: tər nardi: t dva:  
uvi: nka. Ta
- 29 pə: ru na de: sn, puo: l pa hi: tər še na le: vo. Pię: tər je ta pə: ru ovi: nk še: zvu: ozu,  
pə: r ta
- 30 dru: gem se pa ni mo: gu spo: mnt, a nej bi z e: no ro: ko də: ržu bela: nco, s ta  
dru: go ti: sto
- 31 te: ško bu: čo, al pa z obe: jm ro: kam za bela: nco, da bi la: hka zvu: ozu. Puo: ol  
je pa na ta
- 32 dru: gem uvi: nki le muo: gu zagra: pt bela: nco z obe: jm rō: kam, bu: ča pa je  
zlete: jla
- 33 nara: unost, ko je uo: n že narię: du uvi: nk. Pərlete: jla je u ti: sto ška: rpo, da se  
je rastre: jšla na
- 34 po: u, ribe pa po ce: st. Se ni: u: pu nobe: dn usta: ut, popeci: klal smo jo mi: m  
graši: ne, čes

35 muɔ:st, pot štre:kno, mi:m fu:zbalpla:ca za Savi:ji, čes sejmi:še h Črnem  
muɔ:sti. Ta:m

36 smo se pa potu:hnał. Naza:j si ni:smo u:pal ni:ti poglię:dat, ka: je blu: z  
ri:bam. Je muɔ:gl

37 he:cn zglię:dat, ka:ka bu:ča je tu:, ko ma: nuɔ:tər ri:be name:st bu:čnc.

Nefonemski u-jevski izgovor o-jev na nenaglašanih zlogih, enako polglasniški na neglašanih a-jih in polglasniški na nepodarjenem členku zanikanja *ne* so v besedilu zapisni knjižno, zato na te izgovore po tekočih številkah opozarjam posebej:

1 pupo:ɥdne 2 u:ni – spusɥɔ:du – ot 3 kule:n 4 pud – utspre:ɣdi 5 kulįę:ščkih 7  
pud 8 spod – pu – pud 9 zəgra:bla – pustə:rve 10 ku 11 ud – utspɥ:odi – po 13  
pupɥɔ:ku – pubrisa:l – kuru:zo – nət 14 ku 15 luvi:ɥ 16 kuru:z – dumo:ɥ 18  
pukro:ɥ 19 pustra:n – də – pukro:ɥček – də 20 dumo:ɥ – puri:val 22 ku – puve:du  
– də 23 nə 24 uluvi:t 25 pu – prut – utspre:di 28 uku:l 33 ku 34 pu – nube:dn  
– pupeci:klal 35 put 36 putu:hnał

## Povzetek

Govor mesta Laško je narečna (mednarečna) mestna govorica z bistvenimi značilnostmi laških govorov, ki spadajo k srednještajerskemu narečju in z značilnostmi prehodnih posavskih govorov med štajerskimi in dolenjskimi. Osnovni narečni značilnosti sta obstoj samo dolgega samoglasniškega sestava (dvoglasnikov in enoglasnikov) ter netonemsko naglaševanje. Med tipičnosti mestne govorice spadajo dvoglasniško-enoglasniške alternacije  $\underline{i}e:/e/$  in  $\underline{u}o:/o/$ , ter polglasniški dvoglasniki  $\underline{i}o$ : k  $\underline{i}e$ : in  $\underline{u}o$ : k  $\underline{u}o$ :. Med nefonemskimi razvrstitvami je značilno dviganje (prednaglasnih in ponaglasnih) o-jev v nenaglašanih zlogih v dolge u-je, enako nenaglašanih a-jev v predložnih in predponskih položajih v polglasnike, ohranja se premični naglasni tip, deloma pa se ohranja tudi mešani naglasni tip, v prvi moški sklanjatvi pa prehod -om > -am v vseh sklonskih položajih. Izpeljana je maskulinizacija (in redko feminizacija) nevter. V zgodovinskem razvoju mesta ni bilo migracij, ki bi jih povzročal dotok naseljencev od drugod. Srednje razvita industrija (rudarjenje, pivovarništvo) sta dobivala delovno silo iz samega mesta in okoliških vasi.

Informatorji, rojeni in živeči v Laškem: Lojze Oberžan, roj. 1946, Jože Slapšak, roj. 1959, Zaza Benedek, roj. 1946;



**Literatura:**

- Jesenovec, France (1973-1974): Kratek oris pogovornega jezika v Celju in okolici. Celjski zbornik. Celje.
- Koletnik, Mihaela, (2001): Slovenjgoriško narečje. Zora, Maribor.
- Logar, Tine, Rigler, Jakob (1993): Karta slovenskih narečij. Geodetski zavod Slovenije. Ljubljana.
- Logar, Tine (1968): Štajerska narečja. Jezik in slovstvo, XIII, 6, 171-175. Ljubljana.
- Logar, Tine (1975): Slovenska narečja. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Rigler, Jakob (1963): Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. Slavistična revija 24, 1-4, 25-78. Ljubljana.
- Zorko, Zinka (1988-89): Narečna podoba mariborskega predmestja. Jezik in slovstvo, XXXIV, 7 - 8, 170-178. Ljubljana.
- Zorko, Zinka (2007): Štajerski govor v Šentrupertu nad Laškim. (objavljeno v tej številki Laškega zbornika).
- Zorko, Zinka (1992): Mariborski pogovorni jezik na stičišču treh narečnih baz (Glasoslovje in besedišče). XXVIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. V: Zbornik predavanj. Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.



## ŠTAJERSKI GOVOR V ŠENTRUPERTU NAD LAŠKIM

Zinka Zorko<sup>1</sup>

### Sinopsis

Govor v Šentrupertu nad Laškim spada po Karti slovenskih narečij v laški govor, za katerega je značilno prepletanje štajerskih in dolenjskih samoglasniških razvojev. Obravnavana analiza govora kaže na srednještajerski razvoj tako na glasoslovni kot na oblikoslovni ravni.

### 0 Štajerska narečna skupina

V štajersko narečno skupino spadajo zgornjesavinjsko, srednjesavinjsko, srednještajersko, južnopohorsko s kozjaškim govorom, kozjansko-bizeljsko in deloma tudi posavsko narečje od Litije do Mokric. V razvoju dolgega jata v *eĭ* in dolgega etimološkega *o* v *ou* so štajerska narečja sorodna panonskim, dolenjskim in gorenjskim narečjem. Na severnem delu se je podaljšanje starega akuta upočasnilo, zato imajo akutirani jat in etimološka *e*, *o* drugačne odraze kot stalno dolgi samoglasniki. Štajerska narečja so izgubila tonemskost, naglašeni zlog je tonsko visok in podaljšan. V pregibanju prevladuje v severnem delu nepremični naglasni tip, v južnem je mešani še ohranjen, povsod pa je odpravljen končniški naglasni tip. Izrazita je težnja po diftongizaciji starih dolgih samoglasnikov, tudi *i*-ja in *u*-ja, kratki naglašeni se daljšajo, ozka *e* in *o* se lahko diftongirata v nova dvoglasnika *ie* in *uo*. Dolgi polglasnik in nosni *ɐ* sta se razvila v ozki ali široki *e*: *den*, *meša*, *petek*, kratki polglasnik se je podaljšal v široki ali ozki *e*. Etimološki *e* se je naslonil na razvoj jata, le v vzhodnem delu srednještajerskega narečja ima enak odraz kot polglasnik in nosni *ɐ*. Dolgi *a* se izgovarja labiavelarizirano, mestoma blizu izgovora knjižnega širokega *o*. Na vzhodu srednještajerskega in kozjansko-bizeljskega narečja se *u* izgovarja kot *ü*. Umično naglašena *e* in polglasnik imata različne odraze: od širokega ali

<sup>1</sup> Zasl. prof. Univerze v Mariboru, izredna članica Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

celo diftongičnega *e* do ozkega *e*, ki se lahko diftongira v *ie*, umično naglašeni *o* pa široki, tudi diftongični *o* ali v Dravski dolini *a*, ozki *o* ali diftongični *uo*.

Moderni samoglasniški upad je v severnem delu šibkejši kot v južnem, kjer je pogost v končnicah, zato samostalniki srednjega spola prehajajo k moškim samostalnikom. Nenaglašeni *o* se izgovarja zelo ozko. Pred samoglasniškim *r* se izgovarja ali polglasnik ali pa *a*, ki se ne labializira. Samoglasniški *I* se praviloma razvije v *ou* ali *au* kot etimološki *o*.

V soglasniškem sestavu so za štajerska narečja značilni: zobnoustnični izgovor *v*-ja, ki na koncu zloga lahko izgubi zvonečnost in se izgovarja kot *f*, mehki *nj* izgublja nosni *n* in se razvije v *j* (*svija*, *črešja*), mehki *lj* izgubi mehčanje (*Cele*), *šč* se obrusi v *š*, v nekaterih narečjih se govori trdi *l*; na južnem Pohorju in na Kozjaku je slišati sekundarno nazalizacijo v tipih *monka*, *ninč*. *J* in *v* se pojavljata tudi kot protezi (*jime*, *votrok*).

Štajerske oblikoslovne posebnosti so: maskulinizacija samostalnikov srednjega spola v južnem delu ali feminizacija v severnem delu zlasti v množini, izgublja se dvojina pri ženskem spolu; v pregibanju ni preglasa *o* v *e* (*s kovačom*, *mojo delo*); v orodniku ednine samostalnikov ženskega spola je končnica *-oj*, iz te nastala *-i*, lahko pa je tudi *-o*. Kazalni zaimek je *toti*, *teti*, *titi*. Sedanjiško glagolsko osebilo za 1. osebo dvojine je *-ma*; poleg *vajste*, *grajste* so znane oblike *vete*, *grete*, *bote*, *date*.

Med štajerskimi narečji so večje ali manjše razlike tako v glasoslovju kot v oblikoslovju.

*Srednještajersko narečje*, ki sega od Štor pri Celju do Rogatca in od Spodnje Polskave do Podčetrтка, ohranja naglasne tipe *zlató*, *senó*, *takó*, prav tako mešani naglasni tip v moški in 2. ženski sklanjatvi: *bogá*, *kostí*, odpravilo pa je končniškega: *miegla* in *stieber*. Znan je umik naglasa v tipih *bógat*, *zélen*, *vótruk* in v trizložnicah *múotka*, *prístava*. Akutirani samoglasniki v zadnjem ali edinem zlogu so se podaljšali šele v času naglasnih umikov v levo, zato sta nastala nova dvoglasnika *ie*, *uo*: *kmiet*, *pokuop*, pa tudi *nje:č*, *kūo:p*. Za samoglasniški *r* je odraz *ar*, za samoglasniški *I* pa *au* kot za dolgi etimološki *o* (*pá:rt*, *vá:una*). Dolgi polglasnik in nosni *ɐ* sta se razvila v široki *e*-jevski fonem (*dén*, *pétek*), nosni *ɔ* pa je razvit v ozki *o* ali diftong *ou*, ki se loči od etimološkega *o* (*mo-góu:če*, *ká:ust*). Samoglasniški upad je najpogostejši pri končnem *-i*. Množinske sklonske končnice tudi za moški spol so *-am*, *-ah*, *-ami*; v moškem dajalniku in mestniku ednine je končnica *-i*. Glagolski nedoločnik je kratek (*tarpá:ít*, *suší:ít*), v deležniku na *-l* se *dl*, *tl* razvijeta v *l*: *krá:ū*, 'kradel', *pré:ū* 'predel', *-l* lahko tudi onemi (*je nés*). Poudarjeno zanikanje z obliko *nene* je znano tudi v drugih štajerskih narečjih.



- staroakutiranega kratkega *u* v zadnjem zlogu: 'ču:ūt, k'ru:ux, 'ku:up, o'bu:ūt.

Dolgi ozki e: je zastopnik:

- stalno dolgega nosnega *e*: i'me:, 'pe:t, 'pe:st, 've:žem;
- staroakutiranega *e*: 'de:tla, pok'le:knem;
- redko dolgega polglasnika poleg zaokroženega *â*: 'le:n;
- dolgega cirkumflektiranega in novoakutiranega etimološkega *e*-ja: 'le:t, 'me:t, 'pe:č; 'ne:su, 'pe:ku, 're:ku, 'se:dm, 'ze:le, 'že:nin.

Dolgi ozki o: je refleks za:

- stalno dolgi nosni *o*: d'rō:k, 'gō:bec, g'o lō:p, k'lō:p, k'rō:k, 'mō:dar, 'mō:š, 'pō:t, 'rō:p, 'sō:t;
- staroakutirani nosni *o*: 'dō:ga, 'tō:ča;
- novoakutirani *o* sredi besede ali v zadnjem besednem zlogu: 'dō:ta, 'xō:ja, 'nō:ša, 'nō:sm, š'kō:da, 'vō:la; d'nō:, 'pō:t; st'rō:k.

Dvoglasnik ie: zastopa:

- umično naglašeni *e*: 'čje:l, 'rje:kla, s'pje:kla, 'tje:ta, 'žje:na;
- novoakutirani *e* v zadnjem besednem zlogu: k'mje:t, ž'rje:m;
- kratki in umično naglašeni polglasnik: 'pje:s, 'tje:š, 'čje:bar, 'mje:gla, 'pje:ku, s'tje:bar, s'tje:za;
- kratki *i*: 'nje:č in umično naglašeni *i*: so p'rje:šli.

Dvoglasnik uo: je odraz za:

- umično naglašeni *o*: 'kūo:nc, 'kūo:tu, 'kūo:za, 'ūo:sa;
- novoakutirani *o* v zadnjem zlogu besede: 'čūo:k, 'kūo:ī, k'rūo:p, 'kūo:š, š'kūo:f;
- v besedi 'rūo:ka je ta dvoglasnik po naliki z besedo 'nūo:ga namesto regularnega ozkega *o*-ja.

Dvoglasnik a:ī, ki je nastal iz zelo širokega *e:ī*, zastopa:

- stalno dolgi jat: be'sa:īda, g'ra:īx, 'ma:īx, m'la:īk, s'ma:īx, s'va:īča, z'va:īzda;
- staroakutirani jat: b'ra:īza, 'ca:īsta, ko'la:īn, 'la:īt 'leto', ne'va:īsta, pu'va:īdat, 'ra:īzat, st'ra:īxa;
- jat v kratkih nedoločnikih: m'la:īt, p'la:īt, ūm'ra:īt.

Diftong o:ū je sicer širok, vendar se ne razvije v par z refleksom za jat, je odraz za:



- dolgi cirkumflektirani etimološki *o*: 'bo:uk, le'po:u, 'mo:uč, me'so:u, 'no:uč; beseda 'no:uk 'nog' je nastala po metatoniji v roditeljski množini in ta oblika se je posplošila v vse sklonске oblike;
- stalno dolgi samoglasniški *l*: 'čo:un, 'do:uk, 'ko:unem, 'mo:uzem, 'to:učem, 'vo:uk, 'žo:una;
- staroakutirani samoglasniški *l*: 'do:uga, 'po:uxi, 'po:una, 'vo:una;
- kratki naglašeni *l*: 'do:uk, 'mo:ust, 'po:ux, 'po:un, 'to:uč.

Dolgi zaokroženi *ā*: je odraz za:

- stalno dolgi *a*: 'ā:pn, b'rā:da, d'vā:, g'rā:t, g'lā:va, x'rā:st, 'jā:strep, k'rā:l, p'rā:x, 'pā:met;
- staroakutirani *a* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: b'rā:ta, k'rā:va, 'mā:ti, b'rā:t, 'gā:t, 'vā:s;
- za dolgi in novoakutirani polglasnik poleg redkega refleksa – dolgi ozki *e*, npr. v besedi 'lē:n, 'čā:st, 'dā:n, 'lā:š, 'mā:x; 'gā:ne, 'mā:ša, pre'mā:kne, u'sā:xne.

Samoglasniški *r* se izgovarja z *a*-jem pred seboj; ta *a* se ne labializira: 'pa:rst, s'ma:rt, 'ta:rt.

Nenaglašeni samoglasniki so: *i*, *u*, *e*, *o*, *a*, *ar* in samoglasniška *l* in *ŋ*. Pojavlja se moderna vokalna redukcija zlasti visokih *i* in *u* do ničte stopnje, slišati je tudi akanje in ukanje; onemevanje končnega *-o* vodi k maskulanizaciji oblik srednjega spola.

Nenaglašeni *i* onemeva v nedoločniku in namenilniku, *i* onemeva tudi v besedah: 'mā:m 'imam', b'li:ī 'bili', 'ju:ūžna 'južina', v velelniških oblikah in v deležniku na *-l* za moški spol množine: 'ja:īst, 'ja:īdl; 'va:īdit, 'va:īdl; 'nē:st, 'nē:s, 'nē:ste, 'nē:sf; vz'di:īgnat, uz'di:īgn, uz'di:īgnli; 'vi:īdet, 'vi:ītte, 'vi:īdl; tar'pa:īt, 'ta:rp, 'ta:rpte, tar'pa:īl; no'si:īt, on 'nō:s, 'nūo:s, 'nūo:ste, 'nō:sf; lo'vi:īt, 'lo:ūv, lo'vi:īl; 'da:īlat, 'da:īlal; 'bi:īt, b'lā:; 'dā:t, 'dā:l.

Nenaglašeni *o* se izgovarja zelo ozko in se dviga na izgovorno mesto *u*-ja: bu'lā:n, 'ūo:rux, 'pā:jčuna, 'ūo:truk, pu'va:īdat; pogost je v deležnikih na *-l*: 'nē:su, 'vi:īdu, 'ta:rpu, 'nūo:su, 'da:īlu, 've:īdu; *o* lahko tudi onemi: g'na:īzd, 'ma:īst, 'ūo:kŋ, 'ši:īl.

Samoglasniški *ŋ* nastane po onemitvi samoglasnika: 'do:ūžŋ, 'xō:dŋ 'hodim', 'mō:rŋ 'morem', nu'bje:dŋ, 'tje:mŋ; nenaglašeni samoglasniški *r* se izgovarja z *a* pred seboj: par 'li:īpi.

## 2 Soglasniški sestav

V šentruperskem govoru se govorijo vsi slovenski knjižni soglasniki. Posebne razvoje so doživeli le: samoglasniški *r*, palatalni *lj* in *nj*, sklop *šč*, ohranjena je skupina *čre-*, *žre-*.

Najpogostejše so premene:

- *lj* izgubi palatalnost in se izgovarja kot srednji *l*: *klu'čā:ūnca*, *lub'lā:nski*, *s'tē:la*, *'zē:le*, *'zje:mla*;
- *nj* je na začetku besede in med soglasniki izgubil nazalnost in se izgovarja kot *j*: *'ji:īva*, *s'vi:īja*, *'lu:ūkja*, *z'nā:mje*;
- *šč* se je olajšal v *š*: *go'sā:va*, *'i:īšem*, *na'tje:š*, *og'ni:īše*, *'ti:īšal so*;
- *čre* je ohranjen v besedah: *č'ra:īšja*, *č'ra:īs*, *čar'pi:īja*;
- sekundarni soglasniški skupini *tl*, *dl* sta ohranjeni: *'būo:dla je*, *'ja:īdla*, *'pā:dla*, *p'lje:tla*;
- *tl* se lahko razvije v *kl*: *'pūo:kl*, *'nā:kla*;
- pojavlja se tudi sekundarna nazalizacija: *vi'no:ūngrad*, *'no:ūnge*;
- slišati je prehodni *j*: *'vō:js* *'vō:jza*, *'pō:jp* *'pō:jba*.

## 3 Oblikoslovje

Govor pozna v ednini vse tri spole, od števil se je razen v imenovalniku moškega spola skoraj povsem izgubila dvojina, v množini pa so samostalniki srednjega spola prešli med ženske ali, s podaljšano osnovo s *-t-* ali *-n-*, moške samostalnike.

Vzorci za sklanjatve so naslednji:

Samostalniki moškega spola se v tožilniku ednine ločijo po kategoriji živosti ali neživosti – *ko'vā:ča*, *b'ra:īk*; v dajalniku in mestniku ednine je končnica *-i*, v orodniku ednine pa *-am*. Imenovalnik dvojine ima končnico *-a*, drugi skloni pa so množinski. Rodilnik množine se končuje na *-u*, ki je nastal iz *-ov*, dajalnik množine ima končnico *-am*, mestnik množine pa

*-ax*, v orodniku se poleg končnice *-am* iz *-ami* govori tudi *-im* kot v južnem srednjesavinskem narečju.

Premični naglasni tip je še ohranjen: *č'lūo:vek* – *člo'va:īka*, *'je:zik* – *je'zi:īka*, *'mje:dved* – *med'va:īda*.

Pri samostalnikih, ki se v knjižnem jeziku sklanjajo po mešanem ali končniškem naglasnem tipu, se je posplošil nepremični naglasni tip: *'bo:ūk* – *'bo:ūga*, *s'va:īt* – *s'va:īta*; *'dje:š* – *'dje:ža*, *'pje:s* – *'pje:sa*.

Govor ne pozna podaljšanja osnove z *-ov*: *b'ra:īgi*, *'si:īni*, prav tako ne pozna končnice *-je* v imenovalniku množine: *'lā:si*, *k'mje:ti*.

Samostalniki moškega spola, ki se končujejo na *-a*, podaljšujejo osnovo s *-t-* in se sklanjajo po moški sklanjatvi: *'Mi:ixa – 'Mi:ixata; star'si:ina – starši'nje:ta*. Prva ženska sklanjatev ima v orodniku ednine končnico *-i*. Ta je lahko nastala ali iz štajerske končnice *-oj* ali s prenašanjem mestniške končnice. Prevladal je nepremični naglasni tip. Vzorec: ed.: *'žje:n-a -e -i -o -i -i*; mn.: *'žje:n-e -ø -am -e -ax -am*; *'tje:ma – 'tje:me*.

V orodniku množine gre za samoglasniški upad končnega nenaglaščenega *-i*. Samostalniki ženskega spola na *-ev* so že v imenovalniku prešli v to sklanjatev: *'ci:rkva, b'ra:iskva, 'žę:tva*.

Druga ženska sklanjatev je pri nepremičnem naglasnem tipu ohranila tematični *-i*: *s'ta:rt s'ta:rdi -i -ø -i -i*.

Mešani naglasni tip je ohranil končnice z refleksom za jat: *'ko:ust kos'ti:j 'ko:usti 'ko:ust o 'ko:usti s 'ko:usti*;

*kos'ti:j kos'ti:j kos'ta:jim kos'ti:j kos'ta:ix s kos'ta:jim/ s kost'mi:j*.

Samostalniki srednjega spola imajo svoje oblike le v ednini, v množini pa so prešli k samostalnikom ženskega spola, s podaljšano osnovo s *-t-* in *-n-* pa k samostalnikom moškega spola: *'ma:ist-o -a -i -o -i -om*; *'ma:ist-e -ø -am -e -ax -am/-im*; *'tje:le – te'lę:ta; 'tje:leti; v'rje:me – vre'mę:na*.

Med ženske samostalnike so prešli: *o'ko:u – o'ča:ise, 'vu:uxo – u'sa:ise; ne'ba:ise, 'dje:kla – dek'lę:te*.

Osební zaimki se sklanjajo in imajo v rodilniku, dajalniku in tožilniku tudi nalslonske oblike:

*'ji:es 'mje:ne me/'mje:, 'mje:n mi, 'mje:ne me, 'mje:n z me'no:j*; podobno: *'ti:j 'tje:be s te'bō:j*; tako še *se'bō:j; 'uo:n 'jje:ga ga, 'je:m mu, 'jje:ga ga 'je:m 'ji:jim; 'mi:jdva, 'mi:jdve, 'nā:j 'nā:ma; 'vi:jdva, 'vi:jdve 'vā:j 'vā:ma; 'uo:nod'vā: 'uo:nixd'va:ix ju, z 'uo:nimd'va:jim*.

Vprašalna zaimka sta: *g'dō: 'kūo:ga, 'kā:j 'čje:sa/'kūo:ga*.

Pridevniška sklanjatev za moški spol:

*s'la:ip -ga -mu -ø/-ga -em -em*;

*-i -ix -im -e -ix -im*: dvojina ima obliko le v imenovalniku *s'la:ipa*. Orodnik ednine je enak mestniku, v orodniku množine je končni *-i* onemel.

Sklanjatev za ženski spol: *s'la:ip-a -e -i -o -i -i*; dvojina: *s'la:ipi*, množina *s'la:ipe*.

Stopnjevanje je obrazilno, opisno in elativno.

Obrazila: *-ši: 'la:ipš(i); -ji: 'lje:ž(i), -ejši: s'ta:rejš*.

Posebne oblike so: *'dō:bar 'bō:lši, 'vu:jlek – vę:či, 'či:jnek – 'mā:jši*.

Osební svojilni zaimki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi: *'mūo:j, 'tō:j, 'sō:j, je'go:u, 'je:jn, 'nā:jn, 'vā:jn, od 'u:nix d'va:ix, 'nā:š, 'vā:š od 'u:nix*.

Pridevniški kazalni zaimki so: 'tā:| 'tō:t, 'ti:isti, 'u:uni, 'tā:k, 'tā:kšn; oblike s te se uporabljajo za izražanje določnosti pridevniške besede: te 'la:ipi, te 'pa:rvi. Vsi kazalni zaimki se lahko vežejo s členico -le: 'tā:le, 'tō:tle.

Pridevniški vprašalni zaimki so: 'kē:ri poleg 'dē:ri, 'kā:k -a -o poleg 'kō:vi iz kakov. Drugi zaimki so še: 'na:iki 'neki', 'na:ixtarni 'nekateri', 'na:ikou, marsi 'ka:uv; malo 'ke:r| malo 'dē:r, f'sā:k, 'vje:s, no 'bje:n.

Števniki so: 1. Glavni: 'je:n -a, -o| 'je:dñ; d'vā: d'va:ī, t'ri:iji t'ri:ī, š'ti:iri, 'pe:t, 'ša:ist, 'sa:īdñ, 'a:usñ, de'vē:t, de'sē:t, s'to:u, 'ta:užñt, mil'jo:un. Oblika en pomeni poljubnost in nedoločnost in se lahko sklanja: na d'vā: nix d'va:ix, nim d'va:im.

2. Vrstilni: te 'pa:rvi, te d'ru:ugi; te t'ra:iki, te š'ta:rti.

3. Od ločilnih števnikov poznajo d'vo:uje, t'ro:uje v količinskem pomenu.

4. Množilni števniki so redki: d'vā:kratñ, 'pe:tkratñ.

## Glagol

Govor pozna dovršne in nedovršne glagole, prehodnost, osebne in neosebne oblike, tri naklone in dva načina.

Vzorec za glagole na -am: nedoločnik: 'da:ilat, namenilnik: 'pō:jdi 'da:ilat. Osebne glagolske oblike se spregajo v treh osebah v ednini, dvojini in množini: 'da:ilam, 'da:ilaš, 'da:ila; 'da:ilama, 'da:ilata, 'da:ilata; 'da:ilamo, 'da:ilate, 'da:ilajo; velelnik: 'da:ili, 'da:ilama, 'da:ilata, 'da:ilamo, 'da:ilate; deležniki: 'da:ilu, 'da:ilala, smo 'da:ilal; zda:ilan; 'da:ilaje. Po tem vzorcu se tvorijo tudi oblike številnih glagolov tipa po'ta:iplem se, 'ši:ivlem; k'lu:uvlem, po'či:ivlem, u'mi:ivlem.

Glagoli na -im: 'mi:islit, 'mi:islim, 'mi:islu, 'mi:islla, 'mi:isl; 'mi:išlen; ži'va:it : ži'vi:im.

Glagoli na -jem: 'ču:ujem, 'ču:uj, 'ču:u, 'ču:ula, 'ču:ul.

Glagoli na -em: 'la:ist : 'la:izem, 'la:is, 'la:iste, 'la:izu, 'la:izla; 'nē:st : 'nē:sem 'nē:s 'nē:ste; 'na:isu| 'na:is, razne šē:n; fp'rje:čt'vpreči : fp'rē:žem; x'ta:it : 'čaijm, x'tē:u, x'ta:ila: 'na:ičem.

Glagoli na -m: 'ja:ist : 'ja:im, 'ja:is, 'ja:ī; 'ja:ima, 'ja:ista, 'ja:imo, 'ja:iste.

Tako še: 'va:idet – 'va:ista.

Prislovi kraja, časa, lastnosti, vzroka, namere in učinka ohranjajo veliko arhaizmov in sklonskih okamnin.

Prislovi kraja odgovarjajo na vprašanja: 'kje:ī, 'kā:m, 'ko:ud, 'tu:u, 'tā:m, t'vi:in 'tamkaj', 'guo:re| 'guo:rix, 'duo:le| 'duo:lix, 'vje:nix 'zunaj', 'no:utar| 'nā:t, z'rā:m 'zraven'; 'ta:ī, 'bē:k, 'vu:unta; od ne 'ko:ud, ud'zā:ja, fp'ra:īdix 'spredaj', nek 'ja:ī, drug 'ja:ī, v'ma:is, 'dā:leč| 'da:uč.

Prislovi časa odgovarjajo na vprašanja: 'k<sub>j</sub>e:da: z' d<sub>ā</sub>:j|z' d<sub>ā</sub>:jle, p'ra:īt|p'ra:ītle, 'n<sub>e</sub>:s, f'č<sub>e</sub>:ra, 'ju:ūt<sub>r</sub>e, v'ju:ūt<sub>r</sub>o, du'po:u<sub>g</sub>ne, z'go:u<sub>d</sub>a, na'z<sub>ā</sub>:g<sub>j</sub>e 'nazadnje', 'puo:kl' 'potlej'.

Prislovi lastnosti odgovarjajo na vprašanja: ka'ko:u, 'kuo:lk, 'kuo:lkič: ta'ko:u, dar'g<sub>ā</sub>:č, v'r<sub>e</sub>:di, g'li:īx ta'ko:u, f'ku:up, fsak's<sub>e</sub>:p, nastre'ž<sub>ā</sub>:ī 'nastežaj', le'po:u, xu'do:u, gar'do:u,

'm<sub>ā</sub>:l, ve'li:īk, 'na:īka, 'tuo:lkrat, 'pa:rvič, t'ra:īkič.

Prislovi vzroka, namere in učinka so redki: za'k<sub>ā</sub>:, za'to:u, 'n<sub>ā</sub>:leš, zaps'to:j.

V rabi veznikov, predlogov, členkov in medmetov se obravnavani govor bistveno ne loči od knjižnega jezika.

#### 4 Besedilo

(Pogovor: Fanika Zajc, rojena 1944 (A), Ivan Tuhtar, rojen 1935 (B). Snemano v kraju Breze, št. 46.)

B: K<sub>ā</sub>:j pa 'z<sub>ā</sub>:j 'ti:īsle vi'no:u<sub>n</sub>grat še 'vi:ī ko'p<sub>ā</sub>:te tu 'duo:l?

A: 'Z<sub>ā</sub>:j ga že 'ni:īsmo ku'p<sub>ā</sub>:l d<sub>e</sub>:s<sub>e</sub>:t 'la:īt. P'ra:j smo še, 'puo:l je pa 'm<sub>o</sub>:š u'ma:r, 'z<sub>ā</sub>:j pa ne 'm<sub>o</sub>:rmo g'li:x t<sub>ā</sub>:k, ker 'm<sub>ā</sub>:mo d'v<sub>ā</sub>: vi'no:u<sub>n</sub>grada, je pa t'ra:ība 'to:u le 'o:renk ob'da:īlat. Če je blo ok'r<sub>o</sub>:k pet'n<sub>ā</sub>:jst lu'di:ī, se je p'ra:īt z'da:īlalo.

B: Pa ni 't<sub>ā</sub>:k 'vje:lek vi'no:u<sub>n</sub>grat.

A: 'Va:īš, ko:t je. 'To:u 'vi:īdit 'na:ī 'vje:lek. Ta'ko:u p'r<sub>ā</sub>:vijo, da 'no:u<sub>n</sub>grat v b'ra:īgi r<sub>ā</sub>:ste. Pa 'vi:īdat 'na:ī 'vje:lek, je pa 'f<sub>e</sub>:jst b'ra:īžn, 'va:īš. Samo f'č<sub>ā</sub>:six smo kar p'ro:ubali, da ga 'ni:ī 'su:uša ta'ko:u. 'Z<sub>ā</sub>:j je pa 'to:u 'nuo:va 't<sub>e</sub>:xnika, se šp'ri:īca. S'puo:di 'pu:ušam 'vje:č ži'vi:īc.

B: 'Ni:īsn 'va:īdu, da je 'to:tile 'xi:īša, da je t'vuo:j 'm<sub>o</sub>:š 'da:īlu.

A: 'To:u je b'lo:u 't<sub>ā</sub>:k. Ko so 'Zie:fka u'ma:rj, so pa 'ā:ti še ži'va:īl. Te m'l<sub>ā</sub>:jžga je 'sje:stra ta d'ru:uga oskarb'v<sub>ā</sub>:la, ker je biu mlado'la:īt<sub>u</sub>, da je 'm<sub>o</sub>:rau 'do:um zapu'sti:īt pa 'i:īt. Pol so pa še 'ā:te za'č<sub>e</sub>:l bo'la:īxat, so pa še 'ā:te u'ma:rj. So pa testa'm<sub>e</sub>:nt na'pi:īsal, da naj bi 'mi:īdva, da naj bi Zd'r<sub>ā</sub>:vko 'to:u preu'z<sub>e</sub>:u. 'Puo:l smo pa ne t'ri:ī 'k<sub>j</sub>e:dne smo xodi:īl 'duo:l 'ā:ta 'ri:xtat, ko so z 'b<sub>o</sub>:lnice p'ri:īšl ...

B: P'r<sub>ā</sub>:viš, v'i:īno glo'buo:ko r<sub>ā</sub>:ste, je ve'li:īk 'da:īla.

A: 'M<sub>ā</sub>:mo do'm<sub>ā</sub>: ve'li:īk 'n<sub>o</sub>:u<sub>n</sub>grat pa še 'tu:u. 'M<sub>o</sub>:rmo kar 'bi:īt do 'da:īla. 'P<sub>e</sub>:desedga 'la:īta, po 'ti:īstile ob've:zni o'd<sub>ā</sub>:ji, je bla pa 'ra:īs 'buo:rba. Nam so tak pob'r<sub>ā</sub>:l f'sje, da nismo 'ma:īl 'nje:č.

‘Tu:u so ‘či:istŋ ‘či:ist f’sie sp’râ:ul. ‘Puol so pa še ‘â:ta v ‘rije:st otpe’lâ:l. Ko ‘muo:j ‘â:ta so b’li:ī pa ‘tu:ut muzi’kâ:nt. ‘Puol so jix pa v ‘Lâ:škem zasliš’vâ:l, ‘tâ:m s’puo:da, f ‘ti:istem s’tâ:rem ‘Pi:iskerji. Pa p’ri:īdejo poli’câ:ji : “G’rē:mo!” ‘Puol so pa zasliš’vâ:l pa zasliš’vâ:l, ‘kē: smo ‘tō:lk x’râ:ne do’bi:īl. Saj so nam s’vi:īnsko š’tâ:lo s’pu:u:cal ... Pa so jix s’pēt part’ra:ībal ‘guo:r ‘zu:utraj, je bla ‘u:ura nix ‘ō:sŋ, so f’sie: pob’râ:l. ‘Puol se je pa ‘â:ti ‘duo:st zaz’da:īl, so ‘rije:kli:

“Ve’li:īk ste par ‘nâ:s do’bi:īl,” so par’jē:li poli’câ:ja za kra’vâ:tļc pa v’râ:te ot’pa:rl pa so ga zag’nâ:l ‘duo:l po š’tē:ngax, pa je par’lē:tu ‘tu:u ‘duo:l na pe’tō:n – ‘natle. So mu ‘rije:kļ: “‘Zu:panc, ‘vi:ī pa na’zâ:j ‘nuo:tar f ‘Pi:skar.” Črest’ri:ī ‘vu:ure so jim pa za’čē:l no’si:īt ‘šu:uxe, ‘nuo:š, ‘u:uro. So ‘rije:kļ: “Zâ:j bote pa š’li:ī do’mo:u.” ‘Puol so pa p’ri:īšļ nje:kot do’mo:u.

‘Puol smo ‘ma:īl rasp’râ:vo na sod’ni:j, so nam ‘xuo:tļ g’ru:unt v’zē:t, ker so preve’li:īk f’sie:ga do’bi:īl. So pa p’ri:īšli še po te ‘zâ:dne ‘vuo:le, so nam pa še ‘ti:īste ‘mi:īslil v’zē:t. Je pa par’jīe:u za te’la:īžek, je ‘mi:īslo, da bo ‘vuo:le rasp’rē:go. ‘Sō:set so pa ‘rije:kļ: “Ti:ī boš ‘zâ:j ‘vuo:le v’zē:u, ‘mi:ī bomo pa pše’ni:īco no’si:īl ‘tu:ule. S’pu:uci se, če ‘na:ī, te bom t’rai:īyu, de te bo ‘mâ:t š’ti:īrnajst d’ni:ī z ž’li:īci ‘ku:up po’bi:īrala.”



## Povzetek

V razpravi je analizirano šentruperško štajersko glasoslovje z naglasom, predstavljeni so oblikospreminjevalni in oblikotvorni vzorci, govorjeno besedilo, prepisano z videokasete, pa kaže značilnosti narečne skladenjske zgradbe in prevzete nemške besede. Govor ima same dolge enoglasnike in dvoglasnike: *i: i:ĩ | ɐ:ĩ, u: | u:ũ | ɔ:ũ, ɐ:, ɔ:*, dvoglasnike *je:* in *uo:*, *a:ĩ, o:ũ*, zaokroženi *ā:* in samoglasniški *a:r*.

Visoka vokala kažeta težnjo po zatezanju, zato sta zapisana tudi kot diftonga. Dolgi ozki *e* zastopa dolgi nosni *ɐ*, etimološki *e* in redko polglasnik, saj je prevladal izgovor *ā* – *ʔɐ:n*,

*ʔvā:s*. Dolgi ozki *o* je odraz za nosni *ɔ* in za novoakutirani *o*. Dvoglasnik *je:* je pogost fonem. Zastopa umično naglašena *e* in polglasnik, novoakutirani *e* v zadnjem zlogu in kratki *i* *ʔnje:č*. Dvoglasnik *a:ĩ* je refleks za dolgi jat, *o:ũ* pa za dolgi etimološki *o* in za samoglasniški *ŭ*. Dolgi zaokroženi *ā:* zastopa *a*-jevske glasove in praviloma dolgi polglasnik. Samoglasniški *r* se izgovarja kot *ar* v vseh položajih. Nenaglašeni samoglasniki se lahko reducirajo in tudi onemevajo, zlasti končni *i*. Pri soglasniških premenah so najbolj značilne: *lj > l, nj > j, šč > š, tl > kl*, sekundarna nazalizacija: *ʔno:ũnga*. Pri oblikospreminjevalnih vzorcih so najbolj značilne posebnosti: izgubljanje dvojine, maskulinizacija nevtar, ohranjanje premičnega naglasa in izguba mešanega naglasnega tipa, končnice v sklanjatvi samostalnikov moškega spola so v ednini: *-i* v dajalniku in mestniku, *-am* v orodniku, v množini pa *-am, -ax, -ami*. Samostalniki moškega spola na *-a* podaljšujejo osnovo s *-t-*: *ʔMi:xata*.

V orodniku ednine samostalnikov ženskega spola je v 1. in 2. sklanjatvi končnica *-i*. Samostalniki srednjega spola večinoma ohranjajo svojo obliko le v ednini, v množini pa prevzemajo ženski ali moški spol. V pridevniški sklanjatvi je rodilniška končnica pogosto reducirana, nastala je lahko iz *-iga* ali *-ega*. V glagolski spregatvi še slišimo osebili *-sta, -ste* poleg *-ta, -te* pri atematičnih glagolih. Pri-slovi ohranjajo veliko sklonskih okamnin in arhaizmov.

Celostna jezikovna podoba šentruperškega govora kaže, da je ta bliže srednještajerskemu narečju kot pa laškemu govoru.

## **Viri in literatura:**

### **Vir:**

Bernarda Trdin, 2000: *Govor Šentrupertu nad Laškim*. Pedagoška fakulteta v Mariboru. Diplomaska naloga.

Videokaseta, posneta 2006 v Brezah pri Šentrupertu.

### **Literatura:**

Logar, Tine, 1975: *Slovenska narečja*. Mladinska knjiga. Ljubljana.

Logar, Tine, 1986: Štajerska narečja. *Jezik in slovstvo* št. 6.

Ramovš, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti*. Ljubljana.

Povše, Ivanka, 1985: Oblikoslovje v govoru Šmarja pri Jelšah. *Slavistična revija* št. 3, str. 251–266.

Zorko, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Slavistično društvo Maribor, Zora 6, Maribor.

Zorko, Zinka, 2005: Štajersko-panonska narečna prepletanja (Štatenberg, Zgornja Sveča, Strmec, Žahenberc). *Studia Historica Slovenica*. Letn. 5, št. 1/3, str. 777–791.

Zorko, Zinka, 2006: Samoglasniški sestavi v vzhodnih govorih panonske in štajerske narečne skupine. Slavistično društvo Maribor, Zora 41, Maribor.

Zorko, Zinka, 2006: Vzhodni govori srednještajerskega narečja. *Jezikovna predanost: akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Slavistično društvo Maribor, SAZU, Zora 44, Maribor.

**IZSELJENIŠKI DNEVNIK 1941-1945**

(LAŠKO, OD 6. APRILA 1941 DO 12. SEPTEMBRA 1941)

**Ivan Korošec****Laško, 6. aprila 1941**

Danes je Cvetna nedelja.

Ob 7. uri nas je alarmni signal pognal iz postelj v zaklonišče; ob 8. uri smo slišali streljanje topov protiavionske obrambe v Zid. Mostu. Ob 9. uri zopet alarm: nad Humom leteli 4 avijoni znamke Messerschmidt, bili so v višini ca 1500 m.

Zvedeli smo po radiu, da so zjutraj Nemci bombardirali Beograd. Od 9. ure smo z Nemčijo v vojnem stanju. Bili smo napadeni prav zahrbtno. Zinka se drži hrabro, poslali smo na hrib rezervo živil, nekaj perila in obleke; tam bo vsekakor varnejše. Andrejček je bil bled kakor zid, ko je hitel v zaklonišče, Tomo pa začudeno pogleduje preplašene ljudi.

Ko smo popoldne ob 15.15 šli vsi štirje po gozdu na hrib – bil je dan znak za alarm – smo kmalu nad tekst. tovarno zaslišali šum bližajočih se aeroplanov. Priletelo je v smer proti Zidanemu Mostu 16 avionov, 14 težkih, 2 lovca. Iz Turja so pričeli z obrambo topovi; prve granate so eksplodirale nad Sevcami, avioni so se takoj vrnili, napad je trajal komaj ¼ ure; ob 14. uri še 3. alarm. En težki bombnik od severo-zap. proti Zagrebu, 4 granate prekratke za 1 km. Morda ti stari francoški topovi ne sežejo dalje.

Rudarji v jami so ob. 13. uri zvedeli za vojno stanje.

Ob 16.30, ko smo šli v Laško domov, je bil zopet napad 17-tih letal na Zid. Most. Obramba je močno reagirala. Vračalo se je čez ¼ ure samo 16 letal (17-tega nisem opazil). Pri napadu ob 14. uri so Nemci odvrgli 15 težkih bomb. Prekinjena je zveza z Ljubljano in Zagrebom.

Ob 17.30 smo imeli zopet alarm. 3 bombniki javljeni iz Pragerskega. Kmalu nato smo pred zakloniščem slišali kakšnih 19 silnih detonacij iz sev.-zahodne smeri. Ponoči smo imeli mir. Spali smo napol oblečeni. Edino Tomo je spal so noč. Deja je bil nemiren.

### **7. aprila 1941**

Ob 12.15 prvi alarm, en avion zelo visoko vzhod. zap. Popoldne dež, vse mirno. Tudi noč mirna.

### **8. aprila 1941**

Ko sem prišel v službo, sem od delavcev zvedel, da se je Nemcem posrečil prodor pri Dravogradu in da so prednje straže že v Mariboru. V južni Srbiji se bijejo boji okrog Strumice, so torej tudi tam prodrli fronto. Slabo se nam obeta. Alarm ob 15.45, avionov ni bilo.

### **9. aprila**

Ob 14. uri dvomotorni bombnik krožil nizko nad mestom, metal je letake: posebej za Slovence, Hrvate in Srbe.

Bil sem v službi na rampi. Bežali smo v gozd; ni odvrigel bomb, Zid. Most mu je poslal dve granati. Naši ob severni meji se dobro držijo.

### **10. aprila**

Sneži, dopoldne 3x alarm. Letala zelo visoko O. West. Prihajajo zelo vznemirljive vesti iz Srbije in severne meje. Niš, Skoplje zavzeta, fronta pri Dravogradu v razsulu. Kaj bo?

Zvečer smo dobili obvestilo, da bodo mostovi pognani v zrak. Vzela sva otroke, odprla vsa okna in odšla na hrib. Ponoči sem čul in hodil poslušat. Od polnoči do treh je bilo slišati močno streljanje v smeri proti severozapadu. Do pete ure mir, nato posamezni strelji v smeri proti Vojniku. Vodstvo naše vojske se pač ni znašlo. Zjutraj ob 5. uri smo odšli v Laško in zvedeli, da so nas Nemci odrezali in že zasedli Zagreb.

Pozno zvečer je prišlo obvestilo arm. komandanta, da ostanejo mostovi in rudniške naprave intaktni.

### **11. aprila 1941**

Veliki petek, kakršnega južni Slovani menda še niso doživeli.

Severna fronta se je res sama razsula. Naši slovenski vojaki beže domov kakor ovce, če jih pastir nažene iz zelnika. Vodijo s seboj konje in odvažajo vojaški inventar. Sram me je, da bi se pogreznili.

Dopoldne je prišla v Laško skupina kakšnih 30 Srbov, ki se je, potem ko so pridreli Nemci, umaknila proti Šmiklavžu in iz gozdov napadla transport. *n./emških/* čet. Kakšno brezupno junaštvo.

Nemci so pričeli voziti skozi Laško ob 14. uri. Tri ure neprenehoma so drdrali vozovi. Vojaki vsi na vozovih, niti eden ni šel morda peš.

Navdušeno so jih pozdravili naši Nemci in nemčurji. Edino zastavo je imela gospa Komes. Tudi taki so bili med pozdravljalci, za katere smo mislili da so 100% naši: sluga Koritnik iz Jagoč, čevljar Knez iz mesta, Kvartiči. – Sicer je pa okupacija mesta – če izvzamemo strele bratov Srbov – potekala mirno.

Narodnjaki molče in jočejo. O krivdi za polom govoriti je še prezgodaj in za sedaj nima smisla.

Največ krivde leži trenutno na Hrvatih, ki so se uprli in pustili Nemce čez široko odprto luknjo pri Varaždinu. Naj bi se jim le maščevalo. Kaj bo z nami, še ne vemo. Narodni svet v Ljubljani se baje pogaja z Nemci in s Hrvati.

Časopisov ni, radio ne oddaja.

Teršek Karol, penzionist, Heil H.

## **12. aprila**

Velika sobota. Zasedli so Sokolski dom. Ljubljano so zasedli Italijani in odganjajo vse, kar ima voj./aško/ obleko v Italijo kot ujetnike. Pri nas se vedejo Nemci še prav kavalirsko. Trbovčev Vanče pripoveduje, da je njegova baterija v Kotljah pri Boštanju streljala na kolodvor Boštanj samo tri ure. Ko so komandanti videli prihajati Nemce, so ustavili ogenj, šli v oštarijo, vojakom pa dejali, naj se porazgubé.

Srbi, ki so bili včeraj zapustili Laško, so streljali danes iz hriba Vel. Kozje na cesto Rimske- Zidani Most.

V topliškem parku se je danes utaborila baterija težkega topništva.

## **13. aprila 1941**

Velika Nedelja.

Nemške čete, kolona za kolono, se vozijo skozi Laško proti jugu. Od Drnovška sem zvedel, da so Madžari vdrli v Prekmurje in Bačko ter da so priznali hrvatsko državo in imajo v Zagrebu že svojega poslanika. Italijani gospodarijo v Ljubljani. Nekaj jih /je/ tudi že v Zidanem Mostu. Beograjska vlada v Ankari. Kje je le naš kralj, se vprašujemo.

Tudi Romuni so nas napadli.

Koliko je Laščanov, ki se danes kažejo v pravi luči!

## **14. aprila 1941**

Veliki Ponedeljek.

V cerkvi danes oznanili, da moramo strogo upoštevati predpise o zatamniti.

Angleži bombardirajo Zagreb, Sisak in vse kraje, kjer je zbrana nemška vojska (vest ni bila potrjena). Pri nas je vse mirno. Od nemške strani smo zvedeli, da pride jutri nemška tajna policija prevzemati oblast.

## **15. IV. 41**

Razglas o oddaji vsega orožja, sicer smrtna kazen. Lokalno nič novega. Prišla je policija in se nastanila v Sokolskem domu. Afiširan je bil »proglas« na Štajerce. N./emško/ vojaštvo se vozi proti severu. Srbska fronta se krha. Amerika pravi, da bo čez 5 let še-le pripravljena. V Hercegovini se borijo Hrvati in Srbi. V Ljubljani gospodarijo Lahi.

### **17. IV. 41**

Začeli so popisovati zaloge v trgovinah. Objavljen razglas o zaplembi vseh važnejših življenjskih potrebščin.

### **18. IV. 41**

V noči od 17. na 18. IV. so bili aretirani v Laškem: dr. Roš, Križnik st. in ml., Kačič Jože, Hrastelj Peter, Herlah Jože in morda še kdo.

Danes so še vsi v Sok. domu, kjer sedaj domuje Ge-Sta-Po. Aretirani še gospod kaplan, Deželak, tajnik Jenko, gospa Herlahova, Elsbacherjeva, gospod Pavlinič. Se vidi maščevalno delo Kulturbunda.

### **19. IV.**

Aretirani še vsi v Sok. domu. Včeraj popoldne so morali župnik Pavlič, naš kaplan in še drugi pobirati smeti po cesti parka in gl./avni/ cesti. To so nosilci nemške kulture.

Naši so jokali, frkolini pa so se jim posmehovali. Zaprtih je bilo vsega skupaj 51 Laščanov in 31 Hrastničanov. Vse so ob 14. uri odpeljali v Celje. Naš kaplan, župnik Pavlič in dr. Roš so morali pred odhodom očistiti stranišča in druge prostore Sok. doma.

Celjski duhovniki so morali po mestu pobirati konjske fige in voziti samokolnice. Žal, da vsega tega niso videli naši pobožni kmetje, ki tako navdušeno vpijejo Heil Hitler.

Mulenca, Rečica, Kuretno, Brezno so posebno navdušene kmetске vasi. Pa tudi Tevče, Sv. Rupert.

Celjske, pa tudi naše Nemce je tako sram početje G.S.Po, da si ne upajo na cesto. Sl. Koblič, kmet v Kuretnem, je pozdravljal člane Gestapo, jih imenoval odrešnike in jih gostil rekoč: Naš oče (Hitler) vas je poslal.

Pri stari mami so nocoj frkolini iz Strmce (Kinkovi in Krampuškovi) zahtevali slamo, da se zakuri kres.

### **20. IV. 41**

Nedelja. Ob 9. uri zbor Gestapo pred Sok. domom, petje himne. Jaz sem z otrokoma šel na hrib tolažit mater in da nisem slišal rjojenja in bedastega ponašanja okoličanov.

### **21. aprila 1941**

Nacisti imajo posebno piko na naše klerike/.../. Neki oficir Gestapo je v Laškem izjavil, da bo tudi škof Tomažič pometal mariborske ceste. Naši interniranci so zaprti v Kapucinskem samostanu v Celju, ženske pa v kasarni na Dečkovem trgu.

Danes so začeli zapirati vodje »Kmetских fantov in deklet«. Naš rudnik se bo imenoval odslej »Kohlenwerk Retschitz«, prišel je neki inženjer, ki bo vodil posle. Vse občine že imajo nemške komisarje iz Rajha. Naši javni nameščenci so na cesti. Vsi »na razpoloženju«.



**22. IV. 1941**

Gestapo zaslišuje tudi Nemce, ki so bili svojčas tudi člani Sokola. Jugoslov. vojake ujetnike vozijo proti severu. V soboto je Srbija prosila za premirje, Črna gora pa se še bori. Sinoči ob 10. uri so policisti pred Sok. domom tako pretepali nekega jetnika, da je Trbovc slišal vpitje na hrib.

Potniki iz Ljubljane pravijo, da je tam drugače, vse milejše nego pri nas. Tam izhajajo naši časopisi, so odprta gledališča itd.

Ne grem v mesto, ne izvem nobenih odredb.

**23. aprila 1941**

Zapiranje Slovencev nadaljujejo. Danes so lovili po deželi duhovnike. Denunci-jantstvo cvete.

**24. aprila 1941**

Sinoči so imeli zaprtih 13 duhovnikov v tuk./ajšnjem/ sodišču.

Kalan iz Celja mi je danes pravil, kako so umikajoči /se/ Srbi streljali naše rezerviste, ki se lačni niso hoteli boriti. Tam pri Podčetrtku so bili ustreljeni štirje, v celj./skem/ kamnolomu eden. Žal, da je bilo potem tudi mnogo Srbov oficirjev postreljenih. Nekateri so se ubili tudi sami.

**25. aprila 1941**

Razglas o prigrasitvi vseh po letu 1914 semkaj priseljenih.

Razglas o prepovedi kupovanja oziroma prodajanja nepremičnin.

Razglas o prepovedi prodaje manufakture, usnja itd.

**26. aprila 1941**

Pravijo, da je bil neki duhovnik obsojen na smrt, ker je skrival srbske vojake.(Ni bilo res)

Drugi duhovniki so bili aretirani tudi radi skrivanja živil, posebno pa moke.

**27. aprila. 1941**

Laščani, zaprti sedaj v Mariboru, stradajo, prosijo čez ograjo za košček kruha.

**28. aprila 1941**

Pri rudniku Mežica upor rudarjev.

**29. IV. 1941**

Aretacije kar naprej. Pri Litiji meja z Italijo. Furlan 27. izpuščen. Dolinškova pravi, da so Lahi v Kočevju vzpostavili slov./ensko/ upravo. Tudi v Škofji Loki so se stekli Ital./ijani/ in Nemci. Danes so pričeli z vpisovanjem otrok v »Hitlerjugend«.

**30. IV. 1941**

Včeraj so odpovedali službo vsem učiteljem in učiteljicam, ki so doma izven Spodnje Štajerske. Po 20 letih službe na cesti, brez kruha, denarja in penzije. Istotako železničarji. Drž. nameščencem, ki so ostali, je bilo ukazano govoriti po nemško vsaj na cesti in /v/ šoli, gostilnah itd. Zapiranje ljudi še traja. Danes

so nam poslali pismo, da je premoženje DRN./državnih rudniških nameščencev/ zaplenjeno. Enako so dobila vsa društva.

### **1. maja**

Zbor vsega delavstva in uradništva pred. Sokol. domom. Govoril je (nemško) neki oficir. Omenil je samo delavce, kmete in uradnike. Heil!

Naši rudarji so po večini molčali. Kričala pa je mladina.

Zvedeli smo o nekem ukazu o zaplenjenju vseh slovenskih knjig.

Kuhar, Krek v Londonu. Prvi govori po london. radiu. ?? Tolaži nas, da naj počakamo še par mesecev, da dobi Anglija težke bombnike iz Amerike. Italijani izpraznjujejo baje Ljubljano. ??

V tisti njihovi pesmi, ki so jo danes nemški oficirji peli pred Sokol. domom, stoji tudi stavek »bis zur blauen Adria.« To in izpraznitev Ljubljane bi se že ujemalo. Iz obnašanja nemških upravnih organov se vidi, da bi bila Jugosl. napadena, tudi če bi podpisala sto »trojnih« paktov.

Radovedni smo, kedaj bo Italija prelomila zvezo z Nemčijo? Stvarno se že ne razumeta več. Grki se še hrabro bore na jugu, vendar so že zgubljeni.

O, da bi le ne bile vse žrtve zaman!

Naši delavci se pripravljajo za delo za enako surovo življenje, kakoršnega imajo ti-le nemški »kulturonosci«. Hujskanje proti inteligenci, ovaduštvo.

### **Nedelja, 4. maja**

Od potnikov smo zvedeli, da Nemci še niso zasedli Ljubljane. Neka tuja letala so metala nad Ljubljano letake s pozivom o izselitvi iz mesta.

Včeraj so začeli z aretacijami levičarskih delavcev in učiteljev iz Hrastnika in Trbovelj. Kakor je videti, so jim ti-le najbolj napoti. Pa ne bo nič pomagalo; nacionalni komunizem bo slednjič le zmagal. Ni drugega več za našo rešitev izpod tujčevega biča. Samo organizacije dela bi se mi Slovenci moralo najprej naučiti od – Nemcev. Dvajset let smo samo kritizirali in – lenarili. Da bi šli še enkrat pod neomejeno srbsko komando, je nemogoče. Še nikoli ni menda srbska korupcija dosegla večje priznanje kakor v sedanjem polomu države. Posebno mi se sprašujemo, kam so dali Srbi proračune zadnjih 10 let. (Jurko je pravil, da je njegova četa 140 mož imela 70 pušk). Pri rudniku se naši »komisarji« doslej niso brigali za nas, niti ne za delavce.

2. maja so tukaj ustanovili takozv./*ani*/ »Arbeitsamt«. Jutri, 5. maja, pa bodo že pričeli z razširjevanjem ceste Celje-Laško. Krušne karte za moko so že uvedli: 8 kg na mesec. Moka je črna, komaj užitna. Pa smo tudi kritizirali čez prejšnjo.

Dr. Rošu so zaplenili hišo v mestu, v njej se bo nastanila nova stranka »Steirischer Heimatbund«.

Naši talci še vedno v Celju, Mariboru itd. do Lipnice, kjer so tudi naši vojni ujetniki. Le-ti bodo pač imeli enako usodo, kakor sem jo imel jaz leta 1919-20

v Italiji. Morda bodo še bolj stradali, kakor smo mi v Božiču in Novem letu 1918/1919.

### 5. maja 1941

»Ljubljanska provincija« ima avtonomijo pod ital. gospodvom. Šole so slovenske.

Meje nam še niso znane. Ljublj./anski/ radio že oddaja v italijanščini in slovenščini.

Italijani zasedajo Dalmacijo. Na Hrvaškem so nemiri.

Za 180 milijonov je bilo najdenih kraljevih dragocenosti pri patrijarhu Gavrilu.

### 7. maja

Po samostanih in semeniščih iščejo in so tudi našli denar. V Mariboru 20 milijonov.

### 8. maja. 1941

Ravnanje z zaprtimi duhovniki je prezverinsko. Ponoči jih večkrat prebudé, ukažejo vstati in stati z dvignjenimi rokami po cele pol ure. Suvanje s kopiti je vsak dan za vsakega zajtrk. Hrano jim nosijo iz župnišča, tudi si sami kuhajo.

Vesti iz Londona, Amerike napovedujejo še-le začetek prave vojne. Rusija je mirna in čaka seveda poloma. Ruski radio vé povedati, da se Nemci izkrcujejo v Finski.

### 10. V.

Knezov iz Sedraža je pravil, da dobivajo vojni ujetniki Srbi samo vsak tretji dan hrano, Slovenci pa samo enkrat na dan. Ni primere v zgodovini!

V Lipnici (Leibnitz) umirajo v taborišču.

Šketu so zaplenili pohištvo, perilo, sploh vse. Drnovšek iz Brežic je berač. Vse premoženje zaplenjeno. Niti žepnega robca ni rešil. Nemške gospe se šopirijo po zaplen./jenih/ stan./ovanjih/.

Janka in ženo so pripeljali iz Litije v Laško. Elsbacherjeva in Čedejeva izpuščeni včeraj.

Včeraj, pravijo, je bila v Mariboru in Zagrebu javna justifikacija naših slovenskih prostovoljcev. Koliko, še ni poročil. Večna slava mučenikom! (Vest ni potrjena, 20/5.)

### 12. V. 1941

V Laškem in okolici še zapirajo. Včeraj so zaprli Milico, Stegenškovo, Giz./elo/ Kraškovo, učitelja Jurka, Štokovnika ml.

Razglas o vpisu v Heimatbund.

Pričeli so z zasedanjem Hrvaške. Gestapovci grozijo z izgonom vsem moškim, ki se ne bodo vpisali v Heimatbund.

Nezavednost Slovencev je strašna. Polovica kmetov vpije še vedno Heil Hitler. In privoščijo zaprti »gospodi«.

Nemška industrija se seli v Češko in Avstrijo, ker po Nemčiji silno razbijajo Angleži.

Grki so podlegli. Iz Srbije ni poročil, vendar je videti, da še ni miru.

Nas pri Trboveljski */premogokopni družbi/* še niso pregledali, vendar dvomim, da bi vsi ostali.

### 13. V.

London in Ankara poročata o begu Rudolfa Hessa v London v noči od sobote na nedeljo. Nemci so poročali, da se mu je omračil um in je v takem stanju odletel v London in odskočil s padalom. London pa pravi, da sta Hessa preiskala dva psihiatra in ga spoznala za zdravega. Torej Hitlerjev namestnik beži k sovražniku.

Bog daj srečo.

### Sreda, 14. V.

London poroča, da Hess že čita časopise. Radovedni smo, kako bodo znali Angleži izkoristiti ta dogodek, saj je vzbudil po svetu senzacijo kakor naš 27. mar/e/c. Danes so pripeljali iz Hrvatske našega bivšega ravnatelja inž. Kloca. Kar so počenjali z njim, je taka kulturna sramota za nemški narod, ki je ne izbriše nobeno kult. delo več. Ovadila ga je žena bivš./ega/ rudarja Šipek Alberta. Pretepli so ga najprej na dvorišču sodnije, na to pa vsega krvavega vlekli po obratih rudnika. Prejel je toliko sunkov v lice, da je bil ves zabuhel, kri mu je tekla po obleki.

Niso dosegli namena. Vzbujal je mnogo pomilovanja, ne pa sovraštva, čeprav je Petrin vzbujal delavce na delu, naj ga bijejo.

Kako sram pač mora biti tukajšnjih pet Nemcev, ko so videli njih delo. Kloca so oklofotali tudi javno pred lekarno.

Sedaj še-le verjamemo v grozodejstva, prizadejana br./atom/ Poljakom in br. Čehom. Bog ve, kaj vse bomo morali še prestati.

Popoldne so se odpeljali deportiranci. Milica, Peršičeva, Kodrič, Velkavrh z otrokom. Potovali so preko Rogatca.

*(Na tem mestu v notesu je prilepljena fotografija Milice Kubice. Zadaj pripis: Milica Kubica, učit. ročnih del v Laškem, je bila zaprta 12. V. 1941 in izgnana 14. V. 1941. Njena imovina je bila zaplenjena in raznešena kdo ve kod po mestu. Op. T. K.)*

### 16. V.

Križnik in tov./ariši/ gredo na delo v Rajhenburg v samostan trapistov.

G./ornjo/ Rečico zasedajo pešaki. Pravijo, da se na Kalu še skrivajo Srbi. O Hessu snoči niso poročali.

Pohišstvo deportirancev uporabljajo novo naseljeni žandarji.

Nemci prodirajo že v Sirijo, franc./oski/ mandat. S privoljenjem franc. oblasti.

Nemški stroj se nikjer ne bo ustavil. Iz Moskve so snoči poročali o obrambi proti letal./skim/ napadom.

Gospo Klocovo so danes, kakor predvčerajšnjim njega, klofotali in maltretirali javno pred lekarno Ujčić. Peljali so jo tudi k rudniku. Škoda, da je dobila plačilo za svoje hudobije od neprave strani.

#### 17. V.

Hess je skočil iz aviona s padalom in si je zvil nogo v gležnju. Že daje izjave. O Hessu govore menda vse večje postaje. Kako bomo mi popravili napake naše stare drž. zgradbe, nas skrbi. Prvi dan bo pač treba izdati zakon proti korupciji.

#### 18. V.

Prvi shod »Heimatbunda« pri Henkeju. Naši kmetje so kričali »ven s Primorci«! London pravi, da je Hess na svojo pest šel zaradi mirovne pogodbe v London. Veseli nas odločna angleška izjava, da se oni z narodnimi socialisti sploh ne bodo pogajali.

#### 20. V. 41

Danes smo morali poslati na občino prijavo o zalogi živil. Prijava se glasi »Pod prisego prijavljam«.

Naša družinica je pripravila:

3 kg moke,

17 kg masti,

2,5 kg olja,

9 kg sladkorja,

15 kom jajc.

Izvedeli smo, da je »samostojna« Hrvatska dobila kralja, in sicer vojvodo Spoljetskega, brata vojvode d'Aosta, ki je te dni prosil za premirje kot abesinski podkralj.

Nemci so se pri Tobruku umaknili. Ob večerih se shajamo in ugibamo o bodočnosti. Vsi gledamo samo še na zadržanje Rusije.

Ujetnikom Slovincem in Srbom, ki so na delu v Tremarjih, smo poslali kruha in cigaret. Darovali so: Julka Šipek, gospa Drolc, Križnik, Zinka in pa še par kmetov iz Mulence.

#### 21. V.

Iz Ljubljane prihajajo vesti o pogajanjih Italije in Nemčije za končno razmejitve. Italija zahteva vse trboveljske premogovnike (Rajhenburg in ves laški srez). Usoda je res hudomušna.

#### 23. V.

Prišel je ukaz o zaplembi slovenskih knjig, strokovne, leposlovne, revije, sploh vse, kar je tiskano v slovenskem jeziku, moramo oddati.

Dr. Drnovšku so zažgali knjižnico, vredno do 60 tisoč din. Znosili so vse na njegov vrt in zapalili. /ta vest ni bila resnična/

Naj jim gori na duši plamen kulturne sramote, za vse čase. Kakor izvemo, so bili naši izgnanci učitelji etc. zelo lepo sprejeti v Ljubljani; prebivalstvo jim gre

povsod na roko. Angleži strahovito tolčejo po nemškem ozemlju in trdovratno branijo Kreto pred nemškimi padalci. Vesti z dne 10. maja o justifikaciji v Mariboru in Zagrebu še niso potrjene. Potrjujejo se pa vesti o zverinskem postopanju s talci v Mariboru. Rajhenburški kloster pripravljajo za jetnišnico za nepokorneže: sokole, strankarje in komuniste.

Pred pisarnami heimatbunda je gneča, vsak se boji izgnanstva. Rekli so pa, da ni prisilna organizacija.

## **26. V. 41.**

Včeraj po maši je bilo preklicano, da moramo prinesti vse slovenske knjige v šolo. So zaplenjene. Kakšna blaznost in podlost je rodila ta ukrep.

Zatrdno pa upamo, da se bo vsa ošabnost Nemcev zdrobila v nič in bomo zopet svobodni. Slišimo, da tudi med nemško armado ni tako kot slikajo. Bavarci in Avstrijci se bunijo. Nemci so širili danes vesti, da so zavzeli Kreto in zasedli tudi Irak. Dvomim.

Zakaj Hitler ne napade Anglije? Slovenski poročevalec je snoči iz Londona govoril o novih angl. bombnikih in bombah. Te bombe so tako silne, da ne pomaga nobeno zaklonišče. Končno bodo Nemci le propadli!

## **27. V.**

Kreta, zapadni del, zasedena. »Hood« potopljena. Le kaj delajo Angleži? Čaka jo, da se bodo še Turki in Rusi zanje borili!

Včeraj so nosili šolski otroci učne knjige v šolo – kakor bi nosili vsak svojo smrtno obsodbo.

Košček čitanke se jim zdi silno nevaren.

V Celju je prišlo do hudih nasprotij med nemško vojsko in tajno drž. policijo. Vzrok: kruto ravnanje s političnimi jetniki. Vojska je pač povsod bolj humanih manir kot policija. Mi še nismo oddali nobene knjige, pa jih tudi ne bomo, dokler ne dobimo posebno obvestilo.

## **28. V. 41**

Z Dunaja prinašajo uradniki vesti o silnem pomanjkanju vsega, kar človek za dostojno življenje potrebuje. Ti ljudje trpe in molče pod enakim terorjem kakor mi. Pravijo, še šest mesecev lahko Nemčija vzdrži. Beograjska radijska postaja sporoča še vedno imena med bombardiranjem in invazijo izginulih ljudi; starši iščejo otroke, otroci starše itd.

## **29. V.**

Pri morski bitki pri Islandu so Angleži potopili tudi najmodernejšo nemško oklepno »Bismarck« kot revanšo za njihovo Hood. Nad Kreto polagoma prodirajo, vendar z ogromnimi žrtvami. Angleži poročajo, da znašajo nemške žrtve za Kreto 18 tisoč mož in 200 avionov. Danes spet govore o nasprotstvih med Nemci in Rusi (!). Roosevelt je postal diktator. Iz nemških časopisov se vidi, da jih je ta ameriški ukrep zelo v živo zadel. Robantijo, kar se da.



**30. V. 41**

Transporti nem. vojaštva proti jugu trajajo zdaj že štirinajst dni, vsak dan po dva do pet vlakov. Vojakom se pozna, da so utrujeni in naveličani.

Knjige še nismo oddali. Nekateri, ki imajo denar, jih spravljajo v Ljubljano in Zagreb na varno. Amerika (USA) v strogi pripravljenosti. Tudi če Nemci na celini zmagajo povsod, bodo vendarle propadli kakor 1918, ker Anglija ima čas in še lahko vzdrži na vodi makar še deset let.

**31. V. 41**

Zjutraj mi je Sluga pravil, da so organizirali ogleduško in ovaдушko službo tudi po deželi; najeli so razne barabe in delamrzneže (za Sevce mizar Cvikel), da prisluškujejo pogovorom. Govorilo se je tudi že sinoči, da so Nemci vdrli na Irsko. Žrtve vpada cenijo na 80 tisoč mrtvih. 80 tisoč najboljših mož! Ni niti veliko za Nemčijo. /ta govorica do 4. 6. ni bila potrjena/

**3. junija 1941**

Angleži zapuščajo Kreto. Na egiptsko-libijski meji pa se še hrabro držijo.

Na Gorenjskem aretacije kar v množicah. Prizadeti vsi sloji. Zaplemba premoženja vsak dan. Nemška vlada je v Avstriji (Linz). Angleži postajajo pač vsak dan močnejši, vsaj v zraku.

Dr. Rošu so zaplenili večino premoženja. Naši talci v Celju in Mariboru so dobili znake, rudeče, zelene in bele. Kakor judje. Iz Rusije in Turčije ni novic.

**6. VI.**

Kreta zgubljena.

Naše talce zbirajo v Rajhenburgu. Včeraj je šel tja sodnik Šmid. Žandarmerija pleni kar na svojo pest. Včeraj so Jenku odnesli gosli, harmoniko in kolo. Njegovo dekle pa je šla do komisarja in izposlovala, da so zaplenjeno vrnili. V sredo popoldne ob 18. je eksplodiralo v Zagrebu skladišče municije.

O Göringu in dr. Ribentropu nemški listi molče. Riba smrdi pri glavi. Angleške postaje o porazu na Kreti molče. Ciper bo sedaj na vrsti. Zatem pa Sirija.

**6. VI.**

Radi zagrebške eksplozije so danes popoldne že zastražili mostove.

**7. VI.**

Nemci izpraznjujejo in tako zasedajo Dolenjsko. Sinoči sem poslušal radio Berlin. Priznava, da so se Angleži hrabro in žilavo borili. Nemci so zmagali edinole radi mojstrskega sodelovanja aviacije in mornarice s kopensko vojsko. Angleži tega niso znali.

Čudimo se Moskvi. Ali je Moskva tako prepričana o razpadu nemške voj./aške/ sile, da se v primeru Krete ni zganila? Sicer moramo vendar vedeti, da bo kljub prostim Dardanelam jetnik v Črnem morju. Ali pa čaka tudi na razpad Anglije kot imperijalne sile. Verjetno je, da bi v sedanjem primeru Rusija lažje kaj pridobila.

Francoska vlada sovraži Anglijo. Zunanji Francozi pa Nemčijo. Tragika Francije je pač v njenem lahkomišelnem uživaštvu.

Milico in Peršičevo je spraval s poti Kislinger, ker niso šle pozdravit Nemcev ob njihovem prihodu na Veliki Petek. Mu bomo še vrnil stokratno. Govori se, da je zagrebška vlada že zbežala iz mesta. (propaganda)

Smo silno nestrpni, v svoji brezdelni sebičnosti mislimo, da se zemlja radi nas suče.

Nemški uradniki na komisarjatu so povečini slovenskega pokoljenja, razumejo naš jezik, samo govoriti ne marajo. Isto tako učiteljice, ki so sedaj prišle. Nekaj je koroških rojakov, nekaj pa iz okolice Radgone in Apač. Jih pač rabijo za prisluškovalce.

Živila na karte. Trgovine pol prazne. Pripeljali so njihovo moko, mešanico rži, krompirja in fižola, sladkor, tobak. Mila ni, kar rudarji posebno občutijo. Draginja neznosna.

#### **8. VI. 41**

Danes so se peljali skozi Laško izgnanci iz Maribora. Namenjeni so v Arandjelovac. Iz Maribora bodo izgnali baje 8000 familij, ki so bile prej jugoslovansko orijentirane. Oropali so jih vsega, samo en kovček na osebo so lahko vzeli s seboj (50 kg na osebo in 25 mark). Je to po večini inteligenca, ki naj bi doli »učila srbske analfabete«.

Izmed Laščanov je poleg njih Viktor Jenko, tajnik občine. So pa zraven tudi žene in otroci polit. izgnancev, ki so zaprti v Rajhenburgu in drugod. Ropanje zasebne imovine je torej nemška pravica. Tužna nam majka – o prihodu teh izgnancev so bili v Srbiji že informirani. Vsi politični jetniki bodo izgnani. Potniki iz Ljubljane pripovedujejo, da Lahi še vedno upajo, da bodo dobili trboveljske rudnike in še laški okraj. Južno Srbijo je poleg Črne gore zasedla Italija – brez boja, seveda. Tam meji Italija na Bolgarijo.

#### **10. VI. 41**

Angleži zasedli Sirijo, franc./*coska*/ posadka se jim pa upira. Žalostno za svobodne Francoze.

Pri vpisovanju v hajmatbund dobi vsak posebno klasifikacijo glede zanesljivosti.

A = Nemec

B = Nemcem prijazen

C = zanesljiv

D = manj zanesljiv

F = nezanesljiv, treba izgnati.

Dostavljajo še raznobarvne pike, ki tudi nekaj pomenijo.

**11. VI.**

Slovence izganjajo in bodo še izganjali. Včeraj je bilo pri transportu precej naprednih Celjanov. Gestapovci pridejo ponoči, ukažejo zaviti za 50 kg prtljage pa hajdi v živinski vagon. Druga imovina gre v korist roparjem. Za 600 let smo padli. Le kako bi opisal to kakšne Herman Wendl ali H. Bahr?

O zunanji politiki poročajo, da bo Borisov brat proglašen za slovaškega kralja. Princa Spoletta še ni na Hrvaškem. Mu ne diši hrv./atska/ krona.

**13. VI. 41**

Včeraj sem bil priča, kako so izgnali dr. Rošetovo in Jeršetovo familijo. Včeraj so tudi v Celje dovažali izgnance – za cel vlak. Kam so jih odpremili, nam ni znano. Vsaka oseba ima po en ali dva kovčka ali žaklja perila in kdor je imel čas, še nekaj hrane. Vso drugo imovino so zaplenili v korist drugim Nemcem, ki bodo prihajali namesto nas. Govore, da bo šlo iz Laškega še okrog 80 družin. Zinka šiva žaklje, da bomo zavezali punkeljček.

V naših mestih sme ostati kvečjemu 5 % Slovencev.

Prvi vlak angleških ujetnikov proti severu.

Križnikova žena ni dobila potnega lista za Ljubljano, torej bo družina izgnana.

**14. VI.**

Srbi nadvse prijazno sprejemajo naše izgnance. Rdeči križ USA skrbi za hrano. Tudi pri našem kmetu hitro pojema prvotno navdušenje za Hitlerja. Vzrok: vera in govorice o izgonu. Zato bi bilo prav, da bi Nemci gospodarili pri nas še kakšno leto, morda bi naši speči poljedelci uvideli, kaj se pravi zemljo imeti in z njo razpolagati.

Morda bi potem uvideli, da jo je treba tudi braniti. Sicer si pa slovenski kmet ni priboril še nobene svoboščine sam; vedno mu je bila le podarjena, zato se mu zdi vsaka borba odveč. To je v našem življenju najžalostnejše poglavje.

Polni vlak nemških ranjencev proti severu. Obrazi so žalostni.

**16. VI.**

Danes sem govoril z Ujčićem o našem položaju. Je pesimist. Ne verjame v našo popolno zmago. Tudi ne v intervencijo Rusije, ker Rusije še ni. Danes zjutraj so naložili in odpeljali v izgnanstvo družino dr. Delak, Bobnar, Mayer, Koščakove in tajnika krištovske občine.

Popoldne sem bil pri vpisovanju v heimatbund in sem tam videl početje »naših« ljudi. Obalovega smrkavca, Komarickija ml., nekega Feigela. Roš, nadučitelj je stal celo popoldne pred mizo, pa ga Obalov ni hotel odpraviti.

Take gade smo tako skrbno gojili.

**17. VI.**

Šentjedrski kaplan je bil pri celjskem opatu Juraku in izvedel tam, da bo prese-ljenih na hrvatsko ravnino in na Kosovo 280. 000 Slovencev. Rokodelci pa bodo poslani v Nemčijo.

Kmete iz Savinjske doline izganjajo kar na debelo. Šentjedrski kaplan je videl tam izpraznjeno in zapečateno celo vas.

V USA so konfiscirali premoženje nemških voditeljev Hessa, Göringa, Himlerja itd. So se le zganili!

Vlak za vlakom proti severu. Ruska meja. Večinoma artilerija in pontoni.

#### **18. VI. 41**

USA zaprle vse nemške konzulate, agencije in razna druga zastopništva.

V Rajhenburgu so včeraj ob 17. zaprli naše kolege Rainerja in Zemljaka ter še sedem drugih.

#### **19. VI.**

Izgnancem so v Mariboru pobrali in uničili razen krstnega in poročnega lista vse ostale dokumente, spričevala, diplome itd.

Masten mi je pravil, da bo šla Sovjetija z Nemci proti Angliji. Iznajdljiva je nemška propaganda in tudi nerodna - silno nerodna.

Smederevska trdnjava polna municije, je ubila 4000 ljudi.

V Srbiji so civilisti prodajali nemškim vojakom civilne obleke, sedaj je za takšno dejanje uvedena smrtna kazen.

Vpisovanje v heimatbund se je pričelo v soboto, dne 14. 6., nadaljevalo 16., 17., 18. in 20. London poroča, da so Rusi razstrelili vse mostove proti Finski. Nemčija in Romunija zahtevata od Rusije vrnitev Besarabije, Turčija pa je sklenila z Nemci prijateljski pakt; kako bo neki Nemčija ta pakt zdržala?

Torej se 2. svetovna vojna šele začnjenja.

#### **20. VI. 41**

Danes smo šli v »naš« Sokolski dom in smo se vpisali v heimatbund. Kakor da bi šli k obsodbi!

V Srbiji dela tudi ruski rudeči križ.

Vse naše zavedno ljudstvo pričakuje zloma Nemčije že letos. Pa ga še ne bo! Nemški vojaki so še siti in dokler so siti, disciplinirani, in – vsaj Prusi – navdušeni, ne bo poloma. Čeprav v Nemčiji že kažejo razni znaki nezadovoljstva na bližajočo revolucijo. Zapadna Nemčija je pač v razvalinah. Mrliči leže po cestah kar kupoma.

#### **21. VI. 41**

London je sinoči poročal, da imajo Nemci na Finskem že dve in pol diviziji. Finska mobilizira. Romunija mobilizira. Prvi ponujajo Nemci Korelijo, drugi pa Besarabijo. Včeraj ob 20. vlak izgnancev proti jugu. Med njimi učitelj v pokoju Benko Vekoslav iz Laškega. Proti severu dva vlaka ujetnikov naše armade.

#### **Nedelja, 22. VI. 41**

Naš kralj in vlada so v Londonu. Sprejem izredno slovesen in žalosten obenem. Za Rusijo bo le završalo. Hitler je izdal proglas na Nemce, Fince in Romune, v katerem jih poziva v skupno borbo proti Rusom. Koliko časa bo Rusija vzdržala

pritisk nemških motorjev? Angleži so enajst noči zaporedoma tolkli po nemški industriji na zapadu. Ob 11.30 sem pri aparatu tov. Drolca ujel govor Molotova. Rekel je: Bili smo napadeni! Bili se bomo z vsemi narodi Evrope in drugimi za svobodo našo in vseh od Norveške do Grčije! Kolo se je zavrtelo.

Razglašen preki sod z veljavnostjo od 12. ure dalje. Kako neki bomo sedaj poslušali? Nemci so, kakor Beograd, danes zjutraj ob 4.30 bombardirali odprta ruska in ukrajinska mesta vzdolž vse meje. Kijev, Kovno, Tihomir itd. Rusi so tolkli Bukarešto.

### 31. VI.

Zaprli so danes Elo Kopačevo, načelnico Sokola, Miro Krašek, hčerko zaprte Gizele Kraškove, gospo Šotl. Slednja je bila že zaprta in potem izpuščena. Pred graščino so naložili še druge jetnike. Gospo Gizelo Krašek, gospo Šentjurčevo in dr. Narod je potr. t.

### 24. VI.

Nemci pravijo, da so na celi ruski fronti napredovali in uničili 300 letal na tleh in v zraku. Rusi pa poročajo, da so naval zadržali in zbili 64 letal.

O mučenju v celjskih zaporih poročajo skoraj neverjetne stvari. Vsi mučenci so prosili »Ustrelite nas«. (prof. Janko Orožen) Ves svet bo strmel, ko bodo vsa ta zverinstva objavljena. Ruski radio ve povedati, da so pričeli prodirati v Bolgarijo, bo verjetno radi nezanesljive Turčije. Bolgarska armada bi nas lahko še rešila. Šentjedrski, dolski župnik, inž. Kloc so še zaprti v graščini. Sinoči iz Londona še ni bilo poročil o položaju na ruski fronti. Danes širijo Nemci vesti, da so mestoma napredovali za 50 km. Nas pač navdajajo dvomi o konsolidiranju življenja v sovjetiji.

### 25. VI.

Nemški časopisi se nič kaj ne pohvalijo s položajem na ruski fronti; napredujejo pač »po načrtu«. Sic! Rusi poročajo o 300 tankih, ki so jih ta dva dni razbili. Imajo tudi že prvih 5 tisoč ujetnikov. S padalci operirajo na Poljskem. Da bi že »padali« tudi po Balkanu!

Rusi so zgubili Brest Litovsk, v Galiciji so se umaknili do Buga. Priznavajo, da so zgubili do 300 letal, še več pa so zgubili Nemci. Silno so tolkli po Königsbergu, Gdansku, Lodzu itd.

### 26. VI. 41

Rusi pravijo, ga so zavzeli še drugo polovico Přemysla. Nemci pravijo, da so naleteli na »nepričakovan odpor«. Živel! branilci svobode!

Hitler tolaži narod in prosi, naj ne bo tako neučakan, naj še potrpi.

Vsak dan rusko-nemške vojne je stal vsako stran po 100 letal.

Tisočletko miru moramo ustvariti!

Delavec Čakš mi je pravil, da so v srezu Šmarje že popisali posevke. Tam tudi že vežbajo fante in dekleta; zaenkrat ob nedeljah.

## **27. VI. 41**

Danes vozijo nove avione proti jugu. Strojevodja iz Maribora mi je pravil, da Nemci razstreljujejo mostove na severni meji.

V Romuniji prodirajo Rusi. To se dobro čuje.

## **28. VI. 41**

Snoči ob 21.45 (po novem) smo poslušali govor generala Dušana Simovića iz Londona. Potolažil nas je. Jugoslavija bo vstala močnejša kot kdaj prej. Omenil je tudi priključitev Gradiščanskih Hrvatov, Korošcev, Dalmatincev, Istranov in naših Primorcev.

Zopet transport angl./eških/ ujetnikov proti severu. Vagoni prenatrpani. Ob stranskih stenah so si reveži obesili pločevainaste posode – če bi deževalo. Kakor mi leta 18 na M<sup>le</sup> Melleta di Galio: če smo zagledali oblak, smo hiteli obešat prazne škatle od konzerv, da bi nalovili v nje dežja.

*Naj bi bil prihodnji Vidov dan »Svobode dan«*

## **29. VI. 41**

Dr. Roša so odpeljali iz celj./ske/ bolnice. Ob osmih smo poslušali poslanico kralja, pismo nekega angleškega duhovnika vsem Jugoslovanom.

Rusko vojno poročilo v hrvaščini. Poročilo pravi, da so bili vsi napadi Nemcev s protinapadi odbiti. Dve nemški ladji na Donavi sta potopljeni.

Glavno je, da se Nemcem prodor ni posrečil. Upanje je čimdalje večje.

## **30. VI. 41**

Sinočnje posebno poročilo nemške vojske poroča o ogromnih uspehih nemške armade na severni fronti:

4107 letal

500 tankov

600 topov

40.000 ujetnikov

in nepregledno množico vojnega materiala (!!)

Kovno, Dvinsk (280 km od meje) so zavzeli Nemci. Rusko poročilo je mnogo skromnejše.

4107 letal. Ta laž je pa le predebela.

Iz Londona pa poročajo samo o vidovdanskih manifestacijah. Vršile so se v velikem obsegu v Londonu, Washingtonu, Njujorku, Buenos Airesu itd.

Manifestacije so boljše kot nič.

Nemci pravijo, da so Rusi bežali predvsem pred metalci ognja (Flammenwerfer).

Zopet vlak angl. ujetnikov proti severu.

Italija pred razsulom. Anglija je stavila ultimat, da položi orožje, sicer bo začela bombardirati kakor Nemčijo.

Ptuj slišal, ko so Rusi rušili iz zraka Budimpešto.



Nemčija ima na ruski fronti 170 divizij. Iz Romunije ugodna poročila o prodiranju Rusov.

### 1. julija 1941

Tukajšnji Nemci so nekam pohlevnejši postali, odkar so postala nemška poročila o zmagah na Ruskem malo verjetna.

Izgoni in aretacije Celjanov in iz okolice Celja se vršijo kar naprej.

Tihotapci iz desnega brega Save vedo povedati, da so v Ljubljani ustrelili Lahi precej njihovih upornih vojakov.

### 2. julija

Danes zjutraj ob 5. uri so pričeli »nalagati« na avtomobile in so odpeljali sledeče rodbine:

1. ženo sodnika dr. Šmida, Marico in hčerko Oko,
2. ženo mizarja Petra Hrastelja s sinčkoma Petrom in Pavlom,
3. pivovarja Petaka s famijijo

(Hrasteljeva sta šla sama, otroka sta spravila pri njenih starših v Breznem).

Rusom gre slabo, Minsk in Kijev so zgubili. Nemci dosegli Berezino.

(Kijev še ne, 10. VI.)

Andrej, Tomo! Živita le radi maščevanja Germanom radi nezaslišanih krivic, prizadejanih nam Slovanom.

Kdaj se bo zganila Amerika? Kdaj se bo združil ostali svet v znanem geslu: Proletarci vseh dežel, združite se!

### 3. julija

Danes so vzeli famijijo Blažon. Ženo in hčerko, mož je bil v celj./ski/ bolnici.

Hudi boji pri Tarnopolu, Lwovu in Bialistoku. Berezina še ni prekoračena. Nemci zgubijo na dan najmanj 60 letal.

### 4. julija 41

Protitankovsko artilerijo vozijo proti jugu, saniteto proti severu.

Danes še niso zapirali, sicer avtomobili še čakajo ...

Na ruskem bojišču nemške izgube ogromne, pa tudi ruske.

Jetnike iz tuk./ajšnje/ graščine so danes opoldne odpeljali proti severu (v Celje k zaslišanju).

Po Avstriji teror enak kakor pri nas.

Na ruski fronti na vsaki strani ½ milijona mrtvih in ranjenih.

Angleži so (baje) poslali (po zraku) ujetega vojvodo D'Aosto v Rim radi ustavitve sovražnosti in predaje, rok 6. VII. Vojvoda se mora po isti poti vrniti k Angležem. Smo radovedni.

### 5. VII.

Celjska garnizija je morala včeraj na hitro oditi na fronto.

Nekaj tu zaprtih duhovnikov so včeraj izpustili, vendar se ne smejo vrniti na svoja mesta.

## 7. VII.

Lwov in Tarnopol so Nemci zavzeli. /*Rusi*/ se umikajo do Stalinove obrambne črte. Nemške žrtve so ogromne, pravijo Švedi.

Italijanska moderna križarka »Pola« potopljena. Zadnja iz trojice modernih.

## 8. VII.

Čudno je s to Italijo. Včeraj je gospa Lojzetova zahtevala potni list za Ljubljano. Uradnik ji je rekel: »Če ni nujno, počakajte par dni, ko bomo mi (Nemci) v Ljubljani, ne boste rabili potnega lista.«

Torej le ni vse v redu, sicer bi ne govorili tako.

Daljnostrelne topove vozijo proti severu. Sedaj, ko bodo skoro izpraznili Balkan, bi bil čas, da Angleži nekaj ukrenejo tam doli.

Ruska propaganda razširja zemljevide z bodočo Jugoslavijo. Meja povsod zgodovinsko narodnostna: Tilment, vsa Koroška, koridor s Češkoslovaško. Natančno po izjavi naše vlade in Lisinskega.

Z Zinko že delava načrte, kako bo, ko se bova preselila v sončno Gorico ali pa v bližino Trsta. Tam bo dela in zaslužka in edinost med narodom bo obetala lepše življenje nama in otrokoma.

O, da bi se uresničile naše sanje!

Ameriške čete so zasedle Island. Prav je tako.

## 9. VII.

Lahi so silno nervozni. Tam se bunijo, kjer bi se najmanj smeli. Govori se, da bo mesto Italije vzela ljublj. /*ansko*/ provinco Nemčija.

Nemci vozijo balkansko armado na sever. Vlak za vlakom.

Koroške Slovence izseljujejo neznano kam.

Zopet pravijo, da so Rusi skupno z Bolgari napadli nemške ladje v Črnem morju.

Včeraj v Laškem pričeli s telovadbo vsi moški od 18. do 50. leta. Uči neki mlad trg. pomočnik od Stigerja iz Celja. Po Savinjski dolini so prepleskali kažipotne table in jih označili z SSSR. Enako so prepleskali žandarm./*erijsko*/ kasarno v Štorah. Naši imajo tudi še humor. Nekje v Tevčah je visela na veji poginula kura z napisom: »Rajši sem se obesila, kakor pa za Hitlerja jajca nesla.«

Nemčija bo zasedla od Laz do stare jugoslov. italj. meje. Tako pravijo železničarji.

Stanko mi je pravil, da prične Stalin z ofenzivo 14. t. m. Baje je to sam razglasil po radiu. (Propaganda).

Kmetom so že prepovedali sekanje lesa. Tudi za lastno porabo. Oznanjeno v nedeljo, dne 6. t. m. (Platovnjak)

V Romuniji prodrli Rusi, Angleži čedalje bolj tolčejo nemško industrijo na zapadu.

**10. julija**

Brat Gelč je včeraj popodne prinesel vest, da je italj. kralj pobegnil. (Propaganda)

Rusi na Prutu potisnili Nemce nazaj. Na ostali fronti se še dobro drže.

Včeraj v Berlinu podpisan dogovor o definitivni meji med Nemčijo in Italijo.

Marburger Zeitung poroča o grozodejstvih, ki jih počenjajo Rusi nad Ukrajinci. Lwov, Dubno itd. Če bi mi le verjeli! Po sliki izgleda, da so žrtve nemških bomb.

**11. julija 1941**

V moji notici z dne 6. prejš. m. sem Rusiji le delal krivico.

Zvečer 10. VII. so potniki prinesli vesti o zasedenju Ljubljane po Nemcih. Nekateri pravijo celo, da bodo Nemci zasedli vse naše Primorje z Istro vred. To dá misliti. Če je ital./*ijanska*/

armada v razsulu, ni drugega izbora, namreč proti izkrcanju angl./*eških*/ armad. Potemtakem morajo Nemci zasesti vso severno Italijo, držati pa črto Donava-Sava. Tudi se lahko sklepa, da bodo Nemci skušali mobilizirati Slovence proti Italiji in nam postaviti kakšnega protektorja po češkem vzorcu.

Ruski avioni odvrkli v Zidmostu letake, v katerih prosijo za sodelovanje z njihovimi padalci.

Pri Wilni so Rusi pošteno naklestili Nemce. (Kar slednji niso pričakovali. Govorili so, da bodo tekom 14 dni v Moskvi).

Ob 14.15 prvi vlak španskih prostovoljcev proti severu. Nekaj Marokancev z velikimi fesi vmes.

Ob 18.50 zopet vlak izgnancev v Srbijo. Med njimi urar Blažon in žena iz Laškega. Danes zaprli montanista Vastiča. Bil je deloven telovadec Sokola Hrastnik. Dolžijo ga četništva. Hud greh.

**12. VII.**

Delavci vedó novico, da so Nemci napadli tudi s strupenim plinom. Rusi so imeli pripravljene ventilatorje in so spihali plinske megle nazaj na nemške postojanke (?). Tudi takšna propaganda prav pride.

**14. VII.**

Danes pa zelo važna vest:

»Rusi in Angleži so sklenili dogovor, da niti ti niti oni ne bodo sklenili separatni mir z Nemci. Ne bodo odnehali, dokler režim v Nemčiji ne bo strt.« Medsebojno se bodo podpirali čim bolj.

Odslej bo šel vsak dan po en transport Slovencev na jug. Ker je v Srbiji že tesno, bodo odpremljeni v Slavonsko Požego, kjer bo razdeljevalno taborišče naših izgnancev.

Črna Gora »samostojna« kraljevina. Kdo predstavlja kralja, ni znano.

## 15. VII. 41

Nemci poročajo, da so zlomili odpor na Stalinovi obrambni liniji. To je žalostno; vendar ne smemo izgubiti poguma. Rusija je velika in USA tudi. Končno se bo nemški narod nasitil zmag in žrtev.

Angleži tudi niso še izgubili poguma in ne svojega imperija. So vajeni načrtne politike za sto let vnaprej. Morajo vedeti, kaj deluje, in sklepajo. Včeraj so vpisali sina *T./oma/* v nemški otroški vrtec. Naju sicer boli, vendar upamo, da mu ne bo škodovalo.

Danes prvi vlak hrvatskih ujetnikov proti jugu.

Iz Bolgarije poročajo o zapiranju simpatizerjev Rusije in levičarjev vobče. Začetek revolucije na Balkanu.

## Sreda, 16. VII. 1941

Poroča London, da zahtevajo Bolgari, nahujskani od Švabov, nadzorstvo nad Carigradom. Morda zato vozijo Nemci vojaštvo tudi na jug.

Letalski napadi na Anglijo ponehavajo: v juniju samo 318 žrtev napram 5300 v maju. Rusi v ponedeljek potopili v Baltiku trinajst transportnih ladij. Pri Smolensku se morajo umikati. Žal, tam bi se ne smeli. V Črni gori se bije še par tisoč vojakov naše vojske z Italijani in Nemci. Sinoči en vlak hrvatskih zrakoplovcev v Nemčiji. »Prostovoljci«.

Čerčil je v parlamentu govoril o pogodbi z Rusijo. Kako Angleži obvladajo sami sebe, pričajo prognoze o izidu vojne. Nemci bodo v letu 1942 okupirali Anglijo, 1943 Severno Ameriko in leta 1944 bodo Italijani zavzeli Malto.

Danes več vlakov svežih kasarniških čet proti jugu.

## Četrtek, 17. VII. 1941

Iz Londona poročajo, da je naša vlada v Capetownu v Južni Afriki. Tam bo tudi zbirališče naše vojske in dobrovoljcev. Jevtić je šel v Ameriko agitirat za vojsko, nabirat prostovoljce.

Pri Vitebsku so najstrašnejši boji, kar jih pomni zgodovina. Mrtvih in ranjenih na obeh straneh na stotisoče. Rusi krvavé za svobodo nas in vsega človeštva. Čast in slava jim! Slovenci tega ne smemo nikdar pozabiti!

Z naglico vozijo Nemci avione s Krete na sever. Tam jih izgubijo 60 do 80 vsak dan. Rusi trdijo, da je takozvana »bliskovita vojna« preprečena. Sreča, če bi bilo res, sicer bi nas in naših otrok otroke čakala grozna sužnost.

Tudi iz Moskve poročajo, da je bila sklenjena pogodba med Anglijo in Rusijo o medsebojni pomoči.

## Petek, 18. VII. 1941

Pri Petrogradu so Nemci napredovali, pri Vitebsku niso. Delavci prihajajo posamič iz Nemčije in pripovedujejo o silnem pomanjkanju, ki je tam. Prav je tako. Otroke Herlahove so odpeljali.

Naše zbirališče v Capetownu zna biti pomembno. Tam je prostora dovolj za ustanovitev nove Jugoslavije – vendar le v skrajni sili.

### **Sobota, 19. VII. 1941**

Nemški vojaki pravijo, da so Rusi izgubili Leningrad in Vitebsk.

### **21. VII. 41**

Najhujši boji so pri Smolensku. Nemci se ne ozirajo na žrtve. Stalin je postal vojaški diktator, Timošenko namestnik. Stalingrad in Kijev še ruska.

Včeraj zvečer vlak izgnancev, sami kmetje iz Konjic, Vitanja in Ormoža. Vsak dan vlak. Nemci vozijo sedaj vojaštvo iz Francije na jug. Najbrž proti Turčiji, ker ne pleše tako, kot oni hočejo.

### **22. VII.**

Sinoči sem poslušal London, ki pravi, da so v okolici Smolenska hudi boji. Večjih sprememb ni. Nemci izgubijo v Baltiku po šest ladij na dan. Letalske čete in pontone vozijo proti severu. Vlak za vlakom. Jih morajo pač nujno potrebovati na severu. Med Hrvati ujetniki, ki so se vračali, je bilo tudi nekaj Slovencev. Niso izstopili. Rekli so, da se bodo že kako pretolkli v Srbijo.

Zavedni fantje! Komunisti razpošiljajo svoj list »Slovensko poročilo«. Sedmo številko smo včeraj čitali. Težko čakamo poročil iz Bolgarije. Tam bo pač najprej zavrelo.

Naši mlinarji bodo mleli na karte. Kmet bo smel le toliko poslati v mlin, kolikor bo imel nakaznic od občine.

Potniki iz Hrvatske poročajo o velikih napetostih med podeželjem in okupatorji. Naši izgnanci se že oglašajo iz Srbije. Dr. Roš je pisal iz Užic. Slabo se jim godi. Nimajo sredstev za življenje.

Po mojem bomo trpeli v sužnosti še kakšno poldrugo leto. Dokler ima nemški vojak še vsega v izobilju, ne bo revolucije, čeprav zaledje pogine od lakote.

O Turčiji se sliši samo dobro. Bilo bi velikega pomena za nas, če bi pomagala udariti na romunski petrolej. Le če se proti nemški zvezi posreči uničiti vrelce nafte čimprej, bo uspeh popoln. Nemci silno obmetavali vladni okraj Moskve. Številni požari. Pravijo, da se znajo uspešneje braniti kakor Angleži. Iz Turčije še ni poročil.

Naši fantje se skrivajo po gozdovih. Posebni zbiralci zbirajo zanje provijant.

Rusi poročajo o številnih dezertacijah nemških infanteristov.

Kačič Jože in Pleskovič Stanko sta bila v soboto, 19. tega meseca, izpuščena, podpisala sta izjavo, da bosta molčala o tem, kar sta videla v zaporih. Od tovariša Križnika imamo sporočilo, da ima službo nekje pri Kruševcu in se mu dobro godi.

Petrograd in Kijev še vedno v ruski posesti. Smolensk padel.

### **Sreda, 23. VII. 1941**

Današnja jutranja poročila: Nemci so sinoči drugič obmetavali Moskvo in izgubili pri tem trinajst aparatov. Sicer pa niso napredovali. Petrograd bodo poskusili vzeti iz severne strani (če bodo mogli po Baltiku navzgor).

Za naše borce po gozdovih in planinah zbiramo moko.

Danes vozijo pešadijo proti jugu. Čete s Krete pa še vedno proti severu. Avioni celo dopoldne v višini 3000 metrov od SO-NW. Tukajšnjim Nemcem se zdi prodiranje v Rusijo prepočasno; so že nestrpni.

### **Četrtek, 24. VII.**

Hrvatski dobrovoljci, ki jih danes vozijo na sever, so večinoma brezposelni delavci, nekaj sicer zavednih, večina pa zapeljanci.

Simović je v Moskvi.

Preskar mi je pravil o nekem sunku, ki so ga storili Rusi; baje 100 kilometrov. Ker je tovorni promet skoroda ustavljen, je poznati, da se jim zelo mudi s prevajanjem vojske.

Med sinočnjimi izgnanci so bili boski viničarji, katere so aretirali pri delu. Bili so iz Ormoža, Ljutomera in Ptuja. Denarja vzamejo s seboj lahko le petsto din na osebo, prtljage 50 kilogramov na osebo. Prtljago in osebe strogo preiščejo v Mariboru v pisarnah preselitvenega urada. Tudi v Laškem pričakujemo za te dni avtomobile, ki nas bodo odpeljali v Maribor.

Rezerve ruske armade znašajo 20 milijonov, najbrž z ženskimi polki vred. Borba ruskih armad nam vzbuja vedno večji respekt, njihovi vodje pač niso – kakor naši – spali zadnjih dvajset let. Danes dopoldne trije vlaki protitankovskega topništva proti severu. Fronta požira.

### **Petek, 25. VII.**

Sinočnji izgnanci so bili iz Ljutomera in Velenja, pa tudi iz Savinjske doline. Nekaj revežev so aretirali kar pri delu na polju.

S Krete še vedno vozijo topništvo in motoriz./irane/ oddelke.

Na Ruskem »položaj nespremenjen«. Nemce že skrbi, kaj bo, če se bo »bliskovita vojna« ustavila.

Moram že zapisati sporočilo iz Celja: Hitler je znorel. Polagoma odstranjujejo njegove slike iz trgovinskih izložb (10x?).

### **Sobota, 26. VII. 1941**

24. tega meseca v Lahomnem (na njivi) pristalo padalo, je nosilo oddajno radijsko stanico. Našel se je nekdo, ki je šel naznanit. Grdo nezavedni so naši možje. Na ruski fronti (kakor poroča London) se Nemci že dvanajst dni trudijo in ne pridejo niti za korak naprej. Ruski vojak se bije z neverjetno fanatičnostjo.

Torej tudi v tem oziru Rusi niso spali kakor mi. Leningrad, Moskva in Kijev še 100 do 350 kilometrov v ruskem zaledju.



Nemška komisija za preseljevanje Slovencev se bo te dni preselila iz Maribora v trapistovski samostan v Rajhenburg.

V Celju se pojavljajo člani protinacističnih društev iz avstrijskih dežel.

Preskar ve povedati, da so R./usi/ odvrgli v Savinjski dolini sedem oddajnih postaj. Šest so jih dobili v roke Nemci, ena pa funkcionira na naši strani.

Dušan Bazovičan je danes ob deseti uri prinesel sporočilo, da so se Rusi oglasili na našo Savinjsko oddajo in so sporočili tudi, kje in koliko oddajnikov so odvrgli(?).

### **Ponedeljek, 28. VII. 1941**

Rusi so objavili v soboto, da je mobilizacija armad končana. Na fronti se dobro držijo. Nemci že dvanajst dni stojijo, kar jih seveda togoti, kakor je vidno iz njihovih časopisnih poročil. Včeraj so odpeljali neznano kam internirance iz kapucinskih samostanov v Celju (en avto ca. petnajst oseb, med njimi inž. Kloc proti jugu). Včeraj popoldne so izgnali tudi župnika iz Šmarjete.

Ob 10.30 vlak neznanih ujetnikov proti severu. Okenca okovana z bodečo žico. V Ljubljani so naši zelo optimistični. Pravijo, da bo septembra že konec. Zelo dvomim.

Govorice o Hitlerjevi bolezni se vztrajno širijo, verjetno bo le kaj na stvari.

Govori se tudi o spremembi v nemški vladi.

### **Torek, 29. VII.**

Sabotaže in atentati na promet so pričeli tudi pri nas. Predsinočnim v Trbovljah. Sinoči v Zagorju, Zaporešiču. Se gibljemo počasi - .

Gestapovci v civilu hodijo okrog delavcev in drugih, proseč za podporo za komunistično »ljudsko pomoč«. V Celju so gestapo nalepili listke s kladivom in srpom na vrata privatnih strank in državnih uradov v mnogih poslopijih. Tako izzivajo. Ruska fronta še trdna. V Romuniji so jih dobili po grbi.

Pri Elsbacherju včeraj ves dan hišna preiskava. Med preiskavo so pomočnike zaprli.

Ob 10.15 vlak francoskih prostovoljcev proti severu. Napisi »Živel Petain.«

»Marburger Zeitung« piše danes o obkoljeni ruski armadi nad Smolenskom. Stalinov sin Jakob je dal neko ponižujočo izjavo o preskrbi ruske armade. Stalin dal zapreti nekaj generalov in poveljnikov radi strahopetstva itd., same neverjetnosti.

### **Sreda, 30. VII. 1941**

Pri Smolensku se še dobro držé. Rusko poročilo pravi, da izgubijo Nemci vsak dan do 40 tisoč mož skupno. Bo že res. Fronta je pač dolga. Na jug vozijo nove »ford« voj./aške/ avtomobile. Na sever težko topništvo za streljanje na daljavo. Borba bo še huda in tudi dolgotrajna.

Do nocoj napovedani izgoni niso bili izvršeni.

Kulturbundovci že nosijo znake »Steirischer Heimatbund« kot posebno čast, da so bili člani nemškega društva že v Jugoslaviji.

V soboto sta bila nad Celjem dva tuja aviona. Naši delavci se vztrajno organizirajo.

### **Četrtek, 31. VII.**

Na Hrvatskem preki sod, protirežimovce streljajo kar na debelo. Posebno v Zagrebu so razmere neznosne.

Na severu položaj izvrsten. Ne morejo naprej.

Tov. Križnik sporoča iz Trstenika pri Vrnjački Banji o sprejemu, ki so ga bili deležni naši izgnanci, o izredni gostoljubnosti in dobrotljivosti tamkajšnjih Srbov. Slovenci v tem zaostajamo. Nemci pripravljajo tretjo ofenzivo. Rusi pa pravijo, da bo tudi zadnja. Nemec Herrmann Otto je bil v Beogradu in je videl, kako so tam ustrelili čez sto fantov in mož.

Danes popoldne so plakatirali, da je bilo ustreljenih deset levičarjev, devet delavcev in učiteljica iz Griž. Slava žrtvam za svobodo!

### **Petek, 1. avgusta 1941**

Danes vozijo avijatske potrebščine proti jugu. Novic nimamo. Danes so povabili na orožniško postajo našega tov. Kajtna Zvonka. Ostal je v zaporu. Nevarno zanj.

Proti severu vozijo konjenico. Vojaki vsi prepričani, da bo »zgoraj« kmalu izvršeno z nemško zmago. Potem pa pride na vrsto Anglija.

Če bi mi Slovenci imeli vsaj polovico toliko samozavesti!

### **Ponedeljek, 4. VIII. 41**

Vse priznanje gre ruski armadi in komandi. Sijajno drže svojo linijo in občuduje jih ves svet.

V soboto so radi suma sodelovanja s komunisti zaprli v Laškem: gospo Lovšinovo, ženo zdravnika, Flego jun. sina in odvetnika, Gračnerja, sina trgovca iz sv. Lenarta, Pavčnika, trg. iz sv. Jedrti, Kajtna Zvonko, aretiran v petek, je bil žrtev ovaduha Golob Karola iz Trnovega.

Še nekaj značilnega za naše vzgojitelje preteklih dni. Nemški vojak je rekel: »Bil sem na vseh frontah. Na Franc./oskem/, Poljskem, v Srbiji. Poljakinje so nas opljuvale, Srbkinje so nas streljale. A Slovenke so se vdajale za en pečen krompir.«

Značilno je tudi, da naši klerikalci ne računajo na zmago s pomočjo ruskih armad. Pravijo, mi vemo, kdo bo zmagal, a Rusi ne bodo. Raje bi se sprijaznili z nemško nadvlado, kakor pa z rusko zmago. Čeprav bi nam slednja prinesla popolno narodno svobodo. Torej še vedno računajo na one minule čase, ko so kot posebna kasta bili vzvišeni nad vsem in so narod vodili za nos in v propast.

Smolensk bo postal drugi Verdun. Obkoljena posadka junaško odbija napad za napadom. Angleži poročajo o silnih bombardiranjih zapadne Nemčije iz velikih višin.

### **Torek, 5. VIII.**

Nemci so 16. pr. m. poročali o zavzetju Smolenska. Rusko poročilo od 4. t. m. pa pravi, da se promet s Smolenskom sedaj že normalno razvija. Ni še ustavljeno nemško prodiranje proti Odesi. (Tam bodo šli najbrže do Dnjepa).

Sina znanega nemčurja Fretzeta so tudi zaprli radi suma, da je levičar. Včeraj so zaprli tudi občinskega slugo Deželak Martina.

Tudi v Baltiku Nemci ne morejo naprej. Tudi to dokazuje, da so Rusi res sposobni branitelji svoje svobode.

Z Balkana ni poročil. Kar bi najraje slišali, se neče uresničiti: prevrat v Bolgariji. V Trbovljah in Zagorju je položaj resen. Aretacije vsak dan. Včeraj in danes vozijo proti severu protitankovsko topništvo in pešadijo. Vlak za vlakom. Se jim mudi.

V Zagorju so zaplenili vse rad./ijske/ sprejemnike.

### **6. VIII. 1941**

Sinoči smo poslušali London: »Vorošilovka« je ustavila prodiranje proti Petrogradu, »Kremlov Jože« je rešil Smolensk. Budjoni na jugu se mora še umikati proti Kijevu. Tam se vrše srditi tankovski napadi in protinapadi na ozemlju 75 km južno in 150 km zapadno od Kijeva. Morda se bodo Rusi umaknili do Dnjepa. Nemcem gre za kavkaško nafto, a kje je še -.

Italijanska vojska ni več aktivna. »Prostovoljce« proti Rusom zbira v Mantuji. Gorje Rusom!

Lovsko orožje je treba zopet oddati na občine. Danes zopet vlak za vlakom proti severu. Havbice in infanterija. Kaj le čakajo Angleži na Balkanu. Sedaj, ko je na pol izpraznjen?

Meja proti Italiji za osebni promet še deset dni zaprta.

V ponedeljek so v Hrastniku zaplenili radijske aparate. Vsako uro pričakujemo isto pri nas. Hudo nas bo zadelo.

### **Četrtek, 7. VIII. 41**

Nemci so z vso silo pritisnili na Kijev. Posebno poročilo pravi, da so tam ujeli armado 100 tisoč mož. Politična plat zavzetja glavnega mesta Ukrajine bi bila samostojna ukrajinska republika pod nemškim protektoratom seveda. Tako bi prišli Nemci do kruha.

Pametna politika, čeprav storjena iz hinavščine. Se bo pa tudi obnesla?

V Celju zaprli okr./og/ 400 dijakov, osumljenih požigov v Sav. dolini. Tam so gorela imetja izgnancev, na katerih mesta bi morali priti besarabski Nemci; 150 familij čaka v kopališču Rimske toplice na namestitev po naših izpraznjenih domačijah.

Hrvati ustrelili okrog sto\* četnikov. Tam so veliki nemiri. S. Karl mi je pravil, da so umorili 280 upornikov, še več pa je ranjenih. (\*med temi 80 Židov).

Iz berlinskega radia je bilo slišati poročilo o uničenju ruske armade v Ukrajini in o milijonih ujetnikov. (To je bilo posebno sporočilo, glej 8. VII.)

Vojna z Rusijo pa bo tekom enega meseca končana.

Kako pobožne želje!

Ako upoštevamo »uspehe« nemške razdvojevalne politike pri Hrvatih in Slovaki – pa tudi pri Bolgarih – smemo pričakovati, da bodo uspeli tudi pri Ukrajincih. Verjetno samo začasno. Tudi če bi se morali umakniti Rusi do Urala in Volge, še ni mogoče govoriti o zmagi. Ker pa so v tem primeru zadeti tudi USA radi agresivne Japonske, je pričakovati ostrejšega nastopa ameriških držav, poleg unije in Kanade še Mehike in srednjeameriških držav (Panama). Propaganda predsednika unije v Južni Ameriki da slutiti, kam pes taco moli. Česar se Nemci tako zelo boje, lahko pride še pred zaključkom vojne v Evropi. Bi po našem mnenju (in najiskrenejših željah) tudi moralo priti. Če dobijo USA oporišča v Vladivostoku in Arhangelsku – kakor poročajo te dni s posebnim poudarkom nemški listi – potem je jasno, da bo prej ali slej posegla v vojno vsa severna Amerika. Še predno bi Rusija omagala ali se zrušila.

Danes ob 10.30 so peljali proti Celju kakšnih petnajst tovornih voz trboveljskih rudarjev.

Sedaj bodo delali najbrž amer./eriški/ štatistiki. Zračunati je treba, koliko nemških čet bo treba premagati na raznih krajih Evrope (in Afrike). Potem šele pričeti z akcijo.

Še danes vozijo vojaštvo proti severu.

Meni se le zdi, da bo – po počasnosti angl./eškega/ sveta sodeč, vojna dosegla svoj višek šele v letih 42 in 43.

Iz Trbovelj so danes odpeljali okroglo 780 rodbin. Vodilne uradnike rudnika, poduradnike in tudi delavce.

Iz Hrastnika so vzeli med drugimi inž. Freierja in Verbiča, oba sta že bila zaprta v laški graščini.

Radijske aparate so vzeli tudi v Zidanem mostu in Radečah.

## 8. VIII. 41

Včerašnjje »posebno sporočilo« nemške armade poudarja dvanajstkrat hrabrost ruske vojske s tem, da omenja srditi odpor ruskih čet. Londonska postaja, slovenska oddaja poroča (7. VIII.) o neki mirovni ponudbi Nemčije: Češka, Norveška in Poljska bi – na ozemlju pristrižene – dobile samostojnost, Jugoslavija in Grčija pa »neke vrste« samostojnost. Iz te moke že ne bo kruha.

Rusi so ustavili prodiranje proti Kijevu. Pri Smolensku so se Nemci zakopali. Pozicijska vojna!

Proti severu transporti pospešeni. V dveh urah po trije vlaki topništva, pontonov in infanterije. Je videti, da se jim zelo mudi.

Tovorni promet proti Dunaju že teden dni ustavljen radi vojnih transportov.

Ohrabreni radi ugodnih poročil iz Moskve in Londona, delamo smeje načrte za bodočnost. Imeli bomo svoj povečan »življenski prostor«, obilico dela in zaslužka. Ob večerih ugibava z Zinko, kako bi se osamosvojila, kje bi dobila poceni lastno streho itd. Mene miče najbolj okolica Trsta in Gorice. Srčno rad bi tam prebival. Že radi ugodne klime in zavednejših ljudi, kot so v laškem okraju. Mi smo trdno prepričani o porazu Nemčije. Neroden bo čas poloma, ker nam ni znana notranja ureditev bodoče Jugoslavije.

### **Ponedeljek, 11. VIII. 41**

V noči od četrta na petek in od petka na soboto so Rusi prvič obmetavali Berlin. V soboto so se po radiu malce ponorčevali, rekoč: To so bili naši štirimotorni, imamo pa tudi šestmotorne, s katerimi še pridemo. Rusi so gojili tudi samozavest, doslej nepoznano.

V soboto, nedeljo in danes še vozijo proti severu. Večinoma infanterijo.

V soboto so iz Londona uradno potrdili nemško mirovno ponudbo (takozvana Spodnja Štajerska bi seveda ostala pod rajhom). V Zagorju so delavci napadli žandarmerijsko postajo. Streljanje sem in tja, vendar so žandarji zbežali. Zagorjani so energični.

Na frontah vse v redu. Rusi se trdno držé. Vsi smo skoroda presenečeni radi ruske vojaške sile, ki je tako ogromna in trdna tudi notranje.

V Ljubljani so Lahi odstranili Aleksandrov in Petrov spomenik. Vsi sodijo, da na pritisk Švabov.

Pretekla nedelja bila črni dan za nas. Ustreljenih je bilo zopet sedem fantov in mož. Pet jih je na pravkar objavljenem plakatu, dva sta bila uničena v Zagorju. To je neki cestni nadzornik Robič in rudar Regancin, oče štirih otrok. Slednji je bil denunciran, da je imel nekje Hitlerjevo sliko in jo pohodil. Ustrelili so ga pred zagorsko klavnico. Zagorjani so te dni pretrpeli veliko gorja.

### **Torek, 12. VIII.**

Dva razreda otrok iz šole na Reki bodo poslali v Nemčijo v šolo. Vsak mora vzeti s seboj po dve obleki. (niso poslali, kolonija še ni pripravljena). Nova taktika. Otroci ne bodo slišali več materine besede. Nemščina se jih bo prej prišla. Delajo janičarje kakor Turki leta 1400.

Načrtno uničevanje Slovencev - Slovanov je sedaj, po napadu na Rusijo njih najvažnejše delo. V Zagorju delajo hišne preiskave in iščejo orožje. Pretepali so rudarje, aretirane pri delu v jami. V Savinjski dolini so požigi ponehali. Kosijo pa koruzo na njivah izgnanih kmetov.

Od hudojamskih rudarjev so poleg že omenjenega Kajtna Zvonka zaprli te dni še: Knez Ivana, Lah Vinka star. in njegovega sina, Kandolfa?.

Vse radi suma, da so agitirali za Rusijo.

Danes so vzeli kar iz občinske pisarne gospo Štefančevo. Vzrok ni znan.

Prvi transport naših izgnancev je bil poslan na Poljsko. Hrvati ne sprejemajo več – zavedni Slovenci so nevarni.

### **Sreda, 13. VIII. 41**

Sinoči sem poslušal pri Blaškovičevem aparatu London. Govoril je navdušeno naš predsednik vlade Dušan Simović. Ker je poveljeval tudi hrabro rusko armada, nam daje zagotovilo o dobrem razmerju med nami in Rusi tudi za bodoče. Londonski »Times« pravi v zunanjepolitičnem pregledu za pretekli teden, da je upor jugoslovanske Simovičeve vlade preprečil ogromen načrt Nemčije za vdor v Azijo: preko Turške in Libije na Irak – Kavkaz in Egipt. Zavezniki tega dejstva ne bodo nikdar pozabili.

Pričetek tretje ofenzive proti Rusiji še ni prinesel Nemcem nikakih pomembnih uspehov. Srditi boji so pri Smolensku in Ukrajini. Značilne in za nas mnogo dobrega obetajoče so pritožbe proti postopanju Rusije, ki jih je sinoči ob 11.10 oddajala nemška postaja »Der Weltrevoluzionär«. Pravi, da so Rusi krenili z vso zunanjo politiko preveč na desno. Sicer jih pa k temu opravičuje njih zavezništvo s kapitalistično Anglijo in USA. Preko Turške so mislili Nemci napasti tudi Rusijo, da bi zagotovili tako kavkaško kakor tudi romunsko nafto. Vsled tega so tako ogorčeno očitali Rusom, da je ona povzročila narodni prevrat 27. marca t. l. Tako polagoma zvemo, zakaj smo bili napadeni. So bili resda tehtni vzroki.

Transporti vojaštva proti severu. Danes planinske čete. Strojnik K. Preskar mi je danes izročil plakat z imeni prvih deset ustreljenih Slovencev. Za spomin in svarilo našim sinovom.

Včeraj popoldne ob približno 17.30 so iz Londona sporočili v slovenščini, da so Lahi ustrelili v Trstu devet Slovencev. Zakaj, niso povedali. Morda so oni Dolenci, ki so se uprli italijanskemu okupatorju tam okoli Novega mesta. Naj bodo večno spominjani!

### **Četrtek, 14. VIII. 41**

Sinočnja londonska oddaja je ponovila govor generala Simovića.

Angleži so s stotinami letal tolkli po zapadni in srednji Nemčiji. Rusi so se morali umakniti v Ukrajini, potolkli pa so – najbolj iz zraka – 68. nemško divizijo.

### **Petek, 15. VIII.**

Posebnih novic oziroma dogodkov ni bilo. Obsodbe vreden je pojav malodušnosti, dvomov v našo zmago in obupavanja, ki se pojavlja pri številnih naših izobražencih. Opazujem pa, da je pri delavcih in pri mladini več samozavesti, pa tudi neprevidnosti.

### **Sobota, 16. VIII.**

Včeraj so Rusi poročali, da so se umaknili čez Bug pri mestu Prvomajsk v Ukrajini. Tudi pri Smolensku so šli v nove postojanke proti vzhodu. Pravijo, da armada



ni prizadeta. Potemtakem zabijajo Nemci klin med Kijev in Odeso. Z izgubo Ukrajine do Dnjeptra moramo še računati. S tem pa še ni v nevarnosti kavkaški petrolej.

Nemški časopisi poročajo o zadušitvi vstaje v Srbiji s pomočjo srbskega orožništva – morda imajo tudi Srbi več odpadnikov, kot smo mi mislili. Kdo ve, kako je tam.

Na srednji ruski fronti so Rusi ujeli pri večjem nemškem oddelku za večjo javno hišo punc in so to sporočili nemškim materam v oddaji, namenjeni nalašč za nemške matere. Dva dni že niso vozili čet proti severu.

Med Anglijo in USA sklenjena pogodba o vojnih ciljih obeh držav. Točno besedilo mi še ni znano. Bojim se pa, da bodo največ pridobili Židje. Glavna točka »svobodna trgovina«.

Iz Italije, Turčije in Bolgarije ni poročil.

### **Ponedeljek, 18. VIII. 41**

Iz nemških poročil je razvidno, da jih je zbodla konferenca Roosevelta in Churchila na morju. Še bolj jih je dirnila vest o konferenci Rusije, Anglije in USA, ki bo te dni v Moskvi. Ukrajini se Rusi umikajo proti Dnjeptru. Na sredini in proti severu se Nemci zakopavajo. Zamenjujejo tankovske armade z infanterijo in se tako pripravljajo na zimo. Vojna bo torej še dolgotrajna in zagrizena na obeh straneh; nekateri računajo tudi na 1942 in 43. Bojimo se lakote. Angleži napovedujejo razširitev vojne na področja, kjer je doslej še ni bilo.

V Sloveniji pretekli teden mirnejši. Radijske aparate moramo prijaviti do 25. t. m. Izvzeti so člani Heimata in Nemci sploh.

Pri kmetih so v preteklih tednih popisali zaloge živil. Nekateri so navedli, da imajo živil za vse leto.

Ruski avioni nad Hrvaško. Italija nadaljuje svojo »pacifistično vojno«, pravijo Angleži. Italijanska vojska ni za nobeno rabo več. Vojaki prodajajo puške za naš srebrn denar (10, 20, 50 din puška).

V Zagorju nadaljujejo z zapiranjem in izganjanjem rudarjev.

Jugoslovanska društva so po državah Južne Amerike že poslala kralju Petru vdanostne spomenice. Nam sicer ni pomagano, vendar je vsaj dobro znamenje.

Kmet »Deschnikar« iz Braslovč, izdajalec, je bil ustreljen od naših. Meja proti Italiji je še vedno zaprta. Straže tako na gosto, da niti tihotapci ne najdejo prehodov.

### **Torek, 10. VIII.**

Včeraj opoldne se je ca. 10 avtobusov vojaštva proti jugu.

Danes poročajo o streljanju po gozdovih okrog Trbovelj. Mlakar pripoveduje, da so v gozdovih okrog Zagorja cele družine skrite, torej tudi žene in otroci. Enako poročajo z Gorenjske.

Včeraj so prišli iz celjskih zaporov rudarji Kajtna Zvonko in Selič, trgovec Pavčnik iz svete Jedrti. Po cesti Zagorje – Trojane se Nemci sploh ne vozijo več. »Črni graben« je spet prišel do veljave.

Iz Rusije poročila skromna. V Ukrajini se umikajo proti Dnjepru. Nemške žrtve v tem odseku so ogromne. Angleži poročajo, da so dobile nemške čete na frontah ukaz »Štedite s tekočim kurivom oziroma gorivom«. Tudi dobro znamenje. In kako daleč je še do kavkaškega in perzijskega petroleja.

Naši fantje na Boču imajo rusko oddajno postajo v obratu.

Iz Hrvatske ni važnih novic. Danes so zopet pričeli s transporti frontnega vojaštva iz Grške proti severu. Vlak za vlakom. Artilerija, avtotren. Vlaki ruskih ujetnikov vmes.

### **Sreda, 20. VIII.**

Iz Ljubljane izvemo, da italijanska vojska že računa s porazom. Tam lahko pred očmi stražnika poslušajo London ali Moskvo.

### **Četrtek, 21. VIII.**

Danes zopet izgnanci proti Rajhenburgu. Iz Šmarij pri Jelšah 70 oseb, v Šentjurju so vzeli postajenačelnika, v Grobelnem gostilničarja Lenasija. Večinoma gredo Primorci in Kranjci.

Rusi izpraznili Ukrajino, težko nam de tolikšno umikanje.

V Albaniji upor. Ujetih 50 italijanskih vojakov in en major. V Srbiji vsak dan nemiri.

Do 14. ure sem naštel osem avtomobilov izgnancev. Horjak K. pravi, da so bili tudi celjski socialisti vmes.

Proti severu artilerija in konjenica vmes.

Iz Celja so izgnali danes okrog tisoč oseb. Vzrok: en nemški oficir in dva vojaka ubita.

### **22. VIII. 41**

V teharski občini so postavili k vsakemu kmetskemu mlinu vojaka. Ta ima naloge paziti na mletje žita točno po nakaznicah, ki jih dobi vsaka kmetska družina. Potnik iz Splita pravi, da je na Hrvatskem že anarhija. Četniki so onemogočili izvoz živil v Italijo. Razstrelili so moste, napadajo Transporte. Napetost povsod, tudi pri nas. Z bojišč danes nimamo poročil. Nevarno je sestajati se in poslušati radio, posebno zvečer. Svita se, svita povsod! Nemška vlada je končno le zbežala iz Berlina. Kam, ni znano. Proti jugu vlak lahkih 10-tonskih tankov.

Žena dr. Roša je pisala iz Beograda, da so tam vsako noč napadi na nemške vojaške objekte, celo na bolnico, kjer se zdravijo nemški vojaki. Beograjske ulice so ob osmih zvečer izpraznjene. Balkan je bil in ostane puntarski; zato bo tudi najprej svoboden.

**Sobota, 23. VIII. 41**

V četrtek so Nemci napadli Kum. Trideset vojakov. Popoldne je hrastniški zdravnik obvezoval ranjene nemške vojake. Koliko, še nismo izvedeli. Tudi ne, koliko naših je bilo zadetih. Rusi izgubili Novgorod pri Petrogradu. Odesa se še drži. Preveč se umikajo. Nemške žrtve so težke. Tako poročajo nemški vojaki z ruske fronte v pismih, ki jih dobijo v roke Rusi in jih objavlja moskovski radio. Naši izgnanci bodo poslani v Liko, od koder so spodili Srbe.

**Ponedeljek, 25. VIII. 41**

Rusi se borijo kakor levi. Devet tednov vojne, pa so Nemci na slabšem v vojaškem oziru za dva milijona borcev, v političnem pa kakor pred napadom. To stanje postaja za njih neznosno in se jim tudi pozna nervoznost pri vsakem dejanju.

Zdaj prihaja pa še borba za Petrograd. Ta jih bo pa šele utrudila, kar je seveda ruski namen. Odesa, obkoljena, se še drži. Romunija, Ogrska in Moravska, Poljska in Norveška so prenapolnjene z nemškimi ranjenci. Batjovo tovarno v Zlinu so tudi spremenili v bolnico.

Iz balkanskih držav še ni novic. Mir pred viharjem. Vojni plen vozijo proti severu.

**Torek, 26. VIII.**

V nedeljo 24. t. m. ponoči so naši fantje napadli vojaško stražo rudnika Zabukovica. Zadet en stražnik, naših nihče. Stražnik je bil ubit. Včeraj so že jurišali na Mrzlico. Uspeh še ni znan.

Rusi in Angleži so zasedli ozemlja nafte v Perziji vendarle so prehiteli Nemce. Ta zasedba je za nas seveda silne važnosti.

V Zagorju so nemške tolpe ubile rudarja, ki se je prikazal iz gozdov. Na Planini so naši ubili nemškega vojaka, ki je zasledoval naše zelene kadrovice.

Italijani so zasedli še preostali del dalmatinske obale. Strah pred angleškim izkrcanjem, ker dalmatinska gorovja obvladajo naši četniki. Na ruskem bojišču ni važnejših sprememb. Mara Blaškovič pripoveduje, kako zvesto poslušata oba (Blaškovič in Saška) prepovedane ruske in angleške postaje. Pod Smolenskim so Rusi iztrgali Nemcem devet vasi.

**Sreda, 27. VIII. 41**

Zasedba Irana jih je raztogotila. Da si upa Anglija zasesti državo, ki je tako miroljubna in nevtralna! To se seveda ne da primerjati z Norveško, Holandsko ali Jugoslavijo. O, kakšna predrznost in nesramnost! Že včeraj so pričeli voziti proti jugu: transportne lahke avtomobile, protiavionsko artilerijo in osebje, gorsko topništvo. Pa jim ne bo pomagalo! Nemški vojaki (Avstrijci) preklinjajo Hitlerja in nas že sedaj prosijo za zaščito. Pravijo, da bodo sami pomagali pobijati »gestapovce«.

Iz nižje Avstrije sporoča Stanko Jančičev, da jedo samo konjsko meso. Zabele ni, kruha ni. Na Dunaju jedo samo še koruzni močnik. Največja zamera na Dunaju je pozdrav Heil Hitler. To so zanesljivi znaki naše zmage.

V Perzijskem zalivu so Angleži zajeli tudi štiri naložene petrolejske ladje. Nale-teli so na odpor. Z ruske strani pa ne poročajo o odporu. Pri Odesi imajo Romuni strahovite izgube. Pred Petrogradom slabo vreme otežuje operacije.

Naši ujetniki pišejo iz Hanovra, da se najbolj boje noči, ker so zaklenjeni v tabo-rišču in jih angleški avioni vsako noč obiskujejo. Tukajšnji Nemci pravijo, da je izseljevanje Slovencev na višji ukaz ustavljeno (?).

#### **Četrtek, 28. VIII.**

Štolfa iz Celja je bil včeraj pri nas in je povedal prijetno novico, da je prisilno izseljevanje Slovencev ustavljeno do konca vojne. Okrožnico je podpisal sam šef gestapa Himmler. Povedal je tudi, da so Hrvati poklali doslej najmanj 30 tisoč Srbov. Dvojno povračilo jim obetajo Srbi. To so klavni izgledi za bodočnost.

Dokumenti o mučenju Slovencev po ječah itd. so bili poslani preko Ljubljane v Vatikan, od tam pa čez Lizbono v USA in London (Peter Podkrajšek?!).

Na frontah ni nič posebnega, nič nevarnega. Zasedanje Perzije nadaljujejo v redu. P. Lavala je nevarno obstrelil neki 20-letni Francoz. Lečijo ga nemški zdravniki (ker ga francoskim ne zaupajo).

Pri Trobnem dolu sta dva naša fanta prosila neko kočarico za hrano in za prenoči-šče. Ženska je najbrž vedela za razpisano nagrado in je šla k nemški žandarmeriji v Jurklošter. Kočo so obkolili. Fanta sta napravila kres in – tako pravijo – sta zgorela. Sta pa tudi streljala in ranila dva nemška orožnika.

#### **Petek, 29. VIII.**

Sinoči ob 22.15 smo poslušali podpredsednika naše vlade Krnjevića. Obrazložil je vzroke zasedbe še preostale dalmatinske obale.

Hitler bi si bil rad na čistem s Francijo. Obljubil ji je, da ostane njena posest v Sredozemlju, kakršna je bila. Italiji je vsled tega dovolil, da si vzame nekaj slo-vanske zemlje v zameno za Korziko in Tunis.

Iranska vlada je ustavila sovražnosti proti Angležem in Rusom. Zasedanje iran-skega ozemlja se vrši hitro. Nemci so besni.

Na frontah ni nič važnih sprememb. Nemci niso bili nad Anglijo (pomanjkanje bencina).

#### **Sobota, 30. VIII.**

Včeraj popoldne so plakativali, da je bilo štirinajst Slovencev (trinajst, 31. VIII.) ustreljenih; plakata še nisem videl, vendar pravijo (iz Celja), da je med njimi Primorka, študentka Klavara iz Maribora. Naj bi naši delavci znali vsikdar spo-štovati te žrtve!

Dragar mi je danes sporočil, da so Nemci zahtevali od Turkov oporišča ob obali Črnega morja. Turki so ultimat zavrnili. To je važna vest, če se bo uresničila. London sinoči ob 18.00 še ni povedal o tem nič določnega.

Na frontah ni sprememb, ki bi imele večji pomen. Rusi se krepko drže in so razstrelili jez in elektrarno »Dnjeprostrój«. Danes ob 5. zjutraj sem »rešil« plakat zadnjih pet ustreljenih. Bilo je megleno in še mračno. Cestni pometač je delal potreben šum, plakat je bil pritrjen na severnem koncu tehtnice (občinske).

### **Nedelja, 31. VIII.**

Danes sem rešil plakat »trinajst ustreljenih dne 24. in 25. avgusta«. Ob petih in četrť zjutraj mračno, megla, snel sem ga z Elsbacherjevega kozolca. Novic ni posebnih.

Ferlež sporoča, da je tovorni promet proti Turčiji, Grčiji in Romuniji ustavljen. Znak za udar vojske proti Turški. Prav tako, čim prej, tem bolje.

Ponedeljek, 1. IX.

Druga obletnica napada na Poljsko.

Zupančič pravi, da je v Nemčiji splošna mobilizacija (do 50 l.).

Iz časopisov se čuti ob dveletnici vojne neka skrita skrb in negotovost.

### **Torek, 2. IX.**

Italijanska razmejtitvena komisija je še v Rimskih Toplicah. Pogajanja za trboveljske rudnike.

Ruska fronta trdna. Rusi s protinapadi utrujajo nasprotnika. Na Balkanu še mirno. Ugibamo, kdaj bo napadena Turčija.

Govori se, da je Japonska izstopila iz trozveze. Važno za Ruse. Nemški poslanik v Turški von Papen je bil odpoklican (?) in pride na njegovo mesto poslanik v Romuniji Killinger. Mogoče je, da je Papena spodnesla zasedba Irana. Torej: os je nalomljena in vpliv diplomacije osi pojenjuje rapidno. Sploh dobivamo zadnje dni same vesele novice.

### **Sreda, 3. IX.**

Bolgarija ima proti Turški osemnajst divizij in na grški meji dve do tri. Ameriška pomoč že prihaja v Vladivostok. Angleži pravijo, da bodo Nemci debelo pogledali, ko bo ameriški material na fronti.

Proti jugu vozijo tovarne avtomobile in zložljive barake.

Govori se, da so Angleži včeraj »vkorakali« v Turčijo (?).

### **Četrtek, 4. IX. 41**

Sinoči ob 20.45 sem poslušal London. O Turčiji in o Balkanu v poročilu niti besede. Rusi napredujejo (Vorošilov) pri Petrogradu. Ostali del fronte nespremenjeno. Ameriški delegati za konferenco v Moskvi so že odpotovali. Italijani so mimi.

General Nedić, predsednik nemško-srbske vlade, je nameraval napasti Grčijo takrat, ko je napadla Italija (London, 3. IX).

## **Petek, 5. IX.**

Dve važni novici. 1. Rusko vojno poročilo pravi, da so v srednjem odseku napredovali in vzeli Nemcem 23 krajev. Pod Petrogradom pa se je rusko prodiranje pri neki reki ustavilo. 2. Roš izvedel, da je obvestil nemški konzul ljubljanski svoje rojake, naj se do 1. oktobra pripravijo za izselitev in naj spravijo tudi svoje premoženje na varno. Po tem datumu on ne more jamčiti niti za njih imetje, niti za življenje. Bom skušal dobiti iz Ljubljane potrdilo te važne vesti.

Na Balkanu ni sprememb. Vozijo pa tja vlake avtomobilov.

Berlin in Mannheim sta bila silno bombardirana.

M. Roševa uganka o ČSR: Kdo bo ustvaril novo ČSR? Odgovor: ČSR (Cherčil, Stalin, Roosevelt). Lov za našimi fanti po gorah so opustili, ker ni na razpolago vojaštva. Pa tudi fantje so postali previdnejši. Ne napadajo več.

Nemški vojaki, rodом Avstrijci, protinacisti, ki so bili v vojaških pisarnah v Mariboru, pravijo, da se moramo mi, slovenski vojaški obvezniki, zahvaliti samo našim fantom po gozdovih, da še nismo bili mobilizirani in poslani na fronto (Grčar, Hudej).

Dnjeper, sproščen radi porušitve jeza »Dnjeprostroja«, je zalil pokrajino in z njo 3000 nemškim tankov in nekaj divizij.

Radi ostudnega izdajstva nekega kmeta iz Št. Rupreta, so tam poginili 4 (štirje) naši fantje in ne dva, kakor je zapisano v notici od 28. avgusta. Ubit je bil tudi en nemški orožnik. Ovađuhova domačija je zgorela, famijljo pa so poslali v prazno župnišče.

## **Sobota, 6. IX.**

Kraljev rojstni dan. Danes krožijo zoper »senzacionalne novice«:

- da je tukajšnji arhiv gestapa bil poslan v Gradec
- da imajo nemški komisarji nalog punkeljce pripraviti za odhod. Ker pa še pridno vozijo v Grčijo vojni material za železnice (ozkotirne vozičke, proge in bencinske lokomotive), so take govorice brez podlage.

V Mariboru so klicali pod orožje nedavno sprejete člane Heimatbunda, tudi Slovence.

Na frontah vse v redu!

K notici od petka, pod točko t. 2 izvedeli še, da so Spodnji Štajerci v ljubljanski oblasti pozvani, da se prijavijo. Torej ne vsi Nemci. Platovnjakov brat mi je pravil doma, da so te dni v Celju ustrelili sedem mož in šest ženskih članov komunistične »sodrgce«.

Smo ponosni na naziv sodrga.

## **Ponedeljek, 8. IX. 41**

Rusi so dospeli zopet do Berezine. To je izdatno napredovanje v najbolj obloženem odseku. Očitno je, da nemška letala in tanki ne strašijo več s prvotno silo. Ruski vojak, ki se zaveda lastne moči, ne podlega več vtisu nemških motorjev.



Sinoči so trosili vesti, da so Nemci zavzeli Petrograd. Ne moremo verjeti, dokler ne slišimo Rusov.

V Turški še vse mirno. Slišimo, da Italija vztrajno zahteva »vse južne Slované pod svojo oblast«.

V Celju so pretekli četrtek ali petek ustrelili dvanajst ali trinajst Gornjesavinčanov. Med temi tudi neko 18-letno dekle. Krivi so, ker so kuhali za naše fante v gorah. Umrli so hrabro. Mirni in ponosni. Slava! Včeraj so naskočili Št. Rupert. Bila sta ubita dva nemška orožnika. Uspeh naskoka mi ni znan.

Iz Maribora izseljujejo na Poljsko Slovence in Nemce raznih poklicev. Tudi člane oziroma samo člane Heimatbunda. Samo pohištva ne smejo vzeti s seboj. Pravijo Nemci, da ne bodo več objavljali imen ustreljenih. Seveda, plakate je vzela noč. Iz Londona so danes opozarjali na novice, ki jih bodo oddajali jutri. Župan laške občine nam je ukazal izprazniti v Laškem do 30. t. m. Stanovanje nam bodo oddredili v Rečici. Prizadeti so tov. Drolc Franjo, Saks Fr., Horjak Ante in Korošec.

#### **Torek, 9. IX. 41**

Angleži so z norveškimi četami zasedli Spitzberge. Rusi so pod Smolenskom še napredovali. Pri Petrogradu ni sprememb. So se Nemci prenaغلili v nedeljo, ko so javili zavzetje mesta.

»Blitzkrieg« ne straši več. Križarka v USA je bila potopljena, kakor ugotovljeno od strani USA, od nemške podmornice. Nemci pa pravijo, da so jo Amerikanci sami potopili. Kakor leta 17 oziroma 1918. Pohorski fantje napredujejo. Pri nekem planinskem domu so ustrelili orožnika.

#### **Sreda, 10. IX. 1941**

Nemški admiral Raeder je v Sofiji. Radi nameravanega napada na Kavkaz in Iran zahtevajo od Turške črnomorsko obalo za oporišča. Iz Londona poročajo, da se bo Turčija zahtevi uprla. Ruska fronta trdna. Pri Smolensku so Rusi nekaj napredovali. Včeraj popoldne so afiširali plakate o deset v Celju ustreljenih »komunistov«. Ustrelitev je bila izvršena 3. t. m. Danes ob 4.30 sem snel dva plakata in rešil za opomin potomcem. Te dni so zopet pričeli z izganjanjem Slovencev (Celje 30 družin). Ob 7. je vozil prvi avto proti jugu. Torej ne ubogajo Himmlerjeve okrožnice (glej notico 28. VIII.). Skladiščnik Karel pravi, da pobirajo Kranjce in Primorce. Najbrž jih bodo poslali v Ljubljansko provinco v zamenjavo za tamkajšnje Štajerce in Nemce. Iz Rajhenburga poročajo, da pričakujejo tam 3000 takih zamenjancev.

#### **Četrtek, 11. IX.**

Nemci zavzeli Schlutzburg, severno od Petrograda. Pri Smolensku Rusi v ofenzivi še polagoma napredujejo. Izrednih dogodkov na frontah ni bilo. V Turčiji še mir.

Danes do osme ure štirje avtomobili izgnancev. Sami Primorci iz Savinjske doline.

### **Petek, 12. IX. 1941**

Usodni dan za Laščane in okoliščane. Že na predvečer prispeli veliki avtobusi (marice) s policijo. Že v zgodnjih jutranjih urah racija po mestu in Rečici. Popoldan po Debru in Jagočah. Iz Laškega so bili izgnani nameščenci: Drolc, Korošec (pisec dosedanjega dnevnika), Saks in Medvešek, vsi zaposleni pri rudniku Huda jama. Dalje Kačič Stane, Pačnik, Wimer. Dve hčerki brivca Novšaka. Hčerka in sin delavca Koršiča. Nadalje iz Trnovega hriba Kajtna Zvonko (poprej že enkrat aretiran), Goloba, Bolčino in Kleča iz Šmihela, oba Primorca. Zbirališče izgnancev je Radio Therma. Izgnanci prihajajo kar v izmenah in jih potem z avtobusom odvažajo v smeri Rajhenburga, kjer je izseljeniški urad in jih potem dalje transportirajo v Srbijo, Hrvaško ali Poljsko. Iz naše hiše so odvedli tudi vrtnarja Brulca, ženo in sinčka Jožeta, tri leta starega. Iz Hude Jame je bil tudi žrtev Mažgon Nace in Krapež, oskrbnik planinske kočice na Šmohorju, tudi oba Primorca. Baje mora sto družin iz Laškega.

Amerika vstopila v vojno.

*/Rajhenbug, Šid, 1941-1945/*

### **Laško, 22. avgusta 1945**

Danes mi je tovariš Mlakar Ivan, rudniški strojevodja, vrnil tale dnevnik, ki ga je skrival vsa štiri leta vojne z Nemčijo. On je vpisal tudi beležko petek, 12. september 41, to je dan, ko smo bili izgnani na Hrvaško. Mlakar je bil tudi v partizanih in pravi, da je moj dnevnik nosil s seboj po gozdovih in planinah. Tov. Mlakar je bil, odkar ga poznam, zaveden Slovenec in socialist. Vedno sva se v politiki dobro razumela. Ves čas vojne mi je čuval zaboj knjig, ki sem jih imel shranjene na nakladališču.

*Ivan Korošec*

### **Šid, petek 29. rožnika 1945**

Pripravljamo se za rajžo v domovino. Vagon je naročen in Zinka in Drejče pridno pripravljata bisage. Teta Mila nam piše, da so našo spalnico odnesli Huni v svoj blaženi rajh in bomo morali spati na slami. Vesti iz Slovenije so slabe. Lakota, kar se tiče masti in kruha. Nekateri nas kar svarijo pred povratkom.

### **Laško, torek, 10. julija 1945**

Treba zaključiti ta naš žalostni vojni izgnanski dnevnik. Ponedeljek, 2. julija, je Zinka s pomočjo šidskih Slovencev in družine Mankovičeve spravila našo beračijo v vagon. Zvečer ob 20.20 nas je vlak odpeljal proti domovini. Drugo noč smo prebili v Novski, tretjo v Zagrebu, četrto pa že v Laškem, kamor smo dospeli 5. VII. ob 2. uri. Zadovoljni, srečni, pa izmučeni stiskamo roke sorodnikom in znancem, pozdravljamo se z izgnanci, ki se vsak dan vračajo in so se že vrnili. Drejče in Tomo sta že v petek zjutraj pohitela na hrib pozdravit staro mamo, jaz pa sem popoldne komaj prikrevsal do vrha. Pripeljali smo si 18 vreč živeža in

dva prašička, kupljena pri Mankoviću za 2000 din. Stradali ne bomo. Mati in brat nam bosta stala na strani z zelenjavo in mlekom.

Drežče! Tomo!

Ta dnevnik sem pisal Vama, v spomin in opomin. Nevarnost, ki preti našemu narodu od severa in zapada, še ni popolnoma odstranjena. Zemlje lačni tujec nas bo ogrožal še dolga leta – zapomnita si to za vse življenje. Zapomnita si tudi naše trpljenje v izgnanstvu. Kako sta stradala v Šidu. Zapomnita si tudi duševne muke matere in očeta!

Midva sva storila vse, da sta rasla in bila vzgojena v slovenskem duhu v ljubezni do materinega jezika. Ljubita zaklad naše besede, čuvajta ta biser pred kakršnimkoli potujčevanjem. Bodita srečna na Vajini življenjski poti in čuvajta spomin na roditelje čist in trajen do skrajnih mej Vajinega življenja.

*Očka*



*Ivan Korošec.*

### **Ivan Korošec (1896 – 1949)**

Moj oče Ivan Korošec je bil kmečki sin, rojen pri Sv. Krištofu nad Laškim očetu Andreju in materi Karolini v hiši na hribu, »nad tekstilno«, kakor to od spodaj vidimo Laščani. Njegov mlajši brat Gabrijel ni kmetoval, saj je vse delovno življenje do upokojitve hodil čez Kuretno v hudojamski rudnik. Mladega Janeza (sam se je podpisoval kot Ivan, a doma so mu rekli Janez) je dal oče leta 1912 v uk k trgovcu Karolu Vraniču v Celje, kjer si je, kakor pisмено priča njegov mojster, »pridobil popolno praktično znanje v vsej manufakturi ter k stroki spadajočemu samostojnemu poslovanju«. Učno dobo je zaključil po treh letih in pol leta 1915.

Mojster Vranič je bil z njim očitno zadovoljen, saj ga je po učni dobi zaposlil v svoji trgovini in mu pozneje, leta 1920, izdal lepo priporočilno pismo: »V

*nadaljnem službovanju kot nastavljenec do 15. 8. 1918 mi je bil nad vse vesten, točen iz zvest, kar velja tudi za ves čas učne dobe in je izvrševal svoj poklic do*

*poziva pod orožje v mojo največjo zadovoljnost. Z prav dobrim uspehom dovršil je tri razredno trgovsko napred. šolo v Celju. Z vso naklonjenostjo ga priporočam vsakomur kar najtopleje.*»

Najbrž povsem zelenega rekruta so takoj poslali na – že razpadajočo – soško fronto, kjer je še istega leta padel v italijansko ujetništvo. S sobojevnikom Antonom Mišmašem z Breznega sta leta 1919 pobegnili iz taborišča v provinci Vicenza, seveda sta se namenila domov – na Koroškem so ta čas svoj posel že opravili Maistrovi regimenti. Begunca sta se na poti sestradana najedla zelenih jabolk in oče je zbolel za hudo grižo, tako da bega ni mogel nadaljevati. Obležal je v nekem seniku, prijatelj pa se je srečno vrnil domov. Očeta so ujeli, kazen za pobeg pa je bila drastična: obesili so ga za roke, enota ujetnikov pa ga je morala v mimohodu pljuvati. Pobegnil je še enkrat in tudi ujeli so ga na begu še enkrat. Iz ujetništva se je tako v že jugoslovansko Laško vrnil šele l. 1920.

Vse to vem iz pripovedovanja mame Zinke, saj sam – razen nekaj bežnih utrinkov, zapisanih tudi v pričujočem odlomku iz dnevnika – o svojih pobegih ne njej ne otrokoma ni pripovedoval, najbrž tudi zato, ker sta se menda tako domenila s sobojevnikom Mišmašem, ki je obljubil, da bo o očetovi dramatični pustolovščini molčal. A vsaj to, kar je znanega, je Mišmaš po očetovi smrti le izdal naši mami, nemara poprej tudi mami Karolini na hribu (umrla 1948).

Klavnica na soški fronti, dve leti ujetništva in očitnih ponižanj, vse to ga je omžatilo, dozorel je tako svetovnonazorsko kakor človeško. Iz hude griže, ki jo je dobil na begu, se je – gotovo nezadržljive – razvil diabetes, tedaj za štiriindvajsetletnika najbrž že vsaj nadležna, pozneje, v pregnanstvu, pa zaradi pomanjkanja insulina uničujoča in končno usodna bolezen.

Trgovska šola v Celju je morala biti dobra šola, ki je poleg posredovanja strokovnih znanj učence spodbujala k vedoželjnosti, k nabiranju znanja.

Oče se je po povratku iz ujetništva l. 1920 zaposlil v rudniku Huda Jama, pozneje je bila to Trboveljska premogokopna družba. Takrat se je začelo njegovo – docela hlastno in najbrž ne ravno sistematično – samoizobraževanje. Poglobljal se je zlasti v mineralogijo in si dopisoval s profesorjem Duhovnikom (velik zaboj svoje urejene mineraloške zbirke je podaril ljubljanski fakulteti za montanistiko, še zdaj je tam), paleologijo, arheologijo in zgodovino. V k materinem posestvu dokupljenem sadovnjaku pod Šmihelom je strastno prakticiral sadjarstvo, do vsakega jabolka beležil vsakoletni pridelek, pisal v revijo Sadjar in vrtnar ter s prijateljem Tutnarjem v Savinji – ribaril.

Svetovnonazorsko se je štel za socialista, vendar se v strankarsko dejavnost nika kor ni vključeval, bil pa je simpatizer laškega Sokola, denarno je podpiral gradnjo Sokolskega doma in tam delal »udarniško«. Sokolskega izraza »brat« ni uporabljal, kadar pa je izrekel ali ob imenu zapisal besedo *tovariš*, je to v njegovem izraznem svetu pomenilo »rudarski tovariš« (v rudarskem žargonu »kumarat«);

stanovska pripadnost rudarstvu je bila zanj nepisani zakon. Ta pripadnost je bila vzgib, da je svoje kmetske korenine z leti razredno prevrednotil iz »kmetstva« v »delavstvo«, ki je bilo zanj *napredno* samo po sebi. K maši pa ni hodil.

Mama Zinka, ki je kmalu po letu 1920 prebegnila v Laško iz Bazovice v fašistični Italiji (leta 1924 se je zaposlila v tedanjem Kamenitu kot uradnica; leto pred njo je v Laško prišla sestra Milica in na laški šoli dobila službo učiteljice ročnih del; gotovo pred letom 1930 pa je sem prišel tudi njun nečak Dušan Poženel (v dnevniku konspirativno omenjen kot Dušan Bazovičar), ki se je zaposlil v rudniku kot voznik jamske lokomotive, pozneje padel kot partizan in pokopan v Laškem), je bila narodnostno zavedna Slovenka, zato nikakor ni nenavadno, da sta se z očetom kmalu spoznala in l. 1926 poročila, mama pa je k sebi poklicala tudi nono Josipino, ki je imela nekoč v Lipici gostilno (umrla 1933).

Po očetovi smrti l. 1949 je družino držala skupaj mama, po izobrazbi učiteljica (šolo sta s sestro Milico dovršili v Maria Saalu na Gosposvetskem polju). Zaposlila se je na tedanji občini in naravnost krčevito vzdrževala vpeljane očetove družinske vrednote (ob večerih smo veliko peli, zmeraj tudi očetovo najljubšo En hribček bom kupil), npr. to, da se pri hiši nikoli ni govorilo o nikomer od znanih živih. Edino izjemo je vpeljal že oče, ki je smel o kom izreči zanj sploh najvišjo osebnostno oznako »To pa je narodnjak« (npr. o Otmarju Križniku).

Mama je pozneje tudi pripovedovala – malodane načrtno smo »jemali teme« iz pregnanstva – da je na dan napada na Jugoslavijo rekla očetu: »Janez, zdaj pa le piši, vse zapiši.«

In oče je pisal. Vsak dan, od Cvetne nedelje 1941 do 5. julija 1945, ko smo se vsa družina vrnila v Laško. Tako je nastal pretresljiv izseljenški dnevnik.

Po več kakor šestdesetih letih, ko sem med v dnevniku omenjenimi pri življenju edino še jaz, ko se je torej preteklost že prelila v zgodovino in je odstranjena možnost, da bi bil spričo omembe v dnevniških zapiskih kdorkoli prizadet – kar nikakor ne bi bil moj namen – sem se odločil dnevnik objaviti, saj kljub posvetilu sinovoma v njem razpoznavam tudi za nacionalno zgodovino primerna pričevanja.

Za začetek pa s prijaznim privoljenjem uredništva Laškega zbornika ponujam v vednost začetni del dnevnika, ki zadeva tedanje Laško in Laščane. To je del od napada na Jugoslavijo do dne, ko smo bili oče, mama, brat Andrej in jaz (teta Milica je bila izseljena že tri mesece prej) iz Laškega izseljeni najprej v Rajhenburg in nato v Šid na Hrvaškem.

V očetovih dnevniških zapiskih ni – za dnevnike sicer običajne – intimnosti. Ta se je, vse dokler je bila družina skupaj, pri nas pojmovala dobesedno. Svetovno prizorišče s stanjem na bojiščih, slovenstvo v njem in družinski dogodki – po tem zaporedju in hierarhiji je oče razvrščal podatke z razvidnim namenom: da bi bili pričevanje. Novice z bojišč, s pretiranimi uspehi s te ali one vojskujoče se strani,

dezinformacije, kakor so se pač javno ali podtalno širile, so opremljene z obupom ali iskricami upanja v eksistenčno in fizično preživetje slovenstva, družina pa v tem okviru nastopa s štirimi lačnimi usti, do sredine 1944 v poniževalnem prosjačenju za hrano in z očetovimi predsmrtnimi stiskami spričo pomanjkanja insulina.

Glede na to ni neupravičen pomislek o smiselnosti objave v pričujočem Laškem zborniku. Za celoto spominskih zapiskov 1941-1945 to (z osebnimi dvomi in zmotami vred) nemara velja, za prve mesece v okupiranem Laškem pa očetovi zapiski gotovo so pričevanje (sorazmerno razgledanega) pisca o takratnih dogodkih. Ti so, zajeti s sprotnim dnevniškim zapisovanjem, zadosti zanesljiv prispevek k zgodovini Laškega, za sedanji rod pa so – kakor je večkrat zapisal – spomin in opomin.

Prav zaradi tega sem vključil še zapiska iz zadnjih dveh dni šidskega pregnanstva, ki opisujeta dan odhoda iz Šida in dan povratka v Laško, kjer je tudi očetovo posvetilo sinovoma.

Razume se, da v besedilo dnevnika nisem posegal. Vse je tako, kakor je zapisal. Včasih je podatke popravil, ko je dobil ustrežnejše. Take popravke je z drobno pisavo pripisal, tu pa je to zajeto z drobnejšim tiskom. Tudi njegov jezik, ki danes deluje nekoliko starinsko, sem ohranil. Za bolj tekoče branje sem postavil nekaj vejic po sedanjem pravopisu, nekatere okrajšave pa sem ležeče med poševnicama izpisal.

*Tomo Korošec*



## SPOMENIKI, OBELEŽJA IN POIMENOVANJA PO ANTONU AŠKERCU

**Božena Orožen<sup>1</sup>**

Namen spominske plošče ali spomenika je obuditi ali osvežiti zgodovinski spomin na pomembne dogodke ali osebnosti. Tako obeležja nagovarjajo domačina, ki hodi mimo vsak dan, nemara pa še bolj prišleka iz drugega kraja, popotnika – turista. Če gre za kiparsko stvaritev, daje ta še estetski poudarek okolju, ga bogati z ureditvijo in je kip pogosto na prostem stoječa umetnina. Posredno pa od časa do časa tako obeležje opravi še eno funkcijo: človeka, ki stoji pred njim, popelje k srečanju ali ponovnemu srečanju z delom upodobljene osebnosti.

Kako je z obeležji, posvečenimi našemu osrednjemu epiku Antonu Aškercu, s spominskimi ploščami in kipi?

Najstarejše obeležje, ki spominja na Antona Aškerca, je plošča, vzdana v pročelje pesnikove domače hiše na Senožetah pri Rimskih Toplicah. Ob dvajsetletnici njegove smrti – leta 1932 – jo je oskrbelo Zgodovinsko društvo Maribor. Nad besedilom je del lesene preklade z letnicama rojstva in smrti: 1856 – 1912. Besedilo na plošči pa se glasi:

TUKAJ JE BIL DOMA ANTON AŠKERC  
PESNIK BALAD IN ROMANC  
ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR 1932

Po času druga plošča iz leta 1940 ni bila nikoli vzdana, ima pa zanimiv historiat. Napis na njej je tale:

VELIKEMU BORCU IN GLASNIKU SVOBODE  
ANTONU AŠKERCU  
SE JE ODDOLŽIL SLOVENSKI NAROD  
Z OBNOVO TE DOMAČIJE  
NA POBUDO C. M. D.<sup>2</sup> ŠT. PETER LJUBLJANI 13. V. 1940

<sup>1</sup> Upokojena prof. slovenskega in ruskega jezika

<sup>2</sup> Ciril-Metodova družba.

Z izrazom »domačija« je mišljena rojstna hiša na Globokem pri Rimskih Toplicah, ki je takrat še stala, a je že propadala. Kot je znano, je obe hiši Aškerčevih z zemljo vred – na Globokem in Senožetah – pesnikova teta Agata zapustila Cerkvi. Šmarješki župnik Trop je izjavljal, da bo hišo na Globokem obnovil. Tega ni storil. In ko so iz Ljubljane prinesli ploščo, je niso mogli vzdati. Zato so jo prenesli v Lukovico nad Senožetami, kamor se je umaknil pesnikov brat Miha. Miha je ploščo spravil in ko so se Aškerčevi vrnili na Senožete, so jo vzeli s seboj. Zdaj je shranjena na njihovi domačiji.<sup>3</sup>

Največ so v slovenskem (in širšem) merilu storili za popularizacijo našega epika leta 1956, ob stoletnici njegovega rojstva. Aškerčev zbornik (urednik Vlado Novak) je sicer izšel z zamudo, šele leta 1957, je pa zato prinesel tudi podrobne opise svečanosti in odkritih obeležij.

Prav na dan Aškerčevega rojstva, 9. januarja 1956, so v Ljubljani na Prešernovi cesti, na hiši, kjer je Aškerc stanoval, odkrili spominsko ploščo, izdelano po načrtu arhitekta Borisa Kobeta, z napisom:

V TEJ HIŠI JE ZAKLJUČIL LETA 1912 SVOJE DELO  
ANTON AŠKERC, SLOVENSKI PESNIK.

Spominski nagovor je imel profesor Ivan Kolar kot zastopnik Slavističnega društva Slovenije.

Na Aškerčevem domu na Senožetah, kjer je prebival pesnikov nečak Miha z družino, so v kamri uredili spominsko zbirko, na severno fasado pa vzdali spominsko ploščo z napisom:

DOM PESNIKA ANTONA AŠKERCA,  
KI GA JE OB STOLETNICI NJEGOVEGA  
ROJSTVA OBNOVIL SVET ZA PROSVETO  
IN KULTURO OLO CELJE, 1856-1956

Ob preureditvi celotne hiše leta 1986 so to ploščo sneli in zdaj jo hranijo Aškerčevi.<sup>4</sup>

V jubilejnem letu 1956 so tudi v Celju pripravljali postavitev Aškerčevega spomenika. Predsednik odbora je bil Gustav Grobelnik. Spomenik je v ateljeju v verandi bivše Gozdne restavracije v bližini parka izdelal kipar Ciril Cesar, njegov arhitekturni sodelavec pa je bil arhitekt Janko Hartman. Za spomenik v bronu so izbrali zelo primerno lokacijo na Vodnikovi ulici z delom ohranjenega srednjeveškega obzidja v ozadju, saj je pesnika navdihovala zlasti zgodovina, tudi celj-

3 Informacija – Avgust Aškerc, pesnikov pranečak.

4 Pavle Kalan: Ali je Aškerčeva spominska plošča v Ljubljani vzdana na napačni hiši? Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 217-219.

ska. Ta prvi slovenski javni spomenik pesniku so odkrili 9. junija 1956. Govoril je predsednik odbora Gustav Grobelnik. Ker je kiparjeva predstavitev pesnika presegala realistični portret, je pojasnil, da po kiparjevih besedah izraža »sporno napetost osamljenega revolucionarja: glava uporno zamišljena, roki diametralno prekržani, ena dvignjena proti nebu, druga energično iztegnjena proti zemlji. Dinamika celotne kompozicije izraža po kiparjevi zamisli konflikt med bogom in človekom in s tem torej pesnikovo psihično in fizično resnico.« Sledil je še daljši govor celjskega kulturnega delavca Frana Roša, ki je spomenik tudi odkril, po tem pa še pozdravne besede dr. Mirka Rupla, predsednika republiškega odbora za proslavo stoletnice Aškerčevega rojstva.

Med kiparskimi upodobitvami je Cesarjev spomenik pač najbolj zgovoren v podarjanju pesnikovega pogleda na življenje.<sup>5</sup>

Vedno snujoča ljudska domišljija pa je za držo pesnikovih rok našla razlago, ki ima celo nekaj drugače: v stavbi ob spomeniku je bil takrat zdravstveni dom: tja kaže ena Aškerčeva roka, češ, kdor gre tja gor (v zdravstveni dom), pride dol (v zemljo), kamor je uprt prst druge roke.



*Ciril Cesar, Celje (1956), (foto: Silva Puntar).*

Drugi odlitek istega Cesarjevega kipa so kasneje, spomladi 1975, dobili v Velenju, postavili so ga pred Osnovno šolo Antona Aškerca (Jenkova cesta 2).<sup>6</sup>

V Šmarju pri Jelšah, kamor je Aškerc prišel za kaplana iz Podsrede, so 10. junija 1956 odkrili ploščo z reliefnim pesnikovim portretom, delom Vladimirja Štokoviča. Načrt za ploščo je napravil domačin arhitekt Marjan Lešnik. Ploščo so vzdali v poslopje nekdanje čitalnice, pri kateri je Aškerc sodeloval. Pri odkritju je govoril dr. Anton Slodnjak. Ko so kasneje to stavbo podrli, so ploščo postavili v vežo nove banke.

<sup>5</sup> Jubilejne prireditve ob stoletnici Aškerčevega rojstva. Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 202-204.

<sup>6</sup> Informacija - Karolina Hribar, tajnica OŠ Antona Aškerca v Velenju.

Napis se glasi:

V ŠMARJU JE ŽIVEL  
OD 1883 – 1889 IN TU  
USTVARJAL SVOJA  
NAJLEPŠA DELA PESNIK ANTON AŠKERC  
V DELIH SVOJIH ŽIVEL SAM BOŠ VEČNO.<sup>7</sup>

Ljubljana je dobila pesnikov javni spomenik šele dober mesec za Celjem – 15. julija 1956. Po Plečnikovem načrtu je vkomponiran v zadnjo stran kompleksa Križank na vogal Zoisove ceste. Na profiliran stolp je brez konzole pritrjeno Aškerčevo doprsje v skoraj popolnem profilu, delo kiparja Nikolaja Pirnata. V medaljonu pod njim je pesnikovo ime z letnicama rojstva in smrti. Na drugih treh stranem sklopa pa so besede:

V DELIH SVOJIH SAM BOŠ ŽIVEL VEČNO

-  
PESNIKU BALAD  
BORCU ZA NAPREDEK

-  
POSTAVILA SVET ZA KULTURO  
OKRAJNEGA LJUDSKEGA ODBORA LJUBLJANA  
IN DRUŠTVO SLOVENSКИH KNJIŽEVNIKOV MCMLVI

Ko je bil spomenik odkrit, kipar ni bil več živ. Pri odkritju je govoril pesnik Mile Klopčič.

Prizadevanje za Aškerčev spomenik v slovenskem glavnem mestu pa se je začelo že veliko prej, nekaj mesecev po njegovi smrti leta 1912. Doprsni spomenik je takrat zmodeliral kipar Lojze Dolinar, a ni bil postavljen na javno mesto. Leta 1932 pa je pesnikov doprsni kip zmodeliral Nikolaj Pirnat, a tudi takrat ni prišlo do postavitve.<sup>8</sup> Še med drugo svetovno vojno leta 1942 v taborišču Gonars se je Pirnat ukvarjal z mislijo na pesnikov spomenik, ohranjeni sta dve risbi, kjer je Aškerc upodobljen v celotni postavi.<sup>9</sup>

---

7 Jubilejne prireditve ob stoletnici Aškerčevega rojstva, Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 202-204.

8 Jubilejne prireditve ob stoletnici Aškerčevega rojstva, Aškerčev zbornik, Celje 1957, str. 209-211, Špelca Čopič, Damjan Prelovšek, Sonja Žitko: Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana 1991, str. 200. Darinka Kladnik: Sto portretiranih glav na Slovenskem. Ljubljana 2003, str. 20-21.

9 Risbi sta objavljeni v Aškerčevem zborniku, str. 267-268.

Sredi Podsrede, prve Aškerčeve službene postaje, so na prvem šolskem poslopju leta 1978 vzdali ploščo z napisom:

V PODSREDI JE V LETIH 1882-1884  
SLUŽBOVAL ANTON AŠKERC  
SLOVENSKI PESNIK, AVTOR ANKE  
BALADE IN ROMANC

GRE PO STEZI ČEZ POLJE ZELENO  
ANKA MLADA DETE ZAPUŠČENO.

Potem ko je bila leta 1986 zaključena velika akcija Kulturne skupnosti Laško za obnovo celotne Aškerčeve domače hiše, ki je postala spominski in etnološki muzej, so v Laškem poskrbeli še za nekaj spominskih obeležij.

V jeseni tega leta – 1986 – je na Globokem, na mestu, kjer je nekoč stala pesnikova rojstna hiša, gospa Jožica Penič, roj. Gaberšek, po rojstvu soseda Aškerčevih, na dveh nekdanjih hišnih vogalih posadila v spomin dve lipi.<sup>10</sup> Ko so čez deset let – 1996 – učenci Osnovne šole Antona Aškerc v Rimskih Toplicah skupaj z mentorji oblikovali Aškerčevo pot, po kateri vodijo kažipoti v obliki velike lesene črke A, so tak znak postavili tudi med obe lipi in ga opremili z napisom:

NA TEM MESTU JE STALA ROJSTNA HIŠA  
ANTONA AŠKERCA.



Ob 150-letnici pesnikovega rojstva so njegovi krajanji leseno ploščo zamenjali s kamnito, v katero je ob besedilu vklesan Aškerčev portret.

*Globoko – spomenik.*

<sup>10</sup> Informacija Jožica Penič, roj. Gaberšek.



*Anton Herman, Rimske Toplice (1987).*

Pri kiparju Antonu Hermanu je občinska kulturna skupnost Laško naročila pesnikov portret, ki so ga odlili v bron v dveh primerkih. En odlitek so 5. junija 1987 postavili v Rimskih Toplicah na zelenico na križišču cest Celje – Zidani Most in železniška postaja – zdravilišče. Za program je poskrbelo kulturno društvo Anton Aškerc iz Rimskih Toplic.



*Mirsad Begić, Senožete (1988).*

Na dan šole, ki nosi ime po pesniku, so 12. junija 1987 postavili na zelenico pred šolskim poslopjem drug odlitek.<sup>11</sup> Kipar Mirsad Begić je izdelal portret v reliefu, ki so ga odlili v dveh izvodih. Enega so leta 1988 vzdali na pročelje Aškerčeve domačije na Senožetah.<sup>12</sup>

Drugi odlitek tega reliefa so Laščani leta 1993 podarili nemškemu mestu Plietzhauseu ob podpisu listine o prijateljstvu med obema mestoma. Visi v avli tamkajšnje občinske hiše.<sup>13</sup>

11 Informacija – Anton Herman, Jure Jan, takrat predsednik Kulturne skupnosti Laško.

12 Informacija – Milena Suhodolčan.

13 Informacija – Jože Rajh, župan Občine Laško.





*Kiar Meško, Laško (2001).*



*Franc Černelč, Črešnjevec – Bistrica ob Sotli (2003).*

Pred kulturnim domom v Laškem stoji pesnikova glava v nadnaravni velikosti. Izklesal jo je Kiar Meško iz grškega marmorja. To je bil rezultat likovne delavnice, ki so jo pripravili v Laškem. Ob njenem zaključku 22. septembra 2001 so postavili kip na podstavek iz oplotniškega granita.<sup>14</sup>

Posebno vlogo ima upodobitev sedečega pesnika v Muzeju slovenskih premogovnikov v Velenju. Kip je iz plastičnih mas izdelal Ciril Hočevnar iz Ljubljane.<sup>15</sup> Ker je bil Aškerc kaplan v Škalah pri Velenju in je takrat spoznal težko in nevarno delo rudarjev ter o tem napisal Delavčevo pesem o premogu, njegov lik in zvočni posnetek te pesmi spremljata obiskovalce muzeja, odkar so 1998 muzej premestili v opuščene podzemne prostore jame v Škalah.

Svojevrstna, sorodstvena pobuda je storila prvi korak za nastanek Aškerčevega spomenika v okolici Bistrice ob Sotli. V Hrastju pri Bistrici živi z družino pesnikova pranečakinja Helena Černelč, roj. Aškerc, hči pesnikovega nečaka Ignacija iz Čeč pri Hrastniku. Njegov zet Franc Černelč kipari in tako je nekaterim svojim skulpturam (med njimi je poporsje A. M. Slomška), ki so že stale ob njegovi zidanici v Črešnjevcu pri Bistrici, leta 2003 dodal še Aškerčev spomenik. Izklesal ga je iz avtohtonega kamna, pridobljenega v bližini. Na strani, ki se ozira proti dolini potoka Bistrica in Orlici onkraj nje, je

<sup>14</sup> Informacija – Jure Jan.

<sup>15</sup> Informacija – Marjan Marinšek.

reliefno oblikoval pesnikov portret v profilu s kupo in peresom v roki. To vzbuja asociacijo na verz

NAROD TVOJ BO PIL IZ ČAŠE TVOJE,

ki ga je kipar vklesal na drugo stran zglajenega kamna. Nad napisom je v kamen vstavljen modrikast stekleni kristal. Ta naj spominja na Aškerčevo zanimanje za vzhodnjaška verstva, hkrati pa opozarja na steklarsko stroko, ki ji pripada Franc Černelč.<sup>16</sup>

Spomenik so odkrili 11. oktobra 2003. Govor o Aškercu je imel slavist prof. Martin Šoško, ravnatelj gimnazije v Brežicah. Pela sta moški pevski zbor Antona Aškercu iz Rimskih Toplic in mešani pevski zbor iz Bistrice ob Sotli, domačini so recitirali Aškerčeve pesmi. Spomenik pa je odkril takrat še živi pesnikov nečak Ignacij.

Kraj, kjer stoji spomenik, nima neposredne zveze s pesnikom, je pa blizu njegovega prvega službenega mesta – Podsrede.



*Miha Kač, Mozirje (2004).*

Doslej zadnji spomenik so postavili v Mozirju, kjer je bil Aškerc kaplan med leti 1892 in 1894. Pobudo je dal Ivan Suhoveršnik, župan mozirske občine. Pesnikova glava v bronu, stoječa na podstavku, je delo Mihe Kača iz Bistričice pri Strahovici, ki je tudi avtor kipov pred osnovno šolo. Na sosednjem podstavku je plošča s povečanim posnetkom Aškerčevega rokopisa verzov, ki jih je ta pred odhodom v Škale pri Velenju zapisal v knjigo mozirskih tržanov (*Bürgerbuch von Prassberg*):<sup>17</sup>

MOZIRJU

MOZIRJE, TI DIKA SAVINJSKE  
DOLINE,

KOT TVOJE PLANINE V VEK  
TRDNO MI STOJ,

KO BIJE ZA DOM IN SVOBODO  
SE BOJ!

16 Informacija – Helena Černelč, roj. Aškerc, pesnikova pranečakinja.

17 Anton Aškerc: Zbrano delo 6, Ljubljana 1991, str. 407

Celoten kompleks z vodnjačkom in klopmi vred je zasnoval arhitekt Borut Pregelj iz Celja, tako da je nastala čedna ploščad pred pošto. Prav obnovitev poštnega poslopja je bila pobuda za postavitve spomenika in ureditev okolja. Hvalevreden primer plodnega sožitja družbene in kulturne dejavnosti. Odkritje je bilo 28. septembra 2004. Na njem je o pesniku govoril župan Ivan Suhoveršnik.<sup>18</sup>

Med številnimi dogodki ob 150-letnici Aškerčevega rojstva so domačini v neposredni bližini farne cerkve Sv. Marjete vzdali ploščo z napisom:

V LETIH OD 1861 DO 1887 JE V  
TEJ ZGRADBI DELOVALA OSNOVNA ŠOLA.  
OD 1865 DO 1868 JO JE OBISKOVAL  
TUDI ANTON AŠKERC, ZNANI SLOVENSKI  
PESNIK IN DUHOVNIK.

POSVEČENO 145-LETNICI ŠOLE IN 150-LETNICI  
PESNIKOVEGA ROJSTVA.

FARANI SV. MARJETE

Mnogo manjšo vlogo kot obeležja imajo pač poimenovanja ulic, cest, trgov po pesniku. Takih krajev je šestindvajset. Ulice: Brežice, Celje, Dob pri Domžalah, Domžale, Izola, Kamnik, Krško, Ljutomer, Maribor, Mozirje, Murska Sobota, Novo mesto, Piran, Ptuj, Rogaška Slatina, Ruše, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šmarje Sap, Žalec. Cesta: Ljubljana, Rimske Toplice, Šoštanj, Velenje. Trg: Laško, Šmarje pri Jelšah.

Po Aškercu nosita ime dve osnovni šoli: v Rimskih Toplicah in Velenju.<sup>19</sup>

Pomen Antona Aškerca razodevata tudi dve nagradi, imenovani po njem.

V Laškem, sedežu občine, kamor sodi Aškerčev rojstni kraj, od leta 1979 podeljujejo Aškerčeve nagrade in priznanja za posebne dosežke na področju kulture.

Arhivsko društvo Slovenije je leta 2002 začelo podeljevati vsaki dve leti Aškerčevo nagrado in priznanje za izjemne prispevke k razvoju slovenske arhivistike. Poimenovanje je toliko bolj pomembno, ker opozarja na delo, ki je za povpreč-

18 Informacija – Peter Širko, ravnatelj knjižnice v Mozirju, Ivan Suhoveršnik, župan Občine Mozirje. Tu bi kazalo še omeniti, da nosi celjska knjigarna DZS ime po pesniku – Aškerčeva knjigarna in papirnica. Bržkone je nanese naključje, da je prav v tej hiši – zdaj Prešernova ulica 21 – v zadnjem gimnazijskem letu stanoval kasnejši pesnik, tako da je poimenovanje hkrati obuditev spomina na Aškerčeva celjska leta.

19 Po Aškercu so poimenovali nekatera kulturna društva, tako Kulturno društvo Anton Aškerc Celje, I. gimnazija, Kulturno društvo Antona Aškerca Rimske Toplice, Pevski zbor Anton Aškerc, Podsreda, Kulturno društvo Anton Aškerc Šmarje pri Jelšah.

nega Slovence povsem v senci njegovega pesništva – na njegovo arhivsko dejavnost, ko je leta 1898 postal ljubljanski arhivar.<sup>20</sup> Kaže tako na njegovo službo, ki je ni pojmoval kot sinekuro. S tem je povezana njegova publicistična dejavnost, ki je ostala pomemben del njegovega dela še v času, ko je njegova pesniška moč že slabela.

Število Aškerčevih obeležij – plošč in spomenikov, ki so na javnih mestih, je sorazmerno veliko – šestnajst. Zanimivo je, da je bila izhodišče skulpturam fotografija, ki ga kaže bradatega, čeprav so ohranjene tudi fotografije, na katerih je obrit. A z brado je pač bolj prepoznaven.<sup>21</sup>

Od krajev, kjer je Aškerc služboval, so brez vidnega spomina nanj še Juršinci (prej Sv. Lovrenc v Slovenskih Goricah) in Vitanje.

V Šmarju pri Jelšah je sicer že primerna spominska plošča. Opazijo pa jo samo obiskovalci banke (turisti vanjo ne zahajajo), zato bi bilo dobro poskrbeti za pesnikov spomenik na vidnem mestu, ki bi opozarjal, da so prav v tem trgu nastajale Aškerčeve klene balade in romance.

20 Ob 100-letnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana so v preddverju vzdali ploščo z Aškerčevimi besedami: VSA LOKALNA ZGODOVINA SE POMIČE MIMO NAŠIH OČI, ČE PREGLEDUJEMO NAŠ MESTNI ARHIV.

21 Samostojnega nagrobnika Aškerc nima. Pokopan je bil pri sv. Krištofu v Ljubljani v skupno grobnico, ki jo je oskrbelo Pisateljsko podporno društvo. Leta 1938 so jo prenesli pod arkade na Navju. Med desetimi imeni na spomeniku sta ob Aškerčevem imenu in priimku le še datuma rojstva in smrti. Milena Piškur, Sonja Žitko: Ljubljansko Navje, Ljubljana 1997, str. 56.

## ANTON AŠKERC, MESTNI ARHIVAR IN KNJIŽNIČAR<sup>1</sup>

Tatjana Šenk<sup>2</sup>

Letos mineva sto petdeset let od rojstva pesnika in mestnega arhivarja Antona Aškerca. 9. januarja 1856 se je na Globokem nad Rimskimi Toplicami rodil svobodomiselní poet, ki je vse življenje najbolj cenil razmišljanja na osnovi svobodnega mišljenja, neomejenega z verskimi dogmami. Po končanem osnovnem šolanju se je z zanimanjem posvetil študiju teologije, ker je pri tem lahko odkrival »dušo in čeznaravno razodetje« in v semenišču našel čas in mir »za premišljevanje o najglobljih vprašanjih življenja in pot do samega sebe«<sup>3</sup>. Duhovniški poklic ga ni privlačil, ker je bila »majhna plača in najtežji stan« in tudi »čudne ceremonije« se mu niso zdele potrebne. Leta 1880 je postal duhovnik in skoraj hkrati začel objavljati prve pesmi. V svojih pesmih je zajemal snov iz ljudske in slovanske tradicije ter zgodovine, pri tem pa spoznal, da kot duhovnik ni svoboden pri izbiri snovi, ker o mnogih temah ni smel govoriti ali pisati. Njegova poezija je že sredi osemdesetih let začela zbujati ostro nasprotovanje pri klerikalcih, predvsem Mahnič je postal aktiven pri napadih na realistično Aškerčevo poezijo in je trdil, da se v njegovi poeziji kaže »poganski in brezverski značaj«<sup>4</sup>. Aškerca je v katoliški veri motil dogmatizem in »duševni terorizem« kot to sam imenuje. Prišteval se je k »prostomišljencem«, torej svobodomislecem in liberalcem in vse bolj odločno je zagovarjal pravico posameznika do svobodnega mišljenja. Motila ga je vera v čudeže, v pridigah je odkritosrčno nasprotoval takemu naivnemu verovanju. Njegove pridige so bile bolj zgodovinske kot verske, znal jih je tudi duhovito podkrepiti, ljudje pa njegovega robatega humorja niso odobravalí. Med pridigo je na primer izjavil, »da Marija ni veverica, da bi se prikazovala na vejah«.<sup>5</sup> Takšne in podobne izjave ter kratko, odločno maševanje in krščevanje zgolj v slovenskem jeziku so mu prinesle večkratne zagovore pred škofom. Sredi

<sup>1</sup> Predavanje je že bilo objavljeno v Arhivih.

<sup>2</sup> Arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Ljubljana.

<sup>3</sup> Boršnik, Aškerc, str. 18.

<sup>4</sup> Boršnik, Aškerc, str. 162.

<sup>5</sup> Boršnik, Aškerc, str. 103.

devetdesetih let je bil že vsako leto poklican na zagovor, kjer svojih besed ali dejanj nikoli ni preklical. Obhajale so ga že prave krivoverske misli, saj je v pismu svojim predstojnikom poleti 1896 zapisal, da » v političnih rečeh nihče ni dolžan absolutno ubogati škofa«. Med njim in katoliško cerkvijo je tako nastal »prepad, ki se premostiti ne da«. <sup>6</sup>

Njegove liberalne ideje in upor proti družbenim predsodkom so vse bolj jasno onemogočale njegovo duhovniško delo. Aškerčevi liberalni prijatelji in znanci so zato začeli razmišljati, kako bi lahko pomagali odločnemu in trmastemu svobodomislecu, ki svojega duhovniškega poklica ni mogel več opravljati. Aprila 1898 je bil Aškerc upokojen in dobil je nekaj ponudb za novo službo, najbolj primerna je bila ponudba ljubljanskega župana Hribarja, ki je na magistratu organiziral novo delovno mesto za mestnega arhivarja. Literarna javnost je bila sicer prepričana, da je novo delovno mesto ustvarjeno samo za pesnike in literate. To mnenje se je ohranjalo in se izkazalo še čez petindvajset let, ko je Društvo slovenskih književnikov protestiralo, ker na delovno mesto arhivarja ni bil sprejet pesnik ali pisatelj. <sup>7</sup> Dejstvo pa je, da je Ljubljana arhivarja že zelo potrebovala in novo delovno mesto ni bila sinekura, ampak dejanska potreba mesta oziroma magistrata. Aškerc je svojo novo službo vzel zelo resno, se najprej posvetil arhiviranju, kasneje je uredil tudi knjižnico, bil je aktiven v nekaterih kulturnih odborih, pisal je razna mnenja in predloge (na primer o imenu ulic), tako da lahko zapišemo, da ni postal samo arhivar, ampak je bil pravi »prvi mestni kulturni referent«. <sup>8</sup>

Aškerc je že v času svojega življenja postal vpliven in spoštovan pesnik. Zanimanje za njegovo delo in življenje, se nadaljuje vse do današnjih dni. Marja Boršnik je že leta 1935 izdala v Časopisu za zgodovino in narodopisje Aškerčevo bibliografijo, v kateri je natančno popisala vse kar je Aškerc napisal in kar so drugi napisali njemu ali o njemu. Temeljito biografijo o Aškercu, njegovem življenju in delu je Marja Boršnik Škerlak izdala leta 1939 in v njej spretno popisala življenje hribovskega kaplana in pesnika, njegove boje in ocenila njegove pesmi. V knjigi se je zgolj obrobno dotaknila Aškerčevega delovanja v arhivu, zato je dr. Sergij Vilfan v Kroniki leta 1957 zapisal še vse o Antonu Aškercu – mestnemu arhivarju ljubljanskemu. Izšla so tudi Aškerčeva zbrana dela v devetih knjigah, zadnja je z letnico 1997.

6 Boršnik, Aškerc, str. 178.

7 60 let MALj, str. 20. Po Aškerčevi smrti je bil v to službo sprejet pesnik Oton Župančič, leta 1923 pa prvi "neliterat" Vladislav Fabjančič.

8 Vilfan, str. 106.



Marja Boršnik je v svoji knjigi zapisala, da je bil Aškerc pripravljen »sprejeti še tako skromno službo, samo čim dlje od ljudi, ki se jim je po nazorih tako odtuževal«. <sup>9</sup> Arhivska služba se ji je za svobodomiselnega pesnika zdela »suhoparna«, njegovo delo pa »duhamorno«, vendar je priznala, da se je Aškerc dela lotil z vso resnostjo in »uredil cele skladovnice listin v fascikle in jim z duhamorno vestnostjo dodal povzetke.« <sup>10</sup> Njen pogled je bil usmerjen predvsem na Aškerca kot pesnika, zato je lahko zapisala, da je njegova prizadevnost v službi »imela za posledico, da se je arhivski prah« vse bolj nabiral tudi na njegovih pesmih. Dr. Vilfan, ki je sam bolje poznal delo v arhivu, je zapisal, da je Aškerc v arhivu »za vseh 14 let delovanja našel dovolj hvaležno delovno področje« in priznal je »strokovni značaj in strokovno raven njegovega arhivarskega dela«. <sup>11</sup> Aškerčeva pesniška moč in izraznost je po nastopu službe v arhivu res pojemale, vendar je strokovno in vestno delo v arhivu pomenilo kvaliteten začetek neke nove dejavnosti na Slovenskem, začetek sistematičnega zbiranja in urejanja mestnega arhivskega gradiva. Aškerc je postal prvi slovenski poklicni arhivar.

Arhivarsko službo je Aškerc začel opravljati 15. julija 1898 v temačnih prostorih drugega nadstropja na magistratu. Govekar je slikovito opisal nove delovne prostore, mislim pa, da je v tistem času večina uradniških prostorov, ne samo arhivskih, bila bolj slabo opremljenih. Prostori so resda temačni in mrzli še danes, saj ležijo pod grajskim hribom; mnenja o »smradu, ki ga širijo v usnje vezani fascikli in prhneči, več stoletij star papir« <sup>12</sup> pa so različna in poznam tudi arhiviste, ki jih vonj starega papirja ne moti. Govekar trdi, da je bil ta smrad Aškercu neznosen in se ga nikoli ni navadil. Bolj verjetno ni bil smrad arhivskega papirja tisti, ki je motil Aškerca, pač pa ga je motil smrad greznice, ki je bila pod oknom. V sobi se je poleg starega papirja valjala še najrazličnejše ropotija, »n.pr. stara zagrinjala, cela kolekcija antikvaričnih tičnikov, bobni ter še nekaj brezimnih rečij, po katerih se samo prah nabira...«. <sup>13</sup>

Aškerc se je dela v arhivu lotil resno, zavzeto in strokovno. Arhivsko gradivo je tedaj obsegalo gradivo »na treh stelažah v arhivski sobi in na eni stelaži v predsobi« in Aškerc si je želel to gradivo urediti po »znanstveno-praktičnih načelih«. V ta namen si je ogledal arhiv v Zagrebu, prebiral strokovno literaturo (Holzinger) in se posvetoval s slovenskimi zgodovinarji. Takoj po nastopu službe v arhivu je 20. julija 1898 županstvu že napisal poročilo o stanju v arhivu in svoje načrte

<sup>9</sup> Boršnik, Aškerc, str. 182.

<sup>10</sup> Boršnik, Aškerc, str. 227, 228.

<sup>11</sup> Vilfan, str. 102.

<sup>12</sup> Boršnik, Aškerc, str. 228.

<sup>13</sup> Vilfan, str. 101.

za delo. Jasno mu je bilo, da je arhiv uporaben le, če je urejen. Zapisal je, da bo potrebno »arhiv 1) urediti, 2) čuvati, 3) napraviti uporaben«. Njegov načrt je bil najprej arhiv »osnažiti prahu, ki se ga je nabralo na cente«, nato oštevilčiti police in predale, sobo prezračiti in očistiti in zapisati na posamezne listke vse arhivsko gradivo po posameznih fasciklih. Ko bo vse fascikle popisal se bo lotil indeksa, pomeni poimenskega in vsebinskega seznama gradiva<sup>14</sup>. Takoj mu je bilo torej jasno, da gradiva ne sme preurejati in ga mora pustiti v prvotni obliki, potrebno je bilo narediti le vsebinski pregled nad gradivom. Aškerc je torej upošteval eno osnovnih pravil arhivistike, ki velja še danes – načelo prvotne ureditve, kljub temu, da mu je zgodovinar Komatar svetoval drugače. Svetoval mu je namreč, naj gradivo preuredi po vsebini in priznati je treba, da še danes mnogi novi nadobudni arhivisti kaj radi preurejajo gradivo po vsebini, kljub dolgoletnim izkušnjam, ki kažejo, da si vsebinsko urejanje vsak predstavlja po svoje in zato nikoli ni uspešno.

Že čez šest dni je na županstvo naslovil novo službeno poročilo, v katerem je apeliral predvsem glede ureditve slabih prostorskih razmer in ugotavljal »da je navsezadnje človek sam vendarle najdragocenejši »akt« in zaradi tega se mora tudi zdravje njegovo najbolj čuvati«. Predlagal je, naj se v sobi poskrbi za boljšo ventilacijo, vanjo postavi umivalnik in pljuvalnik, pospravi ropotija in se sobo vsak dan počisti. V dopisu je predlagal tudi škartiranje tistega »arhivskega materiala, ki je brez vsake zgodovinske in druge vrednosti«. Škartiranja se je bilo po njegovem predlogu potrebno lotiti na strokovno neoporečen način, na način, ki je še danes v veljavi. Predlagal je ustanovitev komisije, v katero bi bili vključeni strokovnjaki, na primer gospod pl. Radič, gospod prof. Vrhovec ali kakšen izkušen uradnik iz pisarne, ki bi ga določil župan.

Aškerc se je torej dela v arhivu lotil v vseh pogledih strokovno, zato tudi uspešno. Že čez eno leto, natančneje 22. avgusta 1899, je lahko podal poročilo o svojem enoletnem delu v arhivu. Aškerc je poročal, da je uredil 173 fasciklov in vsebino posameznih fasciklov izpisal na 250 listkih, vsebino posameznih dokumentov pa na 1902 listkih. Pohvalil se je, da bo vseh teh 2152 listkov zgodovinarju v veliko pomoč pri iskanju zelenega gradiva. Kartotečne listke je naredil po navodilih zgodovinarjev, tj. Radiča in Vrhovca. Aškerčeva kartoteka je bila uporabna dolgo vrsto let, uporabljal jo je še Fabjančič, ki jo je le nekoliko dopolnil.

Kako zelo je bila kartoteka uporabna, se je izkazalo že leta 1904, ko je Franc Komatar v svojem članku<sup>15</sup> objavil katalog mestnega arhiva, pri tem pa ni omenil, da je delo opravil Aškerc. S tem ga je zelo razjezil in zato je v pojasnilo zapisal: »Komotar si je bil izposodil pri mestnem arhivarju več škatel, polnih regist in katalogov, obsegajočih arhivski inventar in na podlagi tega inventarja, ki ga je

14 AZD, 9. knjiga, str. 93.

15 Das statische Arhiv in Laibach, Jahresbericht ljubljanske višje realke.

sestavljajal mestni arhivar z velikim trudom več let, je spisal učeni in strašno izobraženi profesor Komotar svoj katalog mestnega arhiva. «Gimnazijskega profesorja Frana Komatarja je namerno poimenoval Komotar, da bi s tem ponazoril njegovo »komotnost« in mu očital, da se šopiri in »diči« s tujim perjem. Takole je nadaljeval Aškerc: »In če hoče kvišku plezati, naj si naredi lestvo sam; jaz mu ne maram držati svojih pleč, da bi se po njih popenjal!<sup>16</sup>

Delovne razmere so se počasi izboljševale in Aškerc je dobil primernejšo in svetlejšo sobo, obrnjeno na dvorišče. Dosegel je, da se je brisal prah v sobi, dobil je tudi pljuvalnik in umivalnik. Le prošnja za slugo, ki bi mu pomagal pri vzdigovanju težkih knjig mu ni bila uslišana. Poleg urejanja arhivskega gradiva se je lotil tudi urejanja knjižnice. O knjižnici je Aškerc magistratu poročal leta 1901, kjer je poročal o novo urejeni knjižnici, ki je nastala poleg arhivske sobe in je vsebovala že nad 600 različnih knjig in brošur. Pomembna je bila njegova iniciativa, najprej leta 1904 in kasneje leta 1906, da bi se ustanovila vseslovanska magistratna knjižnica. S svojo pobudo ni uspel, pomembno pa je, da je zbral in pridobil mnogo knjig, ki so ležale na magistratu in bi se zelo verjetno z leti izgubile, še pomembnejše pa je, da je za knjižnico pridobil nekatere periodične tiske, ki so izhajali izven Kranjske, na primer na Primorskem, in nekatere izseljenske ameriške časnike.<sup>17</sup> Aškerc je leta 1910 že poročal o knjižnici, ki je obsegala 2.000 knjig, knjižno gradivo se je nato zbiralo na magistratu vsa leta, dokler ta zbirka knjig leta 1945 ni postala osnova za ustanovitev Slovanske knjižnice.

Poleg skrbi za knjižnico je Aškerc poskrbel, da se je prevzelo tudi najpomembnejše mestno gradivo – to so zapisniki sej. Leta 1904 je predlagal, da deželno sodišče izroči stare sodne protokole, kot so imeli naslov zapisniki, in leto kasneje je prevzel zapisnike sej mesta od leta 1711 do 1785 in s tem kompletiral najpomembnejšo mestno serijo. Zavedal se je pomena pridobivanja starejšega arhivskega gradiva in skupaj z županom Hribarjem je pripomogel pri pridobivanju ali nakupu drobcev starejšega, predvsem literarnega gradiva.

Aškerc je veliko dela in truda vložil v to, da je arhiv naredil uporaben, pomeni, da so se posamezni dokumenti sedaj lažje našli. Sestavil je Splošni katalog mestnega arhiva, kjer je v knjigi popisal vse arhivsko gradivo. Katalog je bil neke vrste vodnik po arhivskem gradivu v današnjem pomenu. Gradivo je nato dobilo podrobnejši popis posameznih fasciklov na kartotečnih listih. Zelo moderno razmišljanje ga je privedlo do izdelave indeksa, ki je pomenil »za tedanje razmere dokaj moderen in edinstven pripomoček«.<sup>18</sup> Gradivo je postalo uporabno, na kar

<sup>16</sup> Aškercjev zbornik, str. 153, 154.

<sup>17</sup> Aškercjev zbornik, str. 153.

<sup>18</sup> Vilfan, str. 104.

kaže tudi njegov spor s Komatarjem. Pri delu je bil priden in uspešen, kajti nastalo je 7 velikih in 2 manjši škatli kartotečnih listov (skupaj 1,6 tm), na osnovi katerih se je želeno gradivo lahko poiskalo.

Aškerčeva kartoteka zna biti zanimiva še danes, kljub temu, da imamo nove pripomočke za iskanje po gradivu. Aškerc je namreč na listke zapisoval tudi svoja osebna stališča in mnenja, »z vpisanimi podatki je polemiziral, jih ironiziral in k njim zavzemal stališče.«<sup>19</sup> Svoja stališča je večkrat izrazil s klicaji ali z dopisi kot »Weltereigniss, Welthistorische, epochale, jeremijade« in podobnimi. Svoje strinjanje s prepovedjo Miklavževih obhodov je na primer pospremil s klicajem, pri prepovedi sekanja lip ob procesijah je pristavil svoje mnenje »Zdrava prepoved!« Včasih so bili njegovi komentarji tudi daljši, tako je ob popisu okrožnice iz leta 1806 zapisal: »Nauk: is krompirja kruh pezhi...« To je res genijalna misel, ki se je porodila v glavi modrega birokrata! Ljudstvo naj se uči kruh peči iz krompirja! Pšenični kruh je samo za »gospodo«... Tako se na originalen in preprost način rešava težavni socialni problem! Bravissimo!- In kako tečen in redilen je tak-le krompirjevec!

Iz različnih dopisov na kartotečnih listkih lahko razberemo, da ga arhivsko delo ni dolgočasilo, ampak ga je tudi zabavalo in ga največkrat jezilo. Njegov popis gradiva predvsem vsebuje opozorila, da je neki tekst pisan v slovenščini oziroma da ga je napisal slovenski avtor, tako je na primer vedno zapisal, kadar je bil podpisan Valentin Vodnik. Aškerca je kmalu začelo zanimati predvsem francosko obdobje in gradivo tega časa, kajti to je bil čas, ko se je v uradovanju in javnih razglasih začela uporabljati slovenščina. Zanimanje za stare slovenske tekste ga je toliko pritegnilo, da je takšne tekste začel tudi objavljati. Leta 1899 je v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko objavil dve prisegi iz mestnega arhiva. Objavil je prisego opekarskega mojstra iz leta 1785 in meščansko prisego iz leta 1791. Kasneje je objavil Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega iz francoskega obdobja in tudi Vodnikovo šolsko poročilo iz leta 1812. Aškerc je objavljal dokumente iz arhiva ves čas delovanja v arhivu, trije članki so v Carnioli izšli še po njegovi smrti. V času urednikovanja Ljubljanskega zvana v letih od 1900 do 1902 je v rubriki Socialni pregled pisal članke, ki so izvirali iz njegovega poznavanja dela ljubljanskega magistrata. Pisal je o posredovalnici za delo, o reševalni postaji, mestni ubožnici in podobnem, ker si je želel, da bi Ljubljanski zvon postal več kot samo literarna revija.

Anton Aškerc je prvi slovenski poklicni arhivar postal po srečnem naključju. Kot človek, ki je vedno želel živeti po svojem prepričanju, kot človek, ki se nikoli ni uklonil tujemu prepričanju, ni bil primeren za duhovnika. Mikala so ga potovanja in razgovori s kulturnimi, izobraženimi ljudmi. Kot duhovnik je živel po vaseh

<sup>19</sup> Vilfan, str. 105.

in imel stik predvsem s kmečkim prebivalstvom, kar mu ni omogočalo duhovne rasti. Že leta 1890 je na primer pisal Levcu: »Človeško življenje je kratko, a da bi moral še to kratko življenje prebiti po vaseh, Bogu za hrbtno ležečih, kjer še vsakdanje pošte nimam in kjer človeku ne preostane drugega nego zevaje dolg čas prodajati: neče mi v glavo«<sup>20</sup>. Ko je leta 1896 prenalhal z delom duhovnika, je pisal prijatelju Turnerju, da je končno »rešen najduhamornejšega službenega dela«<sup>21</sup>, ki ga je fizično in »duševno« obremenjevalo. Želel si je sicer dobiti službo v tujini, vendar je bil tudi z delom v Ljubljani zelo zadovoljen, saj ga je osvobodilo. Že septembra 1898 je pisal prijatelju, da se sedaj čuti svobodnejšega in tudi Ljubljana se mu je zdela lepo in prijazno mesto.<sup>22</sup> Še bolj zgovorno je bilo njegovo pismo županu Hribarju leta 1908, v katerem je zapisal: »Danes je deset let, odkar bivam v mestni službi v Ljubljani. Ako bi ne bilo Tebe, bi jaz hiral duševno kje v štajerskih hribih in vzdihoval pod jarmom rimskega despotizma. Tvoja zasluga je, da sem svoboden že deset let, Tvoja zasluga je, da smem pisati po svoji glavi ter se kretati svobodno po svetu kot popolen človek. Ne spavam na magistratu kakor se mojim in Tvojim sovražnikom po glavi blodi. Arhiv je sedaj dostopen raziskovalcem. Izpolnjujem svojo dolžnost.«<sup>23</sup>

Služba arhivarja mu je torej dala svobodo, omogočila mu je tudi potovanja, ki so ga tako veselila. Že kot duhovnik je v prvih letih veliko potoval predvsem po bližnjih deželah Avstrije, Madžarske, Italije in Srbije. S potovanji je moral prenehati v času, ko je bil pri duhovniških oblasteh najbolj v nemilosti. Z njimi je lahko nadaljeval šele v novi službi in tokrat si je lahko privoščil daljša potovanja, vse do Poljske, Rusije, Francije in Egipta.

Zato se mi zdi zelo krivična ocena, ki jo je podala Marja Boršnik v svoji knjigi leta 1939, ko je zapisala: »Prestop v arhiv je druga tragična ovira njegove svobodne rasti, še neprimerno bolj tragična od prve. Pesnik je postal notranje vezan, njegova pot se je nadaljevala v eni sami smeri brez vsakršne razgibanosti. Ne samo podzavestna idejna zavisnost, tudi suhoparno arhivsko delo samo je bilo temu vzrok.«<sup>24</sup> Prva tragična ovira je seveda bila, da je postal kaplan in zato ni imel možnosti svobodnega razvoja. Kar drži. Ne drži pa, da je enako usodna za njegov razvoj zaposlitev v arhivu. Za pojemanja pesniške moči pač ni nujno kriv arhiv, pesniška moč je lahko pojemala zaradi različnih vzrokov. Aškerc sam je v pismu Hribarju poudaril pomen svoje nove desetletne svobode. Menim, da mu je pesniška moč pojemala brez zveze z »dolgočasnim« delom v arhivu, saj je

20 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Levcu, 15. 4. 1890 iz Jurišincev, 83. pismo

21 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Turnerju, 2. 4. 1896, 13. pismo

22 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Turnerju, 14. septembra 1898, 27. pismo

23 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Hribarju, 15. 7. 1908, 9. pismo

24 Boršnik, Aškerc, str. 411.



Aškerc s svojim delom dokazal, da mu delo ni bilo dolgočasno in ga je uspešno in z veseljem opravljal. Tudi zanimanje za arhivske teme ni moglo neposredno vplivati na pojemanje pesniške moči. Aškerc je dokazal, da je tudi pri tako »suhoparnem« delu, kot je arhivsko, za pravilno urejenost in ohranitev gradiva nujno razmišljanje z lastno glavo. Če bi namreč Aškerc slepo upošteval nasvete zgodovinarjev, ki so mu svetovali preureditev gradiva po vsebini, bi naredil nepopravljivo škodo in gradivo zamešal za naslednja desetletja. Z delom v arhivu je bila Aškercu omogočena svoboda, svoboda misli, ki jo je nadvse cenil. Menim, da ni nepomembno, da se je Aškerc septembra 1907 kot častni predsednik udeležil kongresa svobodomislecev v Pragi. To je bila prav gotovo velika čast in priznanje, gotovo pa tudi veliko veselje Aškercu, ki je tako cenil svobodomiselnost. Kot duhovnik pa te časti in veselja prav gotovo ne bi mogel doživeti.

Boršnikova tudi pravi, da je Aškerc »preveč razmišljal in tehtal« in bil zato preokoren za pravi pesniški polet. Njegova pesem je »špartansko redna in zmerna«<sup>25</sup>. No, prav te njegove lastnosti: razmišljanje, tehtanje in špartanska redoljubnost so bile idealne za njegov novi poklic. Redoljubnost in natančnost sta namreč eni osnovnih vrlin za dobrega arhivista. In Aškerc je imel tega v izobilju. Njegova redoljubnost je sprožala tudi šale na njegov račun. To, da je iz magistrata odhajal na minuto točno, ko je odbilo poldne<sup>26</sup>, je sprožalo kar nekaj govoric in šal. Aškerc je v pismu novembra 1898 tudi zapisal, da ima dela in sedenja v arhivu od 8. do 12. ure dovolj<sup>27</sup>. Ampak nad delom v arhivu se je pritoževal le prvo leto, potem pa pritožb nikjer več ne zasledimo. No, saj nad štiriurnim delom se res ni potrebno pritoževati!

Arhivarska služba na mestu Ljubljana se je sicer res odprla predvsem zaradi Aškerčevih problemov v osnovnem poklicu, vendar je bila takrat mestu že zelo potrebna. Priznati je treba, da je bil Aškerc v tistem času zelo primerna oseba za opravljanje nove službe. Bil je dovolj razgledan in izobražen, z velikim zanimanjem za kulturo in znanost in s tem najbolj primeren za pravilno urejanje arhiva. Pred začetkom dela o arhivu ni prav veliko vedel, saj je v pismu Hribarju zapisal: »Prosil bi vas, ko bi mi izvolili povedati vsaj v obrisih, kako delo ima arhivar, kake dolžnosti?«<sup>28</sup> Poudariti moram, da se je dela lotil z veliko vnemo in strokovno. Seznanil se je s teorijo (prebiral Hitzingerja) in prakso (ogled arhiva v Zagrebu), z njim se je začelo obdobje rednega, sistematičnega arhivskega dela in kontinuirane skrbi za arhivsko gradivo.

25 Boršnik, Aškerc, str. 418.

26 Boršnik, Aškerc, str. 391.

27 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Turnerju 10. 11. 1989, 28. pismo.

28 AZD, 1997, 8. knjiga, pismo Hribarju, Velenje, 17. 3. 1898, 8. pismo.



Aškerčevo delo v Mestnem arhivu v Ljubljani je obsegalo vsa dela, ki jih opravlja moderni arhivist. Urejal in popisoval je gradivo, na novo prevzemal in hranil gradivo, objavljaj pomembno gradivo za slovensko zgodovino in se ukvarjal z nekaterimi metodološkimi arhivskimi vprašanji.

Po vsem zgoraj povedanem je razumljivo, zakaj ima Aškerc danes za arhiviste poseben pomen. Pred malo več kot sto leti je opravljal vse različne dejavnosti modernega arhivista in se pri tem spopadal s podobnimi težavami kot danes. Vseh arhivističnih problemov se je loteval strokovno, se posvetoval z zgodovinarji, prebiral literaturo. Na večino strokovnih arhivističnih problemov je našel pravi odgovor, pravo metodo in nam tako ohranil neokrnjeno gradivo, ki govori o naši preteklosti.

Dokumentacija o Aškerčevem službovanju in delovanju v arhivu<sup>29</sup>:

### 1. Aškerčevi arhivski elaborati:

Aškerčev inventar Mestnega arhiva (originalno: Splošni katalog ljubljanskega mestnega arhiva 1898-1911). SI ZAL, LJU 247, ZAL, a.e. 65.

Aškerčev listkovni pregled in indeks k starejšemu delu splošne registrature (7 velikih in dve polovični škatli) v dolžini 1, 6 tm.

### 2. Aškerčeva poročila o svojem delu:

Pro memoria o o arhivu, Službeno poročilo, Reg I/1036-V/14, 25660/98, objavljeno v AZD, 9. knjiga, str. 93 do 96.

Poročilo o delu do 22. avgusta 1899, Reg I/1023-V/6, 29123/99, objavljeno v AZD, 9. knjiga, str. 96-97.

Izvestje o magistratni knjižnici, Reg II/15-II/1, 69/01

Arhiv in knjižnica (1910), SI ZAL LJU 247, ZAL, a.e. 1, objavljeno v 60. let MALj, str. 189-193 in AZD, 9. knjiga, str.

### 3. Dokumenti o Aškerčevem delu oziroma o arhivu v tej dobi:

Oprema arhiva, Reg I/1211-V/4, 25610/08, Reg I/1219-V/7, 8208/01, Reg I/620-V/14, 922/11, Reg I/1257-V/14, 469/10

Nakupi in prevzemi arhivskega gradiva in knjig:

- učne knjige, Reg I/1186-II/2, 9919/07;
- Arhiv štajerskega namestništva (knjiga) Reg I/1186-II/2, 14137/08;
- državni zakonik, Reg I/1186-II/2, 35688/05;
- rokopis Prešernovih poezij (in omemba muzeja), Reg I/1568-XXI/10, 21990/03;

29 Vilfan, str. 107.

- prevzem zapisnikov mestnega sveta Reg I/1550-XIX/8, 25335/04, fol. 831 do 837;
- letna poročila tržaške realke Reg I/1550-XIX/8, 37339/04, fol. 838-839;
- zapisnik mestnega sveta iz leta 1768, Reg I/1237-V/14, 24657/07;
- razni nakupi: Aškerčev predlog za nakup knjig fizika Koprive, Reg I/1550-XIX/8, 11 614/06, fol. 840; nakup slike, tiskovin, perorisba mesta v Reg I/-257-V-14, 23875/07, fol. 44, 77, 79-80, čarovniška pravda, literarni rokopisi, fol. 81, 82 do 86, Uradno poročilo na poziv g. župana daje Aškerc mnenje o nakupu Prešernovega rokopisa in Ilirije oživljene, fol. 86
- Ambroževa slika Cod III/70, fol. 345

**Mnenja in predlogi:**

- Preimenovanje katastrskih občin, Reg I/1193-V/2, 7515/08, fol. 156;
- Trubarjev park Reg I/1255-V/12, 22384/10;
- spakedrana slovenščina na ljubljanskih firmских tablah, Reg I/1568-XXI/10, 15416/03, fol. 193-197

Razno: ruski vizum, Reg I/1267-VII/6, 28988/01

Članki, ki jih je napisal kot mestni arhivar<sup>30</sup>

**Slovenski prisegi iz ljubljanskega mestnega arhiva.** V: IMK 1899, str. 73-74. Objavil je prisego opekarskega mojstra z dne 24. decembra 1785 in burgersko (meščansko) prisego iz leta 1791.

**Ljubljanski operni pevec pred 108 leti.** Iz ljubljanskega mestnega arhiva (fasc. 196) posnel A. Aškerc. V: LZ 1899, str. 456; AZD 1993, 7. knjiga, str. 667.

**Usoda prvih slovenskih sanjskih bukvic.** V: LZ 1899, str. 321-323; AZD 1993, 7. knjiga, str. 661. Na podlagi dokumentov, ki jih je našel v ljubljanskem mestnem arhivu, je Aškerc opozoril na dotlej neevidentirano slovensko knjižico.

**Posredovalni urad za delo in službe** (v rubriki Socialni pregled). V: LZ 1900, str. 159-162; AZD 1993, 7. knjiga, str. 316-321.

**Rešilna postaja v Ljubljani** (v rubriki Socialni pregled). V: LZ 1900, str. 162-165; AZD 1993, 7. knjiga, str. 321-325.

**Zavod sv. Nikolaja v Trstu** (v rubriki Socialni pregled). V: LZ 1901, str. 414-416; AZD 1993, 7. knjiga, str. 325-328.

**Stavbna zadruga za delavske hiše Lastni dom v Celju** (v rubriki Socialni pregled). V: LZ 1901, str. 416-417; AZD 1993, 7. knjiga, str. 328-329.

**Mestna ubožnica v Ljubljani** (v rubriki Socialni pregled). V: LZ 1902, str. 121; AZD 1993, 7. knjiga, str. 329-330.

**Ljubljanski grad in promet s tujci.** V: LZ 1902, str. 713

<sup>30</sup> Povzeto iz: Marja Boršnik, Aškerčeva bibliografija. V: ČZN (1935), XXX/4, Maribor.

**Vodnikovo šolsko poročilo iz leta 1812.** V: LZ 1903, str. 342-344; AZD 1993, 7. knjiga, str. 828-831.

**Število prebivalstva ljubljanskega leta 1813.** V: LZ 1903, str. 640.

**Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega.** V: IMDK 1904, str. 92-101 in 169-184.

**Krstna imena v ljubljanskem mestnem arhivu.** V: IMDK 1905, str. 175

**Doslej neznan župan ljubljanski.** V: IMDK 1905, str. 175.

**Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega.** V: IMDK 1906, str. 139-146.

**General Quedart.** Donesek k zgodovini francoske okupacije. V: IMK 1907, str. 33-35.

**Kako so leta 1809 snažili ljubljanski grad.** V: IMK 1907, str. 45.

**Vojna kontribucija na Kranjskem leta 1809.** V: IMK 1907, str. 45-46.

**Obrtno stanje v Ljubljani leta 1809.** V: IMK 1907, str. 65-71.

**Odkod izvira beseda "goldinar"?.** V: IMK 1907, str. 118.

**Zbirka arhivske slovenščine ( v rubriki Razprave).** V: IMK 1908, zv. 2, str. 71-74.

**Vidni sledovi francoske vlade v Ljubljani.** Sn 1909, str. 189-191; AZD 1993, 7 knjiga, str. 189-191. Ob stoletnici Ilirskih provinc je Aškerc arhivsko gradivo o francoski okupaciji 1809-1813, ohranjeno v ljubljanskem mestnem arhivu, objavljaj v IMK in Sn, ki je temu jubileju posvetil posebno številko. Natisnjena pesem Ilirija; Napoleonova Ilirija, SN, 194, Francoski koledar v Iliriji, SN 194, Francoska vlada v Ljubljani l. 1809. pa nemški jezik, Sn 194

Rožna devica, Sn 194

**Ljudsko šolstvo v ljubljanskem okrožju leta 1810 ( v rubriki Razprave).** V: Carniola 1910, str. 222-226.

**Mestni arhiv (Zarnikov izvleček).** V: Ljubljana po potresu (1895-1910), str 158-159.

**Mestna knjižnica (Zarnikov izvleček).** V: Ljubljana po potresu (1895-1910), str.160.

**Mestni arhiv in knjižnica (orig.).** V: 60 let MALj; AZD 1993, 7 knjiga, str. 580-589.

**Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi leta 1809 (v rubriki Razprave).** V: Carniola 1911, str. 35-43.

**Francoska posadka na gradu pa Ljubljančani leta 1813 (v rubriki Razprave).** V: Carniola 1911, str. 248-250.

**Kako se je godilo ljubljanskim kadilcem v francoski dobi (v rubriki Mali zapiski).** V: Carniola 1911, str. 338-339.

**Raab Anton, doslej neznan župan ljubljanski (v rubriki Mali zapiski).** V: Carniola 1911, str. 339.

**H kronologiji ljubljanskih županov** (v rubriki Mali zapiski). V: Carniola 1911, str. 339.

**Medicinska šola v Ljubljani leta 1814** (v rubriki Zapiski). V: Carniola 1912, str. 149-150.

**Od Ljubljane do Siska pred 100 leti** (v rubriki Zapiski). V: Carniola 1913, str. 77-79.

**Vodnikovo poročilo o ljubljanskem šolstvu iz leta 1814** (v rubriki Zapiski). V: Carinola 1913, str. 171-172.

**Civilne poroke v Ljubljani v francoski dobi.** V: Carniola 1914, str. 267-269.

### **Literatura:**

Aškerc, Anton: Zbrano delo, 7. knjiga, Podlistki in potopisi, Ljubljana 1993; 8. knjiga, Pisma I, Ljubljana 1997; 9. knjiga, Pisma II, Ljubljana 1999 (cit. AZD).

Aškerčev zbornik, Ob stoletnici pesnikovega rojstva, Celje 1957 (cit. Aškerčev zbornik).

Boršnik Škerlak, Marja: Aškerc, življenje in delo, Ljubljana 1939 (cit., Aškerc).

Boršnik Marja, Aškerčeva bibliografija. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 1935, 4. zvezek.

Vilfan, Sergij: Anton Aškerc – mestni arhivar ljubljanski. V: Kronika 1956, str. 99-107 (cit. Vilfan).

Vilfan, Sergij: 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 (cit. 60. let MALj).

## IZ PRETEKLOSTI KNJIŽNIČARSTVA S POUČARKOM NA ZGODOVINI SPLOŠNIH KNJIŽNIC LAŠKE OBČINE

**Metka Kovačič<sup>1</sup>**

### Uvod

Po najstarejših definicijah so knjižnice urejene zbirke knjig ali prostori oz. stavbe, kjer so knjige shranjene. So ustanove, ki sistematično zbirajo, hranijo in izposojajo knjižnično gradivo. Po opredelitvi UNESCO iz leta 1974 je knjižnica strokovno urejena zbirka knjig in drugih publikacij za zadovoljevanje intelektualnih potreb uporabnikov (informiranje, raziskovanje, izobraževanje, duhovna sprostitve) in skupina strokovnih delavcev, ki skrbi za urejanje in dostopnost gradiva. Sodobne definicije vključujejo informacijsko komunikacijsko tehnologijo kot sredstvo za prenos podatkov, ki v določeni meri zamenjuje sporočila na papirju, in na drugi strani kot nenadomestljiv pripomoček pri delu knjižnice in njeni hitro spreminjajoči se vlogi pri izobraževanju in informiranju prebivalstva. Teh definicij ne bomo navajali, ker bo prispevek v glavnem obravnaval knjižničarstvo pred letom 1976, ko še informacijske tehnologije v knjižnici ni bilo.

Ker pa si je težko predstavljati, kakšna je bila knjižničarska dejavnost v našem okolju, povsem izolirano, bo v grobih obrisih ali vsaj v nekaterih pomembnih točkah predočeno tako knjižničarstvo v slovenskem prostoru kot tudi v svetu. V prispevku bodo v glavnem obravnavane splošne knjižnice oz. ljudske knjižnice, kot so jim rekli nekoč. Ustavili pa se bomo tudi pri drugih knjižnicah oz. zametkih knjižnic in osebnih zbirk, ki so lahko kakorkoli vplivale na razvoj potrebe po knjigi in knjižnicah v našem okolju.

### Knjižnice v starem in srednjem veku

Zgodovina knjižnic je tesno povezana z zgodovino civilizacije. Tako so že v 3. tisočletju pred n. št. Sumeri glinene tablice z zapisi hranili v posebnih prostorih

---

<sup>1</sup> univ. dipl. bibliotekar, direktorica Knjižnice Laško

v okviru svetišč in šol. Te tablice so bile urejene po vsebinskih skupinah zapisanih del. Najpopolnejša odkrita knjižnica starega veka je knjižnica asirskega kralja Asurbanipala iz 7. st. pred n. št. v Mezopotaniji. Gre za zbirko 25.000 še ohranjenih glinenih ploščic, ki jih hrani Britanski muzej v Londonu. Tablice so oštevilčene, našli pa so tudi tablice s popisi začetkov besedil, popisi naslovov ter dokaze o vsebinskem klasifikacijskem sistemu.

Dosežke knjižnic Male Azije so prevzeli jonski Grki v mestih na Bližnjem in Srednjem vzhodu ter v Vzhodnem Sredozemlju, kjer so v 3. st. p. n. št. nastale znamenite knjižnice v Pelli, Pergamu, Antiohiji, najpomembnejša med njimi pa je bila velika knjižnica v Aleksandriji z znanstvenimi, literarnimi in bogoslužnimi deli, kjer so načrtno zbirali in prepisovali vsa dela Male Azije, Grčije in Zahodnega Sredozemlja. Gradivo je bilo na glinenih tablicah, papirusnih zvitkih in pergamentu, razdeljeno na tri skupine, znotraj teh pa razvrščeno po abecedi avtorjev in opremljeno s podatki o delih in avtorjih. Helensko knjižničarstvo so prek bojnih pohodov spoznavali in kot bojni plen prevzemali Rimljani. Vojskovodje in vladarji, kasneje pa tudi učenjaki, so si ustvarjali svoje osebne knjižnice. V vilah bogatih in pomembnih Rimljanov so bili načrtovani tudi prostori za knjižnice. Konzul Cezar pa je ustanovil prvo javno knjižnico v Rimu, katere organizacijo je zaupal strokovnjaku Marku Terenciju Varru, ki je v sklopu te naloge napisal prvo teoretično delo o knjižnicah z naslovom *De bibliothecis*. Njegov sodobnik Mark Tulij Cicero je sestavil seznam osnovnih knjižničarskih opravil, med katere je uvrstil: *comparare* (primerjanje), *supplere* (dopolnjevanje), *commutare* (zamenjevanje slabših izvodov z boljšimi), *designare* (označevanje vsebine, klasificiranje), *disponare* (razvrščanje) in *publicitare* (dajanje v uporabo). Našteta opravila še danes predstavljajo precejšen delež nalog bibliotekarja. Med številnimi javnimi knjižnicami starega Rima je bila tudi Avgustova Oktaviana, v katero so pisici dajali svoja dela, ki so s tem veljala za izdana in javno dostopna.

Iz časov Rimljanov na slovenskih tleh ni ostalo nobenih dokumentiranih podatkov o morebitnih knjižnicah. O zastopanosti knjig lahko domnevamo zgolj po reliefu moške postave s papirusovim zvitkom v rokah na nagrobniku iz 3. st. na Ajdovskem Gradcu blizu Sevnice.

Ali obstaja kakšna zveza med knjižničarstvom starega veka ter Laškim? Obstaja! O zgodovini teh knjižnic je veliko vedel in študentom bibliotekarstva zanimivo predaval, naš rojak, pokojni Miloš Rybář, medtem ko je preučevanju knjižnic naslednjega obdobja – srednjega veka, posvetil velik del svojega strokovnega dela in sredi tega dela (vodenje strokovne ekskurzije v samostanske knjižnice) tudi usodno zbolel in čez nekaj dni umrl.

Od 3. do 5. st. so se v Vzhodnem rimskem cesarstvu razvile bogate knjižnice cerkvenih ustanov in šol, samostanov ter cesarskih dvorov v Aleksandriji in Bizancu, na gori Atos ter drugje. Za menihe je bilo branje in spoštovanje knjig



obvezno, kjer pa knjig ni bilo, so si jih morali sami prepisovati. Te zahteve je v 6. st. prevzel v Zahodnem rimskem cesarstvu Benedikt iz Nursije, ustanovitelj samostana Monteccasino v Vivariumu, v katerem je knjižnica dobila pomembno mesto. Veliko pozornost so namenjali tudi strokovni ureditvi knjižnega fonda, ki je poleg teoloških knjig vseboval tudi posvetna dela sedmih svobodnih umetnosti, razdeljena na: *trivium* (trojica z gramatiko, dialektiko oz. filozofijo in retoriko) in *quadrivium* (četverica z glasbo, aritmetiko, geometrijo in astronomijo). Enaki pogledi na knjige, branje in načela glede ureditve knjižnice so obveljali med Benediktovimi učenci, benediktinci, ki so se razširili po Evropi. Benediktinci so bili tudi strokovni organizatorji knjižnice Karla Velikega in drugih dvornih knjižnic njegovega cesarstva v 8. in 9. st. in strokovni usmerjevalci knjižničarstva vse do zrelega srednjega veka, ko so začeli nastajati kartuzijanski in cistercijanski samostani. Znane zgodnje benediktinske samostanske knjižnice so bile v St. Gallenu, Reichenau, pri Gospe Sveti na Koroškem, Štivanu ob Timavi, kasneje pa v Krki, Osojah, Št. Pavlu na Koroškem, Admontu na Štajerskem in v Gornjem Gradu. Benediktinski red se je konec 11. st. reformiral oz. dopolnil z askezo in fizičnim delom ter se preimenoval v cistercijanski red. Cistercijanski samostani so pri nas nastali v Vetrinju, Kostanjevici na Krki in Stični, v njih pa so se, posebno še v Stični, razvile tudi knjižnice. Prav tako so bile knjižnice pri nastajajočih kartuzijah v Žičah, Jurkloštru, Bistri pri Vrhniki in pozneje v Pleterjah. Najbogatejša med njimi je bila žička kartuzija z okrog 2.000 kodeksi. Novo nastali redovi so posvečali večjo pozornost znanstvenemu delu in študiju literature, s čimer se je pomen knjižnic še povečal. Knjige so imeli v samostanih spravljene v zaprtih omarah. Za študij so v tem času uporabljali skriptorij ali pisalnico. Ko se je število rokopisnih knjig oz. kodeksov povečalo, so jih hranili v posebnih obokanih prostorih brez oken, kasneje pa so jim namenili prostore v nadstropju, navadno nad zakristijo ali križnim hodnikom, kjer ni bilo vlage. Prostor so opremili s knjižnimi policami in knjižnimi pultji, na katerih so bili kodeksi pogosto pripeti z verižicami. V teh knjižnicah je bilo mogoče tudi študirati. Za knjižnico, delo v skriptoriju in izposojajo knjig je skrbel pater zakristan. Knjige pa so si izposojali tudi samostani med seboj. Zaradi nevračanj je pogosto prihajalo do hudih sporov.

Knjižnice so imeli tudi v samostanih mlajših meniških redov (dominikanci, minoriti, avguštinci, klarise, kasneje frančiškani, kapucini, jezuiti). Primeri znanih, lepo ohranjenih samostanskih knjižnic na naših tleh so Kostanjevica pri Novi Gorici, Stara Loka (Škofja Loka), Krško itd. Nastajale pa so tudi plemiške knjižnice npr. pri Turjačanih, Celjanih, knjižnice na upravnih sedežih fevdalnih posesti in cerkvene knjižnice.

Sredi 15. stol. je v približno 40 krajih na Slovenskem obstajalo okrog 50 samostanskih, cerkvenih in plemiških knjižnic.

## Knjižnica v kartuziji Jurklošter, prva knjižnica na območju naše občine

Za nas je vsekakor posebno zanimiva kartuzija v Jurkloštru in njena knjižnica. Kartuzijo je okrog leta 1170 ustanovil krški škof Henrik kot eno izmed najstarejših srednjeevropskih kartuzij. Leta 1199 je bila kartuzija razpuščena, 1209 pa jo je deželni knez Leopold VI. obnovil. Leta 1227 je bila blagoslovljena tudi na novo pozidana cerkev v Jurkloštru. Kartuzija je bila ukinjena leta 1595, samostansko gospostvo pa so dobili v last jezuiti v Gradcu, ki so posest dajali v najem, dohodke pa za potrebe svojega šolstva (Rybář, 800 let Jurkloštra, 63). Z ukinitvijo jezuitskega reda leta 1773 je samostansko gospostvo prevzela država, 1780. leta so dokončno porušili že povsem dotrajana samostanska poslopja in pozidali graščino, ki je bila leta 1944 požgana.

Zgodovino jurkloštrske kartuzije so proučevali rojaki – zgodovinarji Ignacij Orožen, Avgust Stegenšek in Miloš Rybář, z arhitekturnega vidika pa jo je proučil Marijan Zadnikar. Gradivo iz knjižnice so raziskovali in o njem pisali predvsem Milko Kos, Franc Stele (Srednjeveški rokopisi v Sloveniji. 1931), Branko Berčič (Srednjeveški rokopisi. Zakladi NUK. 1982) in Kajetan Gantar (Sifridova pesem o Leopoldu. ČZN 1976), leta 1991 pa smo dobili obsežno, 709 strani obsegajoče knjižno delo kartuziologa Jožeta Mlinariča z naslovom Kartuzija Žiče in Jurklošter, ki je nastalo na osnovi študija arhivskih dokumentov, podatkov v rokopisih, objav strokovnjakov v publikaciji *Analecta cartusiana*, objav s simpozijev kartuziologov itd.

Mlinarič pa je že pred tem v reviji Knjižnica objavil krajši prispevek Odnos kartuzijanov do knjige in naše slovenske kartuzije. Iz navedenih Mlinaričevih del in zapisa 800 let Jurkloštra M. Rybářa lahko dobimo dober vpogled v zgodovino naših kartuzij, pa tudi skromno predstavo o knjižnici v Jurkloštru, ki je prva z dokazi potrjena knjižnica na območju sedanje laške občine.

V Arhivu RS v Ljubljani hranijo inventarni popis, datiran z dnem 30. junija 1593. Dokument govori o knjižnici in arhivskem gradivu, ki da ni popisano. Med gradivom omenja samostanske privilegije. Knjige in arhivsko gradivo naj bi bilo spravljeno v več škatlah, »zgoraj v stolpu«. Naslednji zapis zakristana Kalistra Schedena, 24. oktobra istega leta, navaja, da se nahajajo v samostanu obredne knjige, koralne knjige pa da so uničene in strgane in da jih je pustil »zgoraj v zakristiji«, ostale knjige pa je večji del odnesel v poslopje oskrbnika, kjer jih je zaklenil v kamro. Ko so dve leti za tem postali lastniki kartuzije jezuiti, so pomembnejše knjižno gradivo odnesli v Gradec, kar dokazujejo nekateri najdeni primerki v jezuitskem fondu v Univerzitetni biblioteki v Gradcu (Mlinarič, 497). Predvidevamo lahko, da so se knjige tudi porazgubile ali bile uničene (turški vpadi, puntarji, malomarnost skrbnikov).

V Sloveniji pa so ostali trije jurkloštrski kodeksi, nastali v 13. in 14. stoletju, ki so prek samostana v Bistri prišli v licejsko knjižnico, današnji NUK. Prva je majhna knjiga, kodeks (10 x 7,5 cm) meniha Sifrida (lat. Syferidus, nem. Seifried), ki obsega 226 pergamentnih listov s spisi verske vsebine, večinoma prepise, 4 pesmi pa je napisal Sifrid sam. Pomembna je zgodovinska pesnitev v 236 vrsticah "Slavna dela vojvode Leopolda" o vojvodu Leopoldu VI. iz rodu Babenberžanov, ustanovitelju jurkloštrske kartuzije. V pesnitvi so poleg hvalospeva vojvodi in samostanu tudi pomembna zgodovinska dejstva, zato pesnitev ni le spomenik Leopoldu in samostanu, ampak jo Milko Kos označuje kot »zgodovinski vir prvega reda«. Pesnitev je iz latinščine v slovenščino prevedel in strokovno obdelal Kajetan Gantar. Druga knjiga (35 x 25 cm) obsega 100 pergamentnih listov in je prepis življenjepisa Katarine Sienske. Prepisovanje življenjepisa Katarine je naročil njen prijatelj Štefan Maconi, žički prior, ki si je zelo prizadeval, da bi jo proglasili za svetnico in je razpošiljal prepise na različne naslove. Prepis, ki je nastal v Jurkloštru in ga je prepisoval brat Bernard, je še posebej dragocen zaradi Štefanovih lastnoročnih pripomb. Tretja knjiga (25 x 17 cm) obsega 151 listov in vsebuje prepisa dveh verskih spisov. Drugi in tretji kodeks sta okrašena z lepimi inicialami (Rybář, 800 let Jurkloštra, 40-44).

V NUK-u se nahaja še inkunabula iz Jurkloštra, ki je v to knjižnico prišla prek Ormoža.

Glede na to, da so v Jurkloštru živeli nekateri zelo učeni in delavni menihi, lahko predvidevamo, da so imeli dobro knjižnico in da so bila v tem kraju napisana ali vsaj prepisana številna dela. Rybář sklepa, da je bilo v knjižnici, glede na primerjavo z žičko kartuzijo, okrog 1.000 knjig.

Med pomembna imena v Jurkloštru delujočih menihov sodi Odon iz Navarre, ki je v Jurkloštru bival od 1189 do 1190, proglašen za svetnika, znan po svojih govorih in pridigah. Sredi 13. stoletja je v Jurkloštru živel že omenjeni menih in pesnik Sifrid s Švabske.

V letih 1391-1401 je bil v Jurkloštru prior Mihael iz Prage, poznavalec antičnih piscev, spisov cerkvenih očetov in srednjeveških teologov. Leta 1387 je napisal delo v štirih zvezkih »O štirih glavnih vrlinah za vzgojo knezov«, v katerem govori o lastnostnih oblastnikov in na neki način odraža moralno-politično podobo takratnega časa.

Najimenitnejši učenjak, ki je deloval večinoma kot prior v Jurkloštru v drugi polovici 15. st. (od 1447-1451 in 1467-1490), pa je bil Nikolaj Kempf (Kemph), doma iz Strassburga. Šele pri 43 letih se je odločil za kartuzijanski red, prej pa je služboval kot univerzitetni profesor. Imenovali so ga tudi kar predstojnik Martin. Napisal je med 20 in 30 strokovnih del. Področja njegovega proučevanja so bila: teologija, verska vprašanja, meniško in kartuzijansko življenje, pedagogika, filozofija in mistika. Vsi spisi so bili napisani v latinščini, nekatere je že sam

prevedel v nemščino. V času Kempfovega življenja se je začelo uveljavljati tiskanje knjig in leta 1470 so bili v Baslu natisnjeni Kempfovi spisi kot samostojna knjiga. Gre za prvo tiskano knjigo pri nas delujočega učenjaka, kar je pomemben dosežek (Rybář, 800 let Jurkloštra, 40-44).

O Nikolaju Kempfu je bilo v okviru simpozija o jurkloštrski kartuziji 8. junija 2007 zanimivo predavanje dr. Mirana Špeliča, ki bo objavljeno v zborniku, katerega izid pričakujemo konec leta 2007. V tej publikaciji naj bi bilo tudi neizvedeno predavanje ddr. Igorja Grdine o Jurkloštru v literaturi. Proučevalka starih rokopisov dr. Nataša Golob pa intenzivno proučuje knjižnico žičke kartuzije, ki naj bi štela okrog 2.000 enot in je bila porazgubljena. Posamezne primerke išče po knjižnicah po Avstriji in verjetno je ali še bo naletela tudi na kakšno knjigo iz Jurkloštra.

Samostanske knjižnice so bile knjižnice zaprtega tipa, namenjene samo menihom. Znano je, da so bili samostani gospodarska in kulturna žarišča, ki so vplivali na razvoj svojih okolic. Kako je vplivala jurkloštrska kartuzija, ne vemo. Morda pa bi lahko v zapisih, prepisih in inicialah, ki so obstajali ali celo nastali na naših tleh, le lahko našli kakšno sporočilnost tudi za naš čas.

### **Primož Trubar, knjižnice in Laško**

S pojavom tiska in tiskarn je postala produkcija knjig neprimerno bolj preprosta. Tako je bilo natisnjenih vse več knjig. Z nastajanjem mest in mestnih šol, univerz, so nastajale mestne, srednješolske in univerzitetne knjižnice ter osebne knjižnice bogatih družin.

Ustanavljanje knjižnic je spodbudilo tudi reformacijsko gibanje, ki je ljudem priporočalo samostojno branje biblije. Trubarjeva osebna knjižnica, dopolnjena z darovi protestantskih pridigarjev, plemičev in meščanov, je predstavljala prvo javno knjižnico, namenjeno protestantom na Kranjskem. V njej je bilo več kot 1.200 zvezkov verske in humanistične posvetne literature v različnih jezikih. V obdobju protireformacije je ta knjižnica, kolikor je niso požgali, prešla v roke jezuitov. Jezuitski samostan v Ljubljani je imel bogato knjižnico, ki je služila namenom izobraževanja dijakov in študentov. Njen fond je bil ob požaru precej uničen, ostanek pa je bil vključen v kasnejšo licejsko knjižnico.

Verjetno je Trubar v času svojega službovanja v Laškem v letih 1530-1533 že imel določeno zbirko knjig – osebno knjižnico. Znano je, da se je dobro poznal z Weichselbergerjem, lastnikom dvorca, v katerem je danes knjižnica, in tudi z ugledno meščansko družino Stich, pri kateri je preživel svoje otroštvo znani humanist Michael Tiffernus.

Leta 1527 je Tiffernus postal humanistični vzgojitelj mladega württem-berškega princa Krištofa (1515-1568), kasneje pa tudi njegov zaupnik in prijatelj. Tiffernus je imel bogato knjižnico, ki jo je po smrti zapustil za potrebe študentov. Svoja sredstva pa je namenil za kranjsko študentsko ustanovo, za študentske štipendije. Verjetno je tudi Laščan Tiffernus vplival na Krištofa za podporo izida Trubarjevih prvih slovenskih del (Simoniti, 205-209).

## **Vpogled v razvoj knjižnic in knjižničarstva od 16. do 20. stoletja**

S pojavom humanizma v 15. in 16. st. ter racionalizma in razsvetljenskih tokov ter revolucij v 17., 18. in prvi polovici 19. st. se je sprožilo ustanavljanje novih in v temeljih spreminjajočih se knjižnic.

Nastajale so nove univerzne knjižnice: Bodleiana v Oxfordu, Knjižnica Britanskega muzeja v Londonu, Ambrosiana v Milanu in druge. V Franciji se je leta 1789 pojavila prva nacionalna knjižnica kot javna državna knjižnica, ki zbira vse duhovne stvaritve svojega naroda, čemur je sledilo ustanavljanje nacionalk pri drugih narodih. Nastajale so javne znanstvene in ljudske knjižnice, pri slednjih pa je šel razvoj v dveh smereh. V ameriškem in angleškem svetu se pojavijo tako imenovane »public library«, ki so namenjene vsem prebivalcem, v nemških deželah pa se razvijajo večje mestne javne knjižnice in bralna društva ali društvene knjižnice na podeželju. V deželah Avstro-Ogrske so nastajale licejske in druge študijske knjižnice, Slovenci pa so v tej državi ustanavljali svoje ljudske knjižnice v okviru čitalnic z narodno - prebuditeljskim značajem.

Knjižničarstvo se je v tem času močno spreminjalo v svojih teoretičnih osnovah. Znana so načela francoskega bibliotekarja F. Naudéja, ki je zahteval, da mora biti knjižnica vsakomur dostopna, da mora služiti znanosti in sistematično zbirati gradivo z vseh področij človeškega védenja, da mora biti enostavno in smiselno urejena, gradivo pa strokovno obdelano v katalogih. Nemški bibliotekar W. Leibniz je zahteval, da mora imeti stalen letni proračun za nabavo literature. Kustos M. Schrettinger pa je trdil, da za bibliotekarja ni dovolj, da je učen in pozna knjige. Potrebno mu je posebno znanje, kako z zbranih knjig na najboljši način izoblikovati čimbolj uporabno knjižnico. Leta 1808 je utemeljil pojem bibliotekarske znanosti, ki jo je omejil predvsem na področje strokovne ureditve knjižnice, bibliotekar F. A. Ebert ga je dopolnil s proučitvijo upravljanja knjižnic. Utemeljil je samostojnost bibliotekarskega poklica in metode izobraževanja zanj.

Leta 1886 je bila na univerzi v Göttingenu ustanovljena prva stolica za bibliotekarstvo, leta 1887 pa prva knjižničarska šola na kolumbijski univerzi v New Yorku.

V 19. st. so se začele evropske knjižnice glede na svoje delo profilirati v:



- splošno znanstvene: nacionalke, univerzne in študijske knjižnice,
- specialne znanstvene in strokovne knjižnice v okviru različnih institucij,
- šolske knjižnice (za učitelje in dijake ter učence na šolah),
- javne ljudske knjižnice (kot enote bralnih društev, narodne čitalnice, društvene knjižnice ali delavske knjižnice).

Drugačen je bil razvoj v Ameriki, kjer so proti koncu 17. st. nastale pri »collegih« velike javne knjižnice, ki so se kasneje razvile v univerzitetne, na drugi strani pa v splošne ljudske knjižnice »public library«, namenjene vsem državljanom. Že leta 1789 je Zvezna država Massachusetts izdala prvi bibliotečni zakon, ki je uredil tudi knjižnično financiranje iz sredstev, pridobljenih z davki. Postopno so sprejeli takšne zakone tudi v drugih ameriških državah. Te javne knjižnice so nastajale v nacionalno mešanem svetu, iz potreb kolonistov oz. priseljencev, ki so se morali znajti v novem okolju. Bile so izrazito izobraževalne ustanove in veliko bolj kot v Evropi povezane s konkretnim gospodarskim, političnim in kulturnim življenjem lokalnih sredin in države. Že zgodaj so poleg izposojevalnic razvijale tudi čitalnice s priročnim gradivom in časopisjem, otroške oddelke, vključevale pa so tudi predavalnice za raznovrstno izobraževalno delo (Pirjevec, 38).

Malo kasneje so tudi v Angliji začeli ustanavljati knjižnice po ameriškem vzoru delovanja. Sredi 19. st. so sprejeli zakon, ki je predpisal način financiranja javnih knjižnic. Angleške knjižnice so razvile bogate prezenčne zbirke z enciklopedičnim gradivom, slovarji, zbirkami lokalne zgodovine in uradnimi državnimi ter lokalnimi publikacijami. V večjih mestih so imeli tudi oddelke za pomoč poslovanju. Dosegli so celo, da je bil v parlamentu ustanovljen odsek za proučevanje javnih knjižnic (Pirjevec, 41).

Po vzoru angloameriških ljudskih knjižnic so se začele razvijati tudi knjižnice v Nemčiji, vendar s časovno zamudo. Ustanavljale in financirale so jih mestne občine. Posebno pozornost so namenjali zadostnim prostorom in ugodni legi knjižnic, vsakodnevni odprtosti in dostopnosti brez nepotrebnih formalnosti. Zahtevali so, da knjižnice vodijo izobraženi, poklicni knjižničarji. Kot v angloameriških knjižnicah so tudi v Nemčiji uvedli prosti pristop do gradiv (Pirjevec, 43).

Pri nas na Slovenskem je bilo sredi 18. st. preko 100 manjših ali večjih samostanskih, cerkvenih, grajskih in družinskih knjižnic, ki so delovale po vzoru samostanskih knjižnic, prilagojeno posamičnim potrebam. Poznavanja in sledenja evropskim tokovom še ni bilo.

### **Baročna knjižnica v laškem župnišču**

V Laškem je v tem času nastajala knjižnica v župnišču, ki jo je opisal Janez Krstnik Gajšnik (Gayschneg), duhovnik, ki je služboval v Laškem v letih 1704-1744



in je tu v 2 knjigah, znanih pod imenom Gajšnikova topografija, narisal in v latinščini opisal vse cerkve takratne laške nadžupnije. V tej topografiji Gajšnik omenja tudi knjižnico v župnišču. Ta je imela 472 knjig, za katere je sestavil katalog, v katerem so knjige oštevilčene. Navaja naslove knjig, avtorja, format in ceno. Knjige so razporejene po strokah, obsežnejše tudi po formatih. Pregled kataloga nam pove, da gre za lepo baročno knjižnico, ki poleg verske literature vključuje tudi posvetne knjige s področja zgodovine, naravoslovnih ved, slovarje in podobno. Večina knjig je latinska, nekaj je nemških, od slovenskih knjig omenja Bratovske bukove svetega Roženkranca in Sveti priročnik Janeza Svetokriškega, od hrvaških avtorjev pa Marka Marulića. Knjižnica je še sedaj v župnišču in čaka poznavalca starih knjižnic in jezikov, da jo prouči.

Ta zapis je nastal na osnovi informacije prof. Miloša Rybářa, za katero smo ga prosili kot poznavalca latinščine in Gajšnikove topografije za študijske namene leta 1977.

O knjižnici v župnišču smo se pogovarjali z nadžupnikom Jožetom Horvatom, priložnostno pa tudi s škofom dr. Jožetom Smejem, ki nam je povedal, da prevaja Gajšnikovo delo in nam poslal tudi odlomek, ki govori o knjižnici. Ker gre za daljši tekst, delovno obliko, posebej pa še, ker pričakujemo, da bo prevod celotnega dela objavljen v samostojni knjižni obliki z razlagami, poslanega teksta na tem mestu ne navajamo.

Poleg prevoda pa je dr. Smej naštel hude nesreče in krivice, ki so doletele nadžupnijsko cerkev oz. župnišče skozi čas, pri čemer ni bilo prizaneseno niti knjižnici oz. arhivu.

Upamo, da je še vseeno ostalo kaj od tega, kar je popisal Gajšnik in da bo morda nekoč ta knjižnica lep dodatek k že sedaj lepo urejeni laški cerkveni kulturni dediščini.

### **Slovensko knjižničarstvo v času avstro-ogrske monarhije**

V deželah stare Avstrije je država prvič posegla v knjižničarstvo leta 1778, ko je z dekretom objavila instrukcijo za vse univerzne in licejske knjižnice ter predpisala pravila glede ureditve knjižnic, strokovne norme, način poslovanja in obvezni izvod tiskov založb knjižnicam.

V začetku 18. st. je društvo učenjakov *Academia operosorum* v Ljubljani zasnovalo prvo javno znanstveno knjižnico pri nas, ki ni mogla prav zaživeti, prav tako ne študijska knjižnica Društva za poljedelstvo in koristne umetnosti na Kranjskem.

Leta 1774 je država v Ljubljani ustanovila licej (gimnazijo) in z njim licejsko knjižnico. Knjižno gradivo je bilo pridobljeno iz prevzetih knjižnic ob sekularizaciji samostanov, z darovi grajskih in osebnih knjižnic, društev in drugih. Knjižnica je služila učiteljem in dijakom, leta 1794 pa so jo odprli za javnost. Tako je zaživela prva javna, znanstvena knjižnica na Slovenskem. V njej so delovali že profesionalni knjižničarji – skriptorji, ki so dokupovali gradivo, pridobivali zasebne zbirke in razvijali knjižnico v strokovnem in organizacijskem smislu.

Leta 1828 je postal vodja licejske knjižnice Matija Čop, ki je začel načrtno zbirati vsa slovenska in pomembnejša slovanska knjižna dela in urejati knjižnico po vseh sodobnih strokovnih načelih. Njegov prispevek k slovenskemu knjižničarstvu je bil izjemno velik. Tako se je Društvo bibliotekarjev Slovenije po drugi svetovni vojni odločilo za največje uspehe na področju bibliotekarstva podeljevati Čopove diplome.

Ko je bil licej leta 1850 ukinjen, so knjižnico preimenovali v Študijsko knjižnico za Kranjsko, ki je takrat imela 21.200 publikacij, od tega 412 inkunabul in 423 rokopisov.

Leta 1825 so bile državne instrukcije za univerzne in licejske knjižnice dopolnjene s številnimi strokovnimi zahtevami in zahtevami glede izobrazbe kadrov ter upravnega poslovanja. S tem so bile dane osnove za strokovno delovanje in razvoj knjižnic še v 20. stoletju.

Med pomembnejšimi bibliotekarskimi strokovnjaki tega časa so bili Matija Čop, Matija Kastelic, Luka Pintar v Ljubljani, v Gradcu oz. na Dunaju pa Jernej Kopitar, Franc Simonič, Joža Glonar, Ivan Prijatelj in France Kidrič.

S predpisi pa je bilo urejeno tudi knjižničarstvo za različne stopnje izobraževanja. Leta 1849 so bile predpisane šolske knjižnice za profesorje in dijake na gimnazijah in realkah, 1870 so začeli ustanavljati knjižnice v šolskih okrajih v osnovnih šolah. Od leta 1820 so nastajale v večjih mestih muzejske in domoznanske knjižnice, v okviru strokovnih institucij pa manjše strokovne knjižnice oz. specialke.

V začetku 19. st. se začnejo razvijati zametki ljudskih knjižnic. Duhovniki so na podežlju organizirali bralnice ali bralna društva (prva bralnica je bila v Radgoni leta 1830), kasneje, po letu 1853, se predvsem na Kranjskem razvijejo farne knjižnice. Leta 1912 jih je bilo v Sloveniji 450 z okoli 120.000 knjigami. Knjižnice so se razvile tudi v okviru čitalniških gibanj. Leta 1861 so bile ustanovljene narodne čitalnice v Mariboru, Ljubljani, Trstu, leta 1869 pa jih je bilo že 58. Svojim članom so nudile poleg kulturnih in družabnih prireditev predvsem časnike in časopise, v njihovem okviru pa so nastajale tudi knjižnice, ki so na prehodu stoletja v razvitejših krajih prerasle v javne ljudske knjižnice, drugod pa so razpadle. V industrijsko bolj razvitih krajih so delovale tudi delavske knjižnice.

Na jezikovno mejnih območjih, včasih pa tudi na slovenskih tleh, če je bilo nemštvo močno prisotno, sta delovali nemški društvi Schulverein in Südmark, ki sta skrbeli za materialno pomoč Nemcem ter nemškim šolam. V okviru teh društev so nastajale tudi nemške ljudske knjižnice. Ti dve društvi in nemške knjižnice so bile najštevilčnejše na Štajerskem in Koroškem in so bile najbolj v porastu na prelomu stoletja. Tako je od leta 1897 do 1902 poraslo število Südmarkinih podružnic na Štajerskem od 52 na 87 (Pirjevec, 121).

### **Narodna čitalnica, Bralno društvo, Javna ljudska knjižnica in Nemška ljudska knjižnica v Laškem**

26. septembra 1869 je bilo na laških trških tleh ustanovljeno prvo narodno društvo »Čitalnica«. Za predsednika čitalnice so izvolili Urbana Žnideršiča, za podpredsednika župnika s Šmiklavža Dragotina Ripšla, za tajnika in blagajnika Andreja Elsbacherja ter za knjižničarja priznanega nadučitelja Antona Flisa. Odborniki so bili Franc Orožen, Jernej Kačič in Martin Lapornik, namestniki pa Janez Drobnič, Janez Orožen in Janez Petek. Društvo je imelo majhen ovalni žig z naslovom Čitalnica v Laškem trgu. Svoj sedež je imela v takratni Slančevi hiši (sedanji Aškerčev trg 1). V članskem zapisniku je 1. junija 1871 v društvu vpisanih 119 članov. Med člani je bilo tudi precej kmetov in okoličanov, med častnimi člani pa so bili dr. Janez Bleiweis, urednik Novic iz Ljubljane, deželni poslanec dr. Jože Vošnjak iz Slovenske Bistrice, škof Josip Juraj Strossmayer iz Djakova, duhovnik in jezikoslovec Oroslov Caf s Ptuja, pesnik Jovan Vesel Koseski iz Trsta in druge znane osebnosti. Laški muzej hrani ustanovne dokumente o Čitalnici in Pravila laške čitalnice, iz katerih izvemo, da je bil namen društva čitanje v slovenskem in drugih jezikih, ples, igre, razveseljevanje v besedah in nikakor ne politično delovanje, nadalje, kakšne so bile pravice članov, da so člani plačevali pristopnino, ki je znašala za meščane 50, okoličane 30 in kmete 20 kron ter mesečno članarino v višini 40, 20 in 10 kron. Iz pravil izvemo tudi, kakšne so bile pristojnosti predsednika in drugih funkcionarjev, kako deluje in finančno posluje društvo in podobno. V hišnem redu pa je zapisano, da je čitalnica odprta za člane ob torkih, četrtnih in sobotah med prvo uro opoldne in 10. uro zvečer, ob nedeljah in praznikih pa med 8. uro zjutraj in 10. zvečer, da je otrokom in nečlanom zahajanje v čitalnico prepovedano, da se v čitalnici govori samo slovensko, kakšna so pravila glede obnašanja v čitalnici in glede izposojanja. V obstoječih dokumentih ni nič zapisanega o knjigah in časopisih, s katerimi je čitalnica razpolagala. Prav tako se ni ohranil noben zapisnik s sestankov odbornikov, ki naj bi bili enkrat mesečno. Nič ne izvemo tudi o delovanju čitalnice in izposoji čitalniškega gradiva.

Čitalništvo je imelo kulturno-političen pomen. S kulturnimi in zabavnimi prireditvami, družabništvom in nudenjem slovenskih časopisov in knjig je povezovalo Slovence ter utrjevalo slovensko besedo in slovenstvo v naših mestih in trgih. V čitalnice pa se je vključevalo tudi podeželsko prebivalstvo.

Z odpravo podložništva in odvzemom oblasti graščakom in gosposčinam je bila politična, pravosodna in upravna oblast prenesena na državo. Tako je leta 1850 tudi Laško dobilo okrajno sodišče, davkarijo in druge urade ter uradništvo, ki je bilo v glavnem nemško usmerjeno. Vse do 90. let so bila v rokah Nemcev vsa pomembnejša podjetja. Slovensko čuteče je bilo duhovništvo: Anton Žuža (dekan in kanonik v Laškem – podpornik Slomškovega delovanja), Dragotin Ripšl (župnik v Šmiklavžu, pesnik in govornik na Taboru v Sevnici), Dragotin Šauperl (kaplan v Laškem in prevajalec). Med zavednimi Slovenci je bilo tudi učiteljstvo, precej trgovcev, zdravnik, nekaj nameščencev, precej razgledanih kmetov in tudi dijakov. Nekaj najbolj navdušenih se je udeležilo taborov v Žalcu in v Sevnici, med njimi nadučitelj Anton Flis, trgovec Andrej Elsbacher in Ivan Drobnič, zdravnik kirurg Urban Žnideršič, dijaki Karel Slanc, Karel Lažič in Jurij Flis, iz okolice pa župan občine sv. Krištof Jernej Kačič in študent prava s Šmihela Ivan Kačič. Tabori so bili shodi, ki so se jih udeleževale množice po 8.000 – 10.000 ljudi, na katerih so prebuditeljski govorniki zahtevali predvsem zedinjeno Slovenijo in slovenski jezik v šolah ter uradih.

Čitalnica v Laškem je nastala v času med žalskim in sevniskim taborom. Priprave na čitalnico in udeležbo na taborih je med drugim zanimivo opisal nadučitelj Juro Kislinger po pripovedih udeležencev Ivana Drobniča in Mare Flis v pregledu zgodovine Laškega z naslovom: *Kratek obris zgodovine trga Laško iz vidikov sedanjosti in preteklosti*, ki obstaja v tipkopisu. Po tem zapisu lahko dobimo tudi dobro predstavo o nemškem pritisku v Laškem, njegovi prefinjenosti in kompleksnosti. Laškim Nemcem je uspelo, da so spremenili občinske meje. Prej sta obstajali laška občina na levem bregu Savinje in krištofska občina na desnem bregu. Ustanovili so novo trško občino, krištofska je ostala brez trškega dela, podeželski del laške občine pa se je preoblikoval v marijagraško občino. Obe podeželski občini sta se zavzemali za »slovensko stvar«, laški trg pa je veljal za Slovence, še posebno v političnem smislu za skoraj izgubljenega (Rybář, *Pregled zgodovine Laškega do leta 1941*, 27). Leta 1892 so Nemci dobili tudi svojo šolo in zanj kmalu tudi novo moderno stavbo, ki je bila po besedah pisca šolske zgodovine Janka Orožna prava ponemčevalnica. Vendar Slovenci niso obupali, še posebej ne po gospodarski okrepitvi. Ko je kupil pivovarno Slovenec Simon Kukec iz Žalca in pripeljal v kraj slovenske in češke nameščence, sta bili v laškem trgu ustanovljeni dve slovenski društvi, leta 1891 podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda in 5. novembra 1893 Bralno društvo. Družba sv. Cirila in Metoda se je bojevala zoper raznarodovalno politiko na šolskem področju, z ustanavljanjem

lastnih šol, finančnimi pomočmi in podarjanjem učnih knjig slovenskim šolam, učiteljem in šolajoči se mladini. Sredstva za to je pridobila z raznimi akcijami in nabirkami. Bralno društvo za laški trg in okolico pa je bilo v bistvu nadaljevanje leta 1871 propadle čitalnice. Laški muzej hrani zapisnike sej tega društva, v dveh knjigah, katerih bistva so povzeta v naslednjih vrsticah.

Ustanovni zbor Bralnega društva je bil v Kukčevih prostorih, v pivnici, sedanjem hotelu Savinja. Navzoči so bili gostje iz Celja, Žalca, Dola, Trbovelj in drugod. Za prvega predsednika je bil imenovan kaplan Skuharesky, odborniki pa so bili Konrad Elsbacher, Josip Boc, Martin Lapornik, Andrej Šolar, Angelo Ventrini in Franc Zidar, ki je bil tudi knjižničar. Društvo je imelo dramatični, pevski, godbeni in knjižnični odsek. Prvo leto so naročili časopise oz. revije: Slovenec, Edinost, Dom in svet, Kmetovalec, Rodoljub, Slovenski narod, Domovina, Mir, Popotnik, Südsteirische Post, Neue Freie Presse, kasneje so naročila vsako leto spreminjali. Gospod Kondrad Elsbacher je oskrboval društvo z nekaterimi svojimi časopisi. Knjige so si lahko izposojali člani na dom, časopisje pa, ko je že bilo 10 dni v društveni sobi. Društvena soba je bila na voljo članom ob četrtkih in nedeljah popoldne in ob praznikih. Na začetku so ob nedeljah med 14. in 15. uro odborniki izmenično prebirali časopisne novice za nepismene ali imeli izobraževalna predavanja. Seje odbornikov so bile nekaj let zelo pogoste, skoraj mesečno, kasneje pa so imeli povprečno pet do osem sestankov, leta 1900 pa nobenega. Na letni občni zbor so navadno povabili kakšnega pomembnejšega govornika. Društvo je imelo leta 1894 26 rednih in 29 zunanjih članov, v najugodnejših letih je članstvo naraslo na 140. V knjižnični omari društva se je leta 1894 nahajalo 300 knjig, v kasnejših letih pa različno, največ 360. Imeli so pretežno knjige Mohorjeve družbe in Slovenske matice. Nakup novosti je bil majhen, kdaj pa kdaj po 10 knjig, nekaj so dobili tudi darov. Zaradi pomanjkanja novih knjig je bila izposoja skromna, prvo leto 221 knjig, potem pa običajno manj.

Po letu 1907 so odborniki večkrat razmišljali o ustanovitvi samostojne javne ljudske knjižnice, predvsem pa je postalo jasno, da je knjižnica za ljudi zanimiva, če ima na voljo novosti. Leta 1909 so izločili stare, neuporabne knjige in dali Enoti Kluba slovenskih naprednih akademikov iz Celja prostor na policah svoje knjižnice, da so namestili kolekcijo svojih knjig. Le-te sta knjižničarja Riko Pestovšek in Juro Kislinger skupaj z društvenimi knjigami proti plačilu izposojala vsem meščanom. Ta del knjižnice v društvenih prostorih so šteli za javno ljudsko knjižnico in odslej govorili o društveni ter javni ljudski knjižnici (Zapisniki Bralnega društva, 8. 10. 1909). Tisto leto je bilo izposojeno nad 1.000 knjig.

Sicer je Bralno društvo v kraju pripravilo vsako leto eno ali več iger, imeli so svoj zbor, organizirali njegove koncerte in gostovanja drugih zborov, koncerte godbe in tamburašev. Pripravljali so tudi veselice in tombole, s čimer so krili primanjkljaje v svoji blagajni. Pri pridobivanju članov so bili zelo domiselni. Or-



ganizirali so izlete oz. obiske okoliških krajev (Šentlenart, Sv. Jedert, Stegenškov dom), skupne trgatve, silvestrovanja, Miklavževe večere in podobno. Zelo lepo so skrbeli za vključevanje okoličanov in kmetov v društvo. O dejavnostih Bralnega društva je večkrat poročalo časopisje. Leta 1913 so slavnostno praznovali 20-letnico s številnimi govori in samospevi, godbo iz Celja in gledališniki iz Maribora. Največje težave je imelo društvo s prostori za delovanje, večkrat so se selili, imeli so težave s članstvom, neplačevanjem članarin in sploh z denarjem. Zadnji zapisnik je s seje 3. julija 1914. Društvo je vzdržalo vse do 1. svetovne vojne, njegovo delovanje je bilo občasno zelo uspešno, drugič je skorajda propadlo, vendar so vztrajali in ne brez sadov.

Med predsedniki, ki so vodili društvo dlje časa, so bili Leopold Skuharecky, Alojz Šipek, Ivan Drobnič in Konrad Elsbacher, med tajniki Franc Drolc, Janez Doberšek in Juro Kislinger in med knjižničarji Franc Zidar, Alojz Zorinc, Franc Robida, Riko Pestovšek in Juro Kislinger.

Tri leta po ustanovitvi slovenskega Bralnega društva v Laškem pa so svojo knjižnico ustanovili tudi laški Nemci oz. nemško orientirani Laščani.

Kronist Karel Valentinič je 5. februarja 1895 v Laško kroniko zapisal, da so na sestanku Nemškega šolskega društva, ki je imelo 39 članov, sklenili, da v Laškem osnujejo Nemško ljudsko knjižnico v Nemški ljudski šoli. 27. decembra 1896 pa so na občnem zboru društva poročali, da se lahko začne izposoja knjig, ker je knjižnica že urejena. V knjižnici je bilo 198 del v 439 zvezkih. Na naslednjem občnem zboru je knjižničar Karel Valentinič poročal, da se je število knjig povečalo za 28 enot, izposojenih pa je bilo 56 knjig (Podatke je v Valentiničevi kroniki poiskal in prevedel ddr. Jože Maček).

## **Druge z našim okoljem povezane knjižnice teh časov**

Potreba po knjigi je pogojena s pismenostjo in delovanjem šol. Trivialka, to je najnižja stopnja osnovne šole, je bila v Laškem ustanovljena leta 1774, šole v okoliških krajih pa so nastajale šele med leti 1850 in 1880. V šolo je hodilo malo otrok, tako navaja Orožen, da je v letu 1789 izmed 87 vpisanih otrok pouk obiskovalo samo 29 učencev. Otroci so v kratkem času šolanja dobili tudi šibko znanje. Z uvedbo dodatnega nedeljskega izobraževanja in navduševanjem za učenje in branje se je stanje počasi izboljševalo. Pri tem so imeli veliko vlogo slovenski učitelji, duhovniki, knjige v šolah, Slomškova prizadevanja in Mohorjeva družba (leta 1878 je bilo npr. po farah krajev sedanje občine Laško 210 naročnikov Mohorjevih knjig). 1871. leta je učiteljski svet v Laškem kupil nekaj knjig za učiteljsko knjižnico, ustanovljena pa je bila tudi šolska knjižnica v Laškem (Orožen, Laški zbornik 2002, 116). V naslednjem desetletju je šolsko knjižnico ustanovil



tudi nadučitelj Pečar v Rimskih Toplicah (Orožen: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic, 178).

Proti koncu stoletja pa je bila verjetno že kar obsežna knjižnica našega rojaka iz Rimskih Toplic Antona Aškerc, ki je, kot navaja zapisnik cenilcev, po pesnikovi smrti štela 178 enot. Obsegala je slovensko leposlovje, predvsem sodobno poezijo, hrvaške, češke, ruske in nemške knjige, precej slovarjev in drugih strokovnih knjig, nekaj svetopisemskih izdaj, med drugimi tudi nepopoln izvod Dalmatinske Biblije. Knjižnico je ocenil nemški cenilec na 685 kron in je bila razprodana. Zapuščinski akt hrani NUK (Aškerčev zbornik, 66).

Anton Aškerc je zadnji del svojega življenja posvetil arhivskemu poklicu, ki je delu bibliotekarja zelo soroden. Leta 1897 je nastopil službo v Knjižnici notranjega ministrstva na Dunaju tudi naš rojak, jezikoslovec Ivan Topolovšek. Iz tega obdobja se je ohranilo tudi nekaj knjig pri Elsbacherjevih, ki jih je od starih staršev podedoval Miloš Rybář in jih skupaj s svojimi knjigami zapustil laški knjižnici. V zbirki pa ni bilo kakšnih raritet.

V sosednjih Radečah, kjer knjižnica deluje kot enota Knjižnice Laško oz. je radeška občina soustanoviteljica laške knjižnice, je po pripovedi prof. Ivana Pešca nekdanji matičarki Ivici Obran v hiši Okrajne posojilnice Radeče leta 1893 bila ustanovljena Čitalnica. Originalni zapisnik pa obstaja o ustanovitvi Kmetijske knjižnice v Radečah z dne 2. februarja 1901. Obstaja tudi listina o ustanovitvi Društva Kmetijska knjižnica z dne 22. aprila 1901, zapisnik prve seje in zapisnik občnega zbora, iz katerega je razvidno, da je bil knjižničar kaplan Matej, priimek pa je napisan nečitljivo. Vse te dokumente in prepis pravil knjižnice hrani Ivica Obran.

## **Novosti v knjižničarstvu v obdobju med svetovnima vojnama v Evropi in Sloveniji**

Leta 1927 je bila ustanovljena IFLA (Mednarodna federacija bibliotekarskih združenj), ki še vedno vodi in usklajuje razvoj knjižnic. Predmet bibliotekarskega raziskovanja se je razširil na proučevanje razmerij med knjižnico in družbo, na bibliotekarsko informatiko, proučevanje uporabnika, nosilce informacij, medknjižnično sodelovanje, poslovno organiziranost knjižnic, strokovnost kadrov in podobno. Iz teh področij so se oblikovale bibliotekarske vede. Sicer pa se bibliotekarstvo povezuje tudi z literarno zgodovino, sociologijo, pedagogiko, psihologijo, komunikologijo, organizacijo dela, v zadnjih desetletjih pa predvsem z informatiko. IFLA določa mednarodne standarde za bibliotekarsko strokovno in raziskovalno delo ter smernice za študijske programe.

V letih po prvi svetovni vojni so dobile bibliotečne zakone Danska, Finska in Švedska, s katerimi je bilo precizno urejeno financiranje knjižnic. Slovenci so se najbolj navduševali za posnemanje češke zakonodaje. Ta je že leta 1919 zahtevala, da ustanovi in vzdržuje vsaka občina, ki ima šolo, tudi stalno knjižnico. Občine, ki imajo nad 10.000 prebivalcev, pa morajo nastaviti poklicnega knjižničarja z najmanj srednjo in enoletno bibliotekarsko šolo ter izpitom. Tudi Češka je imela natančno določeno financiranje javnih ljudskih knjižnic, za katero pa so bile zadolžene občine (Pirjevec, 330-333).

Zaradi sprememb v izobraževalnih procesih in vse večje izobraženosti prebivalstva je postajala delitev na javne znanstvene in javne ljudske knjižnice in poudarjanje razlik med njimi vse manj umestna.

Pri nas se je Študijska knjižnica za Kranjsko leta 1919 preimenovala v Državno študijsko knjižnico in postala osrednja knjižnica za Slovenijo z okoli 110.000 knjigami in s pravico do obveznega izvoda tiskov iz vse Jugoslavije. Z ustanovitvijo univerze je postala tudi osrednja univerzitetna knjižnica ter se poimenovala v Univerzitetno biblioteko. V letih 1936-1941 so po Plečnikovih načrtih zgradili za knjižnico novo stavbo ter vanjo preselili vse gradivo, leta 1944 pa se je na južni trakt zrušilo nemško letalo in uničilo okrog 60.000 enot gradiva.

Med vojnama so nastajale tudi visokošolske knjižnice na fakultetah. S predpisi o srednjih in učiteljskih šolah je bilo določeno, da se na teh šolah ustanovijo učiteljske oz. profesorske in dijaške knjižnice. Leta 1920 so bila izdana pravila za ljudske knjižnice in čitalnice, ki so jih proti koncu desetletja dopolnili. Ljudske knjižnice so nastajale v okviru prosvetnih organizacij oz. društev in političnih strank, kot npr. liberalne Zveze kulturnih organizacij, katoliške Prosvetne zveze, delavske Svobode oz. Vzajemnosti in Zveze kmečkih fantov in deklet. Država je propagirala javne ljudske knjižnice v okviru osnovnih šol, nalagala je učiteljem vso odgovornost, ni pa jim dajala nobenih možnosti za delo.

V Dravski banovini je bilo 1940. leta 26 znanstvenih knjižnic z 800.000 knjigami, 971 šolskih knjižnic z 846.000 knjigami in 855 javnih ljudskih knjižnic (skupaj z društvenimi knjižnicami) s 582.000 knjigami. Skupaj je bilo 1.852 knjižnic, ki so imele 2.228.000 knjig (Knjižnica 1975, 2).

Razlika med javnimi ljudskimi knjižnicami je bila velika. Zelo razvitih 10 osrednjih slovenskih javnih ljudskih knjižnic (6 v Ljubljani, 3 v Mariboru in ena v Celju) je razpolagalo s 140.000 knjigami, ostalih 845 knjižnic pa samo s 440.000 knjigami. V poprečju je imela samostojna javna knjižnica 1.660 knjig, društvena pa le 161. Izposoja v javnih ljudskih knjižnicah je tega leta znašala 726.579 enot, od tega 301.000 v Ljubljani (Gerlanc, 18-23).

Knjižničarska stroka Slovenije v stari Jugoslaviji ni napredovala tako kot v času Avstro-Ogrske. Država je sprejemala predpise, za katere ni bilo realnih podlag. Strokovnjaki (Cene Krajnc, Joža Glonar, France Kidrič, Melita Pivec Stele, Jan-

ko Šlebinger itd.) so se posvečali problematiki univerzitetne knjižnice, nekateri posamezniki so se posvetili ožjim specialnim temam, kot npr. Milko Kos srednjeveškim rokopisom, vsi pa so bili zelo aktivni v prizadevanjih za knjižničarsko zakonodajo, vendar brez uspeha. Med vodilnimi je bil bibliotekar Avgust Pirjevec, avtor prvega modernega bibliotekarskega priročnika »Knjižnice in knjižničarsko delo«, v katerem je obdelal zgodovino knjižnic po svetu, sodobno knjižničarstvo, pomembnejše teoretične in praktične strokovne teme za vse vrste knjižnic. V tem delu so podane osnove za dolgoročni razvoj ljudskih oz. splošnih knjižnic. Delo je izšlo pri Mohorjevi družbi v Celju leta 1940, Pirjevec pa je preminul leta 1943 v Mathausnu.

### **Knjižnice med vojnama v Laškem in okolici**

V Laškem okraju (oz. Laškem srezu, ki je vključeval tudi sedanjo trboveljsko in hrastniško občino, ne pa radeške) naj bi bile leta 1940 3 javne ljudske knjižnice s 1.576 knjigami, 24 društvenih z 8.731 knjigami in 10 drugih knjižnic s 6.100 knjigami, skupno torej 37 knjižnic s 16.407 knjigami in 13.848 izposoje (Gerlanc, 14-23). Ti podatki nam ne povedo kaj dosti, ker niso razdeljeni po krajih. In četudi gre za obsežno območje, se nam zdi število knjižnic veliko in si težko predstavljamo, kje naj bi bile. Za zdaj do natančnejših podatkov nismo prišli.

Za samo Laško je časopis Nova doba poročal, da je bila 22. septembra 1919 ustanovljena Narodna čitalnica za Laško. Na ustanovnem občnem zboru je dr. Fran Roš razložil cilje društva, ki so bili enaki starim čitalniškim. Prav tako kot nekoč naj bi čitalnica skrbela za »čtivo, gledališke predstave, godbo in podučna predavanja«. Za predsednika odbora je bil imenovan poštar Ivan Slavec, za namestnika dr. Čede, za tajnico učiteljica Jožefa (Pepca) Stegenškova, za blagajničarko ga. Roševa, za gospodarja nadučitelj Četina in za knjižničarja Stanko Pleskovič (Nova doba, 2. 10. 1919). Več podatkov o tej čitalnici nismo našli.

Za tem je bila na Vidov dan leta 1924 ob 150-letnici začetka laške šole ustanovljena javna ljudska knjižnica na laški šoli, in sicer na pobudo učitelja Josipa Kotnika, ki je kasneje knjižnico tudi vodil. Začetki so bili skromni, bilo je samo 150 knjig, fond pa se je že v letu 1925-1926 povečal na 2.192 knjig. V tem letu je imela knjižnica 221 obiskovalcev, ki so si izposodili 2.192 knjig. Izposoje so opravljale učiteljice Antonija (Nina) Drobnič, Pepca Stegenšek, Bogomila Kubičica in druge. Leta 1930 se je knjižnica razdelila na javno knjižnico z 840 knjigami, učiteljsko s 437 knjigami in šolarsko s 145 knjigami. Šolarsko knjižnico je do vojne vodil učitelj Milko Jerše in je imela najvišjo izposoje, nad 2.000 knjig. V letu 1934-1935 je v tej knjižnici delal tudi Radovan Gobec.

Od leta 1938 dalje so v knjižnici izposojale gradivo učiteljice Sonja Praunseis, Ana Podboj in Katarina Lavrin. Beležile so zmanjševanje izposoje.

Javno ljudsko knjižnico je upravljal učiteljski svet, vodil pa jo je učitelj Josip Kotnik, ki ga je vodstvo šole za njegovo delo večkrat pohvalilo. Knjižnično gradivo so dokupovali z izposojninami, občasno so dobili tudi podporna sredstva ministrstva za prosveto, mestne občine Laško in darila uglednih meščanov dr. Frana Roša, Ivana Četine in drugih (Šolska kronika 1924 do 1941). Učitelj Josip Kotnik je v okviru knjižnice organiziral tudi razne prireditve. Tako so otroci igrali igrice Pogumni krojaček, Sirotica Jerica, organiziral je božičnice, mladinske koncerte in pustne zabave (Orožen, 148). Leta 1927 je bil za knjižnično gradivo natisnjen knjižni katalog, v katerem je popis knjig po naslovih, po avtorjih, na koncu pa so navedene nemške knjige. Mladinska dela imajo posebne oznake. Takšne kataloge so imele le dobro urejene knjižnice. Katalog hrani Osrednja knjižnica Celje.

Javno ljudsko knjižnico so v šolskem letu 1925-1926 ustanovili tudi na osnovni šoli v Rimskih Toplicah, podatki pa obstajajo tudi o učiteljskih in šolarskih knjižnicah v Rimskih Toplicah, Šmiklavžu in na Vrhu. Na šoli na Vrhu so naročali tudi nekaj periodike, tako za otroke kot za odrasle (Šolske kronike).

O knjižnicah, ki so delovale v okviru društev, nismo našli nobenih pisnih podatkov. Povedali pa so nam, da je v Rimskih Toplicah delovala poleg liberalno usmerjene knjižnice na šoli tudi katoliška knjižnica, katero je s knjigami oskrboval župnik Jakob Bohak, izposojajo pa je opravljal Franc Majcen s Sevc (po sporočilu obiskovalcev knjižnic Jožeta Aškerca in Francke Pinter) in da je v Radečah v takratnem Narodnem domu vse do druge svetovne vojne delovala Kmetska knjižnica (uslužbenka krajevnega urada Ivica Obran).

### **Vojna vihra, povojni stihijski razvoj, nazadovanje, nato postopno uveljavljanje strokovnosti v slovenskih knjižnicah**

Okupator je povsem uničil številne knjižnice. Kako so Nemci uničevali privatne knjižnice in šolske knjige, je razvidno iz prispevka Ivana Korošca v tej publikaciji. Po vojni je bilo potrebno zbrati in urediti gradivo, ki se je kakorkoli ohranilo. Ljudje so navdušeno postavljali knjižnice tam, kjer so že bile in tudi precej nepremišljeno ustanavljali nove. Leta 1950 je bilo v Sloveniji poleg znanstvenih in šolskih že 845 ljudskih in še 378 sindikalnih knjižnic. Država je na območju regij do leta 1956 ustanovila študijske knjižnice za namene zbiranja domoznanskega gradiva in študijsko delo zahtevnejše populacije celotnega območja. V njih so našle svoje mesto tudi po vojni zaplenjene knjižnice. Uredila je tudi status Univerzitetne biblioteke, ki je dobila ime Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK), s hkratno funkcijo nacionalne in osrednje univerzitetne knjižnice. Leta 1947 se je

ponovno organiziralo Društvo bibliotekarjev Slovenije. Bibliotekarji so pospešeno izdajali strokovne priročnike in organizirali izobraževanja. Leta 1957 je začela izhajati prva bibliotekarska revija Knjižnica, ki v letošnjem letu kot ugledna strokovna revija praznuje svojo 50-letnico.

Od leta 1945 do 1953 je bil čas tako imenovane agitpropovske kulturne politike. Kulturne ustanove so ustanavljali krajevni, okrajni in okrožni ljudski odbori, ki so podpirali in nadzirali tudi kulturna društva. Ljudske in javne sindikalne knjižnice so štel kot instrument za vzgojo širokih ljudskih množic, tudi v ideološkem smislu. Izločali so za tiste čase neprimerne knjige, založbe so do leta 1948 izdajale veliko sovjetske literature in vsaj v nekatere knjižnice je prišlo precej tovrstnega gradiva. Delo knjižnic je bilo bolj ali manj dirigirano in nadzirano. Bibliotekarska stroka je opozarjala, da se knjižničarstvo v LR usmerja z več strani, kar je kvarno za enoten in pravičen razvoj, posebej še glede organizacijskega pregleda, glede strokovne ureditve knjižnic in vzgoje strokovnega kadra.

Po letu 1953 je sledilo ukinjanje okrožnih in okrajnih oblasti, vloga republike je bila oslABLJENA, nacionalne kulturne politike ni bilo, o kulturi in knjižničarstvu se je samostojno odločalo v občinah. Za kulturo so skrbele Občinske skupščine, Sveti za kulturo in Občinske zveze ljubiteljskih kulturnih društev. Ta skrb je bila spričo nizke kulturne zavesti, pa tudi finančnih kriz šibka ali pa je sploh ni bilo. Razlike med knjižnicami so se večale, ene so se lepo razvijale, druge so propadale, odvisno od njihove strokovnosti in razvitosti ter razumevanja okolja.

Leta 1961 je bil sprejet prvi knjižničarski zakon pri nas, ki je definiral naloge, upravljanje, ustanavljanje knjižnic in uzakonil matične knjižnice. Poleg rednih nalog se po zakonu matične knjižnice na svojem območju ukvarjajo z vprašanji organizacije in pospeševanja knjižničarske službe in stroke, vodijo registracijo knjižnic in evidenco o gradivu, pomagajo pri strokovnem delu knjižničarskega osebja ter skrbijo za njegovo strokovno izpopolnjevanje. Matično knjižnico za eno ali več občin so imenoval občine. Narodna in univerzitetna knjižnica pa je opravljala matičnost za vse knjižnice v Sloveniji na nacionalni ravni. Od tu naprej nobena knjižnica ni več otok, prepuščen sam sebi, vsaj v strokovnem smislu ne. Od leta 1965 dalje matična služba pri NUK zbira vsako leto natančnejše podatke o delovanju knjižnic. S tem se je natančno izkazalo, da se zakonodaja glede ljudskih knjižnic ne spoštuje, da veliko knjižnic deluje slabo in da tudi propadajo. Leta 1971 je bilo v Sloveniji samo še 525 ljudskih knjižnic.

Istega leta pa je bil sprejet koncept moderne, splošnoizobraževalne knjižnice, ki je v svojem bistvu enaka v večjem ali manjšem mestu ali samo kraju. Enako služi izobraževanju, izpopolnjevanju, širjenju znanstvenih spoznanj, kulturnemu delovanju in razvedrilu. Seveda se knjižnice prilagajajo velikosti krajev in potrebam ljudi, a delitev na študijske in ljudske knjižnice je bila presežena. Začele so se razvijati splošnoizobraževalne knjižnice, razdeljene na pet skupin glede na



število prebivalcev, katerim so namenjene. Sprejeti so bili normativi za delovanje teh knjižnic. Enoten sistem splošnoizobraževalnih knjižnic je zahteval popolno strokovnost knjižničarskih opravil, določeno delitev dela in povezovanje med knjižnicami, glavni namen pa je bil nuditi ljudem čim boljše knjižničarske usluge, ne glede na to, kje prebivajo. Z nastankom Kulturnih skupnosti v občinah je knjižničarska stroka dobila konkretnjšega sogovornika za uveljavljanje svojih zahtev. Uspeh je bil spet v različnih okoljih različen, standardi so bili različno upoštevani. Vendar v sedemdesetih letih so še v zadnjih občinah za knjižnice zaposlili strokovni kader, in če že pravno formalno niso bile ustanovljene matične knjižnice, je sistem do začetka osemdesetih let v strokovnem smislu v praksi zaživel v celotnem slovenskem prostoru.

Vzporedno z reformami v splošnoizobraževalnem knjižničarstvu so se pojavljale spremembe tudi pri visokošolskih knjižnicah in v šolskih knjižnicah, ki so spričo modernejših metod pouka dobile osrednejše, če že ne osrednje mesto v šoli.

### **Podatki o knjižničarstvu na ozemlju današnjih Občin Laško in Radeče po letu 1945**

Okupator je pozval ljudi, da oddajo vse slovenske knjige. Veliko jih je ubogalo, mnogi pa so se potrudili in svoje knjižnice na različne načine poskrili.

Med drugo svetovno vojno je delovala v Laškem nemška knjižnica v Bastovi hiši (sedanjem Aškerčevem trgu 1) v prostorih predvojne gostilne Podergajs (sporočilo ddr. Jože Maček).

Tako kot za predvojne društvene knjižnice nismo našli ustreznih podatkov, smo tudi za naše knjižnice v povojnem času dobili nekaj skopih informacij v redkih poročilih ali v študijah o celotnem slovenskem ljudskem knjižničarstvu. Tudi v statističnih poročilih v reviji Knjižnica (kjer bi po letu 61 morali biti podatki za vse knjižnice v občini), za naše kraje najpogosteje ni bilo podatkov ali so bili samo za knjižnico v Laškem. Nekaj o delovanju knjižnic smo izvedeli od predhodnih knjižničarjev in obiskovalcev naših knjižnic.

Tako v publikaciji Josipa Rijavca Slovenske knjižnice - pregled ob 400-letnici slovenske knjige, ki je izšla leta 1951, avtor navaja, kje so obstajale knjižnice, kdaj so bile ustanovljene, koliko knjig so imele in kdo jih je vodil.

Za naše območje navaja naslednje podatke:

- Laško (javna sindikalna knjižnica), ustanovljena 1946, 2.000 zvezkov, Ciril Ravbar, učitelj
- Nižja gimnazija – dijaška knjižnica, ust. 1946, 75 zvezkov, Marij Bratuž, učitelj



- Rimske Toplice (ljudska knjižnica KUD »Anton Aškerc«), ust. 1946, Abecedno imenski katalog (AIK), Samo Pečar, zdravnik
- Jurklošter (ljudska knjižnica), 202 zvezka
- Huda jama (sindikalna knjižnica), ust. 1946, 350 zvezkov, AIK, Jakob Franc, rudar
- Sv. Lenart nad Laškim (ljudska knjižnica), ust. 1947, 227 zvezkov, Engelbert Rataj, učitelj
- Sv. Jedert (ljudska knjižnica), ust. 1946, 376 zvezkov, Marija Jelen, šolska upraviteljica

Na ozemlju, ki je tedaj sodilo v drug okraj (Trbovlje), danes pa so tu enote naše knjižnice, v laški ali radeški občini, so bile knjižnice:

- Radeče (javna sindikalna knjižnica), ust. pred vojno, 2.230 zvezkov, AIK, Marija Birsa, učiteljica
- Nižja gimnazija (dijaška knjižnica), ust. 1875, 93 zvezkov, Ema Ravtar, učiteljica
- Papirnica (sindikalna knjižnica), 150 zvezkov, Milica Celcer, nameščenska
- Vrhovo (ljudska knjižnica), ust. 1948, 247 zvezkov, Elica Klembas, nameščenska
- Zidani Most (ljudska knjižnica), 450 zvezkov
- Cementarna (sindikalna knjižnica) 250 zvezkov, Stane Bergar, nameščenec
- Železničarska sindikalna knjižnica, 143 zvezkov.

Kot je razvidno iz popisa za naše območje, so imele knjižnice od 90 do 2.230 knjižnih enot. Precej navajajo AIK - abecedno imenski katalog (v večini primerov je šlo za abecedne popise, ne prave kataloge). Knjižnice so vodili pretežno učitelji. Javne ljudske in javne sindikalne knjižnice (brez dijaških in sindikalnih knjižnic v podjetjih), ki jih je bilo v laški občini 8, v radeški pa 3, so imele skupaj 6.615 knjig.

Naslednji popis knjižnic na našem območju smo našli v knjigi Bogomila Gerlanca: Slovenske ljudske knjižnice, 1955. Gerlanec navaja podatke za leto 1954. Poleg števila knjig (zv.) in brošur (br.), navaja tudi število izposojenih enot (izpos.) v tem letu.

Laško: 2.639 zv., 7645 izpos., 500 br., vodi uslužbenec sred. š.

Breze: 49 zv., 81 izpos., 28 br., vodi uslužbenec sred. š.

Huda jama: 376 zv., 206 izpos., 22 br., vodi gospodinja

Vrh nad Laškim: 128 zv., 33 br., vodi učitelj

Jurklošter: 220 zv., 230 izpos., 25 br., vodi: uslužbenec niž. sred. š. Janko Leskovšek

Lažiše: 120 zv., 62 izpos., 18 br., vodi učiteljica

Rimske Toplice: 1.012 zv., 2.014 izpos., 108 br., vodi učiteljica Stana Paradižnik

Sv. Jedert: 139 zv., 203 izpos., 83 br., vodi učiteljica

Radeče: 1.620 zv., 1.673 izpos., 150 br., vodi uslužbenec sred. š.

Vrhovo: 295 zv., 20 izpos., 7 br., vodi gospodinja

Zidani Most: 500 zv., 1.350 izpos., 105 br., vodi uslužbenec niž. sred. š.

Vseh 11 ljudskih knjižnic je po tem popisu razpolagalo s 7.098 knjigami in 1.079 brošurami, izposojenih pa je bilo 13.484 enot knjižnega gradiva.

Knjižnico je imelo tudi zdravilišče v Laškem. V letu 1969 je ta imela 1020 knjig, odprta je bila dvakrat tedensko in je izposodila 3.248 knjig. Takrat je bilo v Sloveniji samo sedem zdraviliških knjižnic in izposoja v Laškem je bila takoj za najboljšo knjižnico v Radencih. Knjižnica v zdravilišču v Rimskih Toplicah kot knjižnica vojaške institucije ni dajala podatkov, vemo pa, da je imela že zelo zgodaj redno zaposlenega knjižničarja.

Za osvetlitev zgodovine kulturne politike po vojni je zanimivo diplomsko delo Aleša Broda *Množična amaterska kultura v Rečici: 1945-1974*, ki obravnava tudi knjižnice. Po koncu vojne so nastale v Rečici kar tri manjše knjižnice: Knjižnica Rečica – Laško Dušana Poženela (pravzaprav javna sindikalna knjižnica Rudnika Laško), Mladinska knjižnica in Kmetijska knjižnica v Zgornji Rečici. Ob tem podatku lažje razumemo veliko število knjižnic Laškega sreza pred vojno. Aleš Brod je temeljito preštudiral zapisnike Krajevnega ljudskega odbora Rečica in zapisnike OO ZK Rečica, ki vsebujejo tudi Poročila o kulturno prosvetni dejavnosti na teritoriju Rečica – Huda jama in Zapisnike rednih sej Sindikalnega kulturno umetniškega društva (SKUD). Med številnimi zanimivostmi omenja tudi knjižničarjevo poročilo o »rdečem kotičku« v knjižnici, o odpisu neprimernih knjig itd. Rdeče kotičke naj bi imele vse knjižnice, njihov namen pa je bil omogočiti ljudem študij politične literature. Ko je študent povprašal po tem kotičku obiskovalce takratne knjižnice, o tem niso vedeli ničesar. Prav tako je ugotovil neskladja v zvezi s poročilom o odpisu knjig.

Za naslednjih deset let nam ni uspelo dobiti pisnih podatkov o knjižnicah. Arhiv Upravne enote Laško ne razpolaga z dokumenti, povezanimi z delovanjem knjižnic, prav tako se verjetno niso ohranili podatki o društvih. Tudi v Zgodovinskem arhivu v Celju konkretno o knjižnicah v naši občini v povojnem času ni podatkov. Iz nekaj časopisnih prispevkov vplivnih mož pa je razvidno, da so nekateri odločujoči videli kulturo na ljudskem odru, pri pevskih zborih, godbi in morda še muzeju, knjižnicam pa ne namenjajo posebne pozornosti.

Leta 1964 je vodja takratne matične službe pri NUK-u Ančka Korže pripravila obsežno analizo »Stanje knjižničarstva v SR Sloveniji«, v katerem je za občino Laško zapisala:

»Občina Laško je vse doslej brez knjižnice, ki bi lahko prevzela matično funkcijo, niti ni verjetno, da bi katerakoli izmed knjižnic v občini lahko v doglednem času dosegla zahtevane pogoje za prevzem te funkcije. Od evidentiranih 11 ljud-

skih knjižnic s skupno zalogo 13.050 zvezkov in minimalno izposajo (okoli 298 zvezkov) ter skoraj 30 % mrtve zaloge, je največja knjižnica v Laškem s 6.110 zvezki. Vodijo jo 3 honorarne uslužbenke. Knjižnica v letih 1960 do 1964 sploh ni poslovala, njen knjižni fond je bil shranjen v zabojih. Februarja 1963 so ji našli prostore v domu TVD Partizan, na novo urejena in odprta pa je bila šele januarja 1964. Za njen razvoj še nadalje skrbi Občinski svet kulturno prosvetnih organizacij, vendar brez redne dotacije občine. Občina bo morala za izvajanje matične službe vsekakor skleniti pogodbo z eno izmed knjižnic bližnjih občin.«

Podatki, ki jih je prejela Koržetova glede knjižničnega fonda, se ne ujemajo z inventarnimi knjigami, saj se npr. številka inventarnega vpisa za leto 1963 za knjižnico v Laškem zaključi z 2.872, za leto 1964 pa s 3.074. Koržetova pa navede 6.110 knjig. Zanimivo je tudi, da se je v Laškem začela pisati inventarna knjiga šele leta 1963, v Radečah pa inventarne knjige s številko ena sploh ni bilo, druga inventarna knjiga pa se je začela s številko 2026 leta 1958.

Inventarna knjiga za knjižnico v Rimskih Toplicah se začne leta 1947 in je pisana redno vsako leto, kar pomeni, da je knjižnica delovala redno, neprekinjeno.

## **Naše knjižnice do leta 1976 po pripovedovanjih in spominih**

### *Knjižnica Laško*

Knjižnica Laško se je po vojni imenovala Javna sindikalna knjižnica in je delovala v dveh sobah v pritličju »graščine« oz. sedanje občine. V njej je najprej delal učitelj Ciril Ravbar. Koliko let knjižnica med njim in Frančiško Medvešek, ki je nastopila delo v knjižnici leta 1963, ni delovala, nismo ugotovili. V času njene namestitve se je knjižnica preselila v prostore sedanje trgovine nasproti hotela Savinja na Valvazorjevem trgu. Knjižnica je bila odprta ob nedeljah dopoldne in enkrat tedensko popoldne. Pri delu je Medveškovi občasno pomagala njena hči Jelka, nato pa Marta Jeršetova. Frančiška Medvešek je začela pisati inventarno knjigo. Po inventarnih vpisih sodeč knjižnica leta 1965 ni delovala.



Janez Krajnc

Leta 1966 je nastopil delo takrat predmetni učitelj in višji knjižničar Janez Krajnc, ki je delal v knjižnici do konca leta 1971 in je redno nabavljal ter vpisoval knjižne novosti ter pošiljal v NUK podatke o delovanju knjižnice v Laškem. Začel je tudi s pisanjem abecedno imenskega kataloga. Knjižnica je takrat delovala v Domu Dušana Poženela, sedanjem Kulturnem centru Laško, in je bila odprta popoldan dvakrat tedensko. Nato je bila knjižnica spet zaprta. Knjige so bile uskladiščene v kleti Doma Dušana Poženela.



Tea Munih

Leta 1974 je bila za knjižnico kupljena mala sobica v sedanjih prostorih banke na Valvazorjevem trgu, ki so jo kasneje zamenjali za večji, okrog 50 m<sup>2</sup> velik sosednji prostor. Knjižnico sta prevzeli socialna delavka Tea Munih in uslužbenka Milena Papež. Gradivo sta razdelili po strokah, leposlovje in mladinsko književnost pa po abecedi in jih postavili v prost pristop. Dopolnili sta tudi katalog in opravili izločitev fizično poškodovanih del. Knjižnica je bila odprta ob torkih in četrtek med 16. in 18. uro.

*(Informatorji: Pavel Ajdnik – funkcionar Kulturne skupnosti v 70. letih, zaslužen za razvoj knjižnic, Marta Jerše, Janez Krajnc, Stane Kužnik – takrat šolski ravnatelj, Tea Munih, Jelka Voušek – hči knjižničarke Medveškove)*

### *Knjižnica Rimske Toplice*

S knjižnico v Rimskih Toplicah je začel dr. Samo Pečar leta 1947. Pri ustanavljanju je sodeloval šolski ravnatelj Kozelj s svojim kolektivom.



Stana Paradižnik

V petdesetih letih je delo v knjižnici prevzela predmetna učiteljica matematike Stana Paradižnik. Večkrat ji je na pomoč priskočila učiteljica Cirila Ušen, pa tudi druge. Knjižnica je vseskozi delovala nad gostilno Nova pošta, nasproti železniške postaje, v veliki, za takratni čas lepo opremljeni sobi. Knjige so bile postavljene po inventarnih številkah v zasteklenih omarah in ovite v moder ovojni papir. Knjižnica je bila najprej odprta dvakrat tedensko, ob nedeljah in enkrat popoldan, kasneje pa ob sredah popoldan. Stana Paradižnik je redno vsako leto kupila vsaj nekaj

novosti, ki jih je tekoče vpisovala v inventarno knjigo. Za lažjo orientacijo je pisala sezname knjig po abecedi avtorjev in abecedi naslovov.

(Informator: Ajdnik Pavel)

### *Knjižnica Radeče*

Ker je bilo že večkrat omenjeno, da deluje knjižnica v Radečah kot naša enota, omenjamo tudi, kar smo izvedeli o radeški knjižnici. Po pripovedovanju Ivica Obran so bile med vojno vse knjige na radeškem območju uničene. Po vojni naj bi bila prva knjižnica v majhni sobi v hiši trgovine Sotlar nasproti sedanjega Kulturnega doma. Kot prva knjižničarka je v prej navedenih pisnih dokumentih navedena učiteljica Marija Birs, Ivica Obran pa misli, da je bila Nasta Pergar.



*Rezka Grablič*

V petdesetih letih je nastopila knjižničarsko delo predmetna učiteljica slovenskega jezika v Radečah Rezka Grablič, ki je v knjižnici delala do osemindesetega leta. Knjižnica je do 80. leta delovala v okviru Svobode Radeče.

(Informatorka: Ivica Obran)

### *Knjižnica Jurklošter*



*Janko Leskovšek*

Knjižnica v Jurkloštru je nastala predvsem iz darovanih knjig. V njej je vseskozi delal matičar tamkajšnjega krajevnega urada Janko Leskovšek. Knjižnica je bila v stari hiši »Villa Haus« ob cesti nasproti gostilne. Nekaj fonda smo prevzeli v sedanje izposojevališče.

### *Knjižnica Zidani Most*

Z zalogo nekdanje knjižnice smo bili seznanjeni ob urejanju izposojevališča, ki se nahaja v istih prostorih. Izposoja v Zidanem Mostu je po lastni izjavi opravljala tudi Zlata Strel.

O knjižnicah v Šentrupertu, v Lažišah, na Vrhu in na Vrhovem, ki so navedene v popisu iz leta 1955, nismo zvedeli nič. S fondom nekdanje knjižnice v Rečici pa smo bili seznanjeni.

## Slovensko knjižničarstvo v korak z evropskim razvojem

Pomembnejši razvojni dogodki so se še naprej odvijali v Narodni in univerzitetni knjižnici (NUK). Ko je bilo utečeno pošiljanje obveznega izvoda, je lahko začela izhajati tekoča Slovenska bibliografija, leta 1968 so uvedli centralno obdelavo slovenskega tiska, tako klasifikacijo kot katalogizacijo. Za slovenske splošne knjižnice je bil to pomemben dogodek, saj so začele sproti dobivati že izdelane katalogne lističe za celotno knjižno produkcijo. To je pomenilo velik časovni prihranek pri njihovem delu, omogočalo je enotnost katalogov in popolno informiranost o stanju na knjižnem trgu. Vodja oddelka za klasifikacijo oz. vsebinsko obdelavo družboslovja in zgodovine je bil od leta 1962 do 1983 naš rojak zgodovinar, pravnik in bibliotekarski svetovalec prof. Miloš Rybář. Leta 1980 je postal tudi član Mednarodne organizacije za dokumentalistiko (FID) v Haagu, in sicer komiteja za klasifikacijo družbenih ved in zgodovine. Profesor Rybář pa je deloval v NUK-u tudi kot razlagalec strokovne ureditve oz. animator za delo s študenti in gosti, rekli so mu »ambasador« NUK-a.

V sedemdesetih in osemdesetih letih je NUK postopno uveljavljal v stroki številne standarde za bibliografski opis publikacij, računalniško čitljivo katalogizacijo in v devetdesetih letih sistem računalniške vzajemne katalogizacije COBISS. Na podlagi mednarodnih smernic pripravlja tudi slovenske bibliotekarske standarde za prostore, opremo, strokovno poslovanje in kader za vse vrste knjižnic, za splošne knjižnice so bili zadnji standardi sprejeti leta 2005.

Kot republiška matična knjižnica je NUK izdal temeljna bibliotekarska strokovna dela, priročnike, navodila in pomagal pri organizacijskem ter strokovnem urejanju knjižnic, še posebej občinskih matičnih knjižnic. To delo sedaj na nekoliko drugačen način izvajata tudi po zakonu iz leta 1992 ustanovljena Center za razvoj knjižničarstva in Informacijski center za bibliotekarstvo. Strokovnjaki iz NUK-a in nekaterih drugih univerzitetnih knjižnic so bili prvi profesorji na višješolskem študiju knjižničarstva na Pedagoški akademiji, ustanovljenem v letu 1964/65, in na univerzitetnem študiju Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ustanovljenem v letu 1987/88. Med vidnimi imeni, kot npr.: Jože Logar, Alfonz Gspan, Jože Munda, Maks Veselko, Jaro Dolar, Branko Berčič, Mara Šlajpah, dr. Silva Novljan itd., moramo omeniti verjetno najmarkantnejšega prof. Miloša Rybára, ki je predaval predmeta klasifikacija in sistematika znanosti na PA ter zgodovino knjige in knjižnic na FF.

Slovenskim splošnim knjižnicam pa so pomagale utirati najprej ozko in trnjevo, sčasoma pa zložnejšo in širšo pot k strokovnosti bibliotekarke Republiške matične službe od leta 1961 dalje Ančka Korže, Miša Sepe in zadnja dr. Silva Novljan.



Mreža splošnih knjižnic je ostala po osamosvojitvi nespremenjena. Po Zakonu o knjižničarstvu iz leta 2002 so se občinske matične knjižnice preimenovala v osrednje knjižnice in delujejo kot samostojni zavodi. Nahajajo se na sedežih bivših občin, v manjših krajih imajo organizirane svoje enote. V regijskih središčih so osrednje območne knjižnice z nekoliko povečanimi pristojnostmi, predvsem v zvezi s strokovnim svetovanjem in domoznanstvom. Splošne knjižnice financirajo občine, letni nakup knjižničnega gradiva in računalniško opremo sofinancira tudi država. Za strokovni nadzor nad izvajanjem javne službe splošnih knjižnic in specialnih knjižnic s področja kulture je pristojno kulturno ministrstvo, za vse knjižnice šolskega sistema in raziskovanja pa ministrstvu za šolstvo ter visoko šolstvo in znanost.

Po podatkih iz leta 2006 za NUK, splošne, visokošolske, šolske in specialne knjižnice je v Sloveniji 911 knjižnic s 25.018.922 enotami knjižničnega gradiva in 2.566 zaposlenimi. V knjižnice je bilo v tem letu včlanjenih 1.055.178 državljanov, ki so jih obiskali 16.894.145-krat in si na domove ali v čitalnicah izposodili 34.591.960 enot knjižničnega gradiva.

Od tega je bilo v vseh 61 splošnih knjižnicah po Sloveniji in vseh njihovih enotah (211 krajevnih knjižnic in 600 izposojevališč bibliobusa) redno zaposlenih 983 strokovnih delavcev. Splošne knjižnice so imele 538.865 članov, ki so obiskali knjižnice 9.190.569-krat in so izposodile 21.747.611 enot knjižničnega gradiva. Knjižnice s klasične oblike prehajajo v elektronsko podprta komunikacijska središča z elektronskimi publikacijami, revijami, bazami podatkov ipd. Podobno kot so v skriptorijih prepisovali knjige ali so knjižnice skrbale, da so bile vsebine iz ročno napisanih kodeksov prenesene v tiskane knjige, sodobne knjižnice izvajajo digitalizacijo pomembnih dokumentov in knjig.

### **Knjižničarska stroka si je utirala pot tudi v Občinski matični knjižnici Laško in si jo po letu 1996 utira v Javnem zavodu Knjižnica Laško**

O delu Knjižnice Laško v času od leta 1976 oz. prve redne zaposlitve dalje obstajajo statistični podatki, poročila, analize, javnost obveščamo o naši dejavnosti na spletni strani, z različnim informativnim materialom in občasno z zapisi oz. sporočili v medijih. Ob tridesetletnici smo izdali informativni bilten »Zgodba naše knjižnice«. Bolj vsestranski in poglobljen pregled dela knjižnice bi radi predstavili v samostojni publikaciji. Na tem mestu navajamo samo podatke za bežen vtis o tridesetletnih spremembah in trenutnem stanju.

## Organiziranost Knjižnice Laško

Knjižnica Laško je ob zaposlitvi prve profesionalne knjižničarke Metke Kovačič delovala v okviru Zveze kulturnih organizacij, knjižnici v Radečah in Rimskih Toplicah pa v okviru kulturno-prosvetnih društev. Do leta 1980 je v praksi začela delovati Občinska matična knjižnica (OMK) s skupno nabavo, obdelavo, finančnim poslovanjem in strokovnim vodenjem. OMK je delovala v okviru Samoupravnih interesih skupnosti za družbene in gospodarske dejavnosti, Delavske univerze in Skupščine Občine Laško, leta 1996 pa je bil ustanovljen JZ Knjižnica Laško. Ustanovila sta ga občini Laško in Radeče. Knjižnica ima enoti v Radečah in Rimskih Toplicah ter manjša izposojevališča s premičnim fondom v Jurkloštru, Šentrupertu in Zidanem Mostu. Knjižnica v Laškem je trenutno odprta 38 ur tedensko, v Radečah 20 ur, v Rimskih Toplicah 9 ur in izposojevališčih po 2 uri tedensko.

### Trenutno doseganje pogojev za delovanje knjižnic glede na standard in slovenska povprečja

#### *Prostori:*

Konec leta 2006 smo v knjižnicah v Laškem, Radečah in Rimskih Toplicah razpolagali s približno 800 m<sup>2</sup> funkcionalnih površin, kar je po standardih manj kot 50 % potrebnega prostora. Najhujša je stiska v knjižnici v Rimskih Toplicah, kjer razpolagamo s samo 50 m<sup>2</sup>. Prostori v Laškem so po obnovitvi lepi, niso pa funkcionalni in so premajhni. Dodaten prostor bomo kmalu potrebovali tudi v Radečah.

#### *Strokovni kader:*

V vseh splošnih knjižnicah laške in radeške občine je bilo konec leta 2006 zaposlenih 6,5 strokovnih delavcev vključno z direktorjem. Standard dosegamo z 48 %. V Sloveniji je bilo na 10.000 prebivalcev v letu 2005 zaposlenih 4,9 strokovnih delavcev, pri nas pa 3,5.

#### *Knjižnično gradivo in računalniška opremljenost*

Konec leta 2006 je znašalo knjižnično gradivo v vseh naših knjižnicah 77.325 enot, kupili pa smo jih 4.553. Standard glede zaloge smo dosegli 95 %, glede dotoka novosti pa 90 %.

Na 1.000 uporabnikov naj bi imeli 1 računalnik, v naših knjižnicah torej 18. Pri nas pa smo jih imeli 11.

### Prostorske pridobitve in širitev mreže od leta 1976 dalje

- 1977. leta: preselitev knjižnice v Rimskih Toplicah v nove prostore
- 1978. leta: ustanovitev izposojevališča v Šentrupertu
- 1981. leta: preselitev knjižnice Laško v preurejene prostore Laškega dvorca
- 1983. leta: manjši dokup knjižnične opreme v Laškem
- 1986. leta: ustanovitev izposojevališča v Zidanem Mostu
- 1989. leta: preselitev izposojevališča v Jurkloštru v nov prostor
- od 1989. -1991. leta: pridobivanje novih polic knjižnice v Laškem iz naprošenih sredstev
- 1991. leta: preureditev prostorov radeške knjižnice in nova oprema
- od 1993. leta dalje: redno pridobivanje in zamenjave računalniške opreme
- 1996. leta: manjši dokup opreme in delna preureditev knjižnice v Laškem
- 1998. leta: dodatni prostor za čitalnico v Radečah
- 1999. leta: nova streha v Laškem in pridobitev prostorov na podstrešju, dokup opreme za radeško knjižnico

- od 2000.-2001. leta: oprema podstrešja laške knjižnice (ureditev študijske čitalnice, domoznanske sobe ter prireditvenega prostora)
- 2002. leta: pridobitev novih prostorov in opreme za knjižnico v Radečah
- 2005. leta: pridobitev dodatnih prostorov, adaptacija in nova oprema laške knjižnice
- 2006.-2007. leta: protipožarno varovanje, dvigalo in plinsko ogrevanje v laški knjižnici.

#### **Spremembe in opravljena dela na strokovno-tehničnem področju ter izdajanje publikacij**

- od 1976.-1991. leta: postopna inventarizacija, katalogizacija, klasifikacija in postavitve gradiv v prost pristop v vseh knjižnicah
- 1979. l začeli smo s centralno nabavo in obdelavo knjižničnih gradiv za vse knjižnice
- 1987. leta: začeli smo s pogostejšo organizacijo prireditev in dejavnostmi za otroke
- 1993. leta: začeli smo z računalniškim vnosom gradiv v računalniški sistem »molj«
- 1994. leta: izdaja publikacije Znani Laščani
- 1995. leta: prešli smo na računalniško informacijski sistem »cobiss«
- od 1996.-1998. leta: opravili smo pretežen del računalniškega vnosa knjižnega gradiva v knjižnicah v Laškem, Radečah in Rimskih Toplicah
- 1998. leta: prehod na računalniško vodeno izposajo v knjižnici v Laškem
- od 1997.-1999. leta: ureditev dostopnosti do računalniško vodene kataloga in Interneta v knjižnicah v Laškem, Radečah in Rimskih Toplicah
- 2000. leta: priprava gradiva in računalniški vnos knjige 800 let Jurkloštra
- 2001. leta: zameetek domoznanske zbirke
- 2002. leta: prehod na računalniško vodeno izposajo v Radečah, izdaja Laškega zbornika
- 2003. leta: prehod na računalniško vodeno izposajo v Rimskih Toplicah
- 2004. leta: ureditev dostopa do podatkovnih zbirk Ius Info, Ebsco-Host itd.
- 2005.-2006. »Moja knjižnica« - storitve za podaljšanje in rezervacijo gradiv, ureditev neknjižnega gradiva po vrstah, izdaja jubilejnega biltena »Zgodba moje knjižnice«
- 2007. leta: oddaljen dostop do nekaterih podatkovnih zbirk.

#### **Strokovni delavci Knjižnice Laško, navedeni po vrstnem redu nastopa zaposlitve**

Metka Kovačič, zaposlena od leta 1976 dalje, direktorica, bibliotekarka - vodja nabave knjižnega gradiva, domoznanstva ter organizatorica prireditev za odrasle v Laškem

Zdenka Dobnik, zaposlena od leta 1978 dalje, knjižničarka - svetovalka, izposojevalka v knjižnicah v Laškem in Rimskih Toplicah

Gabrijela Pirš, zaposlena od leta 1987 dalje, bibliotekarka - informatorka, vodja računalniškega razvoja, vodja strokovne obdelave gradiv in izvajalka različnih projektov

Veronika Drašček, zaposlena od leta 1998 dalje, višja knjižničarka, - informatorka, svetovalka, izposojevalka ter izvajalka prireditev v Radečah in Rimskih Toplicah

Ana Jančič, zaposlena od leta 1999 dalje, knjižničarka - računalniška obdelovalka novosti za vse knjižnice, (zaposlena za polovičen delovni čas)

Martina Ajdnik, redno zaposlena od leta 2002 dalje, knjižničarka - izposojevalka, izvajalka prireditev za otroke v Laškem

Barbara Rančigaj, zaposlena od leta 2006 dalje, bibliotekarka - informatorka, svetovalka, izvajalka bralnih programov za odrasle

Matej Jazbinšek, zaposlen od leta 2007 dalje, bibliotekar, pripravnik (zaposlen za določen čas).

Izposoja v izposojevališčih v Zidanem M., Jurkloštru in Šentrupertu opravljajo volonterke: Mara Hohkraut, Alenka Kandolf in Marija Gračner, v Rimskih Toplicah pa enkrat tedensko Valentina Pavlinc. Pred njimi so več let delale v teh knjižnicah še Ljuba Golob v Zidanem Mostu, Lojzka Kapelj, Petra Šuster in Tatjana Gračner v Šentrupertu. Od srede leta 2007 dalje knjižnica zaposluje še enega človeka za tehnična dela.

Naj navedemo še zanimivost. Iz naše občine izhajajo bibliotekarji, zaposleni po drugih knjižnicah: Srečko Maček, Slavica Hrastnik in Gabrijela Aškerc - zaposleni v Osrednji območni knjižnici Celje, Jožica Škorja - zaposlena na Visoki komercialni šoli Celje, mag. Janja Miklavc - vodja Geografske knjižnice na FF v Ljubljani, Milena Pinter - direktorica Knjižnice Prežihov Voranc na Viču v Ljubljani.

#### Primerjava nekaterih podatkov o delovanju knjižnic na območju sedanje Knjižnice Laško

| Leto                     | 1955       | 1967  | 1975  | 1985   | 1995   | 2005    |
|--------------------------|------------|-------|-------|--------|--------|---------|
| Število knjižničnih enot | 7.098      | 3.702 | 5.221 | 22.876 | 45.863 | 73.480  |
| Število obiskov          | ni podatka | 1.909 | 1.687 | 14.908 | 38.272 | 68.972  |
| Število izposojenih enot | 13.691     | 3.792 | 3.046 | 33.810 | 75.028 | 184.987 |
| Število novitet v letu   | ni podatka | 174   | 530   | 2.214  | 3.210  | 4.312   |

#### Primerjava nekaterih podatkov o delovanju knjižnic v letih 1975 in 2005 in primerjava med povprečnimi slovenskimi dosežki ter laško knjižnico

|                                         | 1975                |                 | 2005                |                 |
|-----------------------------------------|---------------------|-----------------|---------------------|-----------------|
|                                         | Slovensko povprečje | Knjižnica Laško | Slovensko povprečje | Knjižnica Laško |
| Število knjižnih enot na prebivalca     | 1,5                 | 0,28            | 4,28                | 4,08            |
| Število obiskov na prebivalca           | 1,1                 | 0,09            | 4,2                 | 3,9             |
| Število izposojenih enot na prebivalca  | 2,2                 | 0,16            | 12                  | 10,8            |
| Število kupljenih izvodov na prebivalca | 0,07                | 0,02            | 0,25                | 0,22            |

### *Komentar k preglednicam*

Iz podatkov v prvi preglednici je lepo razvidna dejavnost naših knjižnic, kakršna je zapisana v dokumentih. Pri tem moramo povedati, da predstavljajo podatki iz leta 1967 in 1975 samo dejavnost laške knjižnice, objavljeni pa so bili kot podatki vseh knjižnic v občini. Podatkov iz knjižnic v Rimskih Toplicah in Radečah v teh letih ni, čeprav vemo, da je vsaj knjižnica v Rimskih Toplicah delovala redno. Kljub temu pri navedenih številkah ne gre za velika odstopanja, saj iz naslednjih let vemo, kako skromno je bilo njihovo delovanje v tistem času.

Druga preglednica nam predstavlja porast dejavnosti v razdobju trideset let tako v slovenskem prostoru kot v Knjižnici Laško. Hkrati lahko vidimo, kakšna so odstopanja laške knjižnice od slovenskih povprečij. Še vedno ne dosegamo povsem slovenskih povprečij oz. jih dosegamo malo čez 90 %. Odstopanja so bila v sredi sedemdesetih let bistveno večja, saj po razpoložljivih podatkih število obiskov in izposoja nista dosegala niti 10 % takratnega povprečja, pri številu knjig in nakupu pa je bilo slovensko povprečje doseženo okrog 20 %.

### **Razmislek o uspehih, problemih in prizadevanjih našega knjižničarstva**

Kljub temu, da še vedno povsem ne dosegamo slovenskih povprečij glede članstva, obiska in izposoje v naših knjižnicah, smo s svojim delom zadovoljni. Naše knjižnice delujejo na obsežnem prostoru, ki je redko poseljen in kot takšen težje obvladljiv za organiziranje knjižnične dejavnosti. Drugi dejavnik, ki vpliva na delovanje knjižnic (in hkrati knjižnice nanj), je stopnja izobrazbe prebivalstva, ki pri nas po statističnih podatkih še vedno ni najbolj ugodna. Pomemben moment predstavlja tudi bralna oz. knjižnična tradicija. Le-ta obstaja, ni pa bilo na tem področju trdnosti in še manj množičnosti. Upoštevati moramo tudi, da nas vseskozi spremljajo prostorski problemi in premajhno število zaposlenih. Res je, da so se pogoji za delovanje knjižnic izboljševali, vendar prepočasi in v premajhnem obsegu.

Vemo, da se moramo vključevati v proces permanentnega izobraževanja, informacijskega opismenjevanja, da moramo kot ustanova gojiti primeren odnos do slovenske besede in kulture, da moramo ljudem pomagati premagovati odtujenost, izključenost od kulturnih dobrin zaradi socialnih razlik, da se moramo odzivati potrebam časa in nuditi občanom kakovostne knjižnične zbirke. Za vse obsežnejše zbirke in dejavnost potrebujemo iz leta v leto več prostora. Za orientacijo na vse obsežnejšem knjižnem trgu, v poplavi informacij, za organiziranje preglednih knjižničnih zbirk na različnih, tudi najsodobnejših nosilcih, za njihovo strokovno urejenost, poznavanje vsebin, vrednotenje, za spopad z digitalizacijo oz. prenašanjem določenih vsebin na nove nosilce, za izpolnjevanje vseh nalog do občanov itd. pa potrebujemo več visoko izobraženega strokovnega kadra.

Knjižnica si prizadeva za množičnost, hkrati pa tudi za rast v kakovosti svojega delovanja. V ta namen se trudi za strokovnost, izboljšave materialnih pogojev, izboljšave v organizaciji dela, prijaznost, odprtost in organizira prireditve. V naše srede vabimo različne umetnike in strokovnjake. Prizadevamo si za boljše poznavanje slovenske literarne tvornosti med občani. Tako smo na naše literarne večere doslej povabili že lepo število znanih in pomembnih slovenskih pesnikov in pisateljev. Srečali smo se s Tonetom Pavčkom, Kajetanom Kovičem, Milo Kačičevo, Danetom Zajcem, Borisom A. Novakom, Alojzom Ihanom, Alešem Debeljakom, Ferijem Lainškom, Andrejem Medvedom, Dragom Jančarjem in s številnimi drugimi mojstri slovenske besede, tudi mlajšimi ustvarjalci. Najpristnejši stik s slovenskimi avtorji je bil vzpostavljen v času osamosvajanja Slovenije.

Med strokovnjaki, ki so doslej nastopili pri nas, so daleč najpogostejši naši rojaki in sicer z domoznanskimi predavanji. Knjižnica Laško ima zaenkrat še skromno domoznansko zbirko, priza-

deva pa si, da preko predavanj prispeva pomemben delež k poznavanju lokalne zgodovine med občani.

**V preteklih dvajsetih letih smo organizirali v knjižnici naslednja domoznanska predavanja oz. preditve:**

- Božena Orožen: Primož Trubar v Laškem, 1986  
Alenka Glazer: Anton Tanc, 1987  
Miloš Rybář: Ignacij Orožen, 1987  
Tone Knez: Najstarejša zgodovina Laškega, 1992  
Tomo Korošec: Izvor in pomen krajevnih imen Laškega in okolice, 1992  
Miloš Rybář: Zgodovina Laškega do 17. stoletja, 1992  
Miloš Rybář: Novejša zgodovina Laškega, 1992  
Jure Krašovec: Ljudski običaji na laškem področju, 1993  
Miloš Rybář: Zgodovina zdravstva v Laškem, 1993  
Jože Maček: Zgodovina kmetstva na Slovenskem, s poudarkom na tovrstni zgodovini naših krajev, 1994  
Tone Stojin: Fran Orožen, 1994  
Miloš Rybář: Zgodovina šolstva v Laškem, 1994  
Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci v severnem delu laške občine, 1994  
Miloš Rybář: Kulturnozgodovinski spomeniki Laškega (predstavitve z ogledom), 1994  
Miloš Rybář: Marijagraške freske (predavanje z ogledom), 1994  
Tomaž Majcen: Geološka učna pot na Govce, 1994  
Jure Krašovec in Drago Medved: Zgodovina vinogradništva pri nas, 1994  
Miloš Rybář: O cerkveni zgodovini Laškega, 1995  
Predstavitve knjige Znani Laščani, 1995  
Spominski večer, posvečen pokojnemu Milošu Rybáru, 1996  
Jože Mlinarič: Kartuzija Jurkloster, 1996  
Jože Maček: O zgodovini vinske trte na laškem območju, 1996  
Jure Krašovec: Ljudske pesmi o vinu in pitju na našem območju, 1996  
Jože Smej: Sveti Martin in Laško, 1997  
Jože Maček: Celjski grofje oziroma knezi, 1998  
Anka Aškerc: Predstavitve obnove fresk v nadžupnijski cerkvi v Laškem, 1998  
Jure Krašovec: Predstavitve knjige Ohcet po stari šegi, 1998  
Drago Medved in Jure Krašovec: Anton Martin Slomšek in naši kraji, 1999  
Jože Maček: Kakšno je bilo sodstvo na našem področju v preteklosti, 2000  
Jure Krašovec: Sodni procesi proti čarovništvu v Laškem, 2000  
Klemen Grešak in Simon Zavšek: Turistične perspektive mesta Laško, 2000  
Jože Maček: Predstavitve knjige "800 let Jurklostra", avtorja Miloša Rybáča, 2000  
Razgovor Jožeta Hudečka z Darinko Čadež o nastajanju kipa A. M. Slomška v Rečici, 2000  
Dunja Gorišek: Prenove starega trškega jedra Laškega (predavanje z ogledom), 2001  
Jože Maček in Jure Krašovec: Laške gostilne nekoč, 2001  
Predstavitve Laškega zbornika 2002, 2002  
Jože Maček: Razvoj obrti, 2003  
Tomo Korošec: Laški govor, 2003  
Peter Šuhel: Laško in elektronika, 2004  
Jože Maček: Privilegiji trga Laško, 2004



- Jože Maček: Zidanice na našem območju, 2004  
Pogovor z ddr. Jožetom Mačkom ob 75-letnici, 2005  
Jože Maček: Zgodovina Šentruperta, 2005  
Božena Orožen: Spomeniki, obeležja in poimenovanja po Antonu Aškercu, 2006  
Tatjana Šenk: Anton Aškerc, arhivar, 2006  
Slavko Krajnc: Osebnost in poslanstvo Avguščina Stegenška, 2006  
Večer, posvečen Humu, »laškemu Triglavu«, 2006  
Drago Medved: predstavitev knjige Jureta Krašovca Vrhovski Anzek, 2007  
Karel Gržan: Skrivnosti starodavne kartuzije, 2007  
Hum v upodobitvah, besedi in sliki, 2007.

## Sklep

Nimamo dokazov, kako je delovala in vplivala na okolje knjižnica v Jurkloštru. Vemo pa, da je jurkloštrska kartuzija kot celota navdihovala in burila raziskovalno, proučevalno in animacijsko zavzetost naših zgodovinarjev Frana Orožna in Miloša Rybáča, umetnostnega zgodovinarja Avgusta Stegenška in v zadnjem času duhovnika dr. Karla Gržana in ožje ter do neke mere širše lokalne skupnosti, da vedno znova na različne načine odkriva materialne in duhovne razsežnosti tega samostana in jih želi posredovati človeku svojega časa.

Zelo malo vemo o Trubarjevem bivanju v Laškem, o njegovi takratni osebni knjižnici. Še manj vemo o otroštvu pomembnega humanista Michaela Tiffernusa, preživetem v Laškem, ki je kasneje, kot pomemben učenjak imel tudi bogato knjižnico. A že to je veliko, da se zavedamo, da sta ti imeni na neki način povezani z nami in tudi ta čas je buril domišljijo pri Laščanih. Jure Krašovec je pisal roman o Tiffernusu, a ga žal ni končal. Morda se bo kdo poglobil v zbrano gradivo in zaključil nedokončano delo.

Baročna knjižnica in arhiv v laškem župnišču sta povezana s skrivnostnostjo. Ve pa se, da je duhovščina tu brala, da je obstajal spoštljiv odnos do knjig in veseli bomo, če bo ugledala luč sveta Gajšnikova topografija, v katerem je opisana tudi takratna knjižnica v župnišču.

Čas nacionalnih prebujanj v sredi devetnajstega stoletja je čas prvih javnih ljudskih knjižnic na Slovenskem. Zavedni laški Slovenci so stopali v korak z drugimi slovenskimi osveščenimi kraji. Šli so na tabore v Sevnico, Žalec in leta 1969 ustanovili Čitalnico, ki je imela na voljo slovensko časopisje in knjige. Poleg lepega števila domačinov je v svoje vrste pritegnila precej uglednih Slovencev kot častnih članov. Delovala je samo dve leti, potem pa so laški Slovenci zaradi hudih nemških pritiskov kar nekaj let samo slovensko prepevali in pridno brali mohorjevke. Leta 1893 so ustanovili Bralno društvo, v svojem prostoru pa so leta 1909 dali prostor sobivanju prvi javni ljudski knjižnici. To je bila kolekcije knjig

v lasti Kluba slovenskih naprednih akademikov iz Celja. Društvo je kljub nemški premoči vzdržalo vse do prve svetovne vojne.

Laščani so se že pred 140 leti zavedali pomena slovenske knjige in njene širše dostopnosti ljudem. Res pa je, da je bila ta zavest prisotna pri posameznikih, kot npr. pri vsestransko dejavnem nadučitelju Antonu Flisu, premoženjsko dobro stoječih trgovcih Andreju in Konradu Elsbacherju, pri prizadevnem učitelju Juru Kislingerju in pri nekaj drugih izobražencih, bralna kultura in knjižničarska dejavnost pa se zaradi majhnega števila šolanega in razgledanega prebivalstva še zdaleč ni mogla tako razvijati kot npr. v sosednjem Celju. Tako v Čitalnici kot pri Bralnem društvu sta bili v ospredju igralska in pevska aktivnost, najbolj obiskane pa so bile družabne prireditve in veselice.

Ljudska knjižnica je bila leta 1901 ustanovljena tudi v Radečah, v šolah pa so nastajale učiteljske in šolske knjižnice.

Skrb za dostopnost knjige občanom je obstajala tudi po prvi svetovni vojni, in sicer pri različnih društvih in na šolah, z dokazljivimi podatki pa razpolagamo samo o Javni ljudski knjižnici na osnovni šoli v Laškem, ustanovljeni leta 1924. Za sorazmerno dobro knjižnico je imel največ zaslug njen vodja učitelj Josip Kotnik, v njegovih prizadevanjih pa ga je podpiral nadučitelj Juro Kislinger. Knjižnica je delovala do druge svetovne vojne, izposojevalno delo v njej pa so opravljali učitelji. Najboljši uspeh je dosegel Milko Jerše v šolarski knjižnici, odrasli pa v šolo množično niso prihajali. Za samostojno ljudsko knjižnico v kraju ni bilo dovolj moči.

Po drugi svetovni vojni se je knjižničarstvo v občinah Laško in Radeče kot po vsej Sloveniji najprej razvijalo z navdušenjem, a stihijsko. V šestdeset letih pa je prišlo v naših knjižnicah do nazadovanja, precej večjega kakor po večini krajev v Sloveniji, kar je razvidno iz podatkov posredovanih stroki. Občina Laško zakonsko določenih obveznosti do knjižničarstva ni izvajala. Lahko smo hvaležni požrtvovalnim že pokojnim knjižničarjem, Stani Paradižnik v Rimskih Toplicah, Rezki Grablič v Radečah in Janku Leskovšku v Jurkloštru, ki so več desetletij skrbeli za redno odprtost in potrpežljivo delali v sicer revnih knjižnicah. Kot je videti, njihovih imen odgovorni niti niso zapisali oz. če so jih, teh dokumentov niso shranili. Prav tako ni bilo zapisanih imen Frančiške Medvešek, Janeza Krajncja, Teje Munih in Milene Papež, ki so si zelo prizadevali, da bi vzpostavili normalno delovanje laške knjižnice. Tu so bile zunanje razmere še manj urejene, Laško je bilo večkrat po nekaj let celo brez knjižnične dejavnosti.

Prav tako smo zaposleni v knjižnici prepozno pristopili k pisanju o naši zgodovini. Verjetno bi pred tridesetimi ali vsaj dvajsetimi leti lahko dobili več podatkov, kot nam je uspelo sedaj. A takrat za to delo nismo našli časa. Bilo je potrebno »ustvarjati« knjižnico, nadoknaditi zamujeno. Tudi sedaj nismo mogli posvetiti dovolj pozornosti iskanju informacij med ljudmi. Morda še obstaja kje celo

kakšen dokument o naših knjižnicah. Opravičujemo se za vse, kar smo prezrli in veseli bomo, če nas boste opozorili še na kakšen podatek, še bolj pa, če bi to tematiko kdo obdelal v diplomskem delu.

V sedemdesetih letih so se pogledi na knjižničarstvo počasi, a vendar začeli spreminjati tudi s strani lokalne skupnosti. Sedanje stanje ni v ničemer primerljivo s takratnim. Če bi knjižnični kolektiv na hitro ocenil prehojeno pot knjižnice, menim, da bi si bili edini, da ta ni bila lahka, vsaj nekateri pa bi lahko rekli, da je bila pretežno težka, a vendarle v marsičem tudi zelo lepa.

Veliko vzpodbudo pri prizadevanjih za boljšo knjižnico so nam dajali naši rojaki prof. Miloš Rybář, dr. Tomo Korošec in ddr. Jože Maček, ki so od konca osemdesetih let spremljali delo knjižnice in ga bogatili s svojimi idejami, domoznanskimi in drugimi predavanji, ddr. Jože Maček pa tudi z uredniškim delom pri izdanih publikacijah. Njim blizu je bil tudi Jure Krašovec in številni drugi občani, ki so nam s svojo pomočjo, sodelovanjem in naklonjenostjo dali več kot običajni obiskovalci knjižnice. Pomagali so nam naši strokovni svetovalci, številni strokovni kolegi in na drugi strani (zelo odločujoče) tudi vsi tisti predstavniki ustanoviteljev Občine Laško in Radeče, ki so se trudili, da bi knjižničarstvu dali mesto, ki mu gre in so gojili z nami korektne odnose. Vsem tem soustvarjalcem našega knjižničarstva smo za njihov trud zelo hvaležni. Ne nazadnje pa smo hvaležni vsem, ki prestopate pragove naših knjižnic in na kakršenkoli način sprejemate bogastva in pozornosti, ki vas tu pričakujejo, ter se s knjigami, drugim gradivom in informacijami (tudi prek spletne strani) selijo v vaše domove. Skupaj gradimo knjižnico, za katero menimo, da sama v sebi stoji trdno, da je živa v potrebah in željah naših obiskovalcev, bralcev, uporabnikov, kakor tudi v svojem razvojnem snovanju. Upamo, da jo kot takšno sprejemata tudi ustanoviteljici, ki z nami delita odgovornost do te pomembne institucije.

## Literatura:

- Aškerčev zbornik : ob stoletnici pesnikovega rojstva. – Celje, 1957.
- Berčič, Branko: Bibliotekarska stroka in ustanovitev ter njihov razvoj na Slovenskem. – Informativni kulturološki zbornik, 1995, str. 99-117.
- Berčič, Branko: Povojnih trideset let knjižničarstva v Sloveniji. – Knjižnica 19/1975, št. 1/4, str. 1-10.
- Berčič, Branko: Slovensko knjižničarstvo dvajset let po osvoboditvi. – Knjižnica 9/1965, št. 1/4, str. 5-12.
- Brod, Aleš: Množična amaterska kulturna dejavnost v Rečici (1945-1974): diplomsko delo - Ljubljana, 2002.
- Gantar, Kajetan: Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI. Gesta ducis Leupoldi. – ČZN 47/1976, Nova vrsta 12, št. 2, str. 231-243.
- Gerlanc, Bogomil: Slovenske ljudske knjižnice. – Ljubljana, 1955.
- Kibrik, R.: Priročnik za sindikalne knjižnice. – Ljubljana, 1949.
- Knjižničarske novice 17/2007, št. 7.
- Koledar družbe sv. Mohora, 1878.
- Kolšek, Tone: Laško kot upravopolitično središče svoje pokrajine. – Laški zbornik 2002, 2002, str. 67-92.
- Komelj, Bogo: Knjižnice v termalnih in mineralnih zdraviliščih. – Knjižnica 13/1969, št. 1/4, str. 10-13.
- Korže, Ančka: O problemu javnih knjižnic ljubljanskega okraja in Zasavja. – Knjižnica 8/194, št. 1/2, str. 28-38.
- Kovačič, Metka: Znani Laščani. – Laško, 1994.
- Kulturna politika v Sloveniji. – Ljubljana, 1997.
- Krek, Janko: Knjižnice v turističnih krajih. – Knjižnica 13/1969, št. 1/4, str. 5-9.
- Mlinarič, Jože: Kartuziji Žiže in Jurklošter. – Maribor, 1991.
- Mlinarič, Jože: Odnos kartuzijanov do knjige in naše slovenske kartuzije. – Knjižnica 26/1982, št. 1/2, str. 23-46.
- Orožen, Janko: Zgodovina šolstva v Laškem. – Laški zbornik 2002, 2002, str. 93-150.
- Orožen, Janko: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice. – Celjski zbornik 4/1959, str. 119-187.
- Pirjevec, Avgust: Knjižnice in knjižničarsko delo. – Celje, 1940.
- Pivec Stele, Melita: Naše knjižnice. – Ljubljana, 1933.
- Rijavec, Josip: Slovenske knjižnice: ob 400-letnici slovenske knjige. – Ljubljana, 1951.
- Rybář, Miloš: 800 let Jurkloštra. – Laško, 2000.
- Rybář, Miloš: Pregled zgodovine Laškega do l. 1941. – Laški zbornik 2002.
- Simoniti, Primož: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede

XVI. stoletja. – Ljubljana, 1979.

**Viri:**

Ustanovni dokumenti Čitalnice, 1869 (Muzej Laško)

Zapisniki Bralnega društva za leta 1893-1914 (2 zvezka) (Muzej Laško)

Valentiničeva kronika št. 1 (Muzej Laško)

Šolske kronike Osnovne šole Laško in Rimske Toplice za čas po prvi svetovni vojni (Zgodovinski arhiv Celje)

Kislinger, Juro: Kratek obris zgodovine trga Laško iz vidikov sedanjosti in preteklosti, tipkopis (Zgodovinski arhiv Celje).

Letne statistike in poročila Knjižnice Laško od leta 1976 dalje

Informatorji: Ajdnik Pavel, Jerše Marta, Krajnc Janez, Kužnik Stane, dddr. Maček Jože, Munih Tea, Obran Ivica, Pinter Frančiška, dr. Smej Jože, Voušek Jelka





## NEKAJ DEJSTEV O CERKVI BLAŽENEGA ANTONA MARTINA SLOMŠKA V REČICI PRI LAŠKEM

**Boža Herek<sup>1</sup>**

Kar ljudje naredijo mukoma, z velikim odrekanjem in s težavo, sčasoma postane mit, malodane pravljica. Tudi v sodobnosti se še dogaja tako. O rečiški cerkvi, ki je bila sprva blagoslovljena in začasno posvečena Antonu Puščavniku, leta 2000 pa kot prva cerkev v Sloveniji posvečena blaženemu Antonu Martinu Slomšku, krožijo številne zgodbe. Da bi bila prva Slomšku posvečena cerkev, ko bo ta dosegel čast oltarja, so jo že postavili v ta namen. Beatifikacijo so pričakovali že konec tridesetih let prejšnjega stoletja, ko so cerkev blagoslovili, vendar se je postopek vlekel kar 60 let. Ker pa poznavanje lokalne zgodovine in tistega, kar sodi zraven, sodi k higieni vsakega od nas, si oglejmo ključna dejstva o izgradnji te cerkve. Pojdimo po vrsti:

Želja, da bi zgradili cerkev in da Rečičanom ne bi bilo treba hoditi po slabem kolovozu k nedeljski službi božji k nekaj kilometrov oddaljeni farni cerkvi (k sv. Jedrti, v Sedraž nad L.), zlasti pa nositi mrliča tako daleč, je med ljudmi tlela dolgo časa, a med željami in njihovo uresničitvijo je včasih neskončno dolga. En človek je res nepomemben, dokler je sam, a če zna prepričati druge, da mu sledijo, lahko premaknejo goro ali pa ... postavijo cerkev.

Če se bomo v nadaljevanju držali pisnih virov, je začetek oprt na ljudsko izročilo. Ustni viri pa imajo to lastnost, da vsak nadaljevalec, če je več priporočil, gradiivo dopolni in preokrene po svoji meri.

Zgodba se začne nekako po prvi svetovni vojni med ruskimi ujetniki, daleč v mrzli Sibiriji. Med njimi so bili vojaki različnih narodnosti, Nikolaj Šergan je Slovenec in se tedaj v hudi stiski priporoči, da bo, če preživi, napel vse sile, da se v rodni Rečici postavi cerkev. Po več letih ujetništva se zdrav, a izčrpan vrne domov. »Nikolaj Šergan, po domače Podomevšek, sem prišel iz šestletnega ujetništva iz Rusije, iz Sibirije leta 1920, 20. decembra ob 23. uri ponoči,« piše v svojem zapisu.

---

<sup>1</sup> samostojna novinarka

## Prišlo je, da bi se zidala cerkev

Sprva kot ključar pri župniji sv. Jedrta nad Laškim je svoje Rečičane večkrat prosil, naj darujejo za farno cerkev, ki so jo posledice prve svetovne vojne močno zdelale in so se v povojnih letih lotili obnove. Med Rečičani je že tedaj slišal, da bi še z večjim veseljem darovali, če bi zbirali za njihovo cerkev. In tega Podomevšek ni mogel pozabiti. Kot piše v svojih zapisih, je že leta 1924 na seji predlagal, da bi v Rečici zidali cerkev, a župnik tega ni hotel slišati. Temo je načenjal na vsaki seji. Župnik Lončarič je postajal vse bolj slabe volje, saj se mu je zdela zamisel povsem neuresničljiva. Potem si je Šergan pomagal z zvijačo in naprosil še druge krajanke, da so načeli temo o gradnji cerkve v Rečici. Več let je trajalo, da so prepričali župnika. Vmes so že določili mesta, kjer bi cerkev lahko stala, kar sedem lokacij je bilo, a nobena župniku ni bila po volji. Matija Golouh pa ga je le prepričal, da je pripravljen darovati zemljo na Brosišču blizu šole in nad cesto, na sredini rečiške doline, in da bo primaknil še nekaj denarja. Župnik se je moral ukloniti. Tako so leta 1929 (15. dec.) v čitalnici pri sv. Jedrti sestavili »...stavbni odbor, da se ljudstvo še bolj zainteresira za gradbo nove podružnice...«, beremo v zapisu, shranjenem v župnijskem arhivu. Predsednik stavbnega odbora je bil župnik Jože Lončarič, rečiški šolski upravitelj Marij Bratuš – tajnik, Nikolaj Šergan, Jože Golouh (Sodovšak), Blaž Kurnik, Alojz Železnik, Ivan Kandolf pa so bili odborniki; 3. februarja 1935 je bil odbor razširjen in v njem so delovali še: Ivan Belej, Karl Brečko, Martin Golouh, Fortunat Jutršek, Fran Lavrinc (kovač), Jakob Lavrinc in Franc Teršek (Ločk).

*»Župnik ni mogel ugovarjati in smo šli jaz, in gospod župnik v Maribor, h gospodu škofu Karlinu ki so z veseljem sprejeli predlog, prošnjo za zidavo nove cerkve*



*Komisija za postavitev cerkve l. 1935.*

v Rečici, v čast Antona Martina Slomška«, beremo v Šerganovem zapisu. Za čas, ko še Slomšek ni proglašen za blaženega, bo njegov krstni patron sv. Anton Puščavnik, so še sklenili.

Stekle so priprave. Iz Laškega je prišel sreski načelnik Pinkava. Šergan pa je nato poklical inženirja arhitekta Valentinčiča iz Ljubljane, da si ogleda prostor in ugotovi, če je primeren za tako stavbo. Ljudje pa so se nato lotili del, kopali so pesek, ravnali prostor. Martin Jeran je napravil in zažgal apnenico. Je prišel v Rečico strelski mojster Blaž Kurnik iz Govc, je pokalo, da se je kar dolina stresala, ljudje so se od veselja jokali, da so dočakali, da se bo v Rečici prvič zidala cerkev. Kamenje za klesane robove so pripravljali v Golouhovem (Sadovšakovem) gozdu, blizu cerkve, ostalo pa so dobili iz Srečkovega čela pod Kalom, pesek pa so kopali in sejali kar na gradbišču. Le gramoz za zahtevnejša dela so pripeljali od drugod.

Ban je sicer 26. februarja 1930 dovolil pobiranje prispevkov po vsej Dravski banovini, a zbrati tolikšen denar za gradnjo, je bil velik podvig. Natisniti so dali poseben dopis Slomškovi častilcem, obrnili so se na občinske uprave in vse župnije lavantinske in ljubljanske škofije. Vendar denarja ni bilo lahko zbrati.

*»Smo imeli zadnjo sejo z odborom v mežnariji v Rečici in je gospod župnik udaril po mizi: - 'dokler ne bo pol milijona, se v Rečici ne bo cerkev zidala!' Takrat se mi je povescila glava in tako smo se razšli. Tudi moja žena Helena je bila zraven, je pripravila malico za odbor in je slišala, kaj je župnik izjavil. Može so se pogovarjali, da v Rečici res ne bo cerkve. Bilo je spomladi, še hladno, ko sva s Heleno prišla domov. Pomolil sem, nato sem se ulegel na peč in mi žena pravi, naj grem k večerji. Pa sem ji odgovoril, da ne bom nič jedel, da nisem lačen. Helena pa je rekla, da ve, zakaj sem slabe volje - ker so župnik rekli, da se ne bo cerkev zidala, dokler ne bo pol milijona. In sem ji odvrnil 'Nič drugega ne bom naredil, kame-nje bom dal zasuti, naj trava raste, kadar pa bomo imeli denar, pa bomo zidali. Jaz bom pa vsakemu vsak dinar dal nazaj, saj imam vse zapisano, koliko mi je kdo dal.' Moja Helena je bila pa res pogumna, in mi je rekla: 'Ja takšno sramoto delaj! Cerkev se mora zidati!' In mi je spet dala korajže...*

*Naslednji dan sem šel v Griže k hčerki nekaj delat... Ko je bila zvečer ura že okrog enajstih, je šla Nežika po vodo pred kuhinjo in zagledala veliko svetlobo na Brosišču, tam kjer zdaj cerkev stoji. Ves grič je bil razsvetljen, zato je tekla po mamo, naj gre gledat, kaj je na Brosišču, vse kamenje se je videlo in pesek. Ko bi človek šel, bi ga videla. ... to so videli žena in otroci.... trajalo je kakšne pol ure in potem je svetloba ugasnila. Okoli polnoči sem prišel domov in me je žena vprašala, ali sem kaj videl, kaj je bilo na Brosišču. Jaz nisem nič videl. Žena mi je rekla - 'Ti, cerkev se bo morala zidati.' In spet mi je dala poguma,« piše Nikolaj Šergan. Svetlobo so videli potem še naslednji večer.*

Kar zadeva načrte, so Rečičani izbrali najboljšo rešitev. Za načrt so poprosili kar mojstra Plečnika. Nanj sta se obrnila Nikolaj Šergan in njegova žena Helena, da bi narisal načrt za manjšo votivno kapelo, a kot vidimo iz načrtov in kot merimo v naravi, je nastala cerkev z dimenzijami: v višino meri zvonik 26,3 m, stavba je široka 13,3 m in dolga 16,57 m. Načrte je narisal tedanji Plečnikov asistent Janez Valentinčič pod vodstvom svojega učitelja.

*»In nato sem pisal v Ljubljano po inženirja Valentinčiča, stavbenika Matka Curka, drugo je bilo vse pripravljeno, samo denarja ni bilo pol milijona kakor je župnik izjavil. Imel sem samo 6.000 dinarjev in tako je že prišel odgovor, da iz Ljubljane pridejo. So prišli v ponedeljek in smo jih čakali na Brosišču - odbor in župnik, pripeljali so se z avtom. Ko so prišli do mežnarije, smo jih pozdravili in jim segli v roke. Ko je župnik dal roko stavbeniku, je rekel: "Danes bomo pa podpisali smrtno obsodbo!" Nato smo šli v hišo, kjer bila pripravljena malica,« spet beremo v Šerganovem zapisu.*

*»...ko smo se najedli, smo si šli jaz in Jaka Lavrinc in stavbenik Matko Curk na kraj, kjer zdaj stoji cerkev, ogledat prostor in material. In je izjavil stavbenik: »Vidim, da denarja nimate, voljo pa imate veliko. Bomo kar naredili pogodbo za 120.000 dinarjev. Če mi ne boste mogli dati denarja, mi boste dali pa obresti po pet procentov.« In smo podpisali jaz, Karl Brečko in Jože Golouh. In tako smo se razšli...« še piše Šergan.*

Natančen "proračun" z vsemi izdatki ima datum 31. julij 1936. Gradbena dela (težaška, zidarska in betonska) z rekapitulacijo so znašala 114.000 dinarjev, na ta znesek pa je sledil še 2 % popust. A to so le dela, da bi zidovje stalo. V to vsoto niso bila všteta kamnoseška, tesarska, kleparska, kovaška, mizarska, steklarska in druga obrtniška dela, pa elektrika, vse to je v "proračunu" brez zneskov! Zato ni čudno, če se je Šergan velikokrat potil, še preden so sploh začeli zidati. Pogoji, pod katerimi so posel sklenili, so bili pravični in obvezujoči za obe strani. Pogodba je natančna in za današnji čas poučna:

*"Podjetnik mora jamčiti, da so dela opravljena solidno in zato 5 % denarja, ki si ga je z deli prislužil v enem letu pusti kot jamstvo gradbenemu gospodarju. Ta kavcija se ne obrestuje, izvajalec pa jo dobi šele po enem letu, ko so vsa dela končana, če na stavbi ni reklamacij.*

*Če so, jih mora popraviti na svoje stroške in šele potem dobi ostanek kavcije. Za kakovost materiala stavbenik ne odgovarja, mora pa zato stavbnega gospodarja opozarjati, da je material, ki ga dobavlja, soliden. Odgovarja za trdnost odrov, njegov strošek pa so tudi zavarovanja in socialne dajatve delavcev v primeru nesreče.»*

Prav tako je bila pogodba stroga za investitorja: plačila so bila postopna, glede na to, kako bodo dela napredovala. Če ne bi plačali v enem letu opravljenih del, bi jih bremenile 5 %-tne obresti. Če pa bi investitor ne plačeval dogovorjenih obro-

kov, podjetnik nima več obveznosti do investitorja, le zidovje mora zavarovati pred zamakanjem.

### **Slomšek, Slomšek, pomoči, denarja ni!**

Nato so začeli zidati. Začetek del: 10. avgust 1936. Dober mesec zatem, 20. septembra, so na vogalu stavbe v višini dveh metrov vzdali temeljni kamen. Cerkev so zidali 3 poletja od pomladi 1936 do 1938, ko je bila dograjena. Farna kronika je v vseh letih pri zapisih o gradnji zelo skopa. Eden redkih zapisov, ki jih najdemo o rečiški cerkvi, je ob blagoslovitvi zvona.



*Gradnja.*

pa nisem imel denarja. Ko grem zvečer v posteljo, nisem mogel zaspati in sem v mislih rekel: »Slomšek, Slomšek, pomoči, pomoči, v stiskah sem, denarja ni.« In v tistem sem zaspal in od tistega časa je denar prihajal, še danes ne vem od kod. Zmeraj je bilo za sproti in sem izplačal okoli 200.000 dinarjev, brez vsakega posojila, vsakemu vsak dinar. Vse je popolnoma izplačano.»

Sicer pa je bil Šergan precej praktičen mož in je res živel za zidavo cerkve v vsakem trenutku. Bili so kar premožni, imeli so veliko kmetijo in mlin in vsakega, ki je prinesel žito v mlin, je prosil, če lahko nekaj moke vzame stran, da bo za hrano delavcem na gradbišču. A to ni rešilo vseh težav, zlasti ne denarnih. Njegovi zapisi se na trenutke prebirajo kot najbolj napet roman: »Zidarji iz Ljubljane so že prišli. Sem jih videl od doma, da dol hodijo, jaz pa nimam denarja.... je treba dati vagon cementa. Takrat mi je že vroče postalo. Grem, cement naročim in je bil nenkrat v Laškem....cement je bil nekaj manj kot šest tisoč dinarjev in nisem imel več denarja. In je rekel mojster, da je treba betona in železa in opeke, jaz

Tri leta kasneje, 20. maja 1939, je škof Ivan Jožef Tomažič iz Maribora ob asistenci laškega dekana dr. Kruljca in drugih duhovnikov cerkev začasno posvetil Slomškovemu krstnemu patronu sv. Antonu Puščavniku. Ne le birma, ki je bila tedaj, dogodek sam je bil tak, da je privabil množico ljudi. Takrat so beatifikacijo



škofa Slomška že pričakovali, je pa potem trajalo natančno 60 let, da je Slomšek postal blaženi – na slovesnosti v Mariboru, 19. septembra 1999.

Navdušenje zaradi nove cerkve je bilo nepopisno. Spet beremo: »Pri nas doma smo imeli pod hišo celo njivo pšenice, je najlepše cvetela, je prišla v nedeljo nevihta in vso pšenico polomila - kakor bi voda tekla čez njivo, tako je bilo uničeno. Moja žena Helena je gledala skozi okno, jaz sem pri mizi sedel. Mi je rekla žena: "Jokala bi se, ko bi kaj pomagalo. Kakšno pšenico smo imeli, zdaj pa nimamo nič." A Bog je naredil iz žalosti veselje. Blagoslovil je pšenico na njivi, ko je žanjica snop našela, ga skoraj ni mogla dvigniti, tako je bil težak. Imeli smo močne vole in konje, pa smo naložili na voz in komaj pripeljali domov pod kozolec. Ko smo mlatili, so se mlatiči čudili, saj je bilo samo zrnje in nič plev. So kar pšenico v kot pograbili – nismo imeli nikoli toliko pšenice in toliko pijače kakor leta 1939. Nam je Bog vse nazaj dal, kar smo dali delavcem, ki so pomagali delati pri cerkvi. Je bilo pšenice čez 200 mernikov in bila je tako lepa, da ni bila nikoli prej tako. Zdaj vem, da kar dobrega daš Bogu ali ljudem, dobiš vse nazaj.«

*Rečičani so z velikim odrekamjem složno postavili svoje svetišče. Prvi kip sv. Antona je izdelal mojster iz Polzele v Savinjski dolini, še pred vojno, plačala sta ga Gašper Ferme in Blaž Razpotnik. Domačini so tedaj sčasoma nakupili tudi nekaj skromne opreme, šele v zadnjih letih so uredili tudi notranjščino. Streha na cerkvi je bila najprej iz pločevine. Močni vetrovi in vihar so jo tako poškodovali, da je začela zamakati in so bile posledice vidne že v notranjosti cerkve. Gradbenik Curk je nato po vojni po načrtu arhitekta Valentinčiča naredil posebno cementno opeko, s katero je cerkev dobila varno streho.*

Domačini in vsi, ki radi zahajajo v cerkev v Rečici, 17. septembra 2000 zlepa ne bodo pozabili. Mariborski pomožni škof dr. Jožef Smej je takrat z besedami 'Ta zgradba naj postane hiša zveličanja in milosti,' ob ducatu duhovnikov, cerkev posvetil. V oltarju pa od tedaj simbolično počiva tudi Slomšek, saj so tja vzdali koščke njegovih kosti. Tako se je uresničila dolgoletna želja domačinov, Rečičanov, da bi bil patron te cerkve blaženi Slomšek. Želeli pa so si tudi, da bi njihov božji hram postala prva cerkev v Sloveniji, posvečena blaženemu Slomšku. Vse te želje so se jim uresničile.

Od Slomškove beatifikacije do posvetitve je cerkev krasil »začasen Slomškov kip«, ki ga je izdelal kiparski samouk, Martin Klezin z Ojstra nad Laškim. Tega so na oltar postavili le šest dni zatem, ko je papež Slomška razglasil za blaženega.





Glavni oltar.

Od posvetitve pa je v cerkvi sto osem-deset centimetrov visoka lesena skulptura, ki jo je izdelala akademska kiparka Dragica Čadež Lapajne. In sporočilo kipa? »Ob vznožju stojita otroka iz njegove literarne pripovedi in z dvignjenimi rokami ponujata grozd, simbol krščanstva in dar narave pokrajine, v kateri je Slomšek živel in delal,« je svoje delo razložila kiparka. Slomšek tako ljudem oznanja vero, znanje in ljubezen.

*Delo stavbenika Valentinčiča je v zadnjih letih nadaljevala njegova hčerka arhitektka, Špelka Valentinčič Jurkovič. Leta 2002, dve leti po posvetitvi, so v cerkvi dogradili glavni oltar, za katerega je poprej primanjkovalo denarja.*

Za konec poskušajmo odgovoriti na eno najbolj pogosto postavljenih vprašanj: ali gre kljub že zapisanemu za Plečnikovo cerkev ali bolj za Valentinčičevo?

V monografijah o mojstru Plečniku zasledimo rečiško cerkev kot eno njegovih del, arhitekta Valentinčiča, sicer nadaljevalca mojstrovih, zlasti sakralnih del, pa kot sodelavca. Kot pravi kolektivni spomin, so mojstra Plečnika na gradbišču rečiške cerkve videli vsaj trikrat in domačini naj bi se z njim tudi slikali. Tudi Valentinčiča so nekajkrat videli na gradbišču, še najbolj se jim je vtisnil v spomin vsaj dvakrat, leta 1935, ko si je komisija prišla ogledat prostor, kjer bo cerkev stala - kar v svojem zapisu omenja tudi Šergan, in po vojni, ko so cerkev pokrivali z betonsko streho.

Trditev, da gre za Plečnikovo avtorsko delo, bi bila najbrž pretirana, saj v literaturi zasledimo, da Plečnik sredi tridesetih let vseh naročil, ki jih je dobival, ni zmo-gel postoriti sam, zato je nekatera prepustil svojim sodelavcem. Kot beremo, je mojster... »asistentu Valentinčiču pomagal tudi pri gradnji cerkve v Zgornji Rečici pri Laškem, kjer je ,prostorno notranjščino oblikoval nesimetrično in lesen

strop podprl s stebriči na konzolah. V zvoniku je odprtine za zvonove opremil z balkoni betonskimi nadstreški, ki zvonjenje usmerjajo po dolini«... (A. Hrovsky, J. Koželj, D. Prelovšek).

Čeprav je bil mojster, kot bi rekli, pri tej stvaritvi bolj z enim očesom, je v stavbo samo le vtisnil svoj pečat. Njegov vpliv je viden pri zvoniku, zasnovi notranjščine in glavnem oltarju. Delo njegovega asistenta Janeza Valentinčiča, ki je bil takrat, ko je risal načrte za to cerkev, že odrasel mož pri dvaintridesetih (diplomiral je že nekaj let prej, l. 1927, op. B. H.), pa je vidno pri drugih elementih. Cerkev je nastajala vzporedno s cerkvama na Rakeku in Plečnikovo na Barju. Podobno kot tista na Rakeku ima nad vhodom veliko okroglo okno, fasado pa poživlja rdeča opeka po vzoru cerkve na Barju (Hrausky). Temu pritrjuje tudi arhitekt D. Prelovšek: »...cerkev sv. Antona v Zgorji Rečici pri L. ne taji, da je rasla vzporedno s Plečnikovo na Barju in ima manj dodelane detajle, zato pa pogumno in na nov način rešuje vrsto oblikovnih tem...« Tako plemenito sorodstvo pa šteje – le kdo bi se mu upiral...



*Cerkev v Rečici danes*

Tako kot zadnje besede še ni rekla stroka, tudi še niso raziskane vse okoliščine nastanka te imenitne stavbe, ki je lepa in skladna in nevsiljivo, a vendar suvereno obvlada prostor, kjer stoji. Koliko slovenskih vasi, kakršna je Rečica, ali pa celo mest, kot je denimo Laško, bi si upalo dandanes lotiti tako velikega podviga - le s pogumom in veliko željo, pa nekaj deset pari pridnih rok? Priložnost za vse, ki nam ni mar, kaj se dogaja z lokalno zgodovino, da izbrskamo še kaj neznanega in zanimivega, neodkrita in da kakšno dejstvo potrdimo ali pa kaj celo ovržemo. Tako imenitno delo, ki je združilo dva velika Slovenca, Slomška in Plečnika, njune učence in sodelavce, si to gotovo zasluži. Stavba, ki te prevzame in osvoji.... Kdor pride tja enkrat, ji ostane zvest za dolgo časa....

## VODNI MLINI V POREČJU LAHOMNICE

**Andreja Gobec-Vidali<sup>1</sup>**

### Uvod

Voda je med zelo pomembnimi tvorci, sestavinami in oblikovalci našega celotnega življenja. Zato ni presenetljivo, da so jo že antični misleci uvrščali v skupino štirih temeljnih elementov (voda, zrak, zemlja, ogenj), ki so v tedanjem svetu predstavljali osnovni vir vsega porajajočega se miselnega in delovnega razvoja. V večtisočletnem obdobju so vode klesale zunanjo podobo naših pokrajin, imele so odločujoč vpliv pri razmestitvi naselij, voda v potokih pa je pogosto gnala mline in žage. Mlinarstvo spada med najstarejše obrti človeškega rodu. Poznali naj bi ga že Rimljani, ki so svoj »izum« prenesli iz Male Azije. Ob tem ugotavljamo, da so mlini tiste naprave, ki se v vsem zgodovinskem razvoju do sedanjosti niso bistveno spremenile, kar velja tudi za delo v njih.

Mlini in žage prav gotovo spadajo med najstarejše oblike izrabe kinetične energije potočnih voda naših prednikov. Obrati, ki so potrebovali najcenejšo pogonsko moč, so nastajali neposredno ob močnih in stalnih vodah, ki so jim zagotavljale optimalni izkoristek in gospodarsko sprejemljiv delovni učinek. Potem, ko je bilo mogoče prenašati električno moč na daljavo in jo kjerkoli pretvoriti v drugo obliko energije, so številni objekti, neposredno vezani na vodo, začeli izgubljati svoj pomen in skoraj vsi so bili obsojeni na propad. Med takšne objekte prav gotovo spadajo mlini in žage.

Proučevanju le-teh, njihovem razvoju, obstoju in propadu na potoku Lahomnici in njenih pritokih je namenjeno to delo. Delo je nastalo že pred dobrima dvema desetletjema kot raziskovalna seminarska naloga, oprta zlasti na kartografsko gradivo, ki je bilo podlaga za ugotavljanje razmestitve mlinov ob potokih, ter na terensko delo in anketiranje takrat še živčih mlinarjev in njihovih sorodnikov.

Danes vse te stavbe v pokrajini, zidane ali lesene, večinoma razpadajo ali pa so že popolnoma neopazne, nekatere so preurejene za druge namene. Do pred kratkim pa so bile s svojimi funkcijami tvorno vključene v tedanji gospodarski razvoj.

<sup>1</sup> Univ. dipl. geografinja, MOP – Inšpektorat za okolje in prostor, Izpostava Celje.

Kljub prenehanju in spreminjanju opravil pa še vedno pričajo o nekdanji gospodarski usmerjenosti in stopnji razvoja našega območja.

### **Porečje Lahomnice - naravni in družbenogeografski pogoji za razvoj mlinarstva**

Porečje potoka Lahomnice z njenimi pritoki: Rečkim potokom, Laškim potokom in Stopščico, kjer so obravnavani mlini, leži na levi strani spodnje Savinje, vzhodno od Laškega. Gre za območje, uvrščeno med vzhodne slovenske predalpske pokrajine, v visoko Posavsko hribovje.

Za razliko od Savinje je potok Lahomnica subsekventna voda, ki teče po dolgem v mehkih terciarnih sedimentih trboveljsko-laške sinklinale. Na severni strani jo obdaja južno krilo trojanske antiklinale, ponekod je ob gubanju prodril na površje vulkanski andezit. Porečje Lahomnice sestavlja pretežno laški lapor in lapornat šentjurski apnenec, ob spodnjem toku Lahomnice se pojavljajo zgodnji miocenski peski. Severni rob porečja sestavljata apnenec in dolomit. Premog je v tem delu redek. Znani so premogovni skladi v Trobnem Dolu, ki so jih izkoriščali do leta 1936.

Porečje Lahomnice je reliefno zelo razgibano. Lahomnica izvira pod Mrazovim hribom, ime pa dobi ob združitvi dveh potokov na nadmorski višini 460 m, do izliva v Savinjo je njena pot dolga 8,5 km. Po 5 km poti se v Lahomnico izliva precej vodnat Rečki potok. Ta nastane z združitvijo Zorkovega in Graščinskega potoka v Padežih na višini 376 m, do izliva v Lahomnico pa je dolg 3,5 km.

Glede na strmec in razporeditev mlinov lahko celotni tok Lahomnice razdelimo na tri dele, ki nam bolje prikažejo njen tok oziroma spreminjanje njenega strmeča:

- *Zgornji tok:* od izvira do združitve z Laškim potokom (dolžina 2,5 km) s strmecem 53 %. Tu je še sorazmerno malo vode, zato sta tu padec vode izkoriščala dva mlina.
- *Srednji tok:* od izliva Laškega potoka do izliva Reškega potoka v Lahomnico (3 km). Njen padec znaša 29,1 %, na tem odseku pa so bili razvrščeni trije mlini in žaga. Pri Rajhovem mlinu so merili pretok vode zaradi načrtovanja malih elektrarn. Po teh podatkih naj bi bil srednji pretok 0,43 m<sup>3</sup> na sekundo, maksimalni 42 m<sup>3</sup>/s in minimalni 0,037 m<sup>3</sup>/s.
- *Spodnji tok Lahomnice:* od sotočja z Rečkim potokom do izliva v Savinjo v dolžini 3 km s padcem 13,3 %. Tu sta bila nameščena le dva mlina. Oba sta izkoriščala količino vode in manj njen strmec.

V celoti je Lahomnica pravzaprav kratek in šibek potok, ki pa ima sorazmerno zelo velik strmec. Precej več mlinov se je namestilo ob Reškem potoku, ki ima

padec 33,1 %. Manjši pritoki Lahomnice so še Laški potok (3 mlini) in Stopščica (3 mlini).

Na širšem območju Laškega je največja količina padavin v zgodnjih poletnih in jesenskih mesecih, medtem ko jih je pozimi pol manj. Padavine padajo dokaj enakomerno. S tem lahko potrdimo izjave anketiranih, da se mlini zaradi pomanjkanja vode niso pogosto ustavljali. Poplave so bile na tem območju redke, kar je bilo za mline zelo pomembno. Vendar pa moramo na tem mestu omeniti katastrofalno poplavo l. 1954, ko so izmerili dnevno količino padavin, ki je znašala več kot polovica večletnega junijskega povprečja. Poplavlila je Savinja in vsi njeni pritoki, naredili so ogromno škode; Lahomnica je mline močno poškodovala. L. 1954 je bilo prelomno leto in je močno vplivalo na nadaljnje delovanje, v večini pa na postopen propad mlinov v porečju Lahomnice.

Porečje Lahomnice meri ca. 32 km<sup>2</sup>. V njem je razvrščenih 16 naselij z nekaj več kot 2.000 prebivalci. Pokrajina je dokaj gosto naseljena, glede na to in na agrarno usmerjenost območja v preteklosti pa je razumljivo, da je bilo v njej razvito tudi mlinarstvo. V preteklosti, v času avtarkičnega gospodarstva, prebivalstva na tem območju ni bilo dosti manj. Če ga primerjamo z mlini, pride en mlin na 80 prebivalcev.

Lahomnica in njeni pritoki tečejo skozi pokrajino, za katero so značilna številna razložena naselja in zaselki. Največji naselji sta Marija Gradec in Lahomno. Višje ob Lahomnici je gručasto naselje Tevče, najvišje ob njenem toku pa razloženo naselje Mala Breza. Ob Rečkem potoku so naselja Reka, Padež in Požnica, ob potoku Stopščica pa gručasta vas Harje. V porečje potokov in hkrati območje obravnave pa so razvrščeni še zaselki in vasi: Kladje, Male Grahovše, Olešče, Stopce, Trobni Dol, Trojno in Vrh nad Laškim.

V teh krajih so včasih pridelovali lan in konopljo, razvito je bilo tkalstvo sukna in domačega platna. Po dolini je od Trobnega Dola včasih peljala rudniška železnica. Od l. 1936 rudnik ne obratuje več, nekoč pa je zaposloval 60-70 prebivalcev tega območja. V Marija Gradcu in Lahomnem je bila cementarna. Lapor so kopali na obeh bregovih Lahomnice, v Tevčah, Harjah in na Vrhju. Proizvodnjo cementa so končali l. 1923, do l. 1926 so žgali le še apno. Obe cementarni sta zaposlovali 120-140 prebivalcev iz okoliških krajev. V dolini je zraslo po vojni veliko novih hiš, na začetku doline pa so prava strnjena naselja.

V zadnjih petdesetih letih prejšnjega stoletja so se zgodile velike spremembe. Ljudje so si poiskali zaposlitev v laški industriji in v rudniku Laško. Prometno je namreč porečje Lahomnice dobro povezano, speljana je bila cesta čez preval Šentrupert proti Šentjurju, od nekdanja pa je že obstajala cesta čez Vrh nad Laškim proti Jurkloštru in v dolino Gračnice. Hkrati se je vedno hitreje spreminjala gospodarska in socialna struktura prebivalstva, s tem pa je slabela tudi agrarna usmerjenost pokrajine in z njo vred tudi mlinarstvo.

## **Mlinarstvo: razvoj in propad**

### **Domača imena**

Preden prikažemo mlinarstvo v porečju Lahomnice, je treba omeniti še nekatere jezikovne posebnosti v tej pokrajini, ki jih za izraze uporabljajo mlinarji in mlevci. Uporabljeni so tudi v tem delu, ker domačini drugih ne poznajo.

Za napeljavo vode po umetni strugi zasledimo v strokovni literaturi o mlinih pojem mlinščice. V porečju Lahomnice pravijo temu »prekopa«, in ta izraz uporabljamo v vsej nalogi. Niti en anketiranec ni poleg belega kamna omenil še črnega kamna, vsi govorijo o t. i. »zmesnem kamnu«, na katerem se je mlela koruza, ječmen, rž, oves in »prašičja« moka.

Pregled domačih imen v narečni obliki:

mlinščica - prekopa

črni kamen - zmesni, soržni kamen

prašičja moka - zamet

tresalnik - pajtel

žito za mletje - mel

ostra moka - grifig moka

prva moka - gris

fino, na belo mleta pšenica - nuler

mera za žito - škaf

Vsi mlini so obravnavani skupaj, posebej omenjamo le nekatere posebnosti. V celoti je obdelan Turkov mlin, ki se od vseh drugih v pokrajini loči po vrsti mlina (valjni mlin), velikosti in drugačnem načinu mletja.

### **Starost mlinov**

Žal še do danes nimamo natančnejšega vpogleda v zgodovinski razvoj mlinarstva v porečju Lahomnice. Gre bolj ali manj za ugibanje o starosti obravnavanih mlinov, večina anketirancev pa je trdila, da so mlini stali že pred letom 1900 in da so stari od 100 do 150 let. Urbar iz leta 1524 omenja v vasi Lahomno dva mlina. Eden je stal na mestu, kjer je bil pozneje postavljen Turkov mlin, lokacija drugega mlina pa ni znana.

### **Gostota mlinov**

Ob razčlenjevanju zbranega gradiva je postalo očitno, da je bilo število mlinov na obravnavanem področju nekajkrat večje kot število žag. Na skupaj 16 km vodnega toka (Lahomnica, Laški potok, Rečki potok in Stopščica) je bilo postavljenih kar 21 mlinov in le 3 žage, kar je prav gotovo pogojevala gospodarska



usmerjenost območja v porečju Lahomnice v preteklih obdobjih, ko je bila na tem območju še trdno zakoreninjena avtarkija na podeželju.

Ob Lahomnici (8,5 km) je bilo razvrščenih sedem mlinov in ena žaga, na Laškem potoku so bili tik ob izlivu v Lahomnico trije, ob Reškem potoku so namestili osem mlinov in dve žagi, ob Stopščici pa so bili trije manjši kmečki mlini. Največja gostota mlinov pa ni ob spodnjem toku Lahomnice, kar bi pričakovali glede na večjo vodnatost in sorazmerno večji žitni pridelek, ampak je največ mlinov višje ob potoku, največ celo na njegovih pritokih, na reliefno bolj razgibanem svetu, ki je za kmetijstvo tudi manj ugoden.

Največ mlinov je bilo na Reškem potoku. Tu jih je osem na 3,5 km vodnega toka, kar je povprečno več kot dva na 1 km vodnega toka.

Na celotnem toku Lahomnice je sedem mlinov, povprečno en mlin na 1 km. V spodnjem toku je gostota še nižja, na 3 km vodnega toka stojita le dva mlina, pa še ta sta le okoli 200 m od izliva Lahomnice v Savinjo in le 150 m oddaljena drug od drugega.

Ker gre za vodotoke z manjšo količino vode, so mlini očitno izkoriščali njen padec. Izjema sta le mlina v spodnjem toku Lahomnice, kjer je bilo vode za njuno obratovanje vedno dovolj.

V hribovitem svetu je količina vode manjša in niha čez leta, tako da so v teh odmaknjenih predelih nastajali manjši kmečki mlini, ob sotočju dveh potokov pa se je naselil večji, ki je svojo dejavnost opravljal na obrtni način.

### **Kmečki in obrtni mlini**

Ko govorimo o kmečkih in obrtnih mlinih, moramo razjasniti merila, po katerih je okvirno določeno, za kateri mlin gre. H kmečkim mlinom so uvrščeni vsi tisti, ki imajo le en par kamnov (za črno moko). V njih opravlja delo eden izmed članov družine, ki je zaposlen tudi pri vseh drugih kmečkih opravilih. Meljejo zase in redko tudi za sosede, po navadi zahtevajo za »plačilo« le pomoč pri delu na kmetiji. Mlini obratujejo sezonsko. Glede na to so med kmečke mline uvrščeni trije, in sicer Kladnikov, Zalokarjev in Kotlovškov mlin na Stopščici. Ti v vseh pogledih ustrezajo zgornji opredelitvi kmečkih mlinov. Poleg tega je v to skupino uvrščen še Pesarjev mlin, ker je imel en par kamnov za zmesno moko, čeprav je mlel tudi za sosede in zahteval za plačilo merico. Delal je pretežno le jeseni ali spomladi, ko je bilo največ vode.

Kmečki mlini so si poiskali selišča na samoti, v grapi in po navadi niso bili vključeni v objem kmečkega doma. Ta se je izogibal krajem na dnu grap in je bil postavljen na bolj prisojna pobočja.

Mlini, ki so mleli tudi za druge, so bili večji in bi jih lahko označili kot obrtne mline. Toda tudi ti so bili pravzaprav vaški mlini, ki so mleli stalno ali pa vsaj

večji del leta, tovrstno mlinarstvo pa se je razvilo kot vaška obrt. Takšni so bili Mlakarjev, Čajev in Golobov mlin, ki stojijo še visoko ob vodnem toku, vendar pa izkoriščajo vodo dveh potokov, kar je že zagotavljalo večjo stalnost obratovanja. Mlini z obrtno dejavnostjo – teh je bilo največ – so nastali po vaških naseljih (Reka, Tevče). Še v večji meri pa je na nastanek mlina vplivala ugodna prometna povezava, zlasti ob Rečkem potoku. Cesta sledi strugi potoka, tako da so mlini nastali neposredno ob cesti, ki je že v preteklosti veljala za dobro vozno pot. Obrtni mlini so bili postavljeni neposredno v sklop doma, kjer je prebival mlinar z družino (le Goriškov mlin je stal ločeno od doma). Čeprav je šlo za obrtne mline, je bilo v lasti mlinarjev še vedno nekaj zemlje (do 2 ha), ki jo je obdelovala mlinarjeva družina ali pa je bil kdo v družini celo zaposlen (navadno mož, obrt pa je imela žena). Tako med vsemi anketiranimi mlini ni bilo nobenega, ki bi se preživljal samo z mlinarstvom. S kmetijami so se po navadi iz roda v rod prenašali tudi mlini.

V nižinskem toku Lahomnice sta samo dva mlina, toda že na zunaj nam poslopja kažejo svojo moč, ki se je krepila na račun povečanih njivskih površin, zasajenih z žitom, pa tudi zaradi večjega hektarskega donosa in večje stalnosti vode.

### Velikost mlinov

Pri obravnavanju vprašanja velikosti mlinov so izpuščeni kmečki mlini, saj so ti brez dvoma veljali za majhne in je njihov gravitacijski vpliv zajemal posamezne kmetije.

Najzanesljivejše merilo za velikost mlinov je število mlinskih koles in kamnov. V naši pokrajini so imeli mlini le eno ali dve vodni kolesi in dva para kamnov. V Sloveniji so taki mlini na splošno veljali za majhne. Vendar pa so anketiranci na vprašanje »Za kako velik mlin pa je veljal vaš?« kar štirje odgovorili, da za velikega. Za lokalne razmere in glede na sosednje mline so najbrž res veljali za velike. V primerjavi z drugimi so namreč imeli: a) večje gravitacijsko območje, b) večje število stalnih strank, c) bolje so mleli in d) merica je bila manjša. Pri tem pa moramo upoštevati še naravne osnove, zlasti količino in stalnost vode, kar je vplivalo na hitrost in zanesljivost mletja, saj je bilo pomembno, da je mlin lahko žito hitro zmlel. Glede na to so za večje mline veljali:

- Uljčev mlin, ki je imel po navadi v mlinu hkrati tudi po 100 vreč moke;
- Aškerčev mlin na dve kolesi, kamor so vozili žito iz Trobnega dola (8 km) in Mišjega dola;
- po oznaki anketirancev pa tudi Plahutov mlin, ki je imel 50 stalnih strank, in Reberšakov mlin, ki je na Rečkem potoku mlel najdlje in ki se mu je zlasti po opustitvi sosednjih mlinov močno povečalo zaledje;
- Turkov mlin je bil v vsej dolini največji, saj je bil valjčni, v njem pa so v treh

dneh lahko zmleli tudi okoli 3.000 kg žita.

### Pregled mlinov v porečju Lahomnice

|     | Domače ime mlina | Potok       | Št. parov mlinskih kamnov | Št. vodnih koles | Št. parov stop |
|-----|------------------|-------------|---------------------------|------------------|----------------|
| 1.  | Pusarjev         | Lahomnica   | 1                         | 1                | -              |
| 2.  | Goriškov         | Lahomnica   | 2                         | 2                | 2              |
| 3.  | Rajhov zg.       | Lahomnica   | 2                         | 1                | 2              |
| 4.  | Rajhov sp.       | Lahomnica   | 2                         | turbina          | -              |
| 5.  | Aškerčev         | Lahomnica   | 2                         | 2                | -              |
| 6.  | Ulčev            | Lahomnica   | 2                         | 1                | -              |
| 7.  | Turkov           | Lahomnica   | 2                         | 1                | -              |
| 8.  | Mlakarjev        | Lahomnica   | 2                         | 1                | -              |
| 9.  | Blatnikov        | Rečki potok | 2                         | 1                | -              |
| 10. | Bučanov          | Rečki potok | 2                         | 1                | 2              |
| 11. | Čajev            | Rečki potok | 2                         | 1                | 2              |
| 12. | Plahutov         | Rečki potok | 2                         | 2                | -              |
| 13. | Reberšakov       | Rečki potok | 2                         | 2                | -              |
| 14. | Tuškov           | Rečki potok | 2                         | 1                | -              |
| 15. | Bobekov          | Rečki potok | 2                         | 2                | 3              |
| 16. | Stopinškov       | Laški potok | 2                         | 1                | -              |
| 17. | Grmačkov         | Laški potok | 2                         | 1                | -              |
| 18. | Golobov          | Laški potok | 2                         | 1                | -              |
| 19. | Kladnikov        | Stopšica    | 1                         | 1                | -              |
| 20. | Zalokarjev       | Stopšica    | 1                         | 1                | -              |
| 21. | Kotlovškov       | Stopšica    | 1                         | 1                | -              |

### Količina vode

Čeprav je v spodnjem toku Lahomnice največ vode, sta tu le dva mlina, in sicer tik pred izlivom v Savinjo. Oba imata zelo ugodno lego, ne le prometno, temveč tudi naravno. Lahomnica namreč tik pred izlivom zareže v živo skalo, poveča strmcce in utrdi strugo. Na začetku soteske stoji Ulčev mlin, na koncu pa Turkov. Oba mlina sta med vsemi anketiranimi tudi največja.

Večina anketirancev se je pohvalila, da je bilo vode za mletje po navadi dovolj oziroma da je je bilo toliko, da se vodno kolo ni ustavilo. Le v najbolj sušnih poletjih je včasih obstalo za teden ali dva. To velja za vse mline v spodnjem in srednjem toku Lahomnice (ko se vanjo že izljuje Laški in Rečki potok), pa tudi za mline ob Rečkem potoku, celo za tiste, ki so bili postavljeni najvišje ob toku.

Ti so si namreč izbrali ugodno lokacijo in bili postavljeni tja, kjer se je glavnemu potoku pridružil še manjši, stranski potok, tako da so izkoriščali vodo obeh (Mlakarjev, Čajev mlin).

Razmere glede stalnosti vode pa so bile občutno slabše ob zgornjem toku Lahomnice, zlasti pa ob Laškem potoku in ob Stopščici. Mlini ob Stopščici so več stali kot mleli, Zalokarjev in Kotlovškov mlin sta delala po principu zaježitve vode. Z zaježeno vodo so lahko mleli dve do tri ure.

Kmalu po obilnejšem deževju so se ustavili tudi mlini ob Laškem potoku (Stopinškov, Grmačkov mlin). Po navadi so mleli le jeseni, takrat je bilo največ žita za mletje in največ vode. Večkrat se je ustavil tudi Pesarjev mlin, najvišje ležeči ob zgornjem toku navzgor. Najdlje je med zdaj omenjenimi mlel Goriškov mlin, ki je očitno zajel več vode, ker so jo v celoti izrabili. Imeli so celo dve mlinski kolesi, vendar pa je bilo redko, da bi se vrteli obe. Poletna suša je tudi tu za dva do tri tedne ustavila delo mlina.

Pozimi je delovanje mlinov oviral mraz. Na kolesih se je delal led, zato so morali mline ustavljati, da so led lahko oklepali.

Kolesa niso bila nikjer zaščitena pred mrazom. Izjema je bil le Turkov mlin, kjer so kolo obdali z lesom in vejevjem, če je bilo vode dovolj in je hitro tekla, ni toliko zmrzovala, da bi je bilo premalo za pogon koles. Včasih pa so vseeno morali taliti led na prekopi ali pa ga razbijati na glavni strugi. Takrat se je mlin navadno ustavil za teden ali deset dni.

Poplave so mlinarje redkeje ogrožale. Visoka voda je največkrat nosila raznovrsten material po prekopi in jo zasipavala. Mlini pred visoko vodo tudi niso bili kaj prida zaščiteni. Visoka voda je po navadi poškodovala jez ali spodkopavala bregove. Pri Rebersškovem mlinu je Vodna skupnost utrdila bregove Rečkega potoka z zidano ograjo, dolgo 100 m, prav tako tudi pri Turkovem mlinu. Aškerčev mlin je imel pod jezom lesen podest, da ni voda spodjedala jezu, ko je padala čezenj. Lesene jezove je visoka voda po navadi bolj poškodovala ali jih celo odplavila, tako da so jih stalno popravljali oz. gradili nove.

Vendar pa vsi anketiranci omenjajo l. 1954. Takrat so bili mlini, odkar stojijo, najhuje prizadeti. Voda je vsem mlinom poškodovala kolesa, odnesla jezove, zalila in poškodovala prekope ter močno spodjedla bregove. Vdrila je v Plahutov mlin ter podrla zid, poškodovala je zidove Stopinškovega mlina, poplavila je žito in moko v Ulčevem mlinu. Najhuje so bila prizadeta mlinska kolesa, saj so morali skoraj povsod namestiti nova ali pa jih temeljito popraviti.

Marsikateri mlin je takrat za vedno obstal, nekateri pa si po poplavi niso nikoli opomogli in so potem še nekaj let le životarili.

## Napeljava vode

Na obravnavanem področju imajo mlini kolesa na korce. Kolesa na korce so uporabna pri sorazmerno večjih padcih, torej so mlini v obravnavanem območju izkoriščali zlasti padec vode. Poganjala jih je t. i. zgornja voda (npr. padec Rečkega potoka je 30 ‰, padec zgornjega odseka Lahomnice pa 53 ‰). Kolesa so bila velika zlasti v zgornjem toku potokov, imela so premer okoli 4 m, ker je bilo tu manj vode in bila so ožja – okoli 50 cm široka. V spodnjem toku Lahomnice (v Ulčevem in Turkovem mlinu) so bila manjša in širša (premer 3 m, širina 1,1-1,3 m). Zlasti širina kaže, koliko več vode je priteklo po prekopi. Tudi ta je bila v spodnjem toku Lahomnice širša.

Do mlina je bila torej speljana posebna struga, prekopa, iz nje pa na kolo poseben žleb, navodnik, neposredno na vodno kolo. Bil je premični, in kadar so mlin ustavili ali če je bilo vode preveč, so žleb premaknili stran, da je voda tekla mimo kolesa. Zato je bil žleb naslonjen na močan lesen drog in tega je mlinar z drugim, vodoravnim drogom premaknil kar iz notranjosti mlina. Žleb je bil izdolben ali pa zbit. Širok kot mlinsko kolo, po navadi okoli 0,5 m, globok pa prav toliko. Voda je bila v glavni strugi zajezena pri več kot polovici mlinov. Jezovi so bili po navadi leseni, visoki od 0,5 do 3 m. Danes so vsi že propadli, ohranjena sta le še dva betonska jezova pri Rebersakovem in Aškerčevem mlinu. Jezovi so bili pretočni, izjema je bil jez pri Rajhovem mlinu, ki je imel zapornice, in jezova pri Zalokarjevem ter Kotlovškovem mlinu, ki sta delala po principu zaježitve vode. Kjer ni bilo jezov, so mlinarji po navadi v času nizke vode kar sproti polagali v strugo potoka lesena bruna in kamenje ter to prepletali z vejevjem in na ta način preusmerili vodo v prekopo. To je bilo zlasti običajno pri mlinih, ki so ležali ob zgornjem toku Lahomnice in ob Laškem potoku (Pusarjev, Goriškov, Golobov, Stopinškov mlin). Mlini ob Rečkem potoku so imeli vodo v glavni strugi zajezeno s stalnimi pretočnimi jezovi. Bili so pač večji in bolj urejeni.

Redko je bila na začetku prekope iz glavne struge zapornica. Bolj običajno je bilo, da so bile zapornice na prekopi le nekaj metrov, preden je voda pritekla na kolo. To so bile po navadi odprtine v steni prekope, ki so jih zalagali kar z deskami. Količino vode na kolo pa so nazadnje lahko uravnavali še s pomičnim žlebom, s katerim so lahko preveliko količino vode usmerili stran od korcev.

Prekope so bile po navadi dolge 100 do 200 m. Pri 150 m dolgi prekopi je bila višinska razlika 3 m (npr. pri Aškerčevem mlinu).

Prekope navadno niso bile urejene, ampak le izkopane. Utrjene so bile, le če je prekopa prečkala cesto. Tam je tekla po ceveh (Rebersakov mlin). Ponekod so bili le določeni odseki prekope opaženi z lesom ali celo obzidani (Bučanov, Mlakarjev mlin). Najbolj urejeno prekopo je imel Turkov mlin. Pri Tuškovem

mlinu niso imeli prekope. Vodo so imeli napeljano po visečih, lesenih žlebovih, približno 2,5 m nad zemljo, ki so bili dolgi 50-60 m.

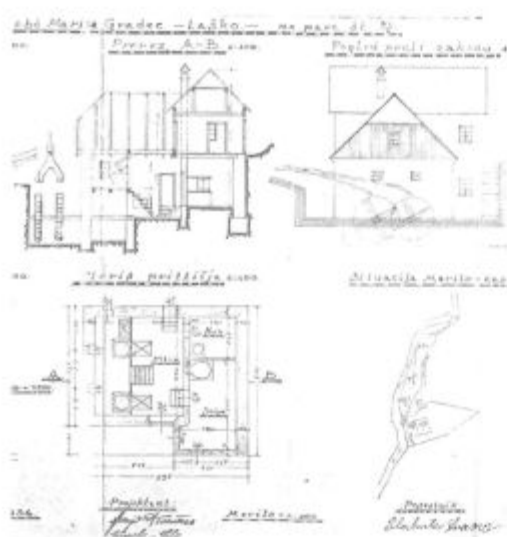
Poseben primer v zvezi z napeljavo vode je Rajhov mlin. Gre za dva mlina, njuno lokacijo pa je prav gotovo pogojevala reliefna stopnja. Pri vasi Tevče namreč tok Lahomnice vklene sivo pečevje miocenskega, litotamnijskega apnenca. Lahomnica se v obliki slapa spusti za približno 10 m. Starejši mlin je stal nad slapom, drugi pa je bil pod njim. Pred zgornjim mlinom je bil na Lahomnici jez, ki je imel zapornice in je danes v celoti porušen. Od tam je voda po prekopi (50 m) tekla do mlina. Takoj pod njim so bile napeljane cevi, ki so vodile vodo na kolo spodnjega mlina, pozneje pa na turbino. To je bil tudi edini mlin, ki je delal na turbino, in sicer že pred vojno.

Pod slapom je bil mlin postavljen tudi na Laškem potoku (Grmačkov), voda je bila napeljana na kolo po ceveh. Vendar gre tu za dosti manjši primer.

### Zunanja podoba mlina

Mline si je treba ogledati še z enega stališča. To je z vidika gradbenega materiala, zunanje podobe teh objektov ter tudi z vidika menjave funkcije oz. zunanje podobe stavbe in ohranjenosti, saj so že vsi mlini končali svojo obrtno dejavnost.

Večina mlinov je bila v spodnjem delu pozidana s kamnom, zgornji del pa je bil lesen ali kamnit. Pri kmečkih mlinih pa so bile stavbe v celoti lesene. Mlin z obrtno dejavnostjo je po navadi stal v sklopu mlinarjevega doma, torej v enem delu hiše. Mlin je obsegal le del hiše, preostali del pa je bil namenjen prebivanju mlinarjeve družine.



*Tudi mlin je bilo treba zgraditi po načrtu.*

Prenehanje mlinarske dejavnosti se na zgradbah kaže različno. Kmečki mlini so začeli po prenehanju delovanja hitro razpadati. Izjema je Pesarjev mlin, ki je obratoval do l. 1977, bil pa je v sklopu kmečkega doma. Popolnoma je propadel tudi Grmačkov mlin, tako da niso vidni niti temelji, ter starejši Rajhov mlin in Bobekov mlin. Dva, Blatnikov in Turkov mlin, sta zgorela.

Prostore mlinov, ki so bili vključeni v sestavni del hiše, so sčasoma preuredili v stanovanjske prostore, ponekod so zgradili garažo ali delavnico. Na prostoru Tušekovega mlina stoji danes



nova stanovanjska hiša, Aškerčev mlin pa je prodan in preurejen v počitniško hišico.



*Aškerčev mlin, preurejen v počitniško hišo.  
(avtorica vseh fotografij je Andreja Gobec Vidali)*

celotna oprema mlina s kamni za mletje, pajtlom in priročnim orodjem ter posebni prostori za mlinarja.

## Vrste mlinov

Mlini so imeli eno ali dve mlinski kolesi. Njihova življenjska doba je bila odvisna od vrste lesa. Kolo iz smrekovega lesa je bilo uporabno 18–20 let, boljša so bila kolesa iz brestovega in borovega lesa, ki so bila uporabna do 25 let. Pomembno je bilo tudi, ali je kolo dalj časa stalo, se tako presušilo in hitreje razpadlo. Pesarjev mlin v času nastanka tega dela ni obratoval 6 let, in v tem času je tako razpadel, da je bilo kolo še komaj opaziti. Vsa kolesa so bila na korce, izkoriščali pa so t. i. zgornjo vodo.



*Pesarjev mlin spomladi 2007.*

Ko je delo nastajalo (l. 1983), je bilo pet mlinov (Ulčev, Rebersakov, Rajhov, Goriškov in Pesarjev) še tako dobro ohranjenih, da bi jih z manjšim popravilom znova lahko pognali. Danes so v razpadanju in v pokrajini skoraj že nevidni. Le če si zagnan in se upaš prebiti skozi gosto zarast pod cesto v Šentrupert, še opaziš Pesarjev mlin, ki ima še vedno dobro prepoznavne dele objekta, vidna je prekopa, pogon na mlinsko kolo - žal že brez kolesa, v propadajoči notranjosti pa je skoraj še



*Pesarjev mlin l. 1983, ko je bilo kolo še vidno.*

Mlini so imeli dva para kamnov: bel in črn oz. zmesni kamen. Največji so imeli premer okoli 1 m, zgornji je bil višji, debelejši, okoli 40 cm, spodnji tanjši. Mlinarji so dobili mlinske kamne celo iz okolice Kranja (bel kamen) – ti so bili še posebno dobri, največ pa iz okolice Šentjurja (bel in zmesni kamen). Kamne so pridobivali in izdelovali tam, kjer so bili v naravi ustrezni konglomerati.

Kamne so ostrili glede na količino mletja. Klepanje je bilo odvisno tudi od kakovosti kamna, vendar pa nam pogostost klepanja kamnov kaže, koliko žita je mlin zmel v enem dnevu, tednu, mesecu. V mlinih, kjer je bilo delo stalno, so kamne ostrili približno vsak teden oz. po približno 20 škafih zmletga zrnja. Ponekod so jih klepali enkrat mesečno (mlinarji ob zgornjem toku Lahomnice, Laškem potoku), v kmečkih mlinih pa so jih ostrili po potrebi, to pa je bilo le redko. Mlinar v Ulčevem mlinu, ki je veljal za velik mlin, je bele kamne ostril vsak drugi dan, zmesne pa vsak teden.

Stope so imeli le trije mlini: Bobekov, Rajhov in Čajev mlin. Bobekov je imel tri, druga dva pa po dve stopi. V nekaterih mlinih so stope nekoč bile (Bučanov, Goriškov), vendar so jih že davno opustili in se jih anketiranci niti ne spominjajo. V stopah so phali ječmen v ješprenj, redko pa proso v kašo. Stopa je v 12 urah sphala približno 25 kg ječmena. Vendar je bilo v teh krajih bolj običajno, da so ječmen mleli za ječmenovo moko, iz nje pa pekli ječmenov kruh, zato se tudi stope niso tako uveljavile oz. razširile.



*Aškerčev mlin: mlinski, spodnji kamen za spomin na nekdanja opravila.*

### **Delo v mlinu**

Kaj je mlin mlel, je bilo odvisno od kamnov, ki jih je imel. Obrtni mlini so imeli dva para kamnov, ki sta bila različna po kakovosti, pa tudi po tem, kaj sta mlela. Na belem kamnu so mleli pšenico za belo pšenično moko in ajdo za belo ajdovo moko, delno pa se je na bel kamen mlela tudi koruza.

Na zmesnem kamnu so mleli t. i. zmesno moko, torej moko iz ječmena, ko-

ruze, rži in ovsa. Iz ovsene moke so pekli kruh najrevnejši kmetje. Na zmesnem kamnu so mleli tudi krmo za prašiče imenovano zamet. Za zamet so zmleli oves, koruzo, slabo pšenico, ječmen in sončnice.

Mlini so se po navadi prenašali iz roda v rod tako, da so mlinarji pridobili izkušnje od doma, od starejše generacije. Samo en primer je, ko se je mlinar v mlinu za delo izučil, in sicer v Turkovem mlinu (Ivan Ojsteršek), potem pa je prevzel

Ulčev mlin. V vseh obrtnih mlinih so moko mleli le mlinarji, medtem ko je v kmečkih mlinih lahko mlel tudi mlevec sam (v Kladnikovem mlinu).

V vseh mlinih so zahtevali moko iz lastnega žita, razen v Turkovem mlinu. Mlevci so prišli po moko drugič, čez približno 3 dni, včasih čez kak teden. Odvisno je bilo od tega, koliko dela je imel mlinar, v mlinih višje ob toku Lahomnice in Laškem potoku pa je bil čas čakanja odvisen od količine vode.

V vseh obrtnih mlinih so mletje plačevali z merico. Bila je skoraj povsod enaka. Znašala je 1/10 za belo moko, ali od ene vreče pšenice (30–40 kg) so vzeli pehar moke. Za mletje ovsa ali ječmena pa so vzeli približno 7 % merice. Moko, ki so jo dobili od merice, so po navadi porabili kar doma (na dan so zmleli približno 2 do 3 škafe), ponekod pa so jo tudi prodajali - največkrat kar tistim, ki so nosili v mlin (v Ulčevem, Reberšakovem in Aškerčevem mlinu). Med okupacijo je bila obvezna oddaja merice, ki je takrat znašala 6 %. Moko so nosili v Laško in zanj dobili denar.



*Notranjost Pesarjevega mlina l. 2007.*

V kmečkih mlinih so za delo v mlinu največkrat zahtevali povračilo v delu, le v Pesarjevem mlinu so vzeli merico. Tudi razmerje žito – otrobi je bilo standardno pri vseh mlinih. Iz 30 kg pšenice je bilo 20 kg moke, 6 do 7 kg otrobov in 3 kg moke za merico. Iz enega škafa pšenice, ki je tehtal 25 kg, če je bila pšenica lepa, je bilo 17 do 18 kg moke, preostalo so bili otrobi. Razmerje je bilo odvisno od vrste in kakovosti žita, koruza je dala le 5 % otrobov, ajda pa kar 50 %.

Moko so sejali na belem kamnu (štiri sita), sita so bila navadno svilena, kasneje npr. v Reberšakovem mlinu pa celo iz najlona, kupljenega v Švici.

Za škafo pšenice so potrebovali po navadi 6 do 8 ur, da so zmleli moko na belo, zasipavali pa so 4- do 5-krat. Hitrost mletja so uravnavali z dotokom vode, z razmikom kamnov pa so določali, ali bo moka bolj ali manj fina oz. groba.

Mlinarji so imeli naporno delo, kadar je bilo žito slabo, polno smeti in drugih primesi. V nekaterih večjih mlinih so takšno žito prali, ga sušili in šele potem zmleli: tako npr. v Reberšakovem, Aškerčevem in Ulčevem mlinu. V Ulčevem mlinu so poleg ročnega pranja uporabljali tudi stroj za čiščenje pšenice. Seveda so takšne naprave imeli tudi v velikem Turkovem mlinu.

V mlinih so mleli le prineseno žito, le v Reberšakovem mlinu so žito včasih tudi kupili, moko so prodali, doma pa so jim ostali otrobi. Tudi ni bilo običajno, da bi mlinarji prevzemali žito po vaseh in vračali moko.

### **Zaledje mlinov**

Mali kmečki mlini so mleli le zase (Zalokarjev in Kotlovškov) ter kvečjemu še za sosede (Kladnikov ter Pesarjev mlin). Vsi drugi mlini so bili obrtni, njihovo zaledje pa je bilo različno veliko. Močno se je prepletalo, tako da je nemogoče določiti vasi, ki so nosile le v določene mline. Sklepamo, da ni bila odločilna bližina mlina, saj so nekateri nosili tudi uro ali dve daleč, čeprav so imeli takorekoč pred domačim pragom enega ali dva mlina.

Kmetje so pač trdili, da drugje meljejo bolje ali odvzamejo manjšo merico. Vendar je bilo težko ugotoviti, katerih mlinov so se v splošnem izogibali oz. kateri so veljali za dobre mline. Kmetje iz vasi Trobni Dol - ta je bila od območja z mlini najbolj oddaljena -, in kjer so bili doma bogati in veliki kmetje, so nosili v Ulčev, Aškerčev in Rajhov mlin, v vse večje, čeprav tudi najbolj oddaljene. V Reberšakov mlin so nosili iz Svetine, čeprav jih je pot vodila kar mimo petih mlinov. Isto velja za Plahutov mlin, vanj so nosili kmetje iz Polžnice, čeprav so imeli mlinarja v svoji vasi.

Zaledje mlina se je stalno spreminjalo, in to že čez leto. Ko je bilo v zgornjem delu struge premalo vode, so nosili v dolino. Drugič pa se je zaledje spreminjalo oz. širilo, ker so mlini postopoma propadali in so si kmetje tako iskali novega mlinarja. Najdlje sta v vsem obravnavanem območju delala Reberšakov in Ulčev mlin, zato se je njuno zaledje širilo, ko so po l. 1954 propadali mlini drug za drugim.

Posebnost je Turkov mlin, ki je imel najširše in tudi najbolj prepleteno območje, kar lahko pojasnimo s tem, da so kmetje v Turkovem mlinu takoj dobili moko, čeprav ne iz lastnega žita. Nekaterim kmetom je to ustrezalo, če so imeli slabše žito. V Turkov mlin so nosili tudi iz Laškega, Rečice, Debra in tudi iz vasi na desnem bregu Savinje, kar za druge mline ni bilo običajno (delno velja še za Ulčev mlin).

### **Turkov mlin**

Turkov mlin je bil največji, od drugih se je ločil zlasti po vrsti mlina (valjčni mlin) in drugačnem načinu dela. Mlin je bil tudi najnižje ob Lahomnici, le 200 m pred izlivom v Savinjo. Omenja ga že urbar iz l. 1524, sredi 19. stoletja pa je Karl Ulrich poleg mlina postavil še vodno žago. Matija Resnik je okoli l. 1900 vodni mlin na kamne in štiri kolesa preuredil v sodoben valjčni mlin. Zadnji lastnik je bil Turk, ki je poslopje kupil od Pusta l. 1931, ko je zgorela žaga. Mlin so stalno

izboljševali. Turk je uvedel dva para valjkov, mlel pa je tudi na kamne (dva para), od katerih je bil eden celo iz Bosne, drugi pa iz Šentjurja. Tudi valjki so bili različni, en par je bil jeklen, za mletje na grobo. Drugi par je bil zelo gladek, fin, na njem se je mlela najbolj drobna fina moka, t. i. nuler moka, ki se v drugih mlinih na kamne ni mogla izdelati.

V mlinu so bile posebne naprave za čiščenje pšenice, ki se je čistila na štirih strojih, preden je prišla na valjke. Za sejanje moke so bili posebni cilindri, dolgi 3 m. V mlinu so mleli vse vrste žita. Na kamnih so premlevali oves, otrobe in prašičjo moko, imeli pa so tudi poseben stroj za pripravo ječmenove kaše. V mlinu sta bila zaposlena dva pomočnika, občasno pa tudi lastnik.

V mlin so nosili mlevci vse leto enakomerno, bil pa je edini mlin v vsej dolini, kjer mlevci niso dobili moke iz lastnega žita, ampak so jim v mlinu žito takoj zamenjali za moko. Koliko je kdo dobil moke, je določal mlinar glede na kakovost prinesenega žita.

Mletje so plačevali z merico, ta je znašala med vsemi mlini največ – 15 do 20 %. Bila je višja, ker se je pšenica bolj čistila in je bila moka bolj bela in drobna. Lastnik mlina je pogosto kupoval pšenico po vaseh, moko pa so prodajali v Rečico, Hrastnik in Trbovlje.

Ker je mlin stal najnižje ob potoku Lahomnici je imel največ vode in zaradi soteske tudi zanesljivo strugo. Nikoli ni obstal, ker je delno delal tudi na električni pogon. Imel je eno vodno kolo na korce, visoko 3 m in široko 1,2 m. Dimenzija koles kaže, da je mlin izkoriščal tako količino vode kot tudi njen padec. Kolo je bilo obito z lesom, pozimi pa so ga ovijali še z vejevjem in ga tako ščitili pred mrazom. Voda je bila napeljana na kolo po prekopi, dolgi 40 m in obzidani; na potoku je bil zidan pretočni jez brez zapornic. Te so bile le na prekopi.

Mlin je proti koncu svojega obstoja mlel vedno manj, ker je lastnik ostarel, nasledniki za ohranjanje mlina niso bili zainteresirani. L. 1969 je pogorel.

## Propadanje mlinov

Kot navajamo, je bilo v porečju Lahomnice evidentiranih 21 mlinov na skupno 16 km vodnega toka. Mlini pričajo o nadvse pomembni gospodarski in družbeni panogi v preteklosti. Že do konca druge svetovne vojne je pet mlinov propadlo, po drugi svetovni vojni pa do l. 1954 (leto katastrofalne poplave) propade še en mlin, do l. 1970 jih propade devet, tako da je po l. 1970 mlelo le še naslednjih pet mlinov: Ulčev (do 1978), Reberšakov (do l. 1974), Rajhov (do l. 1975), Goriškov (do l. 1977) in Pesarjev (do l. 1977). Ulčev in Reberšakov mlin sta do konca obratovanja mlela sklenjeno, s polno močjo, med tem ko so zadnji trije omenjeni mleli do navedenih let le še zase in za bližnje sosede.



V preteklosti je lahko množica številnih in preprostih mlinov uspevala samo zato, ker je bila njihova zmogljivost izredno nizka, njihovo delo pa je navsezadnje bilo smiselno tudi zaradi preobilice delovne sile na podeželju. Z razpadom avtarkije in z vdorom industrializacijskih silnic na podeželje je začelo naše kmetijstvo izgubljati svojo delovno moč. Obenem s tem se je začela še močneje uveljavljati delitev dela.

Najrazličnejši so bili vzroki, ki so vodili k zmanjšanju števila objektov na vodni pogon. Usihanje mlinov in mlinarske dejavnosti je odvisno od gospodarskega razvoja obravnavanega območja. Čim močnejši je bil utrip sodobnih gospodarskih teženj, tem prej se je zgodil konflikt med starim in novim.

Pri iskanju vzrokov sem bila izključno vezana le na ustne vire domačinov, zato sem skušala razlikovati objektivna dejstva od subjektivnih sodb ljudi.

Veliko anketirancev navaja za primarni vzrok opustitve mlinarske dejavnosti katastrofalno poplavo l. 1954, hkrati pa omenjajo, da se je v istem času začela širiti na podeželje elektrika. Začelo je naraščati število elektromotorjev in lastniki večjih kmetij so si kupili električne mline, ki so jih vgradili v poslopja kmečkih domov. S tem so bili vsi oddaljenejši mlini ob vodnem toku zapisani propadu. Seveda je poplava proces propadanja še pospešila. Poškodovala je namreč vse mline in manjši so klonili. Prav gotovo so bolj kot ne životarili že prej, saj bi se sicer lahko vprašali, zakaj mlina niso popravili. Če bi bila njihova dejavnost uspešna in donosna, bi to vsekakor storili. V tistem času so se ustavili Bučanov, Čajev, Mlakarjev, Stopinškov in Tuškov mlin. Večina tudi ni imela dovolj sredstev za zahtevna popravila.

Žita za mletje je bilo vse manj. Nekateri za to krivijo elektromotorje, vendar moramo upoštevati, da so se ljudje začeli zaposlovati v bližnjih zaposlitvenih središčih in da je bilo razpoložljive kmečke delovne sile vse manj. Opuščalo se je gojenje manj donosnih ali celo tveganih pridelkov (npr. ajde, prosa, ječmena). Delež površin, zasejanih z žitom, je bil vse manjši. Pomanjkanje žita za mletje je prizadelo zlasti manjše mline.

Lastniki objektov so se začeli ozirati za novimi možnostmi zaposlitve. Lastnik Mlakarjevega mlina si je našel zaposlitev v Rudniku Laško, lastnik Aškerčevega mlina se je še nekaj časa boril z naravo; plaz, ki je poškodoval jez, pa je razblinil upe o nadaljnjem obratovanju mlina. V dosti manjšem obsegu je obratoval še Rajhov mlin, saj je bil naslednik zaposlen hkrati še kot kovač v Rečici pri Laškem. Najprej so opustili gornji mlin (1965), ko pa so se poškodovale cevi, ki so vodile vodo na spodnji mlin, so opustili delovanje še tega, sicer pa je že nekaj let prej mlel samo še za domače in bližnje sosede.

Mlinom je začelo primanjkovati ne samo žita, ampak tudi ljudi - mlinarjev. Mnogi mlini niso imeli pravega naslednika. Tako se je že l. 1938 ustavil Bobekov mlin, približno v istem času pa tudi Grmačkov. Tudi nasledniki Turkovega mlina



niso bili zainteresirani za mlevsko dejavnost. Otroci so se zaposlili, se naselili v Laškem, Celju in drugod. Mlin je v zadnjih letih le še životaril, l. 1969 pa je zgorel.

Kmečki mlini so obstali v začetku druge svetovne vojne. Nemci so vse manjše mline zapečatili, po vojni pa so že toliko propadli, da jih ni bilo smiselno obnoviti.

Tako sta po l. 1970 v celotnem območju delovala v velikem obsegu le še dva mlina: Reberšakov in Ulčev. Obema se je močno povečalo gravitacijsko zaledje, takrat sta imela največ strank v vsej zgodovini svojega obratovanja.

Vendar pa je že l. 1974 obstal Reberšakov mlin. Mimo njega so razširili in utrdili cesto ter močno poškodovali napeljavo vode na mlin. Žal so v istem času imeli težave z vodnim kolesom, ki je zahtevalo obnovo. Ljudje so bili zelo zainteresirani, da bi mlin obratoval. Bili so pripravljeni s skupnimi močmi popraviti kolo, toda težje bi bilo rešiti vprašanje napeljave vode, saj bi bila potrebna nova prekop in morda celo nov jez. Pri tem pa lastniki mlina niso naleteli na razumevanje in pomoč občinskih upravnih organov, ki so cesto gradili.

Ulčev mlin je obratoval vse do l. 1978. Takrat sta bila lastnik in žena že precej v letih, mlin pa ni imel naslednika. Mlinar se ni čutil več dovolj močnega, da bi opravljal ta zahteven poklic. Tako je z opustitvijo najbolj cenjenega mlina daleč okoli umrla mlinarska dejavnost v celotnem porečju Lahomnice.

Omeniti pa moramo, da sta presenetljivo dolgo mlela še dva mlina, najvišje ležeča ob toku Lahomnice – Goriškov in Pesarjev mlin, do l. 1977. Gre namreč za območje, ki je zaprto, od mesta precej oddaljeno, elektrika je tja prišla pozno, slabše so bile prometne povezave. Tradicionalno avtarkično agrarno gospodarstvo se je tu najdlje ohranilo. Vdor industrializacijskih silnic je bil kasnejši kot nižje ob potoku. Do konflikta med starim in novim je prišlo pozneje.

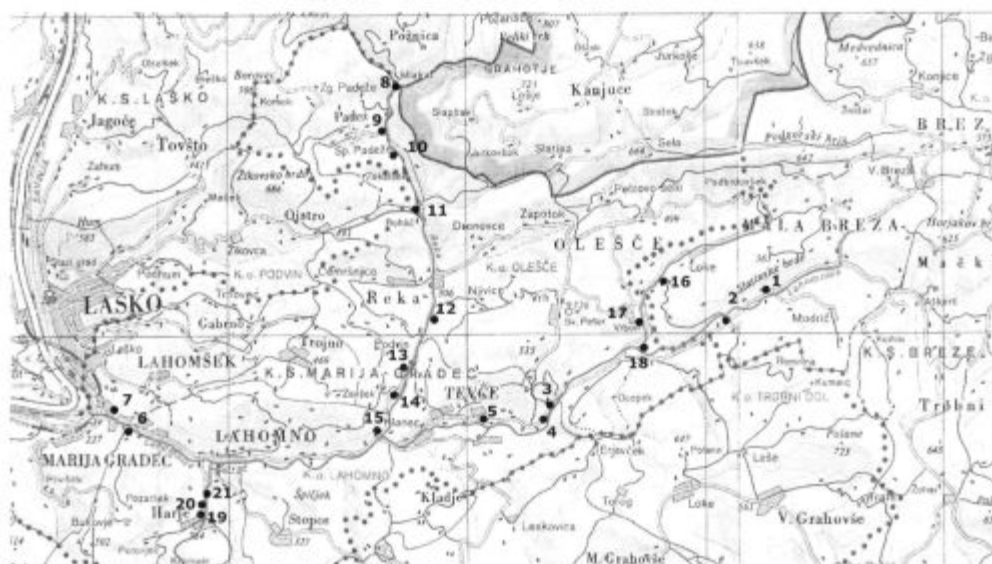
Mline so ščasoma nadomestili elektromotorji. Morda je glede tega zanimivo omeniti, da so pri Gorišku že dolgo pred javno električno napeljavo, že pred drugo svetovno vojno, imeli svojo elektriko. Kolo, ki je včasih poganjalo stope, je potem poganjalo dinamo.

### **Perspektive obnavljanja mlinarstva**

Mlini so propadli, za vse je bilo pač premalo dela. Najbrž pa ni bilo neizogibno, da so propadli tako hitro. Površine, zasejane z žiti, so se sicer zmanjšale, toda hektarski donosi so se povečevali. Po mnenju nekaterih bi bilo žita v porečju Lahomnice še vedno toliko, da bi kakšen mlin lahko obratoval. Ko je to delo nastajalo, so kmetje vozili žito v oddaljene mline v Šentjur in Podplat pri Rogaški Slatini, kar je skoraj 30 km daleč. Interes domačinov, da se mlinarska dejavnost obnovi, je bil pred leti še vedno velik. Morda za današnje razmere ne bi bil več

primeren počasen mlin na kamne, ki bi ga gnalo mlinsko kolo in kjer je izguba vode več kot 60 %. Potrebna bi bila modernizacija mlinskih naprav, predvsem vgraditev vodnih turbin, ki izkoristijo okoli 60% razpoložljive vodne energije, kamne pa bi zamenjali valjki. Takšen mlin bi imel najugodnejšo lokacijo ob spodnjem toku Lahomnice, kjer je največ vode in količina najmanj niha.

### MLINI V POREČJU LAHOMNICE



Vir: Pregledna karta občine Laško, Geodetski zavod SRS, 1982

#### LEGENDA

| na Lahomnici:    | na Reškem potoku: | na Laškem potoku: | na Stopiščici: |
|------------------|-------------------|-------------------|----------------|
| 1 Pesarjev       | 8 Mlakarjev       | 16 Stopinškov     | 19 Kladnikov   |
| 2 Goriškov       | 9 Blatnikov       | 17 Grmačkov       | 20 Zalokarjev  |
| 3 Rajhov zgornji | 10 Bučanov        | 18 Golobov        | 21 Kotlovškov  |
| 4 Rajhov spodnji | 11 Čajev          |                   |                |
| 5 Aškerčev       | 12 Plahutov       |                   |                |
| 6 Ulčev          | 13 Reberšakov     |                   |                |
| 7 Turkov         | 14 Tušekov        |                   |                |
|                  | 15 Bobekov        |                   |                |

#### *Mlini v porečju Lahomnice.*

V katastrofalnem neurju avgusta 1989 je dolina Lahomnice s pritoki postala dolina tisočerih plazov. Zasipane so bile struge potokov, uničeni bregovi in jezovi, ponekod je deroča voda odnašala ceste, njivske površine in spreminjala struge potokov. Sanacija in stabilizacija brežin vodotokov Lahomnice in njenih pritokov je trajala več let, s posegi v struge in ob izgradnji opornih zidov pa so izginili še zadnji ostanki prekop in mlinščic, ki so še pričale o nekdanji lokaciji mlinov. O prihodnosti mlinov na tem območju se danes skoraj ne moremo več spraševati. Rečni režimi se spreminjajo zaradi velikih posegov človeka v vodotoke, v rečne struge, bregove in jezove. Popolnoma drugačna je gospodarska umerjenost

področja, zaradi neekonomičnosti mlini skoraj več nimajo prihodnosti. Samo kakšen entuzijast bi lahko z izdatno finančno pomočjo države usposobil mlin – verjetno bolj z namenom ohranjanja etnološke dediščine in vpetosti v turistično dejavnost, kot z vidika ekonomičnosti in zaslužka z mletjem. Današnja skrb za ohranjanje pričevanja bogate mlinarske dediščine na Slovenskem je namreč še zelo skromna, predvsem pa ni primerljiva z razmerami v Evropi, kjer namenja-jo vitalnemu ohranjanju tradicionalnih mlinov veliko pozornost – tudi v okviru zdrave, biološke prehrane.

Čeprav je kruh iz domače peči vedno bolj cenjen, pa kaže, da je na tem območju zgodovina zmlela mlinarsko preteklost.

## Literatura

- Adamič, F.: Mlinska kolesa, mlini, stope, žage, Zbornik Občine Grosuplje, Grosuplje, 1974.
- Bogataj, J.: Mlinarji in žagarji v dolini zg. Krke, Novo mesto, 1981.
- Bogataj, J.: Zgodovina ni zmlela mlinarske preteklosti, Okus, št.3, Ljubljana, 2001.
- Ilešič, S.: Slovenske pokrajine, Geografski vestnik, Ljubljana, 1972.
- Koropec, J.: Laško gospodstvo v srednjem veku, Laški zbornik, Maribor, 1976.
- Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1933.
- Krajevni leksikon Slovenije III. knjiga, Ljubljana, 1976.
- Krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana, 1995.
- Krašovec, J.: Krajevna skupnost Marija Gradec nekoč in danes, Celje, 1979.
- Letno poročilo meteorološke postaje za leto 1957, HM2, Ljubljana, 1958.
- Male elektrarne, Voda teče v prazno; Teleks, št. 36, Ljubljana, 1983.
- Melik, A.: Mlini na Slovenskem, Geografski vestnik XXV, Ljubljana, 1953.
- Melik, A.: Povodenj okrog Celja, Geografski vestnik XXVI, Ljubljana, 1954.
- Melik, A.: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana, 1957.
- Natek, M.: Vodno omrežje v spodnji Savinjski dolini in njegova uporaba za mlinarstvo in žagarstvo, Celjski zbornik 1967, Celje, 1967.
- Orožen, J.: Celje z zaledjem, Celje, 1947.
- Radinja, D.: Geografsko raziskovanje vodnih mlinov in mlinarstva na Slovenskem, Geografski vestnik LI, Ljubljana, 1979.
- Struna, A.: Staro mlinarstvo drugod in pri nas, Zbornik za zgodovino, naravoslovje in tehnike, Ljubljana, 1971.
- Šifrer, Ž.: Prebivalstvo naselij 1869 - 1966, Ljubljana, 1969.



## O VINOGRADNIŠTVU V LAŠKI OKOLICI V PRETEKLOSTI

Jože Maček<sup>1</sup>

Vinogradništvo je precej specifična kmetijska dejavnost. Še zdaj, ko se je vse človekovo gospodarsko udejstvovanje zelo zracionaliziralo, obdaja delo v vinogradu, zlasti trgateg, posebno prijetno in kar slovesno vzdušje, ki ga pri spravilu drugih kmetijskih pridelkov ni. Še toliko bolj je moralo biti z vinogradništvom tako v preteklosti, ko je bilo vino res pomemben priboljšek k hrani, njegovo pitje pa priložnost za prijateljsko druženje doma ali v zidanici. Tudi v vinorodnih krajih, kjer se ukvarjajo predvsem z vinogradništvom, je ostalo tako, še bolj pa tam, kjer imajo vinograde le za neke vrste dopolnilno dejavnost za pridobitev vina kot posebno žlahtne pijače. To potrjujejo tudi številni vinogradi poleg počitniških hiš, ki so jih zdaj postavili ljubitelji v opuščenih vinskih goricah. Nekateri pisci menijo, da imajo vinska trta, grozdje in vino tak izjemen, tudi duhovni položaj zato, ker jih je Kristus v svojih prilikah v evangelijih večkrat omenil in ker se pri maši daruje vino kot Kristusova kri. Ali to velja ali ne, bo pač ostalo prepuščeno presoji vsakega posameznika. Gotovo pa je, da je vinska trta imela poseben položaj med kmetijskimi rastlinami na Bližnjem vzhodu (Palestini, Siriji in drugih deželah) že zdavnaj pred Kristusovim rojstvom.

Vinska trta v svoji divji oz. samonikli obliki kot *Vitis vinifera* subspecies *sylvestris* Gmel. raste marsikje v toplejših krajih po svetu; na območju naše prejšnje države npr. na kraških tleh v Hercegovini. Prednike te samonikle oblike so našli kot fosilne ostanke marsikje v Evropi - tudi na Štajerskem - in sodijo v najstarejšo dobo (terciar) zemeljske zgodovine. Prvi dokazi, da so ljudje uživali grozdje (jagode) te samonikle vinske trte, so iz mlajše kamene dobe, ki je v Evropi trajala približno od 7500 do 2000 let pred našim štetjem, torej nekako pred 9500 do 4000 leti. Tedaj so obirali grozdje in grozdne jagode podobno kot sadeže drugih samoniklih sadnih vrst. Toda med rastjo katerekoli samonikle vrste in njeno gojitvijo kot kultivirane rastline je zelo velika razlika. Za Švico strokovnjaki ute-

<sup>1</sup> Akademik, zasl. prof. ddr. Jože Maček, Olešče 17, 3270 Laško

meljeno domnevajo, da se je prehod od samonikle na gojeno obliko vinske trte zgodil nekako pred 4500 leti.

Tudi od divje oz. samonikle do žlahtne vinske trte je bila zelo dolga in težavna pot, rezultat dolgotrajne preproste empirične selekcije. Zdaj velja, da je žlahtna vinska trta (*Vitis vinifera* L.) nastala v deželah ob Sredozemskem morju in ni bila zanesena iz Bližnjega vzhoda. Rimski imperij je zajemal te dežele in prek Rimljanov se je vinska trta razširila v zdaj tako znamenite vinogradne dežele, kakor so Francija, Španija, Italija, Porenje in seveda tudi k nam. Predelava grozdja oz. vrenje mošta v vino sta precej mlajša, dogodila pa sta se prvič gotovo naključno pri orientalskih narodih, od katerih so ju prevzeli Grki in Rimljani, od slednjih pa ljudje, ki so naseljevali naše kraje. Da so vinsko trto gojili pri nas v času rimske zasedbe naših krajev, ni dvoma. Vsaj za Slovenske in Lendavske gorice pa lahko trdimo, da je gojitev vinske trte še starejša. Kelti, ki so bili pred Rimljani gospodarji naših krajev, so radi pili močne pijače, posebej vino. Zemljepisec Strabo, ki je živel v zadnjem stoletju pred našim štetjem, omenja »redke vinograde v Panoniji«. Pod to provinco pa so spadale tedaj Lendavske in Slovenske gorice. Drug tedanji pisec Dio Cassius pa je zapisal, da je bilo panonsko vino slabo, tako po pripovedovanju kakor po lastnih izkušnjah. Začetke vinogradništva smemo torej vsaj za omenjene gorice postaviti v čas Kelto, t. j. v zadnja stoletja pred našim štetjem, kajti Panonijo so Rimljani zasedli v začetku 1. stoletja našega štetja. Žlahtna vinska trta je pri nas razširjena vsaj 2.200 ali nekaj več let. Skoraj gotovo ni nastala pri nas, temveč je bila najbrž zanesena iz Italije.

V zgodovini imajo visoko ceno stari zapisi, še večjo pa materialni dokazi, torej arheološke izkopanine. Te pa dokazujejo, da so gojili vinsko trto na Srednjem in Spodnjem Štajerskem. Na Ptuju so našli rimske spomenike z okraski (reliefi) vinske trte. V velikem, skoraj tovarniškem obratu so tam izdelovali velike glinaste trebušaste posode - amfore - za shranjevanje vina. Ker očitno še niso imeli ustreznih kleti, so polne amfore zakopali v hladno zemljo, kar je vinu dobro storilo.

Rimljani so na novo pridobljene pokrajine ne samo upravno uredili in jih na mejah zavarovali, temveč so si prizadevali tudi za kmetijstvo, ki je bilo zaradi nemirnih časov čisto na tleh. Rimski priseljenci (kolonisti) in dosluženi vojaki (veterani), ki so za svoje vojaške zasluge dobili od države dodeljena večja zemljišča, so na ustreznih legah zasadili tudi vinograde in jih obdelovali in gojili, kakor so bili navajeni v stari domovini. Temu načinu so se priučili tudi preostali domači prebivalci - staroselci. To znanje se je kopičilo in utrnilo pri staroselcih, tako da ni bilo izgubljeno, ko je večina Rimljanov v 5. stoletju našega štetja zapustila



naše kraje. Po premoru kakih 150-200 let so si to znanje začeli pridobivati tudi na novo v naše kraje priseljeni Slovani oz. poznejši Slovenci.

Rimljani pa seveda kot vsi okupatorji na novo pridobljenim pokrajinam niso bili posebno naklonjeni, pa tudi konkurenca je tedaj že razsajala oz. vsaj bojazen pred njo. Tako je rimski cesar Domicijan že v letih 81-86 našega štetja prepovedal gojitev boljših sort vinske trte v zavojevanih pokrajinah v prid sredozemskega vinogradništva. Te prepovedi pa niso strogo izvajali in jo je cesar Probus, doma iz Srema, proti koncu 3. stoletja sploh odpravil.

Doslej še ni bilo nobene besede o vinogradništvu v laški okolici. Razlog je v tem, da nimamo o njem nobenih trdnih podatkov, ker je območje Laškega arheološko popolnoma neraziskano, čeprav je bil Tone Knez, naš rojak, evropsko pomemben arheolog in »izprašan starinoslovec«, kakor je pisalo na vratih njegove pisarne v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Vendar pa neraziskanost še zdaleč ne pomeni, da neke dejavnosti, v tem primeru vinogradništva, v naših krajih ne bi bilo. Rimljani so bili tu in ni nobenih razlogov, da naših nedvomno vinogradnih leg, ki jih je na laškem območju vse polno, posebej če upoštevamo tedanjo tehniko naprave vinogradov, ko se je delalo vse ročno, ne bi zasajevali z vinsko trto. Vedeti tudi moramo, kak priboljšek je bilo vino pri tedanji sorazmerno enolični prehrani. Dejstvo, da ni materialnih dokazov o vinogradništvu, dokler ne bodo opravljene arheološke raziskave, torej ne pomeni, da vinogradov pri nas ne bi bilo, še zlasti, če upoštevamo, kako so ljudje v preteklosti znali izrabiti vsak košček zemlje in so jo zasadili z njej najustreznejšimi rastlinami. Vedno pa moramo imeti v mislih, da ljudje v preteklosti niso toliko razmišljali kakor zdaj, ali se kaka reč izplača ali ne. Edini ugovor, da vinogradništva v naši okolici ne bi bilo, je redka naselitev. Tedaj je namreč bilo veliko manj ljudi, kakor jih je bilo pozneje, npr. v srednjem veku.

Burno politično zgodovino od preseljevanja narodov, propada rimskega imperija, naselitve Slovanov, uvajanja frankovskega fevdalnega reda in ogrskih vpadov do 10. stoletja moramo pustiti ob strani. Po koncu ogrskih navalov v naše kraje in po njihovem strahovitem porazu ob reki Lech pri Augsburgu na Bavarskem leta 955 se je začela pri nas povsem nova doba, ki pa jo moramo opisati, ker je imela pozneje vpliv tudi na vinogradništvo. Sedanja Slovenija je ponovno padla pod oblast Frankov. Nekako leta 1000 se je pri nas začelo intenzivno (ponovno) uvajanje tedanjega zahodnoevropskega (frankovskega) fevdalizma. Tedaj pa je veljalo načelo, da postane dežela, ki si jo kralj ali cesar pridobi zlepa ali zgrda, njegova last. Izjema je bila le izpričana zasebna lastnina višjih družbenih plasti, npr. v nekdanjih slovanskih državah-kneževinah lastnina knezov, njihovih

družinskih članov, morebiti tudi kosezov. Vsa druga lastnina pa je bila v teh slovanskih državah tedaj še skupna v obliki tako imenovanih žup. To pomeni, da je frankovski cesar prevzel v svoje roke vsa zemljišča v skupni lasti. Tako je dobil v naših krajih ogromno zemljiško posest, ki jo je bilo treba upravljati in ob mejah seveda varovati.

Tedaj pa je popolnoma prevladovalo naturalno gospodarstvo, ker je denarno gospodarstvo s propadom rimskega imperija pred šeststo leti povsem propadlo. Zato je cesar razdelil velike komplekse zemljišč - teritorialnih zemljiških gospodstev - svojim zaupnikom, ki so jih pozneje imenovali grofje, da so upravljali z njimi in da so opravili poglavitno nalogo, poselitev teh zemljišč, kar je bilo seveda mogoče le tako, da so pridobili ljudi, ki so najprej na vseh ustreznih legah izkrcili gozdove in oblikovali travnike, pašnike, njive in seveda postavili kmetije, zaselke in vasi. Zemljišč, ki so bila dodeljena posameznim podložnikom za krčenje, pa ti seveda od zemljiških gospodov niso dobili zastonj. Ker tedaj nihče ni imel denarja, da bi kaj kupil, je posameznik dobil zemljišče le v bolj ali manj trajno uporabo, s tem da je bil prvih deset ali dvajset let kot nagrado za težavno krčenje gozdov, napravo vsaj zasilnih poti, napeljavo vode in postavljanje stavb oproščen vseh dajatev, nato pa je moral vsako leto zemljiškemu gospodu oddajati razne dajatve, činže (zakupnino za prevzeta zemljišča), desetino, male pravde in seveda služiti tlako na zemljiščih, ki si jih je zemljiški gospod pridržal zase, na tako imenovanem graščinskem svetu. Ljudje, ki so se podali v to razmerje, so postali osebno nesvobodni, postali so vezani na grudo *glebae adscriptus*, postali so podložniki, kar pomeni, da oni in njihovi družinski člani kmetije brez soglasja zemljiškega gospoda niso smeli zapustiti.

Na izkrcenem gozdnem svetu so seveda najprej naredili njive in pašnike, pozneje travnike, da so lahko od pridelkov z njiv in od živine živeli. V tej zgodnji fazi, razen morda izjem pri samostanih, naprava vinogradov najbrž še ni prišla na vrsto. Kmalu pa so začeli zemljiški gospodje, tako posvetni kakor cerkveni, vinogradništvo pospeševati povsod, kjer so le naravne razmere ustrezale. Pri tem pa je treba omeniti, da je bilo nekako od 11. do 16. stoletja v Srednji Evropi in seveda v naših krajih toplo obdobje, toplejše kakor prej. V tem obdobju je vinska trta uspevala v višjih legah kakor zdaj, vinograde pa so imeli tudi v krajih, kjer jih že zdavnaj ni več, npr. v okolici Ljubljane, Škofje Loke, na Bledu in na Koroškem od Beljaka navzdol mimo Vrbskega jezera, do Žitare vasi zahodno od Pliberka oz. južno od Dobrle vasi in okoli Velikovca. Gorenjce in Korošce še zdaj ob priložnosti, ko nanese pogovor na njihove vinograde, zbadajo, kako kislico so morali piti nekdam.

Za laško območje je povsem zanesljiv zapis, da je imel jurkloštrski kartuzijanski samostan, prvič ustanovljen leta 1172 ali 1173, drugič pa leta 1209 zunaj svojega posestva leta 1227 vinske gorice v Planinci v kalobski fari, nekaj pozneje pa vinograde znotraj svojega posestva v Tevčah. Vinograde je samostan moral imeti, ker je potreboval vino za obrede in za menihe. Merica vina na dan je bila tedaj sestavni del njihove prehrane. Kje vse je imel jurkloštrski samostan v začetku, razen v omenjenih dveh krajih, svoje vinograde, še ni ugotovljeno. Ni pa bil glede vina odvisen le od svojih vinogradov. Že leta 1185 so mu bile dodeljene desetine od gradu Pilštanj, kjer vino sicer ni izrecno navedeno, v potrditvi te dodelitve, ki jo je izrekel krški škof Dietrich in njegov kapitelj leto pozneje, pa je vino izrecno omenjeno. Tudi po drugi ustanovitvi je kartuzija ohranila vinograde v Planinci v kalobski fari. Torej so že tedaj na Kozjanskem in ob Voglajni gojili vinsko trto in ni razlogov, da bi bilo v laški okolici drugače. Vovbrški grof Ulrik in njegova žena (za Vovbrškimi grofi so Žovneški visoki svobodnjaki, poznejši Celjski grofje, podedovali Celje) sta jurkloštrski kartuziji leta 1278 podarila vasi Kravji dol in Kalobje, štiri leta pozneje sta v potrditveni listini dodala še pravico do gornine (vina iz gorninskih vinogradov). Tukaj se prvič srečamo s tem pojmom, ki ga bomo pozneje izčrpno obrazložili.

Tu bomo na kratko prikazali, kar je znanega o vinogradih in vinu pri jurkloštrski kartuziji. Jurkloštrski samostan je moral v sorazmerno kratkem času na ta ali oni način pridobiti vsako leto dosti vina, ker si je pridobil v laškem trgu pravico vinotoča. To vemo posredno. Leta 1339 je namreč vojvoda Albrecht naročil Frideriku Žovneškemu, deželnemu glavarju na Kranjskem in v Slovenski marki (Dolenjski), da mora braniti pravice in privilegije jurkloštrske kartuzije, med njimi tudi pravico do točenja vina v Laškem. Leta 1373 je Herman, grof Celjski, daroval samostanu za svoj dušni blagor desetine v Vodružu (pri Šentjurju). Tam pa so, kot bomo videli, veliko gojili vinsko trto in se je morala desetina nanašati tudi na vinsko desetino. Leta 1401 je grofica Katarina, vdova grofa Hermana Celjskega, dala postaviti v križnem hodniku kartuzije nov oltar za dušni blagor pokojnega moža in sina Hermana. Kot ustanovo za vzdrževanje tega oltarja pa je naklonila samostanu desetino (gotovo tudi vinsko) iz Debra pri Laškem v znesku 132 funtov dunajskih pfenigov, 3 hube (kmetije) na Reki s tremi domci, eno hubo v Slapni ravni (v poznejši šentrupertske fari), kar je znašalo 100 funtov 20 pfenigov, darovala pa je še 230 guldnov v gotovini. Leta 1447 je samostan kupil vinograd v Slapu nasproti Radeč.

V izrazitih vinogradnih legah na Štajerskem, kakor so Ljutomerske, Ormoške gorice, Haloze, okolica Svečine in v okolici Maribora, je bilo vinogradništvo že zgodaj kar močno razvito. V Mariboru, v Radgoni in v Laškem so bili trije

posebni urbarialni uradi, ki so se ukvarjali tudi z vinogradništvom. Obstoja takega urada v Laškem nedvomno priča, da je bila okolica Laškega zanimiva za vinogradništvo. V pravkar omenjenih odličnih vinogradnih legah so imeli svoje velike vinograde zgornještajerski samostani, kakor so npr. Admont, St. Lambrecht, ali koroški samostani, kakor npr. Vetrinjski ali Sv. Pavel v Labotski dolini, ki so potrebovali velike količine vina za obredne in prehranske namene.

V omenjenih treh stoletjih je bil izkrčen skoraj ves, za kmetijsko obdelavo ustrezen gozdni svet. Ostali pa so še gozdovi po bregovih, ki so bili zelo redko poraščeni, zdaj bi jim rekli varovalni gozdovi, od katerih ni bilo prave koristi. V njih se je pasla kvečjemu drobnica.

Ker se je število ljudi v 11., 12. in 13. stoletju že kar namnožilo, jih je bilo mogoče zaposliti pri novem velikem projektu, drugem krčenju malovrednega bregovitega sveta za vinograde. Pri tem sta se srečno združili dve želji: želja zemljiških gospodov po tem, da bi tudi od teh zemljišč dobili dajatve, ki jih dotlej niso ali pa le v neznatnem obsegu, po drugi strani pa tudi želja raznih interesentov, da bi si na tem sicer malo koristnem svetu napravili vinograde. Vino je bilo v tedanjih časih neprimerno bolj cenjena pijača kakor je zdaj. Posebej pomembno je bilo, da je trta rasla v bistvu povsod v bližnji okolici, dozorela pa le na ustreznih toplih legah in da so si vino sicer z velikimi naporji, pa vendar lahko pridelali ljudje z lastnimi rokami. Tako se je začelo gibanje za napravo vinogradov. Nekaj vinogradov je gotovo že tedaj obstajalo, večinoma samostanskih in graščinskih, ki so jih podložniki obdelovali s tlako, morebiti si je pa tudi kak kmet podložnik, če je imel v okviru njemu dodeljenega posestva ustrezen svet, napravil vinograd. Vinogradništvo tako ni bilo povsem neznana dejavnost.

Kdaj natančno so na laškem gospodstvu začeli delati vinograde, seveda ni znano, ker neposrednih materialnih dokazov ni. Zanesljivo pa lahko domnevamo, da že v 12. stoletju. V Mariboru je že leta 1182 obstajal deželni knežji urbarialni urad, ki je izkazoval razvito vinogradništvo. Taka urada sta bila tudi v Radgoni in Laškem, torej v vinorodnih krajih. V okolici Maribora (Trčova, Sv. Peter) je bilo leta 1236 že toliko vinogradov, da je bilo v okviru gospodstev potrebno ustanoviti vinogradne ali gorske skupnosti, ki so urejevale vse zadeve, ki nastanejo pri tako intenzivnem delu, kakor je gojenje trte. Leta 1240 so osnovali podložniki pri žičkem samostanu tudi že toliko vinogradov, da je bila potrebna podobna skupnost. Ta skupnost, v kateri so obvezno morali sodelovati vsi vinogradniki nekega ožjega območja, se je sestala enkrat na leto na gorski pravdi, neke vrste sodnem sestanku, kjer so pod predsedstvom gorskega gospoda ali njegovega namestnika »svoje medsebojne spore sami reševali«.

Pri napravi vinogradov v začetku niso bili tako izbirčni pri legah, kakor smo zdaj. Seveda pa ljudje tedanjega časa tudi do kakovosti vina niso imeli takih zahtev, kakor jih postavljamo zdaj. Vinograde so osnovali tudi v manj ustreznih pokrajinah in legah. Seveda pa sta bili Spodnja in delno Srednja Štajerska najbolj cenjeni kot vinorodni deželi. Že od rimskih časov je bilo seveda Primorje znano kot vinorodno območje. Postopoma se je vinogradništvo uveljavljalo tudi na Dolenjskem. Vinogradi so bili na Spodnjem oz. Slovenskem Štajerskem kar močno razširjeni. Drago Medved omenja, da sta bila v urbarju benediktinskega samostana v Gornjem gradu, ki je bil ukinjen nekako pred letom 1462, omenjena vino in vinska trta. Toda to ne pomeni, da so bili vinogradi prav v Gornjem gradu, ker je ta samostan imel vinograde npr. v Šentandražu pod Goro Oljko, na Bizeljškem in še kje. V 16. stoletju so bili z vinogradi bogati kraji zahodno od Celja, posebej v okolici Šmartnega ob Paki in Polzele. Vinogradniško pomembni so bili kraji okoli Laškega, Rimskih Toplic in Šentjurja. Kraje z vinogradi v laški okolici bomo našli pozneje, vinogradi pa so bili dejansko povsod, kjer so razmere za rast vinske trte ustrezale.

V velikem laškem gospostvu so bili vinogradi v treh pravnih oblikah. Prva je bila v okviru gospostva oz. graščine, kar je v laški okolici splošno ime za gospostvo. Ta je imela svoje lastne graščinske (dominikalne) vinograde, ki jih je obdelovala s svojimi hlapci in dninarji. Ker je imela graščina dobre kleti in je gotovo imela tudi človeka, ki se je spoznal na kletarstvo, je bilo njeno domače vino odlične kakovosti (Hofwein). Druga pravna oblika so bili vinogradi v okviru kmetije (hube). Če je imela kmetija kako za vinsko trto ustrezno zemljišče, ga je zasadila in si pridelala domače vino. Ker na kmetijah večinoma ni bilo dobrih kleti in tudi kletarjenje je šepalo, je bilo vino praviloma slabe kakovosti. Od njega so kmetje morali graščini, kakor od drugih pridelkov, dajati desetino. Graščina se je redno pritoževala nad kakovostjo tega desetinskega vina (Zehentwein). Tudi pri prodaji so razlikovali graščinsko vino in desetinsko vino. Tako v graščinskih kakor tudi v kmečkih vinogradih niso pridelali večjih količin vina. Najpomembnejša je bila tretja pravna oblika: vinogradi v vinskih gorcah, kjer jih je bilo v ustreznih legah veliko. Osnovali pa so jih podložniki na graščinski zemlji.

Naprava vinogradov v strmem svetu, kakor je bila večinoma pri nas, je bila težavnejša, kakor prvo krčenje gozdov za njive, travnike in za napravo vasi in zaselkov. Za te so izbirali vendarle, če je bilo mogoče, bolj ravne ali vsaj kolikor toliko položne lege. Za vinograde so bile na voljo le večinoma zelo bregovite in strme lege. Zemljiški gospod je za kompleks takih zemljišč znotraj gospostva ustanovil posebno organizacijsko obliko - gorninski urad. Vsak urad je zajemal eno ali več gorskih skupnosti. Če pa se je kompleks vinogradov tudi lastninsko



povsem izločil iz gospostva, kakor pri Rečki gorci, se je izoblikovala posebna pravna oblika - imenje - nemško Gült, ki je bila najnižja fevdalna posestna oblika. Imenje praviloma ni imelo lastne upravne stavbe. Upravljal ga je lastnik sam. Če pa je bil lastnik oddaljen, ga je upravljal kak bližnji strokovnjak.

Ker je bilo krčenje zemljišč za vinograde, zasajanje trte, naprava poti, postavljanje zidanic, oskrba s stiskalnicami in sodi povezano z velikimi napori in stroški, je moral zemljiški gospod to upoštevati in te zemlje ni mogel dati interesentom po običajnem podložniškem pravu, po katerem so podložniki imeli kmetije. Dal jim jo je v trajni zakup po tako imenovanem gorskem pravu (*Bergrecht*). To je pomenilo, da so taki vinogradniki, po tedanjem označevanju sogorniki, ker so svoje vinograde imeli v neke vrste skupnosti, zemljiškemu, strokovno gorskemu gospodu, dajali vsako leto določeno količino mošta ali vina. S svojim, tako pridobljenim vinogradom pa je sogornik povsem prosto razpolagal *inter vivos et mortis causa*, torej za življenja in po smrti, lahko ga je prodal, podaril, ga predal za preužitek, se nanj zadolžil, ga zapustil, ipd. Novi lastnik je moral zemljiškemu gospodu naprej dajati le prvotno dogovorjeno količino mošta ali vina. Gorske skupnosti so se oblikovale postopoma, prve so znane iz 15. stoletja. Kakor je razvidno iz preglednice, je imelo laško gospostvo leta 1524 1256, leta 1621 pa skoraj dva tisoč sogornikov v treh gorninskih uradih (1. za okolico Laškega, 2. za okolico Vodruža pri Šentjurju in 3. za okolico Radeč). Za to je prejelo leta 1524 977 veder vina, 1533 srebrnikov in 22 kopunov (predvsem iz kraja Radež blizu Lisce). Naj tukaj dodam, da je bilo v laškem političnem okraju skoraj tristo let pozneje, leta 1896 več vinogradov kakor njiv. Ker pa so bili vinogradi precej bolj obdavčeni kakor njive, smemo upravičeno domnevati, da je bilo vinogradov bistveno več kakor njiv, le da zaradi višje obdavčitve vinogradov vinogradniki niso bili zainteresirani, da bi bili vsi dejansko obstoječi vinogradi katastrsko pravilno zajeti in tako vinogradniki bolj obdavčeni.

**Preglednica: Kraji z gorninskimi vinogradi, številom sogornikov v letih 1524, 1567 in 1621 in njihovimi dajatvami v letu 1524<sup>2</sup>**

| Kraji z gorninskimi vinogradi     | Število sogornikov |      |      | Dajatve 1524 |           |
|-----------------------------------|--------------------|------|------|--------------|-----------|
|                                   | 1524               | 1567 | 1621 | vedra        | srebrniki |
| <b>Gorninski urad: pri Laškem</b> |                    |      |      |              |           |
| Lahomšek                          | 26                 | 22   | 34   | 28           | 8         |
| Lahomno                           | 77                 | 63   | 113  | 62           | 229       |
| Zlateče pri Lahomnem              | 26                 | 15   | 28   | 25           | 60        |

<sup>2</sup> Koropec, 1976, 261-263.



| Kraji z gorninskimi<br>vinogradi    | Število sogornikov |      |      | Dajatve 1524 |           |
|-------------------------------------|--------------------|------|------|--------------|-----------|
|                                     | 1524               | 1567 | 1621 | vedra        | srebrniki |
| Požare pri Reki                     | 20                 | 12   | 25   | 13           | 18        |
| Vrh pri Oleščah                     | 15                 | 13   | 20   | 14           | 12        |
| Vrbon pri Oleščah                   | 5                  | 8    | 16   | 7            | 18        |
| Olešče                              | 19                 | 16   | 26   | 16           | 20        |
| Loke pri Mali Brezi                 | 10                 | 9    | 12   | 6            | 46        |
| Rifengozd                           | 4                  | 4    | 8    | 7            |           |
| Tovsto                              | 30                 | 27   | 43   | 26           | 95        |
| Selo                                | 39                 | 35   | 51   | 26           | 24        |
| Bukovje pri Harju                   | 6                  | 6    | 8    | 6            |           |
| Lažiše                              | 12                 | 12   | 25   | 6            | 6         |
| Vodiško                             | 10                 | 12   | 16   | 4            | 13        |
| Konc                                | 13                 | 12   | 16   | 7            | 8         |
| Leskovec pri Ložah                  | 26                 | 33   | 3    | 14           |           |
| Povčeno                             | 7                  | 13   | 23   | 3            | 38        |
| Strensko                            |                    |      | 49   |              |           |
| Globoko                             | 2                  | 6    | 7    | 1            |           |
| Kostanjevica pri Jagočah            | 16                 | 20   | 31   | 22           |           |
| Ladna Raven pri Debru               | 2                  | 5    | 1    | 5            |           |
| Plazovje                            | 5                  | 13   | 22   | 3            | 6         |
| Radoblje                            | 3                  | 5    | 10   | 1            | 12        |
| Padež (Bothetsche)                  | 10                 | 9    | 13   | 7            | 33        |
| Gramen na Strmci                    | 3                  | 4    | 6    | 4            | 12        |
| Gramen Uerch, najbrž sv.<br>Krištof | 22                 | 29   | 43   | 16           |           |
| Harje                               | 14                 | 17   | 21   | 10           | 27        |
| Gabrno                              | 10                 | 10   | 17   | 11           | 12        |
| Jelovec                             | 6                  | 4    | 6    | 5            | 12        |
| Gradnik                             | 18                 | 13   | 22   | 13           | 80        |
| Trnovec pri Gabrnem                 | 10                 | 13   | 18   | 4            | 12        |
| Žikovca pri Ojstrem                 | 4                  | 4    | 5    | 2            | 12        |
| Gremesintz                          | 2                  | 1    | 2    | 1            | 12        |
| Kuretno                             | 12                 | 17   | 22   | 10           | 21        |
| Vukovec (najbrž Bukovec)            |                    |      | 22   |              |           |
| Šmarjeta                            | 14                 | 14   | 22   | 9            | 12        |
| Belovo                              |                    |      | 23   |              |           |
| Klenovo                             | 16                 | 26   | 41   | 6            | 58        |
| Turje                               | 17                 | 24   | 33   | 6            | 26        |
| Dol                                 | 22                 | 32   | 39   | 8            | 46        |

| Kraji z gorninskimi<br>vinogradi               | Število sogornikov |      |       | Dajatve 1524 |           |
|------------------------------------------------|--------------------|------|-------|--------------|-----------|
|                                                | 1524               | 1567 | 1621  | vedra        | srebrniki |
| Brezovo pri Uničnem                            | 3                  | 10   | 11    | 1            |           |
| Kristandol                                     | 1                  |      |       | 1            |           |
| Sedraž                                         | 7                  | 32   | 51    | 4            |           |
| Marno                                          | 4                  | 12   | 13    | 1            | 12        |
| Brdce                                          | 8                  | 11   | 15    | 3            |           |
| Trnovo                                         | 33                 | 49   | 69    | 12           | 81        |
| Holečen Dol pri Turju                          | 8                  | 11   | 11    | 2            | 26        |
| Brnica                                         |                    |      | 18    |              |           |
| Skupno gorninski urad pri<br>Laškem            | 644                | 793  | 1.247 | 456          | 1.119     |
| <b>Gorninski urad: pri Vodružu</b>             |                    |      |       |              |           |
| Javnik pri Jazbin Vrhu<br>(Jamnickh)           | 11                 | 17   | 22    | 6            |           |
| Reber                                          | 61                 | 71   | 94    | 40           | 34        |
| Gradišče pri Vodružu<br>(Gradisch)             | 12                 | 11   | 17    | 6            |           |
| Goli Vrh pri sv. Jakobu                        | 33                 | 31   | 47    | 18           |           |
| Jezerje pri Kalobju                            | 23                 | 22   | 33    | 17           |           |
| Trno                                           | 68                 | 68   | 87    | 55           |           |
| Ravne pri Vodružu                              | 8                  |      | 9     | 6            |           |
| Skupaj gorninski urad: pri<br>Vodružu          | 216                | 228  | 309   | 148          | 34        |
| <b>Gorninski urad: pri Radečah</b>             |                    |      |       |              |           |
| Dobrava                                        | 34                 | 29   | 35    | 43           | 30        |
| Cerovec (Czerouetz, ok.<br>1441 Zerowecz)      | 18                 | 16   | 20    | 19           | 24        |
| Na Potovih (Vpotzech)                          | 8                  | 10   | 11    | 8            |           |
| Močilno (Motschulu, ok.<br>1400 Moczschiel)    | 18                 | 14   | 18    | 17           | 64        |
| Slatnšek (Slatnscheckh)                        | 36                 | 27   | 37    | 35           | 116       |
| Štajngrob pri Dvoru<br>(Staingrueb, isto 1447) | 26                 | 21   | 27    | 23           | 4         |
| Jelovo                                         | 48                 | 39   | 52    | 39           | 20        |
| Slap pri Obrežju (Slapper)                     | 103                | 82   | 104   | 99           | 50        |
| Čelovnik                                       | 30                 | 21   | 32    | 29           |           |
| Radež (Radesperg)                              | 49                 | 43   | 60    | 41           | 44        |
| Kozje pri Žirovnici (Kosie)                    | 18                 | 14   | 17    | 15           | 28        |

| Kraji z gorninskimi<br>vinogradi                   | Število sogornikov |              |              | Dajatve 1524 |              |
|----------------------------------------------------|--------------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
|                                                    | 1524               | 1567         | 1621         | vedra        | srebrniki    |
| Dolenje pri Velikem Širju<br>(Dollene)             | 8                  | 7            | 8            | 5            |              |
| Skupaj gorninski urad pri<br>Radečah               | 396                | 323          | 421          | 373          | 380          |
| <b>Skupaj gorninski uradi<br/>gospodstva Laško</b> | <b>1.256</b>       | <b>1.344</b> | <b>1.977</b> | <b>977</b>   | <b>1.533</b> |

in še 22 kopunov, predvsem iz kraja Radež.

Iz preglednice se vidi, da je bilo sorazmerno veliko gorskopravnih vinogradov v strnjenem kompleksu v Lahomnem, Lahomšku, Oleščah, na Tovstem, na Selu, Leskovcu pri Ložah, pri sv. Krištofu in na Požarju nad Reko oz. v Rečki gorci (nad sedanjo šolo na Reki).

Ker se gospodarski arhiv laškega gospodstva ni ohranil, ne bomo mogli prikazati kake večje gorske skupnosti na njegovem ozemlju, temveč po velikosti srednjo gorsko skupnost v Rečki gorci (na Požaru), ki se je kot imenje očitno po ženitvenih zvezah (najbrž v času, ko so bili baroni Moškoni lastniki laškega gospodstva) izločilo iz tega gospodstva in pripojilo gospodstvu Krumperk pri Domžalah, ki so ga imeli v lasti grofje Raspi. Podatki o tem imenju so se ohranili v tamkajšnjem grajskem arhivu, ki je sedaj v Državnem arhivu v Ljubljani. V rokah dedičev teh grofov je imenje ostalo do 4. 8. 1843, ko ga je Barbara baronica von Rechbach, rojena grofica von Thurn-Valsassina, lastnica gospodstva Krumperk, prodala posestniku realitet Alojzu plemenitemu von Schildenfeldtu z Vranskega, ta pa je nato vinograde naprej prodal lastnim sogornikom - domačim vinogradnikom. Sogorniki iz Rečke gorce so morali dajati gorskemu gospodu od enega do 7 veder vina. Gorski gospod je dobival od tega imenja le precej veder vina, ki ga je vsakokratni (honorarni) upravnik imenja prodal in izkupiček po odbitku stroškov izročil lastnikom. Upravniki imenja so se precej menjavali. Včasih so bili to upravniki laškega gospodstva, včasih lastnik Weichselbergerjevega dvorca in marijagraške graščine Franc Ksaver Rath, enkrat pa tudi upravnik graščine Zbelovo pri Slovenskih Konjicah.

Naslednje fevdalne oblike so bile dvor, posestvo in najvišje gospodstvo ali gosposčina. Fevdalna oblika sama na sebi ni imela vpliva na gorsko skupnost ali obveznosti sogornikov. Zemljiški gospod višjega ali nižjega ranga je torej razdelil za vinograd ustrezno zemljišče glede na teren na posamezne bolj ali manj enake kose. Do vsakega kosa je bila treba speljati kolovoz, treba je bilo postaviti zidanico ali vsaj leseni vinski hram, v njima namestiti prešo, oskrbeti si brente

za nošenje grozdja pri trgatvi in sode za vino ter ne nazadnje prerigolati zemljišče, kar je bilo posebno težavno. Tedaj so namreč rigolali skoraj meter globoko. Posebej težaven je bil dovoz stavbnega materiala po slabih in strmih kolovozih, kakor tudi odvoz vina iz zidanic, kolikor ga niso sogorniki spili kar pri zidanic ali ga znosili domov kar v svojih želodcih. Posebna težava je bila z vodo. Najti je bilo treba v bližini kake izvirke, kajti brez vode si tudi tedanjega kletarjenja ni mogoče zamisliti, saj je bilo treba pomiti sode in leseno posodo, prešo in drugo. Skratka naprava vinogradov, postavljanje hramov in zidanic ter njihovo vzdrževanje je bilo sila težavno.

Zemljiški gospod teh zemljišč ne bi mogel oddati, če bi zanje zahteval enak pravni status, kakor jih je lahko za običajna kmetijska zemljišča pri prvem krčenju gozdov. To je bilo namreč podložiništvo, osebna vezava podložnika na grudo *glebae adscriptio* in še obremenjeno z raznimi dajatvami ter opravljanjem tlake. Zato so zemljiški gospodje za ta zemljišča iznašli posebno pravo, tako imenovano gorsko pravo, nemško Bergrecht, po hribu, gori ali gorci, latinsko *ius montanus*. Po tem pravu je bil sprejem tega zemljišča svoboden, iz njega ni izviralo nikakršno podložišsko razmerje. Zato so take vinograde v začetku osnovali, pozneje pa so jih kupovali tudi meščani, tržani, nižji plemiči, župniki, ki na svojem župnijskem posestvu niso imeli vinograda, bližnji kmetje, ki na svojih kmetijah niso imeli zemljišč, ustreznih za vinograde, ali bolj oddaljeni kmetje in podobno. V Rečki gorci so imeli vinograde, so torej bili sogorniki, laški tržani, kmetje iz Doblatine, Leš pri Svetini, Ulčev mlinar iz Marija Gradca, kmetje iz Padeža, Planince, Podvina, Povšenc, Slatne, Svetine, Reke in Radobelj. Ko je dobil sogornik ali mejaš, to sta bila izraza za vinogradnika v okviru neke vinogradne skupnosti, npr. omenjene gorce, vinogradno zemljišče v pravo last, ga je smel prodati, darovati, zastavljati, skratka z njim svobodno razpolagati v življenju in smrti, *inter vivos et mortis causa*. Na novega lastnika so seveda prehajale, kakor zdaj pri državnih davkih vse obveznosti, ki jih je prevzel prvi lastnik. Seveda vinogradnega zemljišča zemljiški gospod prvemu lastniku ni dal zastonj, ampak si je izgovoril od sogornika letno dajatev mošta ali vina, navadno nekaj veder. Vedro pa je v naših krajih v različnih dobah merilo različno, od približno 14 litrov v srednjem veku do približno 26 litrov pred dvesto leti in še zdaj. Včasih so imeli namreč druge mere. Naslednja večja mera za vino je bila šartin, približno 450 litrov. Toliko po mojih podatkih ni dajal noben sogornik, pač pa je bilo to mera, po kateri je zemljiški gospod ali gorski gospod - lastnik gorce, naprej prodajal vino na debelo. V vsaki gorci je moral biti od začetka zorenja grozdja do konca trgatve nastavljen vinogradni čuvaj, ki naj bi preprečeval kraje grozdja, včasih pa so ga pozneje dolžili, da jih ni preprečeval, ampak celo omogočal. S plačevanjem tega čuvaja so bile neprestane težave.

Ljudje pa tudi tedaj niso bili svetniki, kakor niso zdaj, zato je v teh gorcah pogosto prihajalo do medsebojnih sporov in tudi pretepov med sogorniki, pa tudi spori med sogorniki in gorskim gospodom niso bili redki. Za spore iz podložniškega razmerja, torej za spore glede dajatev od podložnega posestva in tudi za druge zadeve, ki jih zdaj uvrščamo v kazensko in civilno pravo, je pri vsaki večji graščini, enako seveda tudi pri laškem gospodstvu, obstajalo posebno patrimonialno sodišče. Zadev, ki so se nanašale na gorninske vinograde, pa na tem sodišču niso smeli obravnavati. Zato so se enkrat na leto zbrali vsi sogorniki in gorski gospod ali njegov zastopnik na tako imenovani gorski pravdi ali gorskem zboru - lahko bi rekli tudi na vinogradnem sodišču - kjer so obravnavali vse prestopke, ki so se med letom zgodili in jih je kdo naznanil. Gorsko pravdo je vodil gorski gospod sam ali njegov zastopnik, v sodnem zboru pa so bili najstarejši modri možje, ki so se dobro spominjali, kake navade so bile v vinogradih nekdaj. V večjih gorcah jih je bilo navadno dvanajst.

Na gorsko pravdo so lahko prišli le gospodarji, lastniki posameznih vinogradov, tudi ženske, če so bile prave lastnice. Navzoč je moral biti tudi nekdo, ki je znal pisati. Tako so ohranjeni zapisniki gorskih pravnih, ki so zelo zanimivi. Iz našega območja so se ohranili zapisniki teh gorskih pravnih za 17. in 18. stoletje le za že imenovano Rečko gorco. Seveda niso tako izčrpni, kakor jih sedaj na sodišču narekujejo šolani sodniki, vedno pa so bili zapisani sklepi, ki so bili sprejeti takoj po obravnavi. Seveda so na gorskem zboru izrekli tudi kazni. Te so bile kar ostre v primeru, ko se je pritožil gorski gospod, da mu kak sogornik npr. ni oddal dolžnega mošta ali vina. Pri odnosih med sogorniki pa kazni navadno niso bile ostre, izrečene so bile bolj tako, kakor pravijo Srbi: okroglo pa na čošak, skratka tako, da ni bil nihče posebej prizadet, ali bolje, da se možje v sodnem zboru obtožencu niso preveč zamerili. Večkrat so bile kazni izrečene kar v nekaj mericah vina, ki so ga na koncu gorskega zbora vsi udeleženci složno popili ali pa se tudi skregali in stepli in je to je bila snov za obravnavo na naslednjem gorskem zboru.

Kakšne prestopke pa so obravnavali na gorskem zboru? Najpogostejši so bili kraja grozdja, poškodbe poti (kak mejaš npr. ni popravil svojega dela poti po kakem hudem naliivu in mejaši z višje ležečimi vinogradi niso mogli več voziti po njej), stalni spori so bili glede mej vinogradov, spodkopavali so si trse, kak mejaš je speljal površinsko vodo namesto po svojem vinogradu po sosedovem, z erozijo je voda splavljala vinogradna tla navzdol, spodnji mejaš pa jo je nagrebel in jo nasul na vrhu svojega vinograda, po veseli družbi v zidanici je prišlo do preprirov in neredko pretepov, ki so bili nekoč veliko pogostejši, kakor so v zadnjem času pri nas, kak mejaš ni bil pripravljen sodelovati pri napravi ali popravljanju strmih

poti in še veliko drobnih sporov je bilo na dnevnem redu gorskih zborov. Spori sogornikov z gorskim gospodom so bili v glavnem zaradi tega, da nekateri zlasti v letih s slabo letino niso bili voljni oddajati dogovorjene količine gorninskega mošta ali vina ali pa je bilo to preslabe kakovosti.

Kakovost gorninskega vina je bila na splošno vedno slabša od vina, ki ga je zemljiški gospod pridelal v svojih vinogradih. Laški tržani so leta 1625 v sporu oz. zunajsočni poravnavi s tedanjim lastnikom laškega gospostva baronom Karlom Moškonom morali pristati, da bodo od njega kupili na leto 20 šartinov, približno okoli 9.000 litrov takega graščinskega, ne pa gorninskega vina. Pri prodaji gorninskega vina je gorski gospod vedno iztržil manj kakor za vino iz svojih vinogradov. Sogorniki so namreč menili, da je za gornino, torej dajatev gorskemu gospodu, vse dobro. S tem pa ta seveda ni soglašal.

Neprestani prepiri so bili zaradi začetka trgatve. Proti zgodnji trgatvi je bil gorski gospod, ker je bil mošt iz prezgodaj obranega grozdja prekisel, nato pa gorninsko vino seveda slabše kakovosti. Sogorniki pa so želeli prav to, ker se tedaj več napreša. Naposled so se morali sporazumeti za datum začetka trgatve. Vsi sogorniki so morali začeti trgati grozdje isti dan. Nobeden ni smel začeti pozneje, tako da je bila trgatev v vinogradih v neki gorci končana približno ob istem času. Različen začetek trgatve tudi ni bil v prid tistega, ki bi želel tako pridelati boljšo kakovost vina. Če bi kdo čakal s trgatvijo in bi bil zadnji, bi mu ptiči, zlasti škorci, ki jih je tedaj moralo biti veliko več kakor zdaj, v enem ali dveh dneh pozobali skoraj vse grozdje.

Videti je, da se je naprava vinogradov po gorskem pravu v 15., 16. in 17. stoletju zelo razširila, kar za naše območje kaže tudi preglednica. To pa je bil tudi čas, ko so zemljiški gospodje podložnike na podložnih kmetijah čedalje bolj privijali predvsem s tlako, pa tudi drugimi dajatvami. Pri nas, v hribovitem svetu, zemljiška gospostva - graščine - razen izjem niso imele toliko lastne (dominikalne) zemlje, da bi potrebovale veliko tlake, tako da je bila ponekod tlaka od posamezne kmetije zelo majhna, v laškem gospostvu le nekaj, npr. tri dni na leto, v bolj ravninskem svetu, npr. v dominikanskem samostanu v Novem kloštru pri Polzeli, pa tudi le dvanajst dni na leto. Ker so se zemljiški gospodje zavedali, da bo naravna tlaka sčasoma prešla in da bo nadomeščena v postopku prevedbe z denarno dajatvijo, so začeli pritiskati na podložnike in jim predpisovati najostrejšo tlako, ki je bila kje v deželi razširjena, da bi to postala splošna norma za tlako povsod. Deželni knez, ki je tu in tam branil podložnike, je v tem primeru potegnil z zemljiškimi gospodi in tako se je uveljavila v »deželi običajna tlaka«, ki je sicer ni bilo treba odslužiti, je pa ostala v predpisih, ki bi nato pozneje lahko bili in so



nato marsikje zares tudi bili podlaga za prevedbo in s tem za denarno dohodke zemljiških gospodov pozneje, kar se je nato v omiljeni obliki v 18. stoletju in po revolucijskem letu 1848 tudi zgodilo.

V opisanem vzdušju so se odnosi med gorskim gospodom, ki je bil navadno hkrati zemljiški gospod okolnih podložnikov, in sogorniki na vinski gorci začeli zaostrovati. To je bilo nekako treba urediti. Zato je štajerski deželni knez Ferdinand leta 1543 izdal zbirko predpisov gorskega prava, tako imenovani patent z naslovom *Gorske bukve* (*Bergrechtsbuch*). Ker je bil Ferdinand hkrati deželni knez Štajerske, Koroške in Kranjske, je v Gorskih bukvah zajeto pravo veljalo tudi za omenjeni deželi. Štajerska je kljub temu, da so v njej živeli Spodnještajerci, ki so tedaj skoraj vsi govorili slovensko, veljala za nemško deželo in zato nemške verzije Gorskih bukev niso prevedli v slovenski jezik. Kranjska pa je veljala za skoraj čisto slovensko deželo in je zato kranjski deželni zbor naročil župniku na Raki pri Krškem Andreju Reclju, da nemške Gorske bukve prevede v slovenski jezik, kar je ta storil leta 1582. Še prej je omenjeni Ferdinand dal prevesti neki davčni dekret o izterjavi davka na vino za vojno proti Turkom. Ta dekret in Gorske bukve sta prva pravna akta v slovenskem jeziku, kot vidimo, oba povezana z vinom. Zanimivo je, da so bile Gorske bukve prevedene dve leti prej kakor Dalmatinov prevod Svetega pisma, ki ga štejemo za vrhunec slovenske protestantske književnosti oz. dotlejšnje književnosti sploh. Gorske bukve pa v bistvu niso prinesle kdovekaj novega. Ponovljeni so bili le predpisi, ki so veljali dotlej.

Do revolucionarnega leta smo imeli v našem vinogradništvu tri tipe vinogradov. Prvi in najstarejši so bili vinogradi raznih samostanov in pomembnejših cerkvenih ustanov (škofij, proštij), nato pa seveda zemljiških gospodov. Tem vinogradom bi lahko rekli, da so bili graščinski. Drugi tip vinogradov so bili tisti, ki so bili v sestavi posamezne podložne kmetije. Tretji tip vinogradov pa so bili gorskopravni, o katerih smo govorili že doslej. Med temi tremi tipi vinogradov pa so bile zelo velike razlike.

Graščinski vinogradi so bili, kot že ime pove, v pravi lasti graščin. Na njih so torej povsem samostojno gospodarile graščine same. Te vinograde so prvotno obdelovali tlačani. Obdelava vinogradov, npr. rez, pa je kar zahtevno opravilo, kjer se malomarno ali pa zlonamerno delo maščuje še isto leto, ali pa pozneje. Podložniki pa nad tlako seveda niso bili navdušeni in so delali malomarno in neredko poškodovali trse. Tako se je sčasoma uveljavila praksa, da so graščine k temu delu namesto tlačanov pritegnile dninarje (tavrharje - *Tagwerker*), ki so delali hitreje in predvsem bolj skrbno, ker so bili kar sproti (sorazmerno dobro) plačani v denarju. To za vinograde v okolici Laškega sicer ni nikjer zapisano,

bilo pa je pravilo povsod drugod in menim da velja tudi za laške razmere. Ker so imele graščine šolane upravnike, bolj razgledane predelavce in zlasti kletarje, so pridelovale najboljše vino, ki so ga ustrezno dražje prodajale.

Vinograde v sestavi podložnih kmetij so obdelovali kmetje sami in tudi kletarili so pač, kakor so vedeli in znali. Ker pa so morali od pridelanega mošta oz. vina oddajati desetino kakor od vseh drugih pridelkov in tudi od mlade živine, za posebno kakovost niso skrbeli. Zato desetinsko vino, ko so ga graščine prodajale, ni dosegalo dobrih cen.

V Laškem je bilo poleg velikega gospostva in imenja Rečka gorca še nekaj cerkvenih imenj, majhnih fevdalnih enot brez lastnega sedeža, pač pa z lastnim ali najetim upravnikom. Najpomembnejše je bilo imenje nadžupnije Laško, v bistvu nadžupnijska nadarbina, ki jo je formalno upravljal nadžupnik, neposredno pa njegov upravnik. Ker je laška fara oz. prafara zelo stara, je imela v svoji nadarbini veliko zavezancev za desetino, in sicer snopno, vrečno, mladično in vinsko. Zavezancev za vse štiri vrste desetine je bilo okoli leta 1840 884 v 98 različnih krajih nekdanjega velikega laškega gospostva, tedaj pa v farah Laško, sv. Jedrt, sv. Miklavž v okraju Laško, v fari sv. Jakoba v Dolu in trboveljski fari okraja Prebold, fare Marija Širje okraja Loka (pri Zidanem Mostu) in v farah sv. Ruperta in sv. Lenarta okraja Jurklošter. Žal ni razvidno, koliko je bilo obvezancev samo za vinsko desetino. To imenje tudi ni imelo gorninskih vinogradov.

V okviru laške nadžupnije so bila še tri imenja: imenje šmihelske cerkve, imenje pri Florijanovem oltarju v nadžupnijski cerkvi in imenje pri Martinovem oltarju prav tam. Ta tri imenja niso imela niti gorninskih vinogradov niti obveznikov za vinsko desetino, temveč samo navadne podložnike. Le imenje šmihelske cerkve je imelo manjši vinograd, ki pa je bil prodan.

Tretji tip vinogradov so bili gorskopravni vinogradi. Tu je gospodaril vsak sogornik po svoje, upoštevati je moral le predpise, npr. o začetku trgatve. Seveda je vsak sogornik za obdelavo pripeljal svoje ljudi. Tako so iz Radobelj ali Svetine na Rečko gorco hodili kopat, škrlit družinski člani sogornika, laški tržani, ki niso hoteli ali znali delati vinogradniška opravila, pa so najeli dninarje. Na splošno so bili gorskopravni vinogradi vsaj tako dobro obdelani kakor graščinski. Tudi kletarili so nekateri sogorniki za tedanje razmere odlično. Vendar pa seveda niso bili vsi taki. Ker so dajatev gorskemu gospodu za uživanje vinograda gorninski mošt ali vino zlivali v sode skupaj, se je seveda kakovost takega pridelka poslabšala. Gorski gospodje so se neprestano pritoževali nad sorazmerno slabo kakovostjo tega vina. V skladu z usihanjem fevdalnega družbenega reda se je tudi institucija

gorninskih vinogradov preživela. Gorski gospodje so te vinograde začeli odprodajati sogornikom za sorazmerno nizko ceno že pred zemljiško odvezo leta 1848, v celoti pa po tem letu. Pri tem pa ni šlo za prodajo zemljišča, temveč za odkup obveznosti letnega oddajanja gorninskega mošta. Ljudje pa to seveda niso tako strogo razlikovali in so menili, da so vinograde normalno kupili.

Neslavni konec vinogradništva je v devetdesetih letih 19. stoletja povzročila trtna uš - znana filoksera (*Phylloxera vastatrix*), ko so vinogradi s trsi na lastnih koreninah propadli. Stroški z obnovo vinogradov so bili kljub precejšnji državni pomoči veliki, večina vinogradnikov jih ni zmogla in tako so vinograde zasedili z nezahtevnimi samorodnicami, šmarnico, izabelo, kvintonom in drugimi. Kolikor vem, je samo še nekaj vinogradov, kjer gojijo po nekaj trsov starih sort (lipovščina, leška črnina, vrbovec, rjavina idr.), nihče pa ne ve, ali so na lastnih koreninah ali so bili cepljeni. Tako zdaj v redkih vinogradih in brajdah rastejo le še samorodnice.

#### a) Viri

Arhiv R Slovenije v Ljubljani, GRA XV, fasc. 29, Krumperk, Familiaria.

Ibid., fasc. 48, Krumperk, Dominicalia, 18. 5. 1656.

Ibid., fasc. 48, Krumperk, Krumperško imenje Rečka gorca.

Ibid., fasc. 49, Krumperk, dokumenti z dne 19. sept. 1653, 17. 4. 1609, 27. 7. 1751.

Ibid., fasc. 49, Krumperk, Bergtaidingsprotocoll (zapisnik gorskega sodnega zbora) 8. 11. 1691, 29. 9. 1698, 29. 9. 1716, 13. 10. 1724, 13. 9. 1734.

Göthova narodopisna zbirka iz leta 1843. Kopije v Inštitutu za slovensko narodopisje Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

a) Nr. 246 Hauptpfarrgilt Tüffer, 19. July 1843.

b) Nr. 247 Kirchengilt St. Michl zu Tüffer, 11. July 1843.

c) Nr. 248 Altargilt St. Martini zu Tüffer, 11. July 1843.

č) Nr. 249 Altargilt St. Florian zu Tüffer, 10. July 1843.

d) Nr. 164.1 Gilt Kreutberg im Cillier Kreise, 31. Juli 1843.

#### Literatura

Koropec, Jože: Laško gospostvo v srednjem veku. Časopis za zgodovino in narodpisje 47, Nova vrsta 12, 2, 1976, str. 244-275.

Maček, Jože: O zgodovini vinogradništva v okolici Laškega. Predavanje ob

- oživitvi martinovanja v Laškem, dne 11. str. Shranjeno v Knjižnici Laško.
- Orožen, Ignaz: Das Dekanat Tüffer mit den Seelsorgestationen Tüffer, St. Ruprecht, St. Leonhard, Gairach samt dessen Kloster, St. Nikolaus, St. Margarethen, St. Gertraud, St. Jakob im Dolj, Trifail, St. Egyden in Steinbrücken, Lak, St. Johan in Razbor, (Ratschach in Krain) und Maria Scheuern. Marburg, 1881, 562 str.
- Zupanič, Ivo: Zgodovina vinogradništva Slovenskih goric. Maribor, 1969, 145 str.
- Žontar, Jože: Zemljiško gospostvo Krumperk pri Domžalah v 17. in 18. stoletju. Zgodovinski časopis 46, 1992, 4, 437-444.

### Zusammenfassung

#### Über den Weinbau in der Umgegend von Laško

Es wird eine kurze Übersicht über den Weinbau als Wirtschaftssparte gegeben, dem in früheren Zeiten, in Gegenden wo die edle Weinrebe gedeiht, wesentlich grössere Bedeutung zukam als in der Gegenwart. Es wird kurz auf den Weinbau in der Steiermark eingegangen, wo sich fossile Reste dieser Pflanze fanden und in Ptuj (Pettau) Weinbau auch archäologisch dokumentiert ist. Einen ansehnlicheren Umfang erreichte Weinbau in der Zeit der Römerherrschaft über unseren Gebiet. Da in Laško (Tüffer) auch Römer siedelten und in der Umgebung viele entsprechende Weinlagen bestehen, ist es sehr wahrscheinlich, dass hier Weingärten angelegt und Weinbau betrieben wurde. Bestätigt ist das allerdings nicht, da in Laško und seiner Umgebung noch keine archäologische Untersuchungen getätigt wurden. Sehr wahrscheinlich ist ferner, dass nach dem Zusammenbruch des Römischen Imperiums, der Völkerwanderung, der Ansiedlung der Slawen, dem ersten Versuch des Übergangs ins fränkische Feudalsystem und bis zum Mißlingen der ungarischen Feldzüge in der Mitte des X. Jahrhunderts Weinbau in sehr sehr spärlichen Umfang betrieben wurde, wohl nur so viel, daß weinbauliche Kenntnisse nicht ganz in Vergessenheit gerieten.

In der ersten Phase der Kolonialisierung dieses Gebiets durch Territorialgrundherrschaften kam natürlich zunächst die Urbarmachung des Landes durch Anlage der Wiesen, Weiden und Äcker in Betracht mit der Bildung von Huben, Weilern und Dörfern und der entsprechenden dringendsten Infrastruktur (Wasserquellenerschließung, Brücken-, Wegebau usw.). Erst danach konnte zur Anlage der Weingärten geschritten werden. Jedenfalls sind in der weiteren Umgegend von Laško Weingärten der Kartause Jurkloster schon im XII. Jahrhundert schriftlich bezeugt. Der Weinbau hat sich bis zum XV. Jahrhundert ziemlich verbreitet. Diese Wirtschaftssparte wurde in drei Rechtsformen betrieben: 1. als Eigenbau

im Rahmen der Grundherrschaft, jedoch scheint dieser keinen grossen Ausmass angenommen zu haben. 2. als Weinbau im Rahmen der Untertanshuben, wenn es da entsprechende Weinlagen gab. Da mußte wie von anderen Pflanzen- und Vieherträgen Weinzehent der Grundherrschaft abgeliefert werden. Der Umfang dieses Anbaus scheint gering gewesen zu sein. 3. als Weinbau im Rahmen der Bergrechtsgenossenschaft. Bei dieser Rechtsform wurden gegen abgesprochene jährliche Gaben von Most oder Wein vom Grundherrn entsprechende Weinlagen den Interessenten zur Verfügung gestellt. Die Interessenten konnten Untertanen, Gewerbetreibende, Bürger, Beamte, Pfarrer, die in ihrer Pfründe keine Weingärten hatten, oder sogar kleine Adlige sein. Diese Weingärten wurden nach sogenanntem Bergrecht vergeben, das aber keine Untertänigkeit einschloss. Unter der Erfüllung der Verbindlichkeit der Abgabe von Most oder Wein dem Grundherrn gegenüber, standen diese Weingärten im freien Rechtsverkehr *inter vivos et mortis causa*. Wegen der vielen für andere Nutzungen ungünstigen, aber für Weinbau entsprechenden Lagen war diese Anbauform sehr verbreitet. Im Jahre 1524 waren im Rahmen der Grundherrschaft von Laško 1.256 Bergholden, die 977 Eimer Wein und 1.533 Silberlinge dienen mußten. In den Jahren 1567 bzw. 1621 waren schon 1.344 bzw. 1.977 Bergholden. Ausser der Grundherrschaft bestand in der Ortschaft Požar bei Reka eine kleine Berggenossenschaft (Rečka gorca) in der Rechtsform einer Gült. Sie konnte kurz beschrieben werden, da sich nur für diese Archivquellen erhalten haben. Die Weingärten in dieser Form wurden noch vor der Grundentlastung den Bergholden verkauft. Das Ende des Weinbaus auf edler Weinrebe in der Umgegend von Laško bewirkte in den letzten zwei Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts die Reblaus (*Phylloxera vastatrix*). Jetzt gibt es nur noch seltene Weingärten, aber fast alle an amerikanischen Reben, den Direktträgern.





## VINOGRADI IN ZIDANICE V GORI POD ŠENTRUPERTOM

**Vlado Marot<sup>1</sup>**

Občina Laško je bila nekdaj bogata z vinogradi in zato ni slučaj, da še dandanes po obronkih okoliških gričev najdemo zidanice - gorce, kot svojevrsten pomnik stavbne dediščine na našem območju. Moj prispevek se dotika le enega področja Laškega, in sicer kraja Šentrupert oziroma njenega dela, kjer sem na razdalji slabega kilometra naštel s pomočjo informatorjev kar 16 tovrstnih objektov.

### **Nekaj besed o Šentrupertu**

Na obrobju Kozjanskega leži kraj Šentrupert kot eden izmed 85 naselij občine Laško s precej razgibano pokrajino in z nadmorsko višino od 400 do 650 metrov.

Če nas pot vodi od Laškega dobrih dvanajst kilometrov po asfaltni cesti skozi Marija Gradec, Lahomno, Tevče, ... v smeri Šentjurja, pridemo na Šentrupersko planoto, od koder se odpre lep pogled na eni strani do Kala, Mrzlice in Kuma, na drugi strani do Donačke Gore, Boča, pa Lisce, Svetine itd. Od Šentjurja je kraj oddaljen 9 kilometrov.

Šentrupert je naselje, sestavljeno iz več zaselkov in samotnih kmetij. Leži na hribovitem delu Vzhodnega Posavskega hribovja, na razvodju med dolinama potočkov Kozarice in Lahomnice. Osrednji del Šentruperta je naselje Šentrupert, kamor poleg Velike Breze gredo tudi zaselki: Zgornje in Spodnje Bezgovnice, Podgorje, Konjice, Gorica in Gora. H kraju Šentrupert pa spadajo še naselja Mala Breza, Mačkovec, Trobni Dol in Curnovec. Naselje in kraj sta dobila ime po župnijski cerkvi sv. Ruperta, ki je v jedru kraja in se je tako tudi imenoval do leta 1952, ko so ga preimenovali v Breze, leta 1994 pa je dobil sedanje ime Šentrupert.

Dandanašnji je kmetov, ki bi se izključno preživljali zgolj s kmetovanjem, zelo malo, saj jih je precej našlo zaposlitev v dolini (Šentjurju, Celju, Laškem, Hraстniku itd.). Iz kraja se je pred leti veliko ljudi tudi izselilo. Danes primanjkuje

<sup>1</sup> predmetni učitelj razrednega pouka, sekretar OO Rdečega križa Laško

učencev v šoli, ki je na primer še po drugi svetovni vojni imela vpisanih kar 213 učencev, in po drugi strani prebivalcev. Šentrupert je s pripadajočimi naselji imel po podatkih Krajevnega leksikona Slovenije leta 1900 kar 1038 duš, danes jih ima le še nekaj nad sedemsto. Kraj je bil zlasti na svojem prisojnem delu obdan z vinogradi. Pa ne povsod. Zakaj ne, je hipotetično vprašanje. Verjetno posestnikom ni ustrezala lega, morda zemlja.



*Naselje Gorca (avtor vseh fotografij je Vlado Marot).*

Posebej na tem območju izstopa njen predel oziroma manjši zaselek Gora, pobočje vzhodno od cerkve proti dolini, imenovani Rebre oz. Osredku. Kot omenjeno, se območje imenuje Gora, njen manjši predel je tudi Bard, medtem ko se nasproti ležeči hrib, sedaj gručasto naselje z nekaj domačijami (Tuhtar, Kocman, Marot, ...) imenuje Gorica in ne kaže znakov vinogradniške preteklosti. Na prisojnih delih drugod po kraju so bili le osamljeni vinogradi, kot na primer od Rebrničkega hriba (Rebr-

nice) v smeri proti Oleščam oziroma tostran Podgorskega hriba (Podgorje).

Še kot otrok sem pogosto med potjo v šolo Šentrupert ali tamkajšnjo cerkev k maši s svoje desne strani od Cvirnovе kapele naprej zrl v pobočje Gore in Bard, ki so, tako se mi je zdelo, vedno znova, ko se jih je dotaknil moj pogled, žarele v soncu. Pa naj si bo to zgodaj pomladi, jeseni ali pozimi. Prve zaplate brez snega so se zagotovo pokazale v Gori. Kako ne, saj jih je pobožalo prvo jutranje sonce, ki je pokukalo izza Kalobja, in slednje, ko je čez Podgorje zašlo.

Morda me majhne, pa vendar svojevrstne hiške ne bi tako prevzele, če ne bi od stare mame Neže in mame Marije pogosto slišal pogovor o Gori, Lipekovi gorci, o složnosti pri vinogradniških opravilih, vinčku, ki da je bil namenjen za bolj pomembne in velike družinske dogodke, oziroma praznike, ker je bil dober, sladek, ipd. Imel pa sem tudi srečo, da sem še kot učenec pogosto na poti srečeval Horjakovo Maliko in njenega moža, ki smo jih otroci imeli kar za strica Franca, pa Malovsko Trezo, ko so se vračali iz opravil v gorci, ali pa smo pri Mačkovski kapeli ujeli korak v isto smer. Jaz v šolo, oni v gorco. Ne boste verjeli, kako ponosno so stopali in zanosom govorili ti gospodarji.

Ampak na vinograd, ki smo ga imeli v Lipekovih brdih doma, pa nimam ravno lepih spominov. Še kot majhen deček sem pogrešal mamo, ki je, kadar je šla v Brde rezat, vezat itd., dolgo ni bilo nazaj, še malo večji pa sem si v podnožju velikega hriba že moral oprtati koš z gnojem in se z ostalimi podatki navkreber. To je

bilo naporno in nič kaj prijetno opravilo, preden smo prišli do vrha Brd in potem še nič kolikokrat, da smo vsega znosili.

Gora je za tako majhen zaselek, kar zadeva vinogradništvo, nekaj svojevrstnega. Njena izrazita sončna lega od ranega jutra do poznega popoldneva in lapornata tla so bila verjetno vzrok, da so si tam prvotne domačije **Cvirnovih, Matevževih, Edančevih** in še katera ob svoji posesti postavile vinograde s hiškami, nedaleč stran od domačije. Zasadili so si trto, zvečine samorodnico, kasneje pa si vinograd žlahtnili z bolj žlahtnimi sortami.



*Cvirnova gorca.*



*Brgovska gorca.*

Očitno so kmalu spoznali, da daje to območje izvrsten pridelek, zato so domnevno nekoliko bolj »močne« domačije pričele na tem območju kupovati zemljo. Zasadile so si vinsko trto in si, ker so bili za spravilo od doma preveč daleč, na njej postavile manjšo hiško oziroma zidanico, ki je skupaj z vinogradom dobila ime gorca. Tako so nastajale gorce in po lastniku dobivale tudi ime. Bile so zvečine pritlične hiške z dvoje vrat, na eni strani za sode, na drugi za prešanje in orodje, zidane iz kamnja, ponekod kombinirano pol zidane, pol lesene ali pa tudi celotne lesene.

## Zidanice

*Iz Slovenskega etnološkega leksikona lahko razberemo, da so zidanice zidani vinski hrami oziroma stavbe. So samostojne gospodarske stavbe v vinogradu. Grajene so različno. Ponekod iz kamnja, opeke ali bukovih in hrastovih brun. Najpogostejše je bila klet vkopana skoraj v celoti v zemljo, njen zgornji del pa je obsegal vežo in hišo. V veži je bilo lahko kurišče za hišno peč in stiskalnico, ponekod pa je stiskalnica v kleti ob sodih.*

*Hišna oprema je bila razumljivo skromna, namenjena najnujnejšemu za bivanje v času vinogradniških del.*

Če pa so v njej živeli najemniki, »štantarji«, potem je bila temu primerna tudi oprema za vsakdanjo rabo.

Tako sva z eno najstarejših domačink na tem območju, 78-letno Cvirnovno Francoko, po spominu našela kar 16 gorc in verjetno bi se katera še našla. Torej, vinograde so imeli poleg prvotnih domačij v Gori tudi gospodarji iz bolj oddaljenih krajev. Tudi po več kilometrov stran.

Iz Male Breze je bila npr. **Lipekova gorca**, last mojih prednikov, **Markatova in Tomažekova gorca**, iz Trobnega Dola je bila **Špičjekova gorca**, iz Mačkovca pa **Maldovska** (Maloska) in **Horjakova gorca** (tudi Tončkova imenovana). Gledano od šentruprške cerkve proti Šentjurju, je na samem začetku Gore imelo lep vinograd tudi župnišče sv. Ruperta, še za časa župnika Drvenška. Na tem mestu sedaj stoji velika hiša Šrajevih. Gorce niso imeli, ker je bilo do župnišča dokaj blizu.

Poleg že omenjenih so bile še: **Petračeva, Salobirjeva, Kocjanova, Brgovska, Stopinska, Jožetova in Jurekova gorca**.

Nekatere gorce oziroma zidanice so marsikomu nudile streho nad glavo. Tiste, ki so v svojem nadstropju imele tudi bivalni prostor, kamor so se lahko po napor-nem delu posedli tudi vinogradniški delavci, npr. kopači, so si ljudi vzeli v najem – »štant« oziroma so jih lastniki dajali ljudem v najem, da so hkrati imeli človeka, ki je kaj tudi poskrbel za okolico. Kako je bilo s ključem od "kevdra", mi niso zaupali, pa tudi vprašati sem pozabil.

Gora bi lahko postala svojevrsten pomnik času naše preteklosti s področja stavbne dediščine. Zidanice so zanimive, ene v svoji polni funkciji, prvotno tudi ohranjene, ponekod so zamenjali le streho, z njih ob posegu tu pa tam vrgli dol t.i. »šopl«, redke so obnovljene oziroma dobro vzdrževane, kot npr. Matevževa, kar

nekaj pa jih klavarno propada. Tiste, ki so imele nad kevdrom še kakšno »hiško«, danes samevajo, saj v njih ni podnajemnikov.



*Matevževa gorca.*

Med terenskim delom sta me s ponosom, vznesenostjo, veseljem in lju-beznijo dovolj tehtno prepričali vsaj dve moji sogovornici in informatorki.

Francka Gračner (Cvirnova teta Francka), ki si bo čez dve leti oprtala osmi križ na svoje rame, in Fanika Zajc (Novrevčeva Fanika).



*Francka Gračner.*



*Fanika Zajc.*

Obe še gospodarita. Prva s Cvirnovo, druga pa z Jožetovo gorco.

Iz obeh veje poseben odnos do gorce. Čutiti je veličino in pomembnost gorce in vinograda ob njunem, sicer velikem posestvu. Med številnimi domačimi opravili je delo v gorci pomenilo posebno čast in spoštovanje. Vsakdo, ki je bil pri hiši, ni imel možnosti, da bi imel v gorci kaj iskati. Morda le prva kop ali gnojnoša, za ostala opravila se je točno vedelo, kdo jih opravlja. Tudi priprave na opravila so potekale z večjo vznesenostjo kot za kašno drugo kmečko opravilo. Ko se je doma slišalo, »jutri grem pa v gorco«, je to pomenilo nekaj posebnega, nekaj, čemur ni bilo kaj dodati ali oporekati.

Cvirnova gorca, ki je stara vsaj 124 let, če ne še več, ker je napis na leseni prekladi lahko bil že popravljen, še vedno služi svojemu namenu.

V njej sta dve stari preši, na kateri še vedno stiskajo grozdje. Le kritino na njej so od prejšnje, slamnate, sedaj zamenjali z opeko. Glede na to, da je njihova domačija nedaleč stran od gorce, pove gospa Francka, da je bilo v njihovi navadi, da so vsak pomemben dogodek življenjskega kroga na koncu zaključili v gorci. Tja so ob zaključku pojedine - gostije povabili vse goste, kjer so jim zagotovo natočili »taboljšega« in so nato družno nazdravili. In če je bila družba prava, tudi zapeli.

Fanika Zajc, ki je ob mojem prvem, informativnem ogledu gorce nenapovedano prišla po vino, pa mi je dejala, da je gorca nudila streho vsem šestim Zajčevim otrokom, med katerimi je bil tudi njen pokojni mož Zdravko. Njihova gorca je verjetno ena najstarejših, saj je na podbojih vrat, ki so jih pred časom zamenjali, vklesana letnica 1822. Ker je nudila streho nad glavo družini s šestimi otroki, je torej zgornji del lepo urejeno, majhno stanovanje (na sliki). V hiši se je za veli-

ko mizo, obdano s klopmi, lahko usedlo več kot dvajset kopačev, kolikor se jih je zbralo ob prvi kopi v njihovem vinogradu, ki je pod gorco. Eni so sedli tudi na klop za pečjo. Omeniti velja, da ima Jožetova gorca tudi hišno številko, kar pomeni, da je bilo bivanje v njej po vsej verjetnosti prijavljeno, kajti po pripovedovanju dr. Jožeta Mačka je bila naselitev v zidanicah svojevrsten problem in je določeno obdobje bila celo prepovedana, ker od tega niso prihajale dajatve in ni bilo prave kontrole nad prebivalstvom. Nedavno tega smo pri Jožetovi gorci skupaj z dr. Zinko Zorko in Knjižnico Laško snemali svojevrsten in zanimiv šentrupertski govor.

Sedaj so na Gori zrasli veliki stanovanjski objekti, ponekod prave vile. Če bi se danes vrnil naš predniki, bi zagotovo dejali, da je škoda vsake pedi zemlje, na kateri bi tod lahko rasla vinska trta.

Kot že omenjeno, je kar nekaj gorc še v svoji polni vlogi in se bodo lep čas še ohranile, saj tudi mlade družine, ki tod prevladujejo, kažejo interes za ohranitev obstoječega. Tudi prvotni vinogradi so še, ponekod pa so jih obnovili v terasasto podobo.

Povsem drugačna podoba je na primer na Vrhju nad Laškim oziroma v Šentlenartu. V tem kraju vinogradov praktično ni, vsaj spomnil se nihče ni na nobenega. Predsednik KS Vrh, Stanko Selič, me je napotil, naj se obrnem po informacije in nasvete v zvezi s tem na takrat 93. letnega Antona Jančiča, ki ima dober spomin in mi bo vedel kaj več o tem povedati.

Rečeno, storjeno. Vendar sva bila s prijaznim gospodom Tončkom z zgodbo o še danes vidni vinogradniški preteklosti kaj kmalu pri koncu. Povedal mi je, da je bilo vinorodno območje prav na tistem delu, kjer sam tudi živi (Vrh 8), delno tudi v Žigonu in po strmini, v smeri od centra proti Šmiklavžu. »Gorc več ni,« pravi, vinograde pa so izsekali, ko je on hodil v šolo. Torej pred 80 in več leti. Na tista mesta so zasadili sadno drevje, ki je bilo bolj odporno proti boleznim.



*Pajkova gorca.*

Kot zanimivost, pa sem se odločil, da dodam k mojemu prispevku še Pajkovo gorco v Gabernem nad Laškim, v kateri se je rodil naš Jure Krašovec. Torej, še en dokaz, da so bile gorce zelo uporabna in praktična stvar in da so tudi iz takšnih skromnih začetkov zrasli »veliki« ljudje.



**Viri:**

- Gaberšek Irena - predstavitev Podružnične OŠ Šentrupert na spletnem portalu Informatorki na terenu po ustnem izročilu: Fanika Zajc, Šentrupert 32 /1944/ in Francka Gračner, Šentrupert 98 /1929/  
Krajevni leksikon Slovenije III, DZS 1976.  
Muršec Jože - predstavitev župnije sv.Rupert na spletnem portalu.  
Priročni krajevni leksikon Slovenije, DZS 1996.  
Slovenski etnološki leksikon, MK 2004.



## O RAZVOJU LOVSTVA NA OBMOČJU LOVSKE DRUŽINE LAŠKO

**Jože Benedek<sup>1</sup>**

Lov je bil v srednjem veku in vse do leta 1849 vezan na pravice vladarjev ter v posesti cerkvene in posvetne aristokracije. Ta povezava je razumljiva glede na fevdalni družbeni red, ko so lovski privilegiji pomenili posedovanje lovske pravice na tujem ozemlju. Še v srednjem veku je bil lov namreč pravica vladarjev, šele kasneje pa je bila ta pravica podeljena tudi deželnim knezom in gosposčinam.

V 16. stol. je cesar Rudolf II. izdal lovski red za izvajanje lova za Zgornjo Avstrijo, podoben lovski red pa je obstajal za Štajersko. Po njem je bil lov izključna pravica plemenitašev in posestnikov graščin. Hkrati je lovski red izrecno prepovedoval lov meščanom, kmetom, obrtnikom in ostalim podložnikom, ker da bi z izvrševanjem lova ti ljudje zanemarjali svoje delo in obrt.

V drugi polovici 19. stol., po marčni revoluciji, je bila odpravljena več stoletij trajajoča fevdalna predprava do lova. Uveden je bil zakupni sistem lova. Lastništvo nad lovom na občinskih loviščih je pripadalo občini, ki je dajala občinska lovišča v zakup na javnih dražbah. Posestniki z najmanj 115 ha strnjenege zemljišča so pridobili lastna lovišča. Ker pa so bile zakupnine relativno visoke, so si zakup lahko privoščili le premožnejši posamezniki, večinoma tujci. Zaradi visokih zakupnin so se posamezniki združevali v skupine, ustanavljali lovska društva z namenom, da si pridobijo lovišča.

Na pobudo zakupnikov, združenih v lovskih društvih je bil leta 1907 v Ljubljani ustanovljen Slovenski lovski klub, ki se je dve leti kasneje preimenoval v Slovensko lovsko društvo (SLD). Namen SLD je bil združiti lovce vseh slovenskih pokrajin. Za najpomembnejšo nalogo za napredek lovstva si je društvo postavilo cilj predvsem izobraževanje svojih članov s področja lovstva ter skrb za vzrejo in vzgojo čistokrvnih lovskih psov. Uveljavljen je bil tudi nov zakon o lovu, kjer je bila vsebina lovskega zakona natančno opisana, naštetja je bila lovna divjad,

<sup>1</sup> dr. stomatologije, upokojeni direktor Zdravstvenega doma Laško

avedla se je lovskočuvajska služba in določene so bile lovne dobe za posamezno divjad. Zaščiteni so bili kmetje, kajti prepovedano je bilo loviti na poljskih posevkih in v vinogradih od začetka pomladi do žetve. Našteta je bila obveza o poravnavi lovske škode in prepovedano je bilo motiti dopoldansko božjo službo z brakadami.

O lovstvu na našem območju je prvi pisal nadučitelj Karel Valentinčič, ki nam je znan predvsem kot publicist in pisec kronike našega kraja. Tudi sam je bil aktiven lovec in ravno po njegovi zaslugi so se ohranili dragoceni podatki in zapisi o začetku lovstva v Laškem. V omenjeni kroniki najdemo tudi podatek, da je bilo na tukajšnjem območju ustanovljeno prvo lovsko društvo (Jagdgesellschaft) že leta 1892, ki ga je ustanovilo osem zakupnikov. Ohranjen je prvi pisni seznam s številom in vrstami uplenjene divjadi, ki jo je uplenilo Lovsko društvo Laško v lovskih revirjih od leta 1892 do leta 1915. V kroniki je tudi moč najti fotografijo (slika 5) in zapis (priloga 2), ki govori, da je bil leta 1906 na severnem pobočju Huma uplenjen zadnji jelen v našem lovišču. Uplenitelj je bil gostilničar Henke, praznovanje uplena pa je bilo v hotelu Horjak (danes hotel Hum). Potek lova na tega jelena je v kroniki podrobno opisan. Iz začetka 20. stol. so ohranjene številne lovske fotografije ob pomembnejših uplenitvah, kot so jelenjad, srnjad in divji petelini, kar priča o bogati in raznovrstni sestavi takratnega lovišča.



*Laški lovci po skupnem lovu iz sredine 30. let prejšnjega stoletja (lastnik vseh fotografij v tem tekstu je dr. Benedek).*

Bolj načrtno in organizirano lovsko delo na našem območju se je začelo leta 1930, ko je postal zakupnik lovišča Emil Pleskovič (davčni inšpektor). Da je bil napreden in gospodaren upravitelj lovišča sodimo po tem, da je imel že leta 1936 trop čistopasemskih psov in lovskega čuvaja. Skrbel je za gojitev in vlaganje divjadi, predvsem jerebic in fazanov. Lovišče, ki ga je imel v zakupu, je merilo

5156 ha in se je v takšnem obsegu in v zakupniškem odnosu ohranilo vse do leta 1946.



*Lovišče današnje LD Rečica je imel pred 2. svet. vojno v zakupu dr. Fran Roš, ki stoji med upleniteljema lisic (7. z leve dr. Roš, 8. dr. Pernat).*

Med drugo svetovno vojno je bilo lovišče precej izropano, s čimer je bilo lovstvo tako oškodovano, da po vojni praktično ni bilo več srnjadi, ki je bila pred tem v lovišču številčno najbolj zastopana visoka divjad. Med vojno je bilo opuščeno tudi načrtno gospodarjenje, opustila se je gojitev divjadi, razmnožili so se plenilci, predvsem lisice, ki so povzročale mali divjadi in kmetom obilo škode. Veliko škode so lovstvu takrat povzročili tudi divji lovci in zankarji.

V takšnih razmerah in okoliščinah so od starih lovcev izpred druge svetovne vojne kmalu po osvoboditvi začele prihajati pobude za oživitev načrtnega in organiziranega lovskega dela, pri čemer lov ne bi bil le zabava, temveč naj bi bila poudarjena varstveno-gojitvena in gospodarska vloga lovstva. Iniciativni sestanki za ustanovitev prve lovske družine so potekali v mesecu avgustu leta 1946 v gostilni Perdih in Šuhel. Med glavnimi pobudniki organiziranega lovstva je bil bivši zakupnik Emil Pleskovič. Ustanovni občni zbor Lovske družine Laško je bil septembra 1946 v gostilni Perdih. Ustanovnih članov je bilo 18: Emil Pleskovič, Janez Ferlež, Slavko Malenšek, Ivan Pavlinc, Franc Ulaga, Vili Vidali, Franc in Henrik Komaricki, Franc Lapornik, Rudi Klepej, Franc Jutriša, Franc Medved, Jože Hercog, Anton Čede, Anton Vodišek, Martin Petek, Franc Ojsteršek in Stanko Pleskovič. Lovišče v izmeri 5156 ha je novoustanovljena lovška družina prevzela in dobila v upravljanje od tedanje občine Laško v zakup za znesek 3.000 tedanjih dinarjev. Zakupnino so tedanji člani poravnali z lastnimi sredstvi.

Ker je bila srnjad kot najpomembnejša divjad lovišča zelo maloštevilna, se je takratni upravni odbor še istega leta 1946 odločil za popolno zaščito srnjadi, da bi se na ta način postopno dvignil stalež. Po sprejetju tega zaščitnega ukrepa je bilo

v obdobju 1946-1953 uplenjenih samo 15 kosov srnjadi, pa še pri teh uplenitvah je šlo v glavnem za bolne in šibke primerke.

Leta 1948 je Lovska družina (LD) Laško poskrbela za nakup prvih čistopasemskih psov. Ker takrat še ni bilo lovskih risanic, so si lovci pred letom 1948 za lov na divje svinje na miličniški postaji izposojali vojaške karabinke in jih po lovu vračali. Tega leta pa je LD nabavila prve puške risanice tudi za odstrel srnjadi. Posledica teh in še drugih premišljenih ukrepov je bila, da se je stalež srnjadi začel postopno izboljševati. Leta 1949 se je obstoječi LD Laško pridružilo še članstvo dotedanje lovske družine Sv. Lenart, ki je bila zaradi slabega in nepravilnega gospodarjenja razpuščena. S tem je LD Laško pridobila dodatnih 1239 ha površine. Po sklepu lovskih družin Celje z dne 7. 6. 1961 pa se je Lovski družini Laško dodelil del lovišča dotedanje Lovske družine Kalobje, in sicer v izmeri 582 ha, tako da znaša skupna površina lovišča Lovske družine Laško 6977 ha.

Lovišče LD Laško leži južno od mesta Celja na levem bregu reke Savinje. Lovišče ima sredogorski značaj z izredno pestrim reliefom, kar mu daje raznolikost in razgibanost. Njegov severni in vzhodni del predstavlja gričevnato planinski svet z najvišjim vrhom 709 m nadmorske višine. Ta se na zahodu spušča v reko Savinjo, na jugu pa v potok Gračnico, kjer je tudi najnižja nadmorska višina, in sicer 210 m. Sicer pa je površina lovišča prepletena s številnimi jarki in potoki, tako da ima divjad dovolj neoporečne vode skozi vse leto. Značilna in pestra je tudi geološka podlaga, sestavljena iz peščenjakov, gline, laporjev in kamnitih tal. Gozdovi so porasli pretežno s hrastom in bukvijo s primesjo bora in smreke.

Pretežni del lovišča naseljuje srnjad, ki predstavlja z vidika gospodarjenja in lovnega turizma našo najpomembnejšo divjad. Ta ima v mešanih gozdovih z obilo plodonosnega drevja, vmesnimi pasišči in pestrimi kmetijskimi zemljišči ugodne razmere za razvoj in obstoj.



*Lovci LD Laško v prvi polovici 50. let pred oddajo lisic.*



Poleg srnjadi imamo v lovišču še divjega zajca, lisico, jazbeca, kuno zlatico in belico, ujede, divjega prašiča in ob Savinji raco mlakarico in pižmovko. Kot prehodna divjad se pojavlja še gams in občasno jelenjad. Kot zanimivost velja omeniti, da se je dobra zastopanost divjega petelina iz časov pred drugo svetovno vojno, ko so v revirju Žikovca in Borovca še peli štirje petelini, ohranila še med vojno vse do leta 1949, ko je bil v revirju Žikovca uplenjen zadnji veliki petelin, katerega uplenitelj je bil Tone Knez. Tudi gozdni jereb je bil še vse do srede 80. let 20. stol. pogost prebivalec v določenih revirjih našega lovišča. Še danes je med nami kar nekaj lovcev, ki so imeli privilegij, da so lahko občudovali tega lepota – imenovanega tudi »mali vitez«. Divji zajec je dosegel svoj višek v številčnosti med leti 1960-1970, nakar se je začel stalež strmo zmanjševati. Staleža zajca ni bilo več mogoče popraviti niti z vsemi mogočimi zaščitnimi in gojitvenimi ukrepi. Poskusilo se je celo z osvežitvijo z uvoženimi zajci iz Češke, pa ni bilo uspeha. Na vse to je v največji meri vplivala pretirana uporaba agrokemičnih sredstev, ki je skupno s kmetijsko mehanizacijo korenito posegla v življenjski prostor zajca. Divji prašič se v lovišču občasno zadržuje stalno, sicer pa je bolj prehodna divjad, zlasti v jesenskem in zimskem času, ko obiskuje kostanjeve in hrastove gozdove ter koruzne nasade. Ob bregovih Savinje in Lahomnice je še dokaj dobro zastopana rasa mlakarica, za kar gre nedvomno zasluga tudi rednemu jesenskemu in zimskemu krmljenju, pa čeprav za tovrstni lov ni več pretirnega zanimanja. V priloženi preglednici je razvidna zastopanost divjadi in uplen v laških lovskih revirjih 1915.

Na splošno je v zadnjih letih modernizacija kmetijstva prizadela vso poljsko divjad, poleg zajcev še prepelico, jerebico in fazana. K temu neugodnemu stanju je svoje prispeval še naraščajoči promet, vse več plenilcev in nezadržna urbanizacija našega okolja. Mnogo napora in strokovnega dela bi bilo potrebno, če bi želeli to stanje izboljšati. Kljub vsem tem omenjenim neprijaznim dejavnikom pa nam jesenski čas še ponuja in omogoča izvedbo skupnih lovov z brakado, ki se jih lovci z veseljem udeležujemo, pa čeprav gre v zadnjih letih bolj za ohranjanje tradicije in lovskih navad, veselo druženje lovskih tovarišev in neko vrsto rekreacije. Člani LD Laško so se v minulih letih udeleževali ne samo na lovskem področju, temveč so se prizadevno vključevali tudi na raznih drugih področjih in prireditvah domačega kraja. V prvih letih svojega obstoja so člani lovske družine z lastnim pevskim zborom in lovskim ansamblom prirejali številne lovske in kulturno zabavne prireditve. Tako se je LD Laško leta 1953 udeležila prve okrajne lovske razstave v Celju, kjer je prejela posebno nagrado žirije za vzorno predstavitev lovske dejavnosti. Eno leto pozneje je sodeloval pevski zbor in lovski ansambel LD Laško na prvem povojnem lovskem taboru v Celju. S to kulturno-zabavno dejavnostjo na raznih prireditvah so si lovci ustvarili prva lastna finančna sredstva, ki so jih namenili za nakup prvih družinskih pušk in čistopasemskih psov.

Leta 1958 je bila v prostorih Pivovarne Laško organizirana prva samostojna lovska razstava v Laškem. Tega leta se je ekipa LD Laško udeležila Pohoda ob žici okupirane Ljubljane, kjer je osvojila Bronasti kip ilegalca za požrtvovalnost in tovarištvo.

**Seznam divjadi, ki jo je uplenilo Lovsko društvo Laško v lovskih revirjih, zakupljenih od leta 1892 do 1915**

| Leto    | Jeleni | Gamsi | Srnjad | Lisice | Jazbeci | Zajci | Divji petelini | Gozdni jerebi | Jerebice | Hermelini | Divje gosi | Kune | Fazani |
|---------|--------|-------|--------|--------|---------|-------|----------------|---------------|----------|-----------|------------|------|--------|
| 1892    |        | 1     | 12     | 4      |         | 195   |                | 1             |          |           |            |      |        |
| 1893    |        |       | 8      | 8      |         | 211   |                | 3             | 8        | 1         |            |      |        |
| 1894    |        |       | 14     | 8      |         | 256   |                | 2             | 10       |           |            |      |        |
| 1895    |        |       | 10     | 6      |         | 166   |                | 1             | 4        |           |            |      |        |
| 1896    |        |       | 12     | 4      |         | 129   |                | 4             | 1        |           |            |      |        |
| 1897    |        |       | 15     | 6      |         | 123   |                | 3             | 2        |           |            |      |        |
| 1898    |        |       | 1      | 1      |         | 47    |                | 2             | 3        |           |            |      |        |
| 1899    |        |       | 7      | 8      |         | 98    |                | 4             |          |           |            | 1    |        |
| 1900    |        |       | 10     | 12     |         | 110   |                | 5             | 4        |           |            |      |        |
| 1901    |        |       | 12     | 10     |         | 96    |                | 4             | 2        |           |            |      |        |
| 1902    |        |       | 16     | 5      |         | 58    | 1              | 2             | 1        |           |            |      |        |
| 1903    |        |       | 11     | 3      |         | 84    |                | 4             | 1        |           |            |      |        |
| 1904    |        |       | 6      | 2      |         | 81    | 1              | 5             | 4        |           |            |      |        |
| 1905    |        |       | 10     | 5      |         | 95    | 1              | 1             | 1        |           |            |      |        |
| 1906    | 1      | 1     | 10     | 17     |         | 78    |                | 1             | 2        |           |            |      |        |
| 1907    |        | 1     | 12     | 18     | 1       | 88    | 1              | 2             | 6        |           |            |      |        |
| 1908    |        |       | 12     | 7      | 1       | 94    | 1              | 2             | 4        |           |            |      |        |
| 1909    |        |       | 13     | 10     | 2       | 124   | 2              | 1             | 30       |           |            |      |        |
| 1910    |        |       | 13     | 12     | 1       | 113   | 1              | 3             | 22       |           |            |      |        |
| 1911    |        |       | 13     | 11     |         | 82    |                | 2             | 1        |           |            |      |        |
| 1912    |        |       | 15     | 8      | 2       | 75    | 2              | 2             | 1        |           |            |      |        |
| 1913    |        | 2     | 31     | 10     | 1       | 120   | 1              | 3             | 2        |           | 2          |      |        |
| 1914    |        |       | 37     | 10     |         | 81    | 1              | 3             | 3        |           |            |      |        |
| 1915    |        |       | 10     | 2      |         | 57    | 2              | 8             | 2        |           |            |      | 5      |
| SKU-PAJ | 1      | 5     | 310    | 187    | 8       | 2674  | 14             | 68            | 114      | 1         | 2          | 1    | 5      |

Vir: Valentinič K., Ortschronik von Tüffer und Umgebung.

Leta 1959 so se člani LD Laško prvič udeležili slovenske razstave lovskih psov v Ljubljani; v predelih lovišča Zagračnica in Tomičevo so bile izdelane prve solnice za srnjad, sklenjeno pa je bilo prvo pogodbeno razmerje za opravljanje lovskočuvajske službe. Za izvajanje te službe sta bila takrat zavezana člana Emil Bezgovšek in Vili Knez.

Leta 1960 se je odigrala zanimiva nogometna tekma med ekipama Ribiške družine Laško in lovci obeh laških družin. Lovci so tekmo častno izgubili z rezultatom 2 : 3. To leto je bilo pomembno tudi za kinološko področje, saj je bila uvedena evidenčna kartica za lovske pse, pri Kinološki zvezi Slovenije pa je bila registrirana psarna pod imenom »Laška«.

Sledeč ciljem sodobnejšega organiziranja lovstva in dela v lovskih družinah je LD Laško leta 1961 sprejela svoja prva Pravila in poslovnik družine. V tem obdobju se je uveljavilo tudi obvezno plačilo uplenjene divjadi. Meso divjadi se je začelo organizirano prodajati. Pravila in Poslovnik sta se skozi nadaljnja desetletja dopolnjevala in prilagajala potrebam in novim spoznanjem na področju lovstva. S temi akti so se definirale in uredile pravice in dolžnosti posameznih članov, ki se še danes izvajajo na podlagi stimulativnega točkovnega sistema glede opravljene lovčeve obveznosti. Ob tem je pomembno omeniti tudi, da je bila LD Laško med prvimi družinami v Sloveniji, ki je vpeljala lovsko bolj pravičen odstrel srnjadi ter preizkušnjo pušk risanic pred lovno sezono, kar je šele kasneje prevzela tudi Lovska zveza Slovenije.

V domačem kraju so nas krajani dodobra spoznali predvsem po odlično organiziranih in predstavljenih lovskih razstavah, kjer smo svojo dejavnost in naravovarstveno naravnost približali in predstavili občanom v okviru naše največje tradicionalne turistične prireditve »Pivo-cvetje«. V okviru te prireditve so se člani udeležili tudi vsakoletne slavnostne povorke.

Leta 1963 sta LD Laško in LD Rečica skupno ob podpori Pivovarne Laško zgradili strelišče za glinaste golobe na gradu Tabor. S pridobitvijo tega objekta je med lovci poraslo zanimanje za to vrsto lovskega strelskega tekmovanja, kar je na strelskih tekmovanjih v kasnejših letih prineslo družini kar precej tekmovalnih uspehov.

Leta 1964 je LD Laško gostila prvega tujega lovskega gosta iz Nemčije, ki je lovil polnih 25 lovnih dni, kar pomeni tudi začetek lovnega turizma v okviru LD Laško. V te namene sta Emil Bezgovšek in Karel Deželak v Uljčevi frati postavila prvo visoko prežo.

Leta 1968 je LD Laško razvila svoj lovski prapor. Prvi praporščak je bil Emil Bezgovšek.

V okviru turistične prireditve »Pivo-cvetje« je bilo leta 1976 prvokrat organizirano lovskostrelsko tekmovanje za Zlatorogov pokal pod pokroviteljstvom Pivovarne Laško, ki je od takrat naprej priljubljena tradicionalna lovskostrelska

prireditv. Zaradi kasnejše obnove gradu Tabor je bilo to tekmovanje za nekaj let prekinjeno. Po zgraditvi lastnega strelišča za glinaste golobe leta 1990 za Humom se je ponovno nadaljevalo s strelskim tekmovanjem za Zlatorogov pokal, ki pa od takrat naprej poteka le v okviru lovskih družin bivše občine Laško. Tekmovanje še naprej poteka pod pokroviteljstvom Pivovarne Laško, nima več toliko tekmovalnega značaja, ker je v prvi vrsti namenjeno lovcem in ljubiteljem lovskega strelstva laške občine s poudarkom na družabnosti in medsebojnem druženju.

Do leta 1980 LD Laško ni imela svojih prostorov. Seje, posvete, občne zборе in družabne večere smo imeli večinoma v gostilnah ali na domovih lovcev. Zato smo se leta 1980 odločili in sprejeli sklep, da pristopimo k izgradnji lovskega doma, s čimer bi se uresničila dolgoletna želja vseh lovcev. Z izgradnjo smo začeli 31. 8. 1981, ko je bilo izdano gradbeno dovoljenje. Izvolili smo gradbeni odbor, kateremu je predsedoval starešina g. Pavle Kumer, podpisali samoupravni sporazum, po katerem mora vsak za delo sposoben član v petih letih opraviti 200 prostovoljnih ur, in gradnja lovskogospodarskega objekta se je začela. Pri gradnji doma so sodelovali vsi člani in opravili smo 8.554 ur prostovoljnega dela. Večino del, razen nekaj obrtniških, smo opravili lovci sami. Pri izgradnji doma se je izkazal gospodar LD Laško Ivan Brečko, ki je opravil 688 prostovoljnih ur, sledila sta mu Jože Vodišek s 629 in Peter Kovač s 447 urami. V domu imamo razstavljeno slikovno gradivo o razvoju lovstva na našem območju, dopolnjeno z značilnimi in zanimivimi trofeji iz naših revirjev. Brezdomci smo postali lastniki lepega doma in vse društveno življenje je intenzivneje zaživelo.

V naši lovski družini posvečamo lovnemu turizmu že od nekdaj pomembno pozornost. O tem nas je prepričalo spoznanje, da ta lovskoturistična zvrst pomeni viden prispevek k razvoju splošnega turizma kot pomembne gospodarsko pridobitne dejavnosti za naš kraj in pa dejstvo, da nam je lovni turizem omogočil pridobitev določenih denarnih sredstev, potrebnih za gradnjo in vzdrževanje našega doma in kritje drugih denarnih potreb za gospodarjenje v lovišču.

Prvi lovski gostje so začeli v naše lovišče prihajati že davnega leta 1964. Tedaj je k temu pripomogla močna propaganda za razvoj vseh oblik turizma, tako tudi lovnega, kar naj bi bilo tudi v močnem javnem interesu. Od tedaj pa do danes vsako leto namenjamo v naših lovskogospodarskih načrtih določen delež trofejnega odstrela tudi lovskim turističnim gostom. V tem času smo si pridobili tudi ustrezne izkušnje pri izvajanju lovnega turizma. Ugotovili smo, da so najbolj zanesljivi stalni lovski gostje, katerih odnos do lova je na primerni lovnokulturni ravni. Med gosti, ki se redno vračajo in želijo loviti v našem lovišču, prevladujejo avstrijski in italijanski lovci. Z njimi v preteklem obdobju nismo imeli nikakršnih problemov. Znajo upoštevati red in zahteve pri izvajanju lova, so zanesljivi plačniki pristojbin in tudi primernege lovskega obnašanja. Z veseljem lahko ugotovimo, da tovrsten lov z njimi poteka v obojestransko zadovoljstvo. Ugotovimo

lahko tudi, da danes povpraševanje s strani naših stalnih gostov po lovskoturističnih storitvah presega našo ponudbo. Oboje mora biti usklajeno z zmožnostmi lovišča, lovskogospodarskimi načrti in tudi s privolitvijo članov naše družine, kajti delež načrtovanega trofejnega odstrela končno zmanjšuje možnosti trofejnega lova za njih same. Menimo, da bo ta oblika pridobivanja denarnih sredstev za našo lovsko družino tudi v prihodnjih lovskogospodarskih razmerah pomenila pomemben in nenadomestljiv vir. Tako se zavedamo pomena lovnega turizma tudi v smislu bodočega dela.

V vsem svojem obstoju je LD Laško združevala od preprostih ljudi do priznanih visoko izobraženih strokovnjakov, med katerimi so se stakala prava prijateljstva in tovarštvo in iz katerih so zrastle pošteni lovci, ki so nesebično prenašali svoje bogate izkušnje na mlajše člane ter jih vzgajali v lovce, ki so in bodo znali nadaljevati in gojiti tradicije starejših pri ohranitvi naravne dediščine.

Danes, leta 2007, šteje LD Laško 35 članov, v zadnjih 10 letih je znašal osip 11 članov. Povprečna starost članstva je 55 let. V LD Laško imamo štiri lovske čuvaje, tri preglednike divjačine in dva lovska tehnika.



*Člani LD Laško  
l. 2007 (last dr. Jože  
Benedek).*

Do leta 2007 so današnji člani LD Laško prejeli naslednja priznanja:

- |                                       |           |
|---------------------------------------|-----------|
| – Priznanje SKZLD Celje               | 20 članov |
| – Znak za lovske zasluge              | 9 članov  |
| – Znak za lovske zasluge III. stopnje | 8 članov  |
| – Znak za lovske zasluge II. stopnje  | 4 člani   |

## FUNKCIONARJI LOVSKE DRUŽINE LAŠKO V LETIH 1946-2007

### Starešine –Predsedniki

Emil Pleskovič  
Franc Ulaga  
Slavko Malenšek  
Franc Ojsteršek  
Franc Jutriša  
Drago Cepuš  
Slavko Vale  
Rafko Cajhen  
Pavle Kumer  
Jože Benedek

### Tajniki

Franc Jutriša  
Franc Horjak  
Ivan Pavlinc  
Emil Bezgovšek  
Rafko Lukman  
Franc Klajne  
Silvo Pavlinc  
Pavle Kumer  
Alojz Vale  
Vili Brečko

### Blagajniki

Janez Ferlež  
Peter Šuhel  
Slavko Gorišek  
Avgust Ogrinec  
Rudi Rumbak

### Gospodarji

Silvo Pavlinc  
Rajko Uratarič  
Karli Bovha  
Ivan Brečko

### Viri:

- 1) Pod simbolom zlatoroga – 50 let, december 1996.
- 2) Lovec št. 4 - Zgodovina Laškega in lov, julij 1960.
- 3) Osebnougotovljeni podatki.
- 4) Laško, 15. 3. 1906. Uspešen lov na jelena (iz Valentiničeve kronike za leto 1906, str. 78, 79, prevedel Jože Maček).

### Priloga 1: Iz Valentiničeve kronike

10. oktobra 1889. (s svinčnikom str. 38)

Lovska sezona 1889 se je začela 1. septembra. Lovsko društvo je letos izrabilo zadnje leto zakupa lovskega revirja in lovski patron Hubert mu je bil naklonjen. Prejšnji teden so lovci ustrelili v »Starem žlebu« 9 zajcev in srno in danes v Maliču 3 srnjake in 3 zajce. Razen tega je dr. E. Schwab ustrelil lepega divjega kozla (gamsa), ki je tehtal 28 kilogramov. Ta nenavadni lovski plen ni v laškem



trgu povzročil nič manjše pozornosti kakor jelen, ki so ga leta 1858 ustrelili na Kozjem nad Zidanim Mostom in divja koza, ki so jo uplenili pred 60 leti v Šmiklavžu. V dobro vodstvu Lovskega društva velja pripisati, da so se v zadnjem času lovske razmere zelo izboljšale. Stalež zajcev in srn se je v revirjih, ki so zdaj zdaj dobro nadzorovani, zelo povečal.

5. nov. 1889 (s svinčnikom str. 40)

Tradicionalni lov na dan sv. Karla v Govcah v čudovitem vremenu, je bil zelo uspešen. Uplenili so 13 zajcev, 3 srnjake, lisico in 3 leščarke.

29. dec. 1896 (s svinčnikom str. 90)

Tega dne je bil lov Psarjah. Uplenili so lisico, 7 zajcev in 3 srne.

Priloga 2:



*Uplenjen zadnji jelen  
na severnem pobočju  
Huma l. 1906,  
uplenitelj gostilničar  
Henke. (lastnik  
fotografije dr. Jože  
Benedek)*

### Laško 15. III. 1906 Uspešen lov na jelena

Veliko razburjenje je bilo včeraj med našimi nimrodi, ko je Bibec, naš stari lovec in lovilec gadov, prinesel v trg novico, da je našel sledi in iztrebke, ki nakazujejo, da se mora v severnem delu Huma klatiti jelen. Čeprav so v teku prejšnje zime v okolici Celja pri treh lovskih pogonih zasledovali jelena in naj bi ga tudi obstrelili, so to novico sprejeli z veliko previdnostjo, še toliko bolj, ker je bil zadnji jelen pred 45 leti ustreljen v Kozjem nad Zidanim Mostom in odtlej v naši okolici ni bil ugotovljen noben jelen več. Ker so lovski uspehi sploh zelo goljufivi in ve-

ternjaški smo danes zjutraj ob desetih s porogljivimi pogledi in z utemeljenimi dvomi gledali devet lovcev in devet goničev. Ti so obšli severni greben Huma in že kmalu je opazil vodja lova, laške lovske družbe gospod Benedek, jelena na vrhu skale v oddaljenosti kakih 400 korakov. Eden od lovcev je obšel skalo in tako se žival ni mogla ogniti strelom. Najprej je streljal Ludvik Bast, nato vodja lova gospod Benedek, oba s šibrami in naposled gospod Franc Henke s »posten« (Posten so bili po ljubeznivem sporočilu prof. dr. Rafaela Cajhna posebne oblike šiber za streljanje srn in divjih prašičev), ki so zadele pljuča živali. Jelen je zbežal navzdol in se je skril v grapi, od koder sta ga pregnala dva psa, zopet navzgor v lovski revir dr. Kolška, kjer se je dokončno zgrudil.

Tam so ga položili na dračje na vozu, ki so ga goniči okrašeni s smrekovimi vejicami, telohom in bodikami vlekli v Laško, kjer so jih sprejeli s puškinimi salvami in velikim navdušenjem. Od ustreljene, v tem kraju redke živali in lovske družčine so naredili fotografski posnetek, (slika 1), glavo jelena z redkim rogovjem pa bodo darovali zbirki rogovja laške lovske družbe. Jelen je tehtal 105 kg.

16. marca je lastnik revirja dr. Kolšek dal jelena razkosati in je posamezne kose dal razdeliti med udeležence lova. Včeraj so bili omenjeni povabljeni k dr. Kolšku, da bi ta lovski uspeh dostojno proslavili. Manjkalo ni ne lakote ne žeje. Strellec Franc Henke je bil ob tej priložnosti povzignjen v »višji lovski stan«, dobil je Jägerschlag in brezštevیلne smrekove vejice. Lovec Komarek in lovska nadzornika Bibec in Topole so bili tudi navzoči in prva dva sta morala oskrbeti pevski del prireditve. Pela sta: Štiri fanti so zgodaj vstali, puško so na ramo djali, šli so na jelenčeka v log. Po goši so hodili, so zajčke lovili, so slišali en glas, so mislili da je špas, pa vendar je moral jelenček dol past. Pasti, pasti, pasti, že leži.

Danes 17. III. je bilo ponovno praznovanje pri lovskem kralju Francu Henketu (Hotel Horjak).

Danes 18. III. se je zbral večji del lovske družčine v gostilni pri Gradtu na pogostitvi z jelenjim golažem, ki ga je na najboljši način pripravila gospa A. Gradt.

Iz Valentiničeve kronike 1906, str. 78, 79.

## KAKO JE NASTAL HUM GEOLOGOV POGLED NA HRIB NAD MESTOM

**Tomaž Majcen<sup>1</sup>**

Hum, hrib nad mestom, že od nekdaj buri domišljijo Laščanov. S svojo trikotno obliko, če ga gledamo z obrežja Savinje, se nam zdi kot mogočen trden kamnit čuvaj, zavit v zeleno mehko gozdnato pelerino. Ni čudno, da se je o njem spletlo toliko pripovedk. Tudi tista o vulkanskem nastanku. S svojo obliko in dejstvom, da izpod njegovega vznožja na dan priteka vroča voda, je bil Hum kar primeren za zgodbi o spečem ognjeniku, ki se bo nekoč spet prebudil. In otroci smo tem bajkam seveda verjeli. Pa tudi kakšen starejši prebivalec mesta pod hribom je verjetno zaradi zgodb o vulkanu imel bolj rahel spanec in je vsako jutro s strahom pogledal proti vrhu Huma, če se slučajno iz njega ne kadi.

Za miren spanec, toda ne za manjše občudovanje in spoštovanje, si pogledajmo, kaj se je dogajalo s hribom nad mestom v davni geološki preteklosti. Naredimo hiter sprehod skozi nekaj milijard let staro zgodovino našega planeta, pokukajmo v zakulisje dogodkov, ki se odvijajo na Zemljinem površju in poiščimo smiselno razlago za nastanek in kamninsko zgradbo Huma.

Površje Zemlje se neprestano spreminja. Tam, kjer je nekoč bilo nepregledno morje, so danes obsežne kopne površine, marsikatera kopnina iz davne preteklosti pa je danes poplavljen z globokim morjem.

Geološka zgodovina planetov je zapisana v kamninah, ki so nastajale v različnih okoljih. Njihova obarvanost je odvisna od kemijskih primesi, trdota pa od mineralne zgradbe in načina nastanka. Pri ohlajevanju in strjevanju tekoče lave, ki jo bruha ognjeniki, nastajajo magmatske kamnine. S prenašanjem in usedanjem drobnega preperelega kamninskega materiala se praviloma v vodnih okoljih (morja, jezera, reke) odlagajo sedimentne kamnine. V velikih globinah pod zemeljskim površjem zaradi visokih pritiskov in temperatur prihaja do spremembe mineralov in s tem nastanka metamorfnih kamnin.

<sup>1</sup> univ. dipl. ing. geologije, kustos Muzeja Laško

Notranje sile (vulkanizem, potresna dejavnost, tektonika) in zunanji vplivi (padavine, zmrzal, tekoče vode, veter ...) zemeljsko skorjo, ki je zgrajena iz kamnin, neprestano preoblikujejo. Zaradi močnih pritiskov, ki se sproščajo ob premikanju litosferskih plošč, se skorja kljub svoji trdnosti guba, poka in prelamlja. Nastajajo hribovja in gorovja. Vanje so reke s svojim dolbenjem zarezale globoke doline, marsikje pa so nastale večje ali manjše kotline in obsežna nižavja.

Spreminjanje oblike zemeljskega površja je zelo počasen proces in ga ljudje pravzaprav lahko zaznavamo le z izredno natančnimi merjenji s pomočjo sodobne tehnologije. Le redko se zgodi, da se izgled pokrajine spremeni na hitro. Praviloma so za takšne spremembe krivi izredni dogodki, kot so izbruhi vulkanov in potresi.

Potrebnih je več milijonov let, da se izgled pokrajine opazno spremeni, da se razvijejo nove oblike življenja, da nastanejo nove kamnine. Prav zato znanstveniki dogajanj v davni preteklosti ne opredeljujejo z leti, temveč so zgodovino našega planeta razdelili v več geoloških obdobjih.

In kaj se je dogajalo s hribom nad našim mestom v posameznih geoloških obdobjih? Včasih veliko, spet drugič malo in le redkokdaj nič.

Najstarejše kamnine se pojavljajo ob severnem vznožju Huma. Tam na površje pokukajo plasti glinastega skrilavca, meljevca, kremenovega peščenjaka in konglomerata. Vse našete kamnine se medsebojno menjavajo v nekaj centimetrskem obsegu. Kremenov peščenjak in glinast skrilavec sta sveža temno sive barve, preperela pa postaneta svetlo siva in rjavkasta. V kremenovem peščenjaku je precej sljude, ki jo najdemo tudi na razkolnih ploskvah skrilavca. Omenjene kamnine so nastajale v obdobjih, imenovanih karbon in perm. To sta najmlajša dela starega zemeljskega veka (paleozoik), ki se je začel pred približno 530 milijoni let in se zaključil pred okoli 245 milijoni let. Sklepamo, da je bilo na našem območju v mlajšem paleozoiku morsko okolje, v katerem so se skozi daljše časovno obdobje odlagale opisane kamnine. V njih na žalost ni bilo najdenih fosilnih ostankov nekdanjega življenja, tako da je natančno starost težko določiti. Domnevamo, da so te kamnine nastajale skozi ves karbon in večji del perma.

Nad njimi se prav tako ob severnem vznožju hriba nad mestom pojavljajo rdeči glinovci, meljevci, peščenjaki in konglomerati, ki pripadajo grōdenskim sklodom, nastalim v srednjem permu. Naštete kamnine se medsebojno menjavajo, vendar prevladuje peščenjak. Ta vsebuje pretežno nezaobljena kremenova zrna in kvarcit, v manjših količinah pa tudi različne glinence ter druge silikatne minerale.

Kaj se je z opisanim področjem dogajalo pred karbonom, je težko reči. Lahko da je bilo ozemlje, kjer se danes dviguje Hum, kopno, saj nikjer na širšem območju Laškega ni starejših kamnin. Ni pa izključeno, da so tudi pri nas staropaleozoiske

kamnine nastale in nekoč v davni preteklosti tudi obstajale, a jih je skozi dolgo časovno obdobje erozija počasi odnesla. Od tistih časov je preteklo kar nekaj sto milijonov let.

Nad kamninami karbonske in permske starosti je na Humu odložen siv, masiven, debelozrnat dolomit, ki je nastajal v geološkem obdobju, imenovanem trias. To je najstarejši del srednjega zemeljskega veka (mezozoik), ki se je pričel pred približno 245 milijoni let in končal pred slabimi 65 milijoni let. V triasu se je med mogočnima kopninama na severu in jugu našega planeta razprostiralo obsežno morje Tetida. Za kamnino, ki gradi Hum, na žalost ne moremo z gotovostjo trditi, da je res nastala v plitvem, toplem, mirnem delu enega od stranskih morij tega velikega oceana iz pradavnine, kjer so bili ugodni pogoji za nastanek dolomita. Precej bolj verjetno je, da je humski dolomit nastal iz apnenca v kemijskem procesu, imenovanem dolomitizacija. Mineral kalcit ( $\text{CaCO}_3$ ), ki gradi apnenec, se v tem procesu nadomesti z mineralom dolomitom ( $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$ ). Posledica omenjenega procesa ni le sprememba v mineralni zgradbi, temveč tudi nastanek nove, drugačne kamnine s povsem samosvojimi značilnostmi. Obe kamnini, dolomit in apnenec, sta usedlini in sta nastali v procesu sedimentacije drobnega materiala na morskem dnu. Na morsko okolje v času nastanka osnovne kamnine kažejo tudi redki fosilni ostanki lupin mehkužcev (školjke in polži), ki jih je z malo sreče moč najti na pobočjih hriba nad mestom.

Čeprav se v okolici Laškega pojavljajo tudi magmatske kamnine, in to prav iz triasnega obdobja, o njih na Humu ni ne duha ne sluha. Hrib nad našim mestom pač ni vulkanskega nastanka. Na žalost, saj bi bilo prav zanimivo imeti svoj mestni vulkan. Ali pa na srečo, ker pri ognjenikih človek nikoli ne ve, kdaj bodo ponovno postali aktivni in pričeli bruhati. Vsakršna skrb je odveč. Hum nam ne pripravlja nobenega vulkanskega presenečenja. Nevarnost, da se nekega lepega jutra prebudimo pod debelo plastjo lave in vulkanskega pepela, je mnogo manjša od tiste, da nam na glavo pade komet iz vesolja. Nam pa hrib nad mestom lahko zagode z drugačnim presenečenjem. Dolomit je kamnina, ki zaradi podnebnih vplivov dokaj hitro razpada. Že manjši potres, kar v okolici Laškega ni tako redek pojav, pa lahko povzroči, da se s pobočja Huma odtrga in v dolino zakotali kakšna večja skala. To pa utegne biti za prebivalce ob vznožju hriba precej neprijetna zadeva. Seveda odvisno od tega, kako velik kamen bi se iztrgal iz pobočja in kako daleč bi se prikotalil. Toda naj nas pretirano ne skrbi. V mestnih analih ni nobenega zapisa o takšnem dogodku, zato je tudi ta nevarnost, ki bi jo lahko predstavljal hrib nad mestom, dokaj majhna.

Kakšna je bila pokrajina, kjer danes stoji Hum, v srednjem in mlajšem mezozoiku, v obdobjih, imenovanih jura in kreda, lahko le ugibamo, saj kamnin iz tistih časov v okolici našega hriba ni. Verjetno se je morje umaknilo in nastala je obsežna kopna površina.



Z gotovostjo pa lahko trdimo, da se je ozemlje na pričetku novega zemeljskega veka (kenozoik), ki se je pričel pred kakšimi 65 milijoni let in traja še danes, začelo intenzivno gubati. Zemeljska skorja, ki je zgrajena iz trdnih kamnin, ni enotna, temveč razdeljena na več velikih in majhnih litosferskih plošč. Te plavajo na vroči, tekoči magmi, ki se neprestano premika v obliki krožnih tokov. Posledično se zato premikajo tudi litosferske plošče. Lahko se druga drugi približujejo ali pa se druga od druge oddaljujejo. V starejšem delu kenozoika, v terciarju, se je velikanska afriška litosferska plošča pričela počasi, a vztrajno približevati evrazijski plošči. Pri tem potovanju je pred seboj potiskala manjšo jadransko ploščo. Ko je ta pripotovala do evrazijske plošče, se je zaradi močnih pritiskov, ki so ob tem nastali na stiku obeh plošč, pričela gubati, narivati in prelamljati. Nastajati je pričela mogočna gorska veriga Alpe. Tam, kjer so bili pritiski izrazito močni, so zrasli vrhovi, ki danes segajo nad štiri tisoč metrov visoko, drugje, kjer so bili pritiski nekoliko manjši, pa so nastali hribi ter hribočki in med njimi tudi naš Hum. Da je ozemlje tektonsko še vedno zelo aktivno, dokazujejo manjši in večji potresni sunki. Eni so tako šibki, da jih enostavno ne zaznamo in za njih izvemo šele v večernih televizijskih poročilih. Drugi pa so se nam s svojo močjo in marsikdaj tudi z rušilnim delovanjem vtisnili globoko v spomin. Jadranska litosferska plošča še vedno počasi in vztrajno drsi proti evrazijski in na njo pritiska. Na stiku, ki je nekje prav v bližini naših krajev, se zemeljska skorja intenzivno guba in seveda pri tem pošteno trese. Hum pa verjetno prav počasi še vedno raste.

Toda zgodbe o nastanku hriba nad mestom tu še ni konec. V terciarju se je namreč vzhodno od nastajajočega gorovja razprostiralo obsežno Panonsko morje. Večje in manjše zaplate kamnin, ki so nastajale v tem ogromnem terciarnem morju, lahko danes najdemo skoraj po vseh okoliških hribih. V njih je ogromno fosilnih ostankov, ki kažejo na živahno življenje v morju, ki se je s svojimi zalivi globoko zajedalo v hribovito pokrajino vzhodnih Alp. Toda na Humu takšnih kamnin ni. Morda je v tistem času Hum iz morja molel le svoj vrh in je bil majhen otoček na zahodnem robu prostranega morja.

Ko je Panonsko morje odteklo, je svojo pravo moč pokazala erozija. Ta je s pomočjo rek in potokov intenzivno odnašala kamnine. Mehkeje hitreje, trše počasneje. Nastale so doline in hribi. Dolomit, ki gradi hrib nad našim mestom, je ravno dovolj trd, da je Hum ostal in se še dandanes kot kamniti čuvaj dviguje nad Laškim. Toda to ni njegova edina naloga in poslanstvo. Skozi pore porozne in zdrobljene kamnine, ki ga gradi, se iz velikih globin, kjer je v stiku s toplejšimi kamninami, na površje pretaka zdravilna termalna voda. Zato je Hum delno tudi odgovoren za razcvet mesta, ki je nastalo ob njegovem vznožju.

Kakorkoli, Hum je tu in vsaj v geološkem smislu se mu v naslednjih nekaj milijonih let ne bi smelo kaj hujšega pripetiti. Še naprej bo varoval svoje mesto pred ostrimi severnimi vetrovi, obiskovalcem, ki se bodo na njega povzpeli, pa bo po-



stregel s prečudovitim razgledom na pokrajino, kjer se ravninski svet Panonske nižine nakodra v nežno zaobljene vrhove Posavskega hribovja.

### **Literatura:**

- Buser, S. in soavtorji, 1976: Osnovna geološka karta SFRJ. List Celje s tolmačem. Zvezni geološki zavod. Beograd.
- Hamrla, M., 1954: Geološke razmere ob severnem robu laške sinklinale vzhodno od Savinje. *Geologija* 1, 118 – 140. Ljubljana.
- Majcen, T. in soavtorji, 1994: Geološka učna pot na Govce. Zveza kulturnih organizacij Laško. Laško.
- Majcen, T., 1999: Narava je bila darežljiva. Zdravilišče Laško za zdravje in oddih nekoč in danes. Zdravilišče Laško. Laško.
- Placer, L., 1999: Strukturni pomen Posavskig gub. *Geologija* 41, 191 – 221. Ljubljana.
- Ramovš, A., 1983: *Geologija*. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.



## HUM

**Peter Skoberne<sup>1</sup>**

V zadnjem času najdem vedno manj priložnosti, da bi se odpravil v gore, pa četudi tiste, manj gorate. Ker me na Hum nad Laškim veže mnogo spominov, sem povabilo na srečanje prijateljev Huma izkoristil, da sem se pred začetkom še hitro vzel na vrh. Med tem in prejšnjim vzponom je minilo kar nekaj let. Zanimivo je, kako določeni deli poti izginejo iz spomina, spet drugi pa prikličejo dogodke, ki so bili pokopani nekje na dnu živčevja. Lubje rdečih borov je manj ožgano, skale bistveno bolj zaraščene, oporne točke pa ostajajo.

Gotovo je ena takih opornih točk obsežen razgled navzdol ob Savinji proti Kopitniku in navzgor proti Maliču in Grmadi. A tokrat bi rad razkril druge, s Humom povezane oporne točke, ki so pomembne predvsem zame, za druge pa morda kvečjemu zanimive. Hum je namreč botroval nekaterim mojim življenjskim odločitvam in spoznanjem. Čisto nevsiljivo se je pojavil in pustil v meni globoko sled.

Leta 1970 sem se odločil, da bom fotografiral vse zavarovane rastline v Sloveniji. Tedaj jih je bilo na seznamu 56. Začel sem se pripravljati na terensko delo, zbral nekaj literature in fotografije teh rastlin, da bi jih lahko v naravi prepoznal. Potem sem si priskrbel ključ za določanje rastlin in v reviji TIM prebral navodila Staneta Peterlina, kako se piše terenski dnevnik. Ni preostalo drugega, kot jo mahiniti na teren. Sošolec Lajči mi je pripovedoval o avriklju in humskem rožmarinu, pa tudi sicer sem vedel za botanični sloves Huma. Torej, cilj je bil znan. Po pouku sem se zavithel na kolo in se napotil do vznožja Huma. Zahvaljujoč dnevniku so ohranjene vse časovne podrobnosti moje prve samostojne ekskurzije. Ko sem se vzel do ruševin gradu, sem se naprej ustavil na travniku in se čudil njegovi pestrosti. Tudi slučajno nisem vedel, ali se na njem skriva kakšna zavarovana rastlina ali ne. Prvo spoznanje je bilo nedvoumno, treba se bo lotiti prepoznavanja rastlin. Iz terenskega dnevnika je razvidno, da sem določil dve rastlini: ripečo zlatico in navadni zlatenec. Druga določitev je bila seveda čisto napačna, zlate-

<sup>1</sup> dr. bioloških znanosti, Ministrstvo za okolje in prostor

nec sem mnogo let kasneje prvič videl na obzidju gradu v Stari Gorici. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da me je tisto resnično srečanje z zlatencem spomnilo na humsko dogodivščino!

Kakor mnogi, sem tudi jaz nasedel na dokaj razširjeno mnenje, da je Hum ugasli vulkan. Ko sem to povedal mentorici prof. Miri Križnikovi, me je le zvito pogledala in vprašala, če sem si pogledal kamnino in jo preizkusil s kislino. Odgovoril sem, da sem le potolkel dva kamna in da je zadišalo po žveplu. To je bilo prvič in zadnjič, da sem apnenec zamenjal z magmatsko kamnino. Še pomembnejši je bil nauk: ne zaupaj slepo mnenjem, sploh, če se lahko sam prepričaš. In še: kadar je le mogoče, poišči prvi vir. Kot pri ustnem telefonu, nastajajo pri prepisovanju napake, te pa se potem z novimi objavami samo še širijo.

Hum sem v gimnazijskih in študentskih letih kar pogosto obiskoval. Znanja in doživetja so se kopičila, tudi o Humu. Spoznal sem, da je hrib zanimiv, vendar ne izjemen. Najbolj zanimive rastlinske najdbe, znane iz literature, niso bile potrjene, ob obnovi gradu je izginil še strupeni ruj, verjetno ostanek nekdanjega grajskega vrta. Pa vse to sploh ni najbolj pomembno. Preveč hrepenimo po presežnikih in izjemnostih, ne znamo pa se več veseliti vsakdanjosti. Tako spolzi življenje mimo nas v sivino, v kateri se nič več ne spleča, vse je brez zveze. Zato je tako dragoceno in pomembno, da so Laščani ponosni na Hum, je znamenje, da niso posiveli, da je v njih še dovolj življenja. Ohranite to žlahtnost!

Ob Humu sem se tako naučil, da ni velikih in malih gora. Mogočnost je odvisna od odnosa posameznika, kaj mu hrib pomeni. Zato je tako pomembno, da živimo v sedanjosti in poznamo preteklost, da smo resnično, neposredno povezani z okolico, v kateri živimo. Če gre kdo vsak dan na vrh Huma ali če je na gori 'pustil' stotine prostovoljnih delovnih ur, kako naj mu bo vseeno, kaj se dogaja s Humom! Zanj je Hum seveda velika, sveta, gora. Kdor ima vsaj eno veliko goro, bo spoštoval tudi vse male gore, saj bo vedel, da so gotovo za nekoga velike. A revež je tisti, ki je brez gora ali brez spominskih kristalčkov!

Ko se sedaj, po več kot 30 letih oziram nazaj na prvo ekskurzijo na Hum, skrbno dokumentirano, še posebej cenim terenske zvezke. Spomin je preveč nezanesljiv za natančne časovne in prostorske opredelitve, za dejstva. In če je treba kdaj sestavljati zgodbe za nazaj, takrat zahrepenimo po natančnih podatkih. A tudi spomini niso za odmet! Dopolnjujejo namreč tisto, česar ni v terenskih zapiskih: vonja pomladi med zaplatami snega, tesnobe pred bližajočo nevihto, veselja nad sadnim kompotom na vrhu, tveganega iskanja avriklja, vesele družbe gimnazijskih sošolcev, odseva ognjenega ruja na temno modrem jesenskem nebu, previdnega soočanja s strupenim rujem, prvomajskega druženja ob ognju med ruševinami gradu... Spomini imajo moč obarvati, olepšati, retuširati boleče praske, pobeliti nepomembne podrobnosti s čopičem pozabe, tisto, kar na koncu ostane, je biser

v školjki, je kristalizirano bistvo. Vsak, kdor je resnično doživel laško goro, nosi svoj kristalček Huma v sebi – večjega ali manjšega. Med mojimi spominskimi kristalčki humski ni največji, je pa spravljen na posebno dragocenem mestu!



*Fotografijo je posnel Peter Skoberne 20 minut pred pričetkom večera, posvečenega Humu, v Knjižnici Laško. Na večeru je s krajšim predavanjem nastopil tudi Skoberne.*





## GOREL JE HUM

**Lojze Oberžan<sup>1</sup>**

*Leta 1957 je po nesreči zagorel Hum. To je bil za Laško zelo boleč dogodek. Spodaj je literariziran zapis enega od udeležencev.*

V šoli smo pri pouku slovenščine pisali spis, takrat se je reklo prosti spis, z naslovom Kako je gorel Hum ali Gorel je Hum; ne spominjam se več natančno. Hodil sem v četrti razred osnovne šole, zato vem, da se je pisalo leto 1957. Ali sem napisal najboljšega, ne vem, spis namreč? Priložnosti, da bi vprašal tovarišico Bremčevo, pa tudi ni več!

Laški kratkohlačniki, živeči v raznih soseskah, smo imeli dokaj »dorečene poligone« za sproščanje in igro. Vsebina igre pa je bila stvar domišljije skupine ali dominantnega fanta v njej, »igrišče – poligon« pa je bila primerna bližnja okolica, ki je ustrezala zamislim igre tistega popoldneva. Fantje (pa tudi dekleta), živeči pod gradom in placu ter okoli njega (po današnjem imenovanju Pod gradom in Aškerčev trg, pa tudi Orožnov in Valvasorjev trg), smo obvladovali stari grad s širšo okolico, gozd ter trate nad in pod cesto v Tovsto, nad cesto Blažovo skalo do vrha Huma z njegovima bratoma, pod cesto pa travnik nasproti toplic (takrat plaža Laščanov) in pa farovski travnik z lavo. V mestu smo imeli »oblast« na razvijajoči Reslerjevi parceli (sedaj Pod gradom), okoli takratnega zdravstvenega doma, kjer je danes knjižnica, pa »farovško štal« s sadovnjakom ter cesto za Savinjo od zdravilišča navzdol mimo »hern« in »damenbada« do legendarnega črnega mosta.

Ob knjigah, ki sem jih takrat kar požiral (Karl May, Jack London... pa .. le kdo je napisal skrivnost dr. Fu-Manchuja? .... Sherlock Holmesa pa vemo...), je bil kino v Laškem tisti, ki nam je izvajal solze, smeh ali pa zavidljive vzdih. Filmi so nam omogočali beg v zasanjanost in dopuščali identifikacijo z venomer novimi junaki. Kar smo gledali v »Škorčevem« kinu, smo se tudi v naslednjih dneh

<sup>1</sup> upokojenec

igrali. Hvala bogu za tako bogato otroštvo, kot sem ga imel. Čeprav, danes, ko pogledam nazaj, pomislim, da je bil že takrat zasejan neki amerikanizirani vpliv. Ali je bilo požiganje trave po nikogaršnjih površinah v bližnji okolici »namig s filmskega platna«, se ne spominjam.

Morda je bil to le izziv preizkusa obvladovanja nečesa, pred čimer so nas od rane mladosti svarili starši (in to še počnemo)! Vem le, da so bile adrenalinske akcije in nas je prav vlekle v početje; to smo počeli sleherno leto, vsako zgodnje poletje.

Bili smo štirje, tisto zgodnje poletje 1957: Janez, Ivan, Silvo in jaz. Za požiganje trave smo se primerno pripravili. »Opravljeni« smo bili tako, da bi bili, po našem mnenju, kos najhujšemu požaru: za opasači so nam visele čutare z vodo, dva sva imela še pripravne sekirice in druge malenkosti, moštvo pa je premoglo tudi maslo za dihanje – za primer najhujšega, najbrž!

V ekipi smo bili trije gasilci in dostavljalec vode. Ta je bil mobilni – imel je sekiro z železnimi kolesci, tako da je bil kar najhitrejši po makadamski cesti, ki je vodila od vira vode pa do kraja, kjer smo požigali oziroma gasili: tisto popoldne je bila lokacija in naloga: dolgo, že več let nepokošeno travo nad cesto, ki vodi k Blaževi skali (danes lokacija, kjer ima hišo družina Wimmer), požgati in s tem omogočiti rast sveže trave naslednjo pomlad. Kot prekaljena in rutinirana ekipa smo, za lažji nadzor ognja, nalomili velike veje, polne zelenega listja. Začelo se je zelo predvidljivo. Na spodnjem robu travnika smo zažgali približno 3 do 4 metre širok pas in ga kontrolirano »pripeljali« do vrha, do roba gozda, kjer smo ga z vejami in vodo potolkli oz. pogasili. Nato smo začeli znova. Pa znova.

Vodonoša je imel odgovorno in naporno nalogo, saj je moral nepretrgoma dobavljati nove količine vode, uporaba vode pa je spadala bolj k dramaturgiji dogodka kot k resni potrebi. Ritual pretakanj vode iz prenesenih čutaric v ekipno zalogo je bil del obreda, ki je kazal visoko usposobljenost, temelječo na hitrosti in spretnosti.

V nekem trenutku pa so vsa tehnika in pripomočki za gašenje izgubili veljavo. Nenaden sunek vetra je v hipu potegnil uničujoči jezik ognja do roba gozda, nekaj deset metrov nad mestom, kjer smo do tistega trenutka kontrolirano in mirno »operirali«. Spominjam se strašljivega zvoka, ki ga je povzročilo bliskovito gibanje ognja in velike vročine, ki je hipoma nastala. Kot bi trenil, je bil cel travnik (čeprav ne velik) ena sama goreča bakla. Ob zmedenosti in kričanju smo se neusmiljenega nasprotnika lotili z edinim učinkovitim orodjem – vejami. Po nekaj minutah brezupnega gašenja smo potni in umazani od saj obstali ob črno kadečem travniku s spoznanjem, da nam je stvar ušla iz rok. Rep ognja je kot kača izginjal in se ob oglušujočem prasketanju zajedal v suho podrast gozda. Pomoč je neizogibna, je bila naša skupna misel, če želimo preprečiti katastrofo. Ucvrli smo jo, ne spominjam se, ali opremljeni, kot smo gasili ali ne, do gasilske-

ga doma. Prestrašeni in zadihani smo, komu - se ne spominjam, povedali, kaj se je zgodilo. Izkušeni domačin v gasilskem domu je šel, seveda, v opazovalni stolp, da na lastne oči preveri novico. Minute so se vleklye v neskončnost. Rotili smo ga, naj »potegne« sireno, saj je stvar preklemano resna. Spominjam se, da se je sirena oglasila, ko sem že hitel domov. Čeprav se mi v tistih trenutkih lastne evforije ni zdelo odgovorno, je bila reakcija domačina v gasilskem domu popolnoma logična. To se je pokazalo pozneje, nekaj dni po požaru. Ogenj je požiral suho podrast po grapah Huma, nakopičeno že leta in leta (zadnji požar je bil leta 1919), hitro in brez dima, da je bil požar opažen šele, ko se je plamen lotil podrtih smolnatih borovcev, ki pa so le dali dim.

Prišel sem domov in mami, ki je bila vedno doma (tudi to je eden od spominov in vrednot, da sem prej napisal: hvala bogu!), povedal, kaj se je zgodilo. Ne spominjam se, ali sem se umil ali ne. Zlezel sem v posteljo, se pokril čez glavo in skušal zaspiti ter tako odgnati duhamorni spomin na pretekle ure.

Slišal sem očeta, ki je prišel iz službe (torej je bila ura že nekaj po 14.), se preoblekel, vzel neko priročno orodje iz kleti in odhitel pomagat gasilec na požarišče. Drugi dan smo bili poklicani na zaslišanje na postajo milice.

V Laškem so nas še vrsto let vse, ki smo bili v takratni nesrečni ekipi, ko so nas srečali na ulici, imenovali »ameriški gasilci«. Prijatelj Igor še danes omenja, ko se v spominih vračamo v mladost, da ga je od naziva »ameriški gasilec« ločilo le pet minut, saj je bil že na poti k meni, da skupaj preživimo popoldne.

Celjski tednik je požar v Laškem opisal v kratki novici, povzročitelje pa je imenoval »paglavci«. Zanimivo bi bilo izbrskati zapisnik takratne postaje milice in prebrati izjave nas – »paglavcev«.

Ali še obstaja? Ali ga je vzelo nasprotje – poplava?

Danes, ko je od dogodka minilo 50 let in kot »starš« poznam vse radosti in stiske, ki jih prinašajo otroci, iskreno obžalujem, da se staršem nisem nikoli opravičil za ta neljubi dogodek; pa saj, v svoji mladostni nezavednosti nisem niti vedel, da bi se jim moral.

Nemalokrat, ko ob grobu stojim, me dohiti to grenko spominjanje.



## **LAŠKI ZBORNİK 2007**

Predgovor:

Franc Zdolšek in dddr. Jože Maček

Urednik:

dddr. Jože Maček

Lektoriranje:

dr. Tomo Korošec

Oblikovanje:

Marina Bezgovšek

Izdala in založila:

Knjižnica Laško, 2007

zanjo Metka Kovačič

Tisk:

Grafika Zlatečan Celje